

Tulkinnan polkuja
Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä

TULKINNAN POLKUJA

Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä

Toimittaneet Asko Nivala ja Rami Mähkä

Cultural History – Kulttuurihistoria 10
Turku, Finland

CULTURAL HISTORY – KULTTUURIHISTORIA 10

2. painos

k&h, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku
ISBN 978-951-29-4868-0
ISSN 1458-1949

Kulttuurihistoria
20014 Turun yliopisto
<http://www.culturalhistory.net>

© kirjoittajat
Kansi Henri Terho. Kansikuva Rami Mähkä
Ulkoasu Henri Terho
Taitto Juhana Saarelainen
Painopaikka Painosalama Oy, Turku 2013

SISÄLLYS

ASKO NIVALA JA RAMI MÄHKÄ Johdanto: Lähde, menetelmä, tulkinta	7
AIKALAISKOKEMUS	
MAARIT LESKELÄ-KÄRKI Samastumisia ja etäännyttäjä Elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä	25
LEENA ROSSI Muisti, muistot ja muistitietohistoria	49
BRUCE JOHNSON JA HANNU SALMI Aistien historia: Kohteet ja menetelmät	82
LÄHDEAINEISTOT	
MARIKA RÄSÄNEN Keskiäikaisten käsikirjoitusten mahdollisuudet: Esimerkkinä Tuomas Akvinolaisen juhlapäivä dominikaanibreviariossa	109
HANNE KOIVISTO Yksilö ja valta - oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden ristiinlukeminen	136
KARI KALLIONIEMI JA KIMI KÄRKI Elokuvan tulkintakerroksia - Ken Russellin <i>Lisztomania</i> (1975) kulttuurihistorian moniäänisenä audiovisuaalisena lähteenä	170

KÄSITTEET JA TULKINTA

SAKARI OLLITERVO

Filosofinen hermeneutiikka ja kulttuurihistoria

193

ASKO NIVALA JA HELI RANTALA

Käsittehistoria kulttuurihistoriallisena tutkimusmenetelmänä

222

JUHANA SAARELAINEN

Konteksti ja kontekstualisoiminen

244

MATERIAALISUUS JA REPRESENTAATIO

PAAVO OINONEN JA RAMI MÄHKÄ

Fiktio kulttuurihistorian tutkimuksen lähteenä ja kohteena

271

LIISA LAGERSTAM

Esimodernin esineen jäljillä

304

JUSSI PARIKKA JA MILLA TIAINEN

Kohti materiaalisen ja uuden kulttuurianalyysia
- tai representaation hyödystä ja haitasta elämälle

322

Kirjoittajat

349

JOHDANTO: LÄHDE, MENETELMÄ, TULKINTA

”We cannot theorize without
data, I’m afraid.”
Dr. John Watson¹

Tämä Watsonin nenäkäs vastaus Sherlock Holmesille tiivistää tieteellisen ajattelun periaatteen. Lause voisi olla yhtä hyvin peräisin Immanuel Kantin *Puhtaan järjen kritiikistä* (Kritik der reinen Vernunft, 1781). Voimme kyllä ajatella (*Denken*) asioita ilman kokemuksen tuomaa empiiristä aineistoa, mutta emme voi tietää (*Erkennen*) mitään ilman kokemuksen tukea.² Järkevän kuuloiset ja johdonmukaiset ajatukset eivät ole sinällään vielä riittävä perusta tiedolle. Tieto edellyttää aina kaksi asiaa: kokemuseräisen alkuperäisaineiston sekä teoreettiset käsitteet.

Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä -teos pyrkii painottamaan näitä kahta asiaa: aineistolähtöisyyttä sekä kulttuurihistoriallisten tutkimusmenetelmien tuomaa teoreettista pohjaa. Ensinnäkin päätelmien vetäminen ilman niiden perustamista lähdeaineistoon on mahdotonta, sillä pelkät tyhjät teoreettiset käsitteet eivät yksinään voi tuottaa menneisyyttä koskevaa tietoa. Puhtaan teoreettisia tutkielmia historiantutkimuksesta on toki mahdollista kirjoittaa, mutta varsinaisen historiallisen tiedon sijaan ne tuottavat pelkkiä ajatuksia. Ne ovat eräänlaista refleksiivistä metatietoa menetelmistä itsestään. Toiseksi ilman tutkimusta jäsentäviä käsitteitä empiirisen aineiston kerääminen ja läpi-

¹ The Copper Beeches. *The Adventures of Sherlock Holmes*, Season 2. Granada Television, 1985.

² Kant, *KrV*, A51 = B75.

käyminen on mahdotonta. Vailla havainnointia ohjaavaa ajatuksellista kehystä emme yksinkertaisesti tiedä, mikä aineistossa on meidän kannaltamme asiaankuuluvaa ja mikä ei. Tietoa ei voida tuottaa ilman ajattelua: pelkkä lähteiden kokoaminen ja niiden kuvaileminen ei ole vielä tietoa, vaikka se onkin sinällään välttämätön askel kohti sitä. Mikäli tutkijan omaa tulkintaa painotetaan liikaa, tuloksena on aineistoon perustumaton ylitulkinta. Vastaavasti mikäli tutkija tyytyy vain referoimaan lähteitään, on tuloksena alitulkinta, joka ei tuota uutta tietoa menneestä.

Tämä kirja on suunnattu ensisijaisesti kulttuurihistorian perustutkinto-opiskelijoille, mutta uskomme, että siitä on hyötyä myös lähitieteiden opiskelijoille. Viimeistään kandidatuksiensa kirjoittava opiskelija törmää kysymykseen, millaista tutkimusmenetelmää hänen tulisi työssään soveltaa alkuperäisaineiston erittelemiseen. Tutkimusmenetelmän oletetaan lähtökohtaisesti takaavan, että tutkijan tekemät valinnat siitä, mitä hän ottaa lähteistä esille ja käsiteltäväksi, ovat tieteellisesti perusteltuja ratkaisuja. Pelkkä lähdeaineiston kerääminen, siteeraaminen ja kuvaaminen ei siis riitä tutkielman tieteelliseksi perustaksi, vaan kirjoittaja joutuu itse ajattelemaan ja tulkitsemaan lähteitään valitun menetelmän avulla. Yleensä ottaen tutkimusmenetelmällä tarkoitetaan tällaista järjestelmällistä ja johdonmukaista etenemistapaa, jolla pyritään tuottamaan uutta ja täsmennettyä tietoa valitusta tutkimusaiheesta. Tutkimusta ei voida tehdä vailla säännönmukaisuutta: tieteellinen tutkielma ei ole sama asia kuin impressionistinen essee, jossa kirjoittaja tyytyy vain kuvailemaan lähteiden hänessä herättämiä henkilökohtaisia vaikutelmia.

Keskeisin tutkimusta ohjaava ja rajaava tekijä on kuitenkin tutkimuskysymys: pääsääntöisesti ei riitä, että tutkija kertoo kirjoittavansa tutkielmaa vaikkapa 1960-luvun Suomesta; aihe on laaja, eikä tällainen aiheen määrittely – tai pikemminkin kuvaus – sisällä informaatiota siitä, mitä aiheesta yritetään selvittää. Kysymyksen täsmentäminen esimerkiksi 1960-luvun suomalaisten käsityksiin ruotsalaisuudesta on jo konkreettinen tutkimusongelma. Käytännössä tämänkaltaista ongelmaa joutuu vielä jakamaan osakysymyksiin, sillä kaikkien suomalaisten käsityksistä ei ole tallentunut tietoa tutkijan käytettäväksi, ja vaikka olisi, pelkkä informaation käsittely vaatisi jäsentelyä: tämän jäsentelyn voi ymmärtää juuri tutkimuksen pääkysymyksen jakamisena osiin. Tutkija joutuukin seuraavaksi pohtimaan, mihin lähdeaineistoon tutkimus perustuu. Kun tämä, ja nyt täsmentynyt

tutkimuskysymys ovat selvillä, tutkijan on valittava, millä tutkimusmenetelmällä, eli metodilla, hän lähtee ongelmaa ratkomaan. On painotettava, että menetelmän valinta ei ole pelkkä pakollinen teoriaisuus tutkielman johdannossa, vaan prosessia ohjaava analyttinen työkalu.

Ajatusta tutkimusta ohjaavasta menetelmästä tai metodista on kuitenkin 1900-luvun jälkimmäiseltä puolelta alkaen myös kritisoitu. Kulttuurihistorialliseen ajatteluun paljon vaikuttanut saksalainen hermeneutikko Hans-Georg Gadamer esitti 1950-luvulla ajatuksen siitä, että humanististen tieteiden käytäntöjä ei voida ymmärtää luonnontieteellisen menetelmän pohjalta.³ Historiantutkimus ei voi omaksua empiirisyyden eli kokemuseräisyyden käsitettään esimerkiksi newtonilaisesta fysiikasta. Luonnontieteellisiä menetelmiä esikuvanaan pitänyt skientismi oli suosittua vielä sotien jälkeisessä Suomessakin. Historiantutkimuksen parissa tämä tarkoitti sitä, että empiiristen lähteiden ja niiden objektiivisen lähdekritiikin ajateltiin olevan yksinään riittävä tae historian tieteellisyydestä. Hermeneutiikan suunnalta tulevan kritiikin mukaan tämä lähtökohta on kuitenkin puutteellinen. Pelkkä lähdekritiikin soveltaminen ei riitä tutkimusmenetelmäksi, vaikka lähteiden aitoutta, turmeltumattomuutta ja sisäistä koherenssia tutkiva filologinen tekstikritiikki onkin edelleen välttämätön osa historiantutkimusta.⁴

Luonnontieteellisen kokeen keskeinen kriteeri on toistettavuus; kenen tahansa on voitava uusintaa koemenettely. Humanistinen tutkimus on tämän sijasta tulkintaa, joka lähtee tutkijan henkilökohtaisesta ja historiallisesti muodostuneesta esiyymmärryksestä. Oma tulkinta tulee voida kirjoittaa auki uskottavasti toisille tutkijoille, mutta emme voi olettaa tulkintatapahtuman olevan siinä mielessä toistettavissa, että jokainen pätevä historioitsija päätyisi väistämättä samaan tulkintaan lukiessaan samaa aineistoa. Jopa sama tutkija voi esittää uransa eri vaiheissa erilaisia tulkintoja samasta aineistosta, koska hän itse ja maailma hänen ympärillään on muuttunut. Gadamerin mukaan humanistisen tieteen tarkoittamassa mielessä kokemus ei tarkoita empiiristen neutraalien tosiasioiden mekaanista rekisteröintiä vaan kokemus muuttaa ihmistä itseään.⁵ Humanistisissa tie-

³ Gadamer 2004 (1953), 3–4. Kulttuurihistorian emeritusprofessori Kari Immonen on painottanut Gadamerin merkitystä kulttuurihistorian itseymmärrykselle. Immonen 2001, 23–24.

⁴ Ks. lisää Ziemann & Dobson 2010, 2–3.

⁵ Gadamer 2004 (1953), 8; Gadamer 1990 (1960), 359–360.

teissä jokaisen tutkijan on siis itse keksittävä uusia tapoja lukea lähteitä luovasti ja uskallettava kysyä aiemmin kysymättömiä asioita aineistolta. Aito humanistinen kokemus on sellainen ainutkertainen lähdemateriaalia koskeva oivallus, joka tuottaa uutta tietoa ja uuden näkökulman aineistoon. Tällaiset oivallukset eivät ole sellaisenaan uusinnettavissa, mutta ne voidaan silti selittää ja avata tutkimuksen lukijoille. Tätä ajatusta noudattaa *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä* -kirjan antama painotus kirjoittajien henkilökohtaisille kokemuksille tutkimustyöstä.

Mutta henkilökohtainen kokemus ei tieteessä kuitenkaan tarkoita tutkijan omien mielenliikkeiden ylöskirjaamista. Tulkinnassa ei ole kysymys vain historioitsijan yksilöllisen rajallisen kapasiteetin heijastamisesta valittuun aineistoon. Tulkintojen riippuvuus niitä esittävän tulkitsijan omasta historiallisesta tilanteestaan ei siksi johda relativismiin, subjektivismiin eikä totuuden käsitteen vesittymiseen. Tutkijan tehtävänä on kirjoittaa tutkimuksensa kysymyksenasettelu, tulkintaprosessi ja johtopäätökset esiin läpinäkyvästi ja argumentoiden. Rehellinen ja kriittinen tutkija pyrkii esittelemään myös aineistoon avautuvat vaihtoehdot lukutavat, sillä näin hän samalla ennakoii kritiikkiä, jota olettaa työnsä tulevan saamaan. Lähdemateriaalista ei voida esittää yhtä oikeaa tulkintaa, mutta kaikki siitä esitetyt erilaiset tulkinnat eivät ole silti yhtä päteviä. Joitakin tulkintoja voidaan ehkä sulkea kokonaan pois täysin mahdottomina.⁶ Tutkijan ei tule koskaan pyrkiä salaamaan aineistossa olevia ristiriitoja ja seikkoja, jotka eivät tunnu sopivan valittuun näkökulmaan, sillä juuri nämä kaikkein ongelmallisimmat kohdat takaavat mahdollisuuden uusiin kokemuksiin. Humanististen tieteiden tutkimus on siten loputon prosessi: lopullista totuutta ei koskaan saavuteta, mutta menneisyyden avulla voimme alati oppia uutta meistä itsestämme ja käyttämiemme menetelmien rajoituksista.

Tästä hermeneuttisesta kritiikistä huolimatta skientismin jälkivaikutuksen kaikuja on edelleen kuultavissa niissä tavoissa, joilla tiede nykyisinkin määritellään. Eivätkä pyrkimykset humanistisen tutkimuksen saattamisesta lähemmäs luonnontieteellistä mitattavuutta ole loppuneet, josta tuoreena osoituksena Harvardin yliopiston tutkijoiden Culturomics-hanke. Sen ajatuksena on, yksinkertaistaen ilmaistuna, kvantifoida massiivisten tietokantojen avulla kulttuurisia ilmiöitä läpi vuosisatojen, esimerkiksi jonkin sanan käyttöihyden kautta. Vaikka hankkeen perustajat tunnus-

⁶ Ks. lisää Ricœur 2000 (1976), passim., erit. 124–126.

tavat, ettei tietokoneanalyysillä voida korvata tutkijan tekemiä tulkintoja ja johtopäätöksiä, muistuttaa pyrkimys kartoittaa ”lingvistisiä ja kulttuurisia trendejä” vuosina 1800–2000 tuotettujen englanninkielisten tekstien avulla 1970-luvun kvantitatiivisen historian tutkimuksen suuntauksesta, jonka keskeinen ajatus oli, että vain suurten lähdeaineistojen tilastollinen analyysi voi tuottaa tieteellistä historian tutkimusta.⁷ Vaikka kulttuurihistoriassa ajatellaan aivan toisin, ei ole järkevää rakentaa vastakkainasetteluja erilaisten metodien välille. Tutkijan on itsensä lopulta ratkaistava, minkälaisella menetelmällä hän tutkimusongelmaansa lähtee ratkomaan.

Sitä paitsi voidaan väittää, että jopa nykyinen tapamme erottaa tutkija, menetelmä ja tutkimuskohde toisistaan sisältää pohtimattomia teoreettisia ennako-oletuksia. Näiden kolmen asian erottaminen voidaan nähdä viimekädessä ideologisenä ratkaisuna. Kriittistä teoriaa edustavien Max Horkheimerin ja Theodor W. Adornon mukaan toisen maailmansodan jälkeisen skientismin taustana oli uuden ajan luonnonhallinnan ja ihmiskunnan herruuden perinne. Sen mukaan tutkijan oletetaan hallitsevan tutkimuskohdettaan objektiivomalla ja esineellistämällä sitä tutkimusmenetelmänsä avulla.⁸ Tämä herruuden positio on ollut sukupuolitettu niin, että tiedemiehen on oletettu ottavan feminiininen luonto kurinalaisten menetelmiensä avulla hallintaan.⁹ Tätä tieteentekemisen perinnettä ei voida tietenkään enää nykyään ottaa annettuna, sillä niin hermeneutiikka, kriittinen teoria, ekokritiikki kuin feministinen tutkimuskin ovat kritisoi-neet sitä erilaisista suunnista.

Historiallisuuden tasot

Teoksen alaotsikon, *Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*, ei tulisi herättää virheellistä vaikutelmaa siitä, että tutkimusmenetelmä voitaisiin eristää tutkimuksen teon kokonaisuudesta. Erilaisten menetelmien

⁷ Ks. <http://www.culturomics.org/home>. Hankkeen avainteksti on artikkeli *Quantitative Analysis of Culture Using Millions of Digitized Books* (Michel et al. 2010). Osa artikkelin kirjoittajista on mukana kehittämässä Google Labs N-gram Viewer -hakukonetta. 1970-luvun kvantitatiivisesta historian tutkimuksesta ks. Ollila 1995, 7–8.

⁸ Adorno & Horkheimer 2008 (1944), 21–68.

⁹ Rigby 2004, 9.

opettamiseen kuuluu olennaisesti sen osoittaminen, miten niitä käytetään jonkin lähdeaineiston analysointiin. Tutkijan, tutkimuskohteen ja menetelmän erottamisen sijaan tutkimusprosessia on ajateltava kokonaisvaltaisesti. Tutkija on mielestään valinnut itse tietyn tutkimuskysymyksen, lähdeaineiston ja menetelmän. Mutta toisaalta hän itse, hänen aiheensa ja hänen valitsemansa menetelmä kaikki *kuuluvat* myös hänen tutki- maansa todellisuuteen eli historiaan. Jopa tutkielman aiheen valinta on historiallisesti määräytynyt tapahtuma, jota tutkija itse ei pysty kokonaan kontrolloimaan. Tutkija ei voi yksin päättää, mitkä kysymykset hänen omassa ajassaan ovat ajankohtaisia ja kysymisen arvoisia. Ennen kaikkea on muistettava, että tutkimusmenetelmän avulla ei voida koskaan astua historian ulkopuolelle oletettuun objektiiviseen näkökantaan vaan kaikki tutkimusmenetelmät ovat itsessään historiallisia ja ideologisia.

Teoksemme lähtökohtana on, että pelkkä menetelmä ei kirjoita tutkielmaa tutkijan puolesta. Kulttuurihistorioitsijan on itse tehtävä aktiivista tulkintatyötä ja sovellettava kulloistakin menetelmää omaan lähteistöönsä. Paradoksaalisesti myös tutkimusmenetelmän liian uskol- linen noudattaminen alkaa tuottaa viime kädessä epätieteellisiä tuloksia. Lähdemateriaalin oma ääni ei pääse esiin, mikäli tutkija yrittää dogmaat- tisesti pakottaa aineistoa ulkoa tuotuun teoreettiseen kehykseen. Erilaisia menetelmiä ei voida soveltaa mekaanisesti pelkän kirjaimen tasolla vaan pikemminkin tulisi kyetä sisäistämään menetelmää ohjaava henki.¹⁰

¹⁰ Esimerkiksi Benjamin Ziemann ja Miriam Dobson antavat jopa kuuden kohdan muistilistan, mitä seikkoja tekstuaalisia lähteitä lukevan historian- tutkijan tulisi yrittää seurata. Nämä ovat: 1) mitkä ovat tekstin keskeiset käsitteet ja niiden konnotaatit; 2) hyödyntääkö teksti arvottavia binäärisiä erotteluja; 3) mitkä ovat lähteessä käytetyt keskeiset metaforat; 4) millainen on tekstin sisäinen kertoja ja oletettu vastaanottaja; 5) millaista juonityyp- piä lähde noudattaa sekä 6) missä suhteessa teksti viittaa todellisuuteen. Ziemann & Dobson 2010, 6–12. Tällaiset listat ovat hyödyllisiä apuväli- neitä, mutta jokainen tekstuaalinenkin lähde on rakentunut ainutkertaisella tavalla. Tämä johtuu siitä, että tekstinä olemisen tapa on itsessään histori- allisesti muuttuva. Eri aikakausien lähdemateriaaliin on sovellettava erilai- sia lukutekniikoita. Jos tyytyy seuraamaan vain esimerkiksi näitä kuutta kohtaa, oppii varmasti jotakin uutta lähteestään, mutta paljon tärkeitä asi- oita jää myös huomaamatta ja kokonaan kysymättä. Lisäksi tällainen jaotus ei suoraan sovellu visuaalisten tai esineellisten lähteiden käyttöön.

Jonkin tutkimusmenetelmän yleisiin periaatteisiin perehtymällä ja toisten tutkijoiden käytännön tutkimustapoja tarkastelemalla voidaan kuitenkin oppia, mitä kaikkia erilaisia asioita tulkitsija voi yrittää seurata ja havainnoida lähdemateriaalia tulkitessaan. Tutkimusmenetelmiä olisi kyettävä soveltamaan kulloiseenkin erityistapaukseen. Eräs tapa määritellä historiallisuus on sanoa, että historialliset tapahtumat ovat ainutkertaisia. Myös jokainen alkuperäislähde on erityistapaus ja sen tieteellinen käsittely vaatii aina tutkijalta pienien muutoksien ja räätälöintien tekemistä käytettyyn menetelmään. *Tulkinnan polkuja* yrittää ottaa tämän huomioon painottamalla kaikkien menetelmien kohdalla niiden suhdetta eri lähdemateriaalien ja tutkittujen aikakausien erityispiirteisiin. Kulttuurihistorian kokemukseräisyys ei tarkoita vain tiedon perustamista alkuperäislähteisiin. Se merkitsee myös sitä, että tutkija on oltava koko ajan avoin ja vastaanottavainen lähteen kuvaamalle toisenlaiselle ja mahdollisesti itselle vieraalle kokemisen tavalle. Uuden tieteellisen tiedon tuottaminen, jonkin uuden asian ”löytäminen” menneisyydestä ja uuden tulkinnan esittäminen edellyttävät tutkimusmenetelmien luovaa ja kokeellista käyttämistä. Kulttuurihistorian tutkiminen on jatkuvaa kehämäistä liikettä yleisen ja erityisen välillä, teorian ja käytännön välillä tai tutkimusmenetelmän ja lähdeaineiston välillä.

Tulkinnan polkuja. *Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä* -kirjan kantavana ajatuksena on, että yleisen menetelmällisen periaatteen soveltamista erityistapauksiin voidaan kyllä harjoitella, mutta tätä soveltamista itsessään ei voida opettaa pelkästään oppikirjassa. Koska jonkin yleisen säännön soveltaminen erityistapauksiin edellyttää aina tilanteeseen sidottua arviointikykyä, tälle soveltamiselle itselleen ei voida tehdä sääntöjä. Muutenhan tarvittaisiin aina loputtomuuksiin asti uusia sääntöjä näiden sääntöjen soveltamiseksi taas käytäntöön.¹¹ Tässä suhteessa historiantutkimus edellyttää myös käsityöläismäisiä taitoja, jotka voidaan oppia vain käytännön harjoittelun kautta. Historiantutkimusta ei voida oppia ilman kontakti-opetusta ja henkilökohtaista ohjausta.

Vaikka teoksemme on tarkoitettu käytännön oppaaksi erilaisiin tutkimustapoihin, tässä johdannossa esitetyt yleiset tutkimusmenetelmän käsitteet koskevat teoreettiset ongelmat on hyvä pitää koko ajan mielessä kirjaan perehtyessä. Käsillä oleva teos ei kuitenkaan anna näihin ongel-

¹¹ Ks. tämän teoksen sivu 241.

miin kattavia vastauksia, vaan tätä tietoa on etsittävä kulttuurihistoriaa koskevasta kattavasta metodologisesta keskustelusta. Sen sijaan *Tulkinnan polkuja* tarjoaa kaksitoista erilaista menetelmää, joiden avulla tutkija voi jäsentää kulttuurihistoriallisia alkuperäisaineistoja. Kirja jatkaa sitä metodologista ja teoreettista pohdiskelua, josta alalla on jo vankka traditio.

Ensimmäinen Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa julkaistu opas tutkimusmenetelmiin oli *Metodikirja: Näkökulmia kulttuurihistorian tutkimukseen* (1993). Vaikka kulttuurihistorialle ominaisia tutkimusmenetelmiä oli toki pohdittu aiemminkin, alaa koskevan teoreettisemmän kirjoittelun pääpaino oli ollut enemmän oppiaineen lähestymistavan määrittelyssä ja sen sijainnin paikantamisessa toisaalta historian, toisaalta ylipäätään humanistisen tutkimuksen kentällä.¹² Mainitussa *Metodikirja*-teoksessa koottiin kuitenkin ensimmäistä kertaa yhteen tutkimuksellisia näkökulmia. Sittemmin sekä kulttuurihistorian luonteesta että sen tutkimusmenetelmistä on julkaistu useita tärkeitä artikkelikokoelmia: *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen* (2001), *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria* (2003), *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan* (2005), *Kulttuurihistoriallinen katse* (2010) sekä *They Do Things Differently There. Essays on Cultural History* (2011). Kaikki nämä julkaisut jatkavat kulttuurihistorian teoreettisten lähtökohtien, tutkimusmenetelmien ja lähteaineistojen pohdintaa. Kuten niiden ilmestymistilheyskin – ja mainitsemme tässä siis vain keskeisimpiä antologioita – antaa ymmärtää, oman alan kriittinen itsearviointi on keskeisessä osassa kulttuurihistorian olemusta. Niitä kaikkia voikin varauksetta suositella tämän kirjan lukijoille.¹³ Kuten aina tutkimuskirjallisuutta lukiessa, oli pa kyseessä sitten perinteinen tutkimus tai teoriaa ja metodologiaa koskeva teos, on myös huomattava, että kirjallisuusluetteloida lukemalla pääsee syvemmälle aiheeseen ja siitä tehtyyn tutkimukseen. Tämä pätee myös tämän kirjan artikkeleihin.

¹² Ks. *Mitä kulttuurihistoria on?* Toim. Kari Immonen 1981; Virtanen 1987.

¹³ Käytännön lähdeyöskentelyn opiskelun kannalta hyödyllinen resurssi on myös varsin tuore *Routledge Guides to Using Historical Sources* -sarja.

Tutkimusmenetelmät käytössä

Tutkimusmenetelmällä tarkoitamme tässä teoksessa kaikkein käytännöllisintä tutkimuksen tasoa. Teoksemme varsinaisessa polttopisteessä eivät siis ole erilaiset tutkimusta ohjaavat teoreettiset mallit, joita voitaisiin soveltaa tutkimuksessa. Kirjan tarkoitus ei ole esitellä erilaisia teoreettisia tutkimussuuntauksia vaan tarjota vaihtelevia näkökulmia siihen, mitä käytännöllisiä seikkoja on otettava huomioon erilaisten kulttuurihistoriallisten tutkimusmenetelmien käytössä. Esittelemme erilaisia pragmaattisia ja käytännönläheisiä tutkimuksen tekemisen tapoja, edeten siitä teoreettisempiin kysymyksiin koskien menetelmien haastavampia ongelmia.

Lisäksi teoksessa on mukana artikkeleita, jotka rajautuvat tarkasti määrittäytyihin aikakausiin tai lähdetyyppeihin. Tämä on seurausta historian tutkimuksen aineistolähtöisyydestä: erilaiset lähteistöt vaativat myös omanlaistaan käytännöllistä erityistietämystä. Esimerkiksi keskiajan käsikirjoituksia koskevat aivan erilaiset tutkimuskäytännöt kuin 2000-luvun media-aineistojen analyysiä. Alati muuttuvan ja luonteeltaan dialogisen muistitiedon hyödyntäminen on käytännössä varsin erilaista kuin arkistolähteiden etsiminen ja käyttäminen. Kulttuurihistoriallisten aineistojen käyttöön liittyy paljon tällaista käytännön viisautta, joka on vain tietyllä tutkimusalalla erityistä. Toisaalta on selvää, ettei kaikkia kulttuurihistoriassa käytettäviä tutkimusmenetelmiä ole mahdollista käsitellä yhdessä kirjassa, ja varmasti ainakin osa lukijoista näkee teoksessa puutteita sen aiheiden kirjosta huolimatta. Samalla on olennaista muistaa, että teoreettisen näkökulman ja tutkimusmenetelmän välinen ero on usein vaikeasti määriteltävissä. Esimerkiksi nykyään erittäin suosittua *gender*-näkökulmaa ei sellaisenaan ole missään kirjan artikkeleissa, mutta voidaan pohtia ovatko sen tutkimuksessa käytettävät menetelmät erilaisia kuin tutkimuksissa, joissa sukupuoli ei ole ensisijainen tutkimusongelma.¹⁴ Voidaan myös ajatella, että feministinen näkökulma ei ole pelkästään erityinen menetelmä, jota sovelletaan vain joissakin tutkimuksissa, vaan pikemminkin kaikki tieteellinen tutkimus on lähtökohtaisesti jollain tavoin sukupuolittunutta ja tämän reflektointi on osa yleistä tutkimusetiikkaa. Kysymys onkin aina tutkijan omasta päätöksestä: tutkimuskysymyksenä

¹⁴ Feminismiä ja *queer*-teoriaa koskien katso Jussi Parikan ja Milla Tiaisen artikkeli tässä kirjassa, erityisesti luku ”Ero(o)n negatiivisuudesta.”

on tämä, lähdeaineistoni on tässä, millä menetelmällä lähten ongelmaa ratkaisemaan. Joskus käy niinkin, että menetelmän joutuu vaihtamaan kesken tutkimuksen, kun alun perin valittu menetelmä ei sovellu kohteeseen tai ei tuota uutta tietoa tutkimuksen kohteesta.

Artikkelien kirjoittajien ehdottamat tavat käsitellä lähdemateriaalia eivät ole myöskään tarkoitettu toisensa poissulkeviksi vaan rinnakkaisiksi ja toisiaan täydentäviksi puheenvuoroiksi.¹⁵ Esimerkiksi aistien historian tutkija voi hyödyntää metaforologiaa – metaforien käsittehistoriallista tutkimusta – tarkastellessaan niitä erilaisia tapoja, joilla eri aisteja on tehty kielellisesti ymmärrettäviksi historian kuluessa. Lisäksi kaikki tutkijat joutuvat kontekstualisoimaan, mutta huomion kiinnittämisestä nimenomaan lähteen kontekstiin voidaan tehdä myös aivan itsenäinen tutkimusmenetelmänsä. Kaikki historioitsijat joutuvat myös määrittämään tutkimansa peruskäsitteet, mutta nimenomaan käsitteiden määritelmien historiallisuutta tutkivaa menetelmää kutsutaan käsittehistoriaksi.

Toisaalta jonkin tutkimusmenetelmän valitseminen tai tietyn lähdeaineistotyypin painottaminen sitoo sen käyttäjän aina tiettyihin laajempiin tutkimussuuntauksiin – tiedostipa tutkija tämän tai ei. Tutkimusta ei koskaan voida tehdä ilman teoreettisia ennako-oletuksia ja kaikki tutkimusmenetelmät eivät välttämättä ole keskenään yhteensopivia, vaikka jotkut sitä ovatkin. Mahdollisia tutkimusmenetelmien välisiä tietoteoreettisia konflikteja ei kuitenkaan pidä ajatella hegemoniataisteluksi siitä, mikä olisi se yksi ja ainoa ”tosi” tapa tehdä tutkimusta. Nämä erot tulisi pikemminkin ymmärtää tuottavina eroina, joiden kautta erilaisten tutkimustapojen vahvuudet, mahdollisuudet ja myös rajoitukset tulevat esiin. Tutkimusta koskevat näkemyserot ovat kutsu kriittiseen dialogiin, mutta ei voida olettaa, että tämän dialogin päätteeksi voitaisiin julistaa joku menetelmä toisia paremmaksi. Eri menetelmät avaavat lähteitä eri tavoin, mutta samalla ne peittävät joitakin asioita, jotka joku toinen menetelmä voi tuoda paremmin esiin.

Kirjan aloittaa kysymys aikalaiskokemuksen tavoittamisesta. Meneisyyden ihmisten välittömään kokemukseen ei voida sinänsä koskaan päästä käsiksi, koska ne ovat esimerkiksi kielen, erilaisten konventioiden ja muistelun diskurssityyppien välittämiä. On kuitenkin olemassa mene-

¹⁵ Silvia Serena Tschopp on kutsunut tätä kulttuurihistorian periaatetta meto-dipluralismiksi. Tschopp 2009, 594–595.

telmiä, joilla menneisyyden ihmisten itseymmärrystä voidaan tulkita. Naiskirjailijoiden elämäkertoja tutkiva **Maarit Leskelä-Kärki** tarkastelee elämäkertojen positiivista haastetta historiantutkimukselle, jonka yhtenä lähtökohtana on mikrohistoriallinen näkökulma: mitä yksilöiden elämäkerrat voivat kertoa siitä kulttuurista, jossa ne syntyivät? Hänen artikkelissaan on toinenkin kulttuurista yksilöllisyyttä koskeva taso, empatian käsitteen kautta esiin nousevat tutkijan omat kokemukset. Humanistisen tutkimuksen erityisluonteeseen kuuluu se, että tutkimustyö muuttaa sisäisesti tekijäänsä ja erityisesti elämäkerran kirjoittaminen saattaa usein edellyttää myös kirjoittajaltaan kattavaa elämäkokemusta, kuten Leskelä-Kärki toteaa.

Leena Rossin artikkeli puolestaan kartoittaa aikalaiskokemusta muistitiedon kautta. Rossi painottaa, että muistitietohistorialla on pitkä perinne nimenomaan suomalaisessa historiantutkimuksessa. Kuten elämäkertatutkimuksessakin, kyky kysyä ja ymmärtää toista ihmistä on keskeisesti haastatteluaineistoon perustuvan suuntauksen menestyksen avain. Rossi on lisäksi valinnut lähestymistavakseen muistitietohistorian käsitteen purkamisen osiin, alkaen menetelmästä ja päätyen humanistisen tutkimuksen rajan ylittävälle ihmisen fysiologisen muistin toiminnan alueelle. Hän käsittelee myös kriittisesti kysymystä siitä, mitä historioitsija oikeastaan tarkoittaa puhuessaan ”kollektiivisesta muistista” tai ”muistin paikoista”. **Bruce Johnson** ja **Hannu Salmi** tarkastelevat puolestaan aistien historiaa. Aiheen erityislaatu johtuu ennen kaikkea siitä, että menneisyyden ihmisten aistimaailmaa ei enää voi tavoittaa kuin ensi sijassa kirjallisten lähteiden välityksellä. On tärkeää ymmärtää, että ihmisen elinympäristön lisäksi aistihavainnot ja niiden merkitykset ovat historiallisesti muuttuvia. Artikkelin laajassa esimerkissä havainnollistetaan konkreettisesti, miten aistihavaintojen – tässä tapauksessa äänen – kontrollilla on vallankäytöllinen ulottuvuus.

Teoksen toinen osa painottaa erilaisten lähdeaineistojen tutkimusmenetelmiä. Kulttuurihistorioitsija voi käyttää periaatteessa mitä tahansa menneisyydestä säilynyttä artefaktia, mutta tässä jaksossa käsitellään joitakin tyypillisimpiä aineistoja keskiajalta uusimpaan aikaan. Osion aloittaa **Marika Räsänen** artikkeli keskiaikaisten käsikirjoitusten käytämisestä. Usein keskiajan tutkijat tyytyvät hyödyntämään painettuja lähdejulkaisuja niiden helpomman saatavuuden ja käytettävyyden takia,

mutta käsikirjoitusten käyttö mahdollistaa monia uusia tutkimuskysymyksiä ja lähdekriittisiä havaintoja. Räsänen osoittaa monipuoliseen lähdeaineistoon tukeutuen, miten Tuomas Akvinolaisen juhlinta levisi katolisen kirkon piirissä.

Hanne Koiviston artikkeli pohtii, kuinka menneisyyden vähemmistöjen vaiennettu oma ääni saadaan esiin viranomaisten tuottamista arkistolähteistä 1930-luvun Suomessa. Hän osoittaa, miten tarkastelunäkökulmaa vaihtamalla päädytään väistämättä myös erilaisiin tutkimustuloksiin. Samalla selviää, että helposti neutraaleiksi mielletävät viranomaislähteet saattavat paljastua varsinkin yhteiskunnallisissa poikkeusoloissa tarkoitushakuisiksi kertomuksiksi. Jakson päättävä **Kari Kallioniemi** ja **Kimi Kärjen** artikkeli puolestaan tuo esiin, mitä erityispiirteitä on audiovisuaalisen lähteistön lähiluvussa. He kartoittavat erityisesti populaarikulttuurin ja elokuvien tutkimuksen tyypillisesti hyödyntämiä aineistoja ja niiden analyysin lähtökohtia. Heidän analysoimassaan elokuvassa kohtaavat 1800-luvun säveltäjänerot, historiallinen symboliikka ja 1970-luvun rock-kulttuuri. Kallioniemi ja Kärki analysoivat elokuvaa ja sen soundtrack-albumia metodinaan lähiluku.

Käsitteet ja tulkinta -osion aloittaa **Sakari Ollitervon** artikkeli hermeneutiikasta. Vaikka kulttuurihistorialla on monia lähtökohtia, hermeneutiikalla on ollut ratkaiseva merkitys tieteenalan itseymmärrykselle. Ollitervo tuo esiin, että hermeneutiikka ei ole tutkimusmenetelmä. Se on pikemminkin filosofinen tapa pohtia kriittisesti historian tutkimusta ohjaavia ehtoja ja käytäntöjä, ja siksi hermeneutiikan perusajatuksista voidaan oppia, mitä erilaisia asioita tutkija tulee käytännössä edellyttäneeksi esimerkiksi esittäessään tutkimuskysymyksiä menneisyydelle. **Asko Nivala** ja **Heli Rantala** puolestaan esittelevät käsitehistorian lähtökohtia. Heidän artikkelinsa osoittaa sen, mitä edellä kirjoitettiin puhtaan teoreettisen ja käytännön metodologian eroista. Käsitehistoria ei suinkaan ole erilaisten käsitteiden (erotuksena sanoista tai termeistä) eri aikakausien käytön ylöskirjaamista, vaan käsitteiden historiallisella tarkastelulla kyetään ymmärtämään laajemmin sitä kulttuuria, joka käsitettä käytti. Rantala selvittää kulttuurihistorialle keskeistä kulttuurin käsitettä J. V. Snellmanin (1806–1881) julkaisuissa. Nivala puolestaan luo esimerkein havainnollistetun katsauksen käsitehistorian periaatteisiin. Esiin nousee myös määrittelyn ongelma: mitä tarkoittaa käsite käsitehistoriassa? Tämä muistuttaa, että

kaikkiin tutkimusmenetelmiin liittyy kysymys metodin tarkasta rajaamisesta: periaatteessa reunaehdoista voi väitellä loputtomiin. Tärkeintä on kuitenkin tiedostaa käyttämäänsä menetelmään sisältyvät rajoitukset ja puutteet, ja ilmaista tämä myös omassa tutkimuksessaan. Kirjan tämän osion päättää **Juhana Saarelaisen** artikkeli kontekstista historiantutkimuksessa. Käsite on nykyisen humanistisen tutkimuksen keskeisimpiä, ja sillä viitataan tyypillisesti johonkin laajempaan (sosiaaliseen, yhteiskunnalliseen, kulttuuriseen) kokonaisuuteen, johon jokin asia tai ilmiö nähdään liittyväksi. Kuten Saarelainen painottaa, tärkeintä on ymmärtää, että kontekstin rakentaa kussakin tutkimuksessa tutkija itse. Vaikka puhuisimme niin sanotusta aikalaistekstistä, kyseessä on tutkijan omasta ajastaan käsin luoma tulkinnallinen konstruktio.

Kirjan neljännessä osiossa on aluksi kaksi tutkimusesimerkkiä tavoista, joilla ihminen on jäsentänyt sosiaalista ja kulttuurista ympäristöään. **Paavo Oinonen** ja **Rami Mähkä** kirjoittavat fiktiosta kulttuurihistorian lähteenä ja kohteena, tutkimusesimerkkeinään radiokuunnelma ja suomalainen elokuva. Kysymys siitä, onko fiktio tutkimuksessa kohde vai lähde on joskus häilyvä, ja tämä koskee nimenomaan fiktion luonnetta: ensi sijassa fiktio viittaa itseensä ja vasta sitten johonkin todellisuuden asiaan tai ilmiöön. Tutkijan onkin tarkoin mietittävä, mikä merkitys fiktion fiktiivisyydellä hänen tutkimuksessaan on. Esiinetutkimukseen erikoistunut **Liisa Lagerstam** osoittaa, kuinka 1600–1700-luvuilla eläneen ruotsalaisen aatelismiehen muotokuvan ja hänen kartanonsa interiöörin avulla kyetään tulkitsemaan ajan ylhäisön kulttuuria sen eri vivahteineen. Lagerstamin kuvaus hänen tutkimuksensa edistymisestä palauttaa mieleen tämän johdantoartikkelin alkusitaatin sankarit Sherlock Holmesin ja tohtori Watsonin, sillä pienistä palasista ja erilaisista lähteistä rakentuva monimenetelmällinen tutkimus muistuttaa salapoliisityötä. Samalla nousee esiin se, mistä tutkijan työssä on sen hienoimpina hetkinä kysymys: uuden löytämisestä usein raskaan ja joskus sivupoluillekin eksyvän tutkimusprosessin loppuvaiheessa.

Osion ja kirjan päättää **Jussi Parikan** ja **Milla Tiaisen** haastava esitys materiaalisesta käänteestä. Kulttuurintutkimuksen uusmaterialistinen tutkimussuuntaus, posthumanismi ja niin sanottu spekulatiivinen realismi¹⁶

¹⁶ Spekulatiivinen realismi on 2000-luvun kuluessa syntynyt nimitys uuden sukupolven ajattelijoille, jotka ovat arvostelleet kulttuurista konstruktivis-

ovat 2000-luvun alusta alkaen arvostelleet kulttuurintutkimuksen pyrkimyksiä antaa kielelle ja kulttuurisille representaatioille ylikorostunut merkitys. Tämä on johtanut siihen, että kieltä ja kulttuuria pidetään ainoana aktiivisena muutosvoimana, jolloin esimerkiksi materiaaliselle luonnolle ja teknologialle jää vain passiivisen materian rooli. Vaikka kulttuuriset käsitykset ”muokkaavat” käsityksiämme materiaalisesta todellisuudesta, myös materiaallinen luonto asettaa vastaavasti tiettyjä ehtoja kielellis-kulttuurisille käsityksillemme. Materiaalista käännettä koskeva tieteellinen keskustelu on vasta alkamassa niin kansainvälisellä kuin kansallisellakin tasolla, mutta olemme halunneet ottaa myös aivan uusimmat ja kenties kiistanalaisimmat tutkimusmenetelmät huomioon kirjamme kattamassa alassa. Artikkelia voi tämän teoksen kokonaisuudessa ajatella eräänlaisena ”pidemmälle ehtineille” -osiona, mutta samalla kehotamme lukijaa pohtimaan sitä lukiessaan, mitä kirjan muiden artikkelien käsitteitä, teemoja ja probleemeja artikkelissa on läsnä.

Uskomme, että kirjan artikkelit tarjoavat mielenkiintoisen ja kattavan katsauksen kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiin, ja että ne toimivat sekä apuna että innoituksena tutkimuksen joskus raskaaseen, mutta pääsääntöisesti palkitsevaan tekemiseen.

Haluamme vielä lopuksi kiittää teoksen kirjoittajia, k&h:n Kulttuurihistoria-sarjan toimituskuntaa, Juhana Saarelaista, Petri Lavosta, Hannu Salmea, Henri Terhoa ja *Kulttuurintutkimus*-lehteä.

Turussa joulukuussa 2011

Asko Nivala ja Rami Mähkä

mia, kantilaista idealismia, fenomenologiaa ja hermeneutiikkaa. Suuntaukseen lasketaan mm. ranskalainen Quentin Meillassoux, englantilainen Iain Hamilton Grant ja yhdysvaltalainen Ray Brassier sekä väljemmässä mielessä kenties myös sellaiset vanhemman sukupolven ajattelijat kuin Gilles Deleuze, Alain Badiou ja Slavoj Žižek. Heidän aloittamallaan keskustelulla tulee mitä todennäköisesti olemaan metodologisia seurauksia kulttuurihistorian kaltaiselle tieteelle, jonka huomion keskipisteenä on nimenomaan ilmiöiden kulttuurinen rakentuminen. Emme voi tässä yhteydessä tietenkään ennakoida kaikkia tämän parhaillaan nousevan ajattelusuuntauksen mahdollisesti mukanaan tuomia seurauksia kulttuurihistorian kannalta. Suomenkielisen johdatuksen spekulatiiviseen käänteeseen tarjoaa Korhonen 2011.

Kirjallisuutta

- Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*. Toim. Hanna Järvinen & Kimi Kärki. k&h, Turku 2005.
- Gadamer, Hans-Georg: Totuus hengentieteissä. Alkuteos: Wahrheit in den Geisteswissenschaften (1953). *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Suom. Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004, 3–11.
- Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Mohr, Tübingen 1990 (1960).
- History and Material Culture : a student's guide to approaching alternative sources*. Ed. Karen Harvey. Routledge guides to using historical sources. Routledge, London and New York 2009.
- History Beyond the Text: a student's guide to approaching alternative sources*. Ed. Sarah Barber & Corinna M. Peniston-Bird. Routledge guides to using historical sources. Routledge, London 2009.
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W.: *Valituksen dialektiikka. Filosofisia sirpaleita*. Alkuteos: Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente (1944). Suom. Veikko Pietilä. Vastapaino, Tampere 2008.
- Immonen, Kari: Uusi kulttuurihistoria. *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Helsinki 2001, 11–25.
- Kant, Immanuel: *Kritik der reinen Vernunft* (= KrV). Suhrkamp: Frankfurt a. M. 2004 (1781/1787). *Kohaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka & Timo Väntsi. k&h, Turku 2003.
- Korhonen, Ari: Spekulaation materiaallinen paluu ja vältämätön kontingenssi. *Tiede & edistys*, Vol. 36. Nro 1, 2011, 64–73.
- Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Helsinki 2001.
- Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. k&h, Turku 2010.
- Metodikirja: Näkökulmia kulttuurihistorian tutkimukseen*. Toim. Marjo Kaartinen, Katriina Mäkinen, Leena Rossi & Totti Tuhkanen. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Turun yliopisto, Turku 1993.
- Michel, Jean-Baptiste, et al.: *Quantitative Analysis of Culture Using Millions of Digitized Books* 2010. <http://www.librarian.net/wp-content/uploads/science-googlelabs.pdf>.
- Mitä kulttuurihistoria on?* Toim. Kari Immonen. Turun yliopiston historian laitos, Turku 1981.
- Ollila, Anne: Mitä mikrohistoria on? *Rakkautta, ihanteita, todellisuutta. Retkiä suomalaisen mikrohistoriaan*. Toim. Katriina Mäkinen & Leena Rossi. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Turun yliopisto, Turku 1995, 7–14.
- Reading Primary Sources: the interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*. Routledge guides to using historical sources. Ed. Miriam Dobson & Benjamin Ziemann. Routledge, London 2010.
- Ricœur, Paul: *Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä*. Alkuteos: Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning (1976). Suom. Heikki Kujansivu. Tutkijaliitto, Helsinki 2000.
- Rigby, Kate: *Topographies of the Sacred. The Poetics of Place in European Romanticism*. University of Virginia Press, Charlottesville 2004.
- They Do Things Differently There. Essays on Cultural History*. Ed. Bruce Johnson & Harri Kiiskinen. k&h, Turku 2011.
- Tschopp, Silvia Serena: Die Neue Kulturgeschichte – eine (Zwischen)Bilanz. *Historische Zeitschrift*. Vol. 289, No. 3. December 2009, 573–605.
- Virtanen, Keijo: *Kulttuurihistoria – tie kokonaisvaltaiseen historiaan*. Turun yliopisto, Turku 1987.
- Ziemann & Dobson: Introduction. *Reading Primary Sources: the interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*. Routledge guides to using historical sources. Ed. Miriam Dobson & Benjamin Ziemann. Routledge, London 2010, 1–18.

AIKALAISKOKEMUS

SAMASTUMISIA JA ETÄÄNTYMISIÄ. ELÄMÄKERTA HISTORIAN TUTKIMUKSEN KYSYMYKSENÄ

Maarit Leskelä-Kärki

“Biography is – – the meeting
point for many questions posed
by the historian today”.¹

Paul Austerin romaanin *Sattumuksia Brooklynissä* (The Brooklyn Follies, 2005) lopussa päähenkilö Nathan Glass havahtuu pohtimaan kirjoitetun elämäntarinan merkitystä yksilön historialle. Kuoleman reunalla käynyt Nathan, joka on syövästä parannuttuaan löytänyt sattuman kautta itselleen kokonaan uuden elämän ja rakentanut ympärilleen tiheän sosiaalisen verkoston havahtuu siihen, että hän ei ole kukaan. Kuten ei kukaan muukaan ”tavallinen ihminen”. Kuoltuaan hänen ruumiinsa hajoaa ja hän jää olemaan vain vähäisissä läheisten ihmisten muistoissa, jotka nekin hiljalleen katoavat. Kuka kirjoittaisi elämäkerran tavallisesta ohikulkavasta kadun tallaajasta, joka ei ole saanut mitään suurta ja merkittävää elämässään aikaiseksi? Nathan laatii suurisuuntaisen suunnitelman perustaakseen yrityksen, joka ryhtyy kirjoittamaan tavallisten ihmisten elämäntarinoita kuolleen ihmisen lähiomaisille. Nathan uskoo sanojen ja kirjojen voimaan, ja suunnittelee kuinka, ”herättäisi vainajan henkiin

¹ Levi 2010, elektroninen lähde.

sanojen voimalla, ja kun sivut olisi painettu ja tarina sidottu kansiin, heillä olisi jotain mistä pitää kiinni koko loppuikänsä”.² Romaani päättyy onnelliseen, toiveikkaaseen tunnelmaan historiallisesti merkittävänä syyskuun 11. päivän aamuna, kun Nathan ja ympäröivä maailma on vielä autuaallisen tietämätön pian Brooklyninkin saavuttavasta ”tuhkan ja kuoleman valkoisesta pilvestä”.³

Nathanin suunnitelma ei ole kaukaa haettu: historian tutkimuksen piirissä on jo 1970-luvulta lähtien, ennen kaikkea mikrohistorian innoittamana, haettu keinoja tavallisten ihmisten historioiden tavoittamiseen. Suomessakin on useita kirjoittajia ja yhdistyksiä, jotka tarjoavat elämäkertapalveluja.⁴ Auster tulee romaanissaan kiteyttäneeksi kysymyksen siitä, kuka on elämäkerran arvoinen osoittamalla sen, kuinka kiehtovaa tavallisen ihmisen elämä voi olla ja kuinka jokainen yksilö on tarinan arvoinen eikä lopultakaan ikinä tavallinen.

Auster on kirjailija, joka on useissa romaaneissaan luonut kiinnostavia elämäntarinoita ja henkilöihahmoja. Hänen tuotantoonsa lukeutuu myös omaelämäkerrallisia tekstejä, joten voi ajatella, että teoksen lopussa on äänessä hyvin tietoinen kirjailija, joka on pohtinut elämän kirjoittamisen teemoja pitkään. Elämäkerta ei olekaan itseoikeutetusti historioitsijoiden lajityyppi, vaan kirjoittamisen muoto, joka on kiehtonut niin fiktion kirjoittajia, taiteilijoita, kirjallisuudentutkijoita kuin vaikka sosiologeja.⁵ Elämäkerta voikin olla yhtä hyvin akateemisesti kirjoitettu tieteellinen tutkimus tai populaari, muiden teoksiin perustuva elämäntarina. Elämäkerta voi olla myös kaikkea tältä väliltä. Ehkä juuri sen vuoksi se onkin ajoittain ollut kiistanalainen, mutta samalla myös monelle historioitsijalle tärkeä laji. Elämäkerrallinen tutkimus akateemisena tutkimuksena on ollut harvinaisempaa, mutta moni historiantutkija on tehnyt sitä ikään kuin varsinaisen tutkimus-

² Auster 2008, 300.

³ Auster 2008, 301.

⁴ Suomessa toimii esimerkiksi elämäntarinayhdistys, ks. tarkemmin <http://www.elamantarina.fi/>.

⁵ Romaanitaitteessa elämäkerrallisuus elää vetovoimaisena lajityyppinä, ja esimerkiksi suomalaisessa kirjallisuudessa on voinut havaita eräänlaisen elämäkertaromaanin buumin 2000-luvun alussa. Useat kirjailijat kuten Rakel Liehu (*Helene Helene Schjerfbeckista*), Helena Sinervo (*Runoilijan talossa*) Eeva-Liisa Mannerista), Hannu Mäkelä (Eino Leinosta kertova *Mestari ja Aleksis Kivi*) ovat olleet kiinnostuneita elämäkertaromaanin lajityypistä.

työn ohessa. Tästä hyvänä esimerkkinä on ruotsalainen historioitsija Yvonne Hirdman, joka 1980–90-luvuilla kirjoitti useita sosiaalishistoriallisia tutkimuksia ja loi ahkerasti siteeratun sukupuolijärjestelmän käsitteen Pohjoismaissa. Eläkkeelle jäätyään hän on sen sijaan syventynyt yhä enemmän elämäkertatutkimukseen, ensin teoksellaan Alva Myrdahlista (*Det tänkande hjärtat*, 2006) ja sittemmin elämäkerralla omasta äidistään (*Den röda grevinnan*, 2010).

Elämäkerran voi ajatella sijaitsevan erilaisten historian kirjoittamisen tapojen välimaastoissa, ja tällä hetkellä suurimmat haasteet liittyvätkin nähdäkseni siihen, miten elämäkertaa ja sen metodologiaa voi kehittää ja muotoilla nimenomaan historiantutkimuksen osa-alueena. Ei ole yhtä ainoaa, eikä myöskään yhtä oikeaa tapaa kirjoittaa elämäkerrallista tutkimusta. Siitä huolimatta elämäkerrallista tutkimusta tekemään olisi syytä perehtyä lajin moninaiseen historiaan ja luotava itselleen käsitys siitä, minkälaista elämäkerrallista tutkimusta itse tekee sekä millaisin keinoin ja tavoittein. Lähtökohtaisesti on myös tärkeää, että elämäkerta määrittellään tarkasti eikä niputeta yhteen erilaisia elämäkerronnallisia ja omaelämäkerrallisia lajeja. Hämmästyttävän usein elämäkerrasta puhutaan lähes synonyyminä omaelämäkerralle. Kyseessä ovat kuitenkin lajit, joihin liittyvät metodologiset kysymykset ovat erilaisia. Elämäkerta tai biografia tulee kreikan sanoista *bios* (elämä) *grafein* (kirjoittaminen) ja sillä tarkoitetaan nimenomaan jonkun toisen kirjoittamaa elämäntarinaa toisen elämästä siinä missä autobiografia tarkoittaa itse (kreik. *auto*) kirjoitettua elämäntarinaa, omaelämäkertaa. Historiantutkimuksen kohdalla on vielä mahdollista tehdä erityinen erottelu historialliseen biografiaan, kuten esimerkiksi tanskalainen historioitsija ja elämäkertatutkija Birgitte Possing tekee.⁶ Tällöin merkitystä on myös sillä, että kerrotaan menneestä elämästä, elämästä, joka on jo päättynyt. Huolimatta tästä määrittelystä, kyse on lajista, jonka historia on laeva ja ”lipsuva kuin saippua”. Kyse on myös lajista, jonka historiaa määrittää epätasapaino sen suhteen, keistä elämäkertoja on kirjoitettu ja yhä edelleen kirjoitetaan. Elämäkerta on perinteisesti ollut historian merkittävien yksilöiden ja miesten laji.⁷

⁶ Possing 2001, 1213 ja Possing, 2011.

⁷ 2000-luvun taitteessa julkaistussa artikkelissaan Possing huomioi, kuinka alan tieteellisissä lehdissä julkaistuissa elämäkerta-arvioissa vain 4 prosent-

Tässä artikkelissa pohdin erityisesti historiallisen biografian näkökulmasta sitä, millaisia haasteita elämäkerrallinen tutkimus ja elämäkerran muoto asettaa historian tutkimukselle. Nostan esiin erityisen elämäkerrallisen käänteeseen, jonka voi havaita 2000-luvulla tapahtuneen sekä esittelen erilaisia elämäkerran muotoja. Rinnalla kulkee oma, biografiseksikin luonnehdittava tutkimukseni kirjoittavista Krohnin sisarista *Kirjoittaen maailmassa* (2006), jonka äärellä kohtasin monta kertaa kysymyksen siitä, kuinka kirjoittaa toisen elämästä.⁸ Oman tutkimusprosessin avulla avaan erinäisiä metodologisia ja eettisiä polkuja elämäkertatutkimuksen kentällä.

Elämäkerran uusi aalto mikrohistorian ja naishistorian vanavedessä

2000-luvulle tultaessa monet tutkijat ovat käyttäneet käsitettä elämäkerrallinen käänne sekä suhteessa suureen yleisöön että myös akateemisen tutkimuksen sisällä. Esimerkiksi brittiläinen historiallisesti suuntautunut sosiologi Liz Stanley on käyttänyt sanaa ontologinen käänne, millä hän tarkoittaa lisääntyneitä kiinnostusta menneisiin elämiin ja toisiin elämiin.⁹ Australialainen historioitsija Barbara Caine taas puhuu elämäkerrallisesta käänteestä ja näkee sen syyt suhteessa nykyhistoriantutkimuksen vaatimuksiin. Aikana jolloin historioitsijat haluaivat painottaa historiallisten prosessien moninaisuutta, yksittäiset elämät tulevat tärkeiksi, sillä ne voivat kuvata miten erot vaurauden ja vallan, luokan ja sukupuolen, etnisyyden ja uskonnon alueella ovat vaikuttaneet historiallisiin kokemuksiin ja ymmärrykseen. Biografia voidaan silloin nähdä kiinnostavana, koska se on erityinen ja paikallinen.¹⁰ Tässä kohtaa elämäkerrallisen käänteeseen prosessit kohtaavat muutoksen, jonka taustan voi ajatella olevan muun muassa mikrohistorian vaikutuksessa 1970-luvulta lähtien.

tia käsittelee naisesta kertovaa biografiaa ja vähemmän kuin 8 % oli naisten kirjoittamia. Possing 2001, 1216.

⁸ Leskelä-Kärki 2006.

⁹ Stanley 2001, 28.

¹⁰ Caine 2010, 1–2.

Vaikka mikrohistoria ei lähtökohtaisesti tähtää yksilön elämäntarinan kirjaamiseen sellaisenaan eikä sitä voi siten nähdä elämäkerrallisena tutkimuksena, on myönnettävä sen valtava merkitys siinä, miten historiantutkimus on alkanut pohtia yksilön ja historian välistä suhdetta ja ylipäätään tuonut tai palauttanut yksilön historiantutkimuksen keskiöön. Yksilön ja laajempien historiallisten prosessien yhteydet aiheuttavat edelleen keskustelua mikrohistoriankin piirissä, sillä monet mikrohistorioitsijat painottavat, ettei mikrohistoria saisi olla yksilön palauttamista historiaan, vaan tarkkaa analyysiä tilanteista, prosesseista ja käytänteistä mikrotasolta. Esimerkiksi Matti Peltonen on huomauttanut, että historioitsijoilla on tapana tulkita mikroa konventionaalisesti, sen ei tarvitse tarkoittaa yksilöä tai kylää, ja siksi on aina kysyttävä, mitä mikro on kussakin tutkimuksessa.¹¹ Myös italialainen Giovanni Levi painottaa, kuinka mikrohistorian on oltava hetkien, tilanteiden ja ihmisten analyttistä rekonstruoimista rajatussa kontekstissa. Tällöin yksilöt eivät saa olla vain esimerkkejä parempien selitysten puuttuessa, vaan mutkikkaan kontekstin kiintopisteitä, joista käsin analyysi voi lähteä eteenpäin.¹²

Mikrohistoria voi antaa virikkeitä yksilön ja tämän historiallisen taustan analyttiselle tarkastelulle, jota elämäkerrallisessa tutkimuksessaakin tarvitaan, sillä yksilöä määrittää aina vahvasti se sosiaalinen ja historiallinen ympäristö, jossa hän elää. Vaikka elämäkerran lähtökohta on aina yksilö ja tämän elämä, voi hyvä historiallinen elämäkerta muokata myös näkemystämme laajemmista historiallisista prosesseista. Näin käy esimerkiksi jo mainitussa Yvonne Hirdmanin elämäkerrassa äidistään ja Euroopan historiasta. Tuleva rouva Charlotte Hirdman eli läpi Euroopan myllerrysten omaa myrskyisää elämäänsä Itävalta-Unkarin saksalaisvähemmistössä kasvaneen kirjakauppiiaan tyttärenä, avioitui baltialaisen kreivin kanssa, eli 1930-luvun Berliinissä kommunistisissa piireissä, ajautui Moskovaan ja mitä ilmeisimmin teki vakoojan töitä Kööpenhaminassa ennen päätymistään kolmen lapsen äidiksi ja koti-rouvaksi Ruotsiin.

¹¹ Peltonen 2001, 351.

¹² Levi 2010, elektroninen lähde. Boel Englund keskustelee yksilön ja laajemman kulttuurihistoriallisen kontekstin välisestä suhteesta, myös suhteesta siihen, miten on ylipäätään mahdollista ymmärtää menneisyyden ihmistä. Ks. Englund 2008, 220–224.

Hirdman etsii 1960-luvun alussa kuolleen äitinsä tuntematonta historiaa lähteiden sirpaleista. Etsinnöissä auttaa laaja historiallinen kontekstointi, joka avaa esimerkiksi saksalaisvähemmistöjen asemaa Itä-Euroopassa, Weimarin Saksan 1920-luvun estotonta elämää ja kommunistien toimintaa sotien välisen ajan Euroopassa. Alun perin Hirdmanin aikomuksena oli rakentaa uudenlainen näkökulma Euroopan historiaan sotienvälisenä aikana, mutta lopulta kirjasta tuli enemmän äidin elämäkerta, joskin alkuperäisestä tavoitteesta kertoo kirjan nimi *Den Röda Grevinnan. En Europeisk Historia*. Lopulta monet asiat jäivät arvoituksiksi. Hirdmanin tapaa tehdä historia eläväksi on arvioissa verrattu toisen ruotsalaisen historioitsijan Peter Englundin tutkimuksiin ja esseistiikkaan. Hirdman itse painottaa kirjan olevan sekä kirjan äidistä että Euroopan historiasta, ja hän tekee kysymyksestä sukupuolisensitiivisen, sillä äidin elämästä jäljelle jääneet lähteet olivat hajanaisia ja vähäisiä ja hän joutui tekemään paljon töitä löytääkseen jo tietoa. Näin on harvemmin miesten kohdalla, joista jäljelle jääneet lähteet ovat jo pelkän työuran puolesta usein kattavammat. Hirdman puhuu myös keittiönpöydän ääressä muotoutuneista ”klassisista sukupuolimalleista” (*genusmönster*) – kuinka hänenkin perheessään isä ja tämän historia oli tuttua karismaattisen isän tarinoinnin kautta, äidin taustoista lapset tiesivät paljon vähemmän. Hirdman tekee siis ennen kaikkea sukupuolihistoriaa avatessaan Euroopan poliittisesti ja valtiollisesti myrskyisiä vuosia juuri naisen, äidin kautta.¹³

Hirdmanin biografia kertoo myös sukupuolihistorian merkityksestä elämäkertatutkimuksen nousussa. Naishistoriassa yksilöistä kirjoittaminen on ollut vahvasti läsnä sen tutkimustraditioiden alkuajoista, 1960-luvulta lähtien. Yhtälailia elämäkerrallinen kiinnostus leimaa jo varhaisempia historian tutkimuksen piirissä toimineita naisia, jotka eivät kuitenkaan tehneet varsinaista naishistoriaa. Samalla elämäkerta oli tärkeä jo monille 1800-luvulla akateemisen maailman ulkopuolella kirjoittaneille naisille sekä erityisesti naisasialiikkeelle, joka käytti elä-

¹³ Hirdman 2010; tv-haastattelu ”Yvonne Hirdman vann ärets fackbok”, SVT. (http://svtplay.se/v/2243522/yvonne_hirdman_vann_arets_fackbok) Vrt. myös Natalie Zemon Davisin klassikkotutkimus *Three Women in the Margins* (1996), jossa kolmen naisen elämänkohtalot ja mikrohistoriallinen perspektiivi yhdistyvät 1600-luvun mentaaliseen ja kulttuurihistorialliseen miljööseen ainutlaatuisella tavalla.

mäkerrallisen kirjoittamisen muotoa kirjoittaakseen omaa historiaansa.¹⁴ Naisten historian kirjoittamisen traditioita luotaavassa tuoreessa teoksessa *Oma pöytä* (2005) on tuotu esiin, kuinka henkilöhistoria on ollut erityisen vahva naishistorioitsijoiden laji. Sen traditiot ulottuvat aina keskiajalle, jolloin naiset kirjoittivat naispyhimysten esikuvallisia historioita. Myös miehet ovat olleet tuotteliaita elämäkertakirjoittajia, mutta yksilöihin kiinnittyvä historiantutkimus on ollut silmiinpistävän ominaista naisille.¹⁵

Moderni naishistoria lähti nimenomaan liikkeelle yksilöistä, haluttiin nostaa esiin ne historian marginaaliin jääneet ja jätetyt naiset, suurnaiset ja naistekijät, jotka olivat tutkimuksen unohduksesta huolimatta olleet historian vaikuttajia politiikan, talouden, ja ylipäätään julkisen elämän sektorilla. Tämän suurnaishistorian rinnalla nousi 1980-luvulla vahvasti esiin tyväestön ja arkipäivän historia, joka halusi luoda katseen ”tavalliseen naiseen”. Suomessa naishistoriaa on kirjoitettu paljon järjestö- ja sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta, joka on kuitenkin pikemmin häivyttänyt yksilön. Toisaalta täällä on elänyt vahvasti myös suurnaishistoria. Saara Tuomaala katsoo, että suomalaisessa naishistoriantutkimuksessa tapahtui 1990-luvulla elämäkerrallisen otteen vahvistuminen, mikä näkyy esimerkiksi Irma Sulkusen tutkimustrilogiassa tai Anne Ollilan virkanaistrilogiassa.¹⁶

Nyt erilaisia metodologioita yhdistetään laveammalla kädellä, mutta uutta on Tuomaalan mukaan nimenomaan kiinnittyminen elämänhistorialliseen otteeseen sekä käsitteiden kuten kokemus ja toimijuus esiin nouseminen, mikä näkyy esimerkiksi Anu Lahtisen keskiajan naisten toimijuutta tarkastelevassa väitöskirjassa (2007), Kirsi Tuohelan naisten melankoliaa käsittelevässä väitöskirjassa (2008), Kaisa Vehkalahden kasvatuslaitostyttöjen identiteetinmuodostusta tulkitsevassa tutkimuksessa (2009) tai tämän artikkelin kirjoittajan naiskirjailijuuutta tarkastelevassa väitöskirjassa (2006).¹⁷ Nämä tutkimukset eivät ole lähtökohtaisesti elämäkertoja, mutta ne kertovat siitä vahvistuneesta henkilöhistoriallisesta tutkimusotteesta, joka suomalaisessa naishistoriantutkimuksessa on

¹⁴ Ks. tästä esim. Hagner 2005; Katainen et. al. 2005, 37–38.

¹⁵ Katainen et. al. 2005, 38.

¹⁶ Tuomaala 2005, passim.

¹⁷ Leskelä-Kärki 2006; Lahtinen 2007; Tuohela 2008; Vehkalahti 2009.

noussut esiin.¹⁸ Onkin mahdollista esittää sama arvelu, jonka Eva Österberg tekee vuonna 1996 artikkelissaan, missä hän aavisteli, että naistutkimus voisi laajemminkin merkitä elämäkertagenren uudistumista. Hän viittasi siihen, kuinka naistutkimus otti aiempaa tutkimusta herkemmin esiin yksityisen elämän puolen ja ylipäätään pohti julkisen ja yksityisen elämänpiirin välistä suhdetta.¹⁹ Näin on pitkälti 2000-luvulla tapahtunutkin; seuraavaksi voisi ajatella, että kriittinen miestutkimus nostaisi esiin miehen elämästä kertomisen tavat ja lähtisi uudistamaan miesten elämäkertaperinnettä.

Elämäkerran muotoja

Elämäkerrallinen kertominen on ollut keskeinen osa modernin yksilön muotoutumista 1700-luvulta lähtien – toisaalta elämäkerta on lajina yhtä vanha kuin kirjallinen kulttuuri. Antiikin aikana elämäkerrallisuuden ja omaelämäkerrallisuuden välillä ei ollut samanlaista raja-aitaa kuin miten sen nykyään ymmärrämme; ne olivat kirjoittamisen muotoina samantyyppisiä, irrallaan ”oikeasta” kirjallisuudesta ja historiankirjoituksesta. Antiikin elämäkerta (*bios*) ei tarkoita samanlaista elämäkertaa kuin nykyään, vaan kyse oli ”ihmisen valmiiksi muotoutuneen elämisen tavan, hänen kehkeytyneen ammattiuransa tai täydellistyneen luonteensa kuvan” esittämisestä, kuten antiikin omaelämäkerrallisia tekstejä tutkinut Päivi Kosonen asian ilmaisee. Kyse on proosasta, joka ei ollut sidottu realistiseen kuvaukseen. Lajina se oli hyvinkin ”kirjava” ja on kiinnostavaa, että eroa oman tai toisen elämän kertomisesta ei tehty – kun sen sijaan 1900-luvulla nimenomaan omaelämäkerta muotoutui tutkimuskohteena erityisesti lajityypiksi, eikä elämäkerta ole saanut osakseen yhtä laajamittaista teoretisointia tai analyyttistä pohdintaa. Hellenistisen kulttuurin kaudella nimenomaan elämäkerrallinen kertomisen muoto kehittyi, sillä se valjastettiin filosofian palvelukseen.²⁰

Modernin biografian sanotaan syntyneen 1700-luvun mittaan, ja erityisesti 1800-luvulla lajityyppi kukoisti. Tuolloin myös muut elä-

¹⁸ Vrt. Tuomaala 2005, 371–373.

¹⁹ Österberg 1996, 330.

²⁰ Kosonen 2007, 21–22.

mäkerrallisen ja omaelämäkerrallisen kirjoittamisen lajit kuten omaelämäkerrat, päiväkirjat ja muistelmat olivat suosiossa, kuten ne ovat yhä nykyäänkin. 1800-luvulla elämäkerta kehittyi pitkälti kirjallisuudenhistorian ja -tutkimuksen sekä historiankirjoituksen piirissä; siitä tuli vähitellen institutionalisoitu kirjoittamisen laji. 1800-luvun lopulla kirjailijaelämäkertoissa olivat nähtävissä Hippolyte Tainen positivistiset teoriat ympäristön ja kansanluonteen vaikutuksesta yksilön ja siten myös taiteen kehitykseen; siirryttiin etäämmäs romanttisesta biografiatraditiosta. 1900-luvun alussa psykoanalyysi alkoi vahvasti vaikuttaa elämäkertakirjallisuuden päämääriin ja ilmaisutapoihin. Toisaalta perinteinen valtiollis-poliittinen suurmieselämäkertaperinne on kulkenut hyvinkin irrallaan niistä vaikutteista, jotka ovat leimanneet taiteilijaelämäkertoja.²¹

Biografia on erityisen haasteellinen ja kiinnostava lajityyppi tutkijan kannalta, sillä sen historia on hyvin pitkä ja se on pitkälti kehittynyt akateemisen tutkimuksen ulkopuolella. Tanskalainen elämäkertatutkija Birgitte Possing samoin kuin ruotsalainen historioitsija Eva Österberg ovat tyyppitelleet elämäkerran muotoja.²² Possingin lista lähtee antiikin opetuskellisesta, didaktisesta elämäkerrasta ja keskiajan pyhimyselämäkerrasta (hagiografia). Valistusajan biografialla luonnehtii empiirisyys, romantiikan aikana taas kehittyi klassinen lineaarinen biografia. 1800–1900-lukujen mittaan kehittyi moderni elämänhistoriallinen tulkitseva biografia, jonka rinnalla kehittyi *life and times* -tyyppinen biografia, jossa yksilön elämä kytkettiin tiiviisti hänen aikakauteensa.²³

Possing määrittelee historiallisen biografian muotoja myös vuonna 2001 ilmestyneessä artikkelissaan²⁴:

- *klassinen historiallinen biografia (the classical historical biography)*, missä keskitytään henkilön elämäntyöhön ja persoonallisuus tai yksityiselämä on irrelevanttia
- *eksistentiaalinen biografia (the existential biography)*, missä elämäkerran kohde nähdään vasten kontekstia ja elämä ja työ muodostavat koherentin, eksistentiaalisen kokonaisuuden. Lineaarinen perspektiivi säilyy eikä yksityisen ja julkisen välille tehdä erottelua

²¹ Larsson 2001, 241–270; Klinge 2010, 203–207 ja 273–278; Possing 2011.

²² Österberg, 1996, 326–328; Possing 2011.

²³ Possing 2011.

²⁴ Possing 2001, 1216.

- *historiallinen biografia historiallisena prisma* (*the historical biography as historical prism*), missä yksilö nähdään aikakautensa edustajana, osana historiallista tilannetta, tyyppinä tai sosiaalisena ilmiönä
- *historiallinen biografia kulttuurisena reflektiona* (*the historical biography as cultural reflector*), missä kulttuuria analysoidaan erityisen poikkeushenkilön kautta, missä yksittäinen persoona voi kertoa jotain laajemmin aikansa kulttuurista (viittaa mikrohistorian tutkimuksiin ja Ginzburgiin)
- *historiallinen elämä ja aika -biografia* (*the historical life-and-times biography*), missä muotoiltu muotokuva värityy sosiaalisessa kontekstissa
- *historiallinen elämä-työ-aika -biografia* (*the historical life-work-times biography*), johon viitataan myös totaalisenä tai dialektisena biografiana, missä yksilö, tämän työ ja ympäröivä aika ovat eteenpäin vieviä voimia
- *relaationaalinen biografia* (*relational biography*), joka keskittyy kahden tai useamman henkilön suhteisiin
- *historiografinen biografia* (*the historiographical biography*), joka ottaa käsittelyyn kaikki samaa kohdetta käsitelleet biografiat ja rakentaa niiden kautta uutta tulkintaa

Eva Österberg taas näkee nykyisissä elämäkerran kirjoittamisen tavoissa lähinnä neljä eri tyyppiä, joita ovat elämäntyöbiografia, psykologinen biografia, eksistentiaalinen biografia ja kollektiivibiografia. Usein elämäkerrat ovat sekoitelmia useista eri tyypeistä.²⁵ Elämäntyöbiografia keskittyy ennen muuta henkilön työhön ja uraan; sen kaksoistehtävä on sekä kuvata että selittää sekä yksilöä että kulttuurimiljöötä tämän ympärillä. Dialogi sisäisen ja ulkoisen välillä on jatkuvaa.

Psykologisen biografian voi nähdä lähestyvän psykohistoriaa, sillä se hakee selityksiä yksilön toiminnalle esimerkiksi lapsuudesta ja tarkastelee yksilön kehitystä. Esimerkiksi ruotsalainen historioitsija Eva-Helen Ulvros on luonnehtinut elämäkertansa Ruotsin kuningas Oscar I:stä (2007) tähän suuntaan. Elämäkertaa kirjoittaessaan hänellä oli puute yksityiskirjeistä, sen sijaan jäljellä oli lapsuuden kirjeitä, jotka kertoivat sydäntä särkevästi äidittömästä pojasta, joka kaipasi äitiään kotiin

²⁵ Österberg 1996, 326–327.

vuosikausien poissaolon aikana. Ulvros asetti tämän kokemuksen ikään kuin Oscar I:n elämän peruselämäyksi, joka tematisoi tämän koko elämää. Hän käyttää suomalaisen psykologin Tommy Hellstenin näkemyksiä pohjana siitä, miten yksilön vahvuus rakentuu rakastavan ja hyväksyvän lapsuudenmiljöön kautta, jolloin tuntemus omista heikkouksista tekee yksilön vahvaksi. Jos näin ei käy, vaan ihminen oppii peittelemään puutteitaan, hän on lopulta riippuvainen muiden mielipiteistä ja arvostuksesta eikä luota itseensä. Tätä identiteetinmuodostumisteoriaa Ulvros käytti pohjana Oscarin ymmärtämiselle.²⁶

Ulvrosin kokeilu on kiinnostava ja hän on jälkikäteen kommentoinut valintaansa artikkelissaan.²⁷ Tärkeäksi kysymykseksi kuitenkin jää 1900-luvun psykologisten teorioiden ja 1800-luvun alun ihmisen törmäminen, ja kysymys siitä, voimmeko tulkita menneisyyden ihmisiä tällaisen kehikon läpi. Psykologiset teorialkin ovat aina kontekstisidonnaisia, ajassa muotoutuvia ja kertovat enemmän aikansa kontekstista kuin ihmisen toiminnasta ylipäätään. Toisaalta historioitsijankin voi olla vaikea päästä irti oman aikamme käsityksistä ja ajattelumalleista. Onko silloin parempi, että lähtökohtamme ilmaistaan avoimesti ja selkeästi ja asetetaan näin myös kritiikille alttiiksi?

Österbergin määritelmässä eksistentiaalinen biografia pyrkii hakemaan yksilön elämän ydintä, sitä suurta elämänprojektia, joka selittäisi yksilön valintoja ja näyttäisi, miten yksilö on ratkaissut tiettyjä eettisiä ja eksistentiaalisia kysymyksiä omassa elämässään. Keskiössä on yhtäältä ihmisen elämäntyö ja yksilön vuorovaikutus ympäristönsä kanssa sekä toisaalta sen tarkasteleminen, millainen persoona kyseinen ihminen on ollut ja mitkä ovat olleet hänen elämänsä keskeisiä eteenpäin ajavia voimia, eksistentiaalisia kysymyksiä.

Kollektiivibiografiassa analysoidaan jotain laajempaa ryhmää, jota yhdistää jokin tietty tavoite tai elämäntehtävä kuten esimerkiksi Boel Englundin ja Lena Kårelandin teoksessa *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*. Tutkimuksen

²⁶ Ulvros 2007 ja 2009.

²⁷ Ulvros 2009. Hänen psykologinen tulkintamallinsa, jonka hän on säästänyt kirjan lopuksi, sai arvioissa kritiikkiä – Ulvros arvioitiin paremmaksi kertojaksi kuin analyysin tekijäksi. Ks. esim. <http://tidningenkulturen.se/artiklar/litteratur/litteraturkritik/1872-litteratur-eva-helen-ulvros-oscar-ien-biografi>.

lähtökohtana on ollut tarkastella keskiluokan naisten esiinmarssia yksityisestä julkiseen nimenomaan kirjoittamisen kautta; kohteena on 20 naista, joita 1900-luvun taitteen Ruotsissa yhdistää kirjoittaminen, julkisuudessa oleminen ja tukholmalaisuus. Joukossa on niin tunnettuja naiskirjailijoita, kuten Ellen Key tai Selma Lagerlöf, joista on jo kirjoitettu paljon sekä paljon unohdetumpia nimiä. Kaikki naiset kirjoittivat sanoma- ja aikakauslehtiin, ja astuivat siten vahvasti osaksi julkista kirjallista maailmaa. Keskeinen analyysin kohde on se, että naiset kirjoittivat, ei niinkään sen analysoiminen, mitä he kirjoittivat. Kohteena on siis nimenomaan kirjoittaminen toimintana ja keinona astua julkisuuteen. Kirjoittajat kysyvät: miten he käyttäytyivät saadakseen oikeuden kirjoittaa ja saada äänensä kuuluville kirjallisessa julkisuudessa? Kirjoittajien tavoitteena ei ole sinänsä kirjoittaa minibiografioita, vaan tuoda esiin naiset suhteessa toisiinsa ja tuoda heidät esiin ryhmänä samankaltaisia piirteitä ja ominaisuuksia.²⁸

Liz Stanley onkin painottanut ihmissuhteita ja verkostoja keskeisinä analyysin välineinä yksilöistä kirjoitettaessa. Paitsi yksilön kulttuurisen ja historiallisen kontekstin huomioiminen, myös tämän sosiaalisen miljööseen tarkasteleminen on olennaista yksilön elämästä kerrottaessa. Stanley argumentoi ennen muuta naisten välisistä ystävyysuhteista kertovien elämäkertojen puolesta ja näkee tässä myös potentiaalinen elämäkerran lajin uudistamiselle.²⁹ Omassa tutkimuksessa kirjoittavista Krohnin sisarista tällainen näkökulma mahdollistui sisaruuden kautta. Painotin yksilön identiteetin muodostumista suhteessa toisiin ihmisiin ja monenlaisiin verkostoihin – sisaruus ja sisarten välinen kirjeenvaihto tarjosivat konkreettisen näkökulman tähän.

Vaikea laji

Elämäkerta on laji, jolla on monta elämää, kuten Birgitte Possing luonnehtii. Hän esittää myös kysymyksen siitä, voiko biografia olla samaan aikaan tieteellinen ja pitää sisällään narraation, hyvän kertomuksen.³⁰

²⁸ Englund & Kåreland 2008, 9–17.

²⁹ Stanley 1992, 214–234.

³⁰ Possing 2011.

Myöntävän vastauksen antaminen vaatii kirjoittajalta paljon – kuten ruotsalaisen antologian *Med livet som insats* toimittajat sanovat: elämäkerta on erityisen vaativa laji, sillä se asettaa paitsi korkeat tieteelliset vaatimukset, myös vaatimukset historioitsijan koulutuksesta, analyytisestä terävyydestä, moraalaisesta tahdikkaisuudesta, tyyllisestä herkkyydestä ja psykologisesta eläytymisestä.³¹

Eva Österberg kysyy oivallisen kysymyksen historiantutkijan peruslähtökohdista: ”Varför känner vi oss mera otillräckliga och feiga som forskare inför problemet människan, än inför de fält som anges av orden samhälle, kultur eller diskurs?”³² Elämäkerta on ollut lajina problemaattinen historiantutkimuksen historiassa. Tosin Suomessa tilanne ei ole ollut niin dramaattinen kuin esimerkiksi Ruotsissa tai Tanskassa, missä elämäkerta asettui jokseenkin tutkimuksen paria-luokkaan 1900-luvun puolimaissa. Suomessa elämäkertoja on aina kirjoitettu myös akateemisen tutkimuksen piirissä, ja esimerkiksi antologia *Yksilö ja yhteisö* kertoo sen, että vilkasta keskustelua historiallisen elämäkertatutkimuksen problematiikasta on käyty Suomessa 1980-luvun taitteesta lähtien.³³ Suomessa ei syntynyt samanlaista katvetta kuin Ruotsissa, jossa vuonna 1997 ilmestynyt antologia *Att skriva människan* asettui vahvasti puolustamaan henkilöhistoriallista tutkimusta suhteessa sen aiempaan mitätöityyn asemaan historian- ja kirjallisuudentutkimuksessa.³⁴ Suomessa elämäkertatutkimuksen ongelmallisuus on nähty voimakkaammin taiteentutkimuksen puolella, missä tekijä haluttiin 1900-luvun puolimaissa häivyttää pois ja keskittyä itse taideteoksen analyysiin. Nykyinen keskustelu ”kirjailijan paluusta” kontekstoituu siten tähän taustaan.³⁵ Historiantutkimuksen kentällä tällaista käännettä ei ole ollut, vaikka muutos onkin nähtävissä.

Ehkä juuri tästä johtuen Ruotsissa käydään nyt vilkasta keskustelua aiheesta, joka pitkään oli tieteellisen keskustelun syrjässä. Alf Johansson

³¹ Rosengren & Östling 2007, 10.

³² Österberg 1996, 329.

³³ Ks. *Yksilö ja yhteisö* 2006.

³⁴ *Att Skriva Människan* 1997.

³⁵ Toki kyse on eri asiasta kuin ns. biografismin paluusta. Tekijyyden analyysi paikantuu tällä hetkellä sellaisiin käsitteellisiin lähestymistapoihin kuin tekijyyden funktiot, tekijäpositio tai allekirjoitukset. Ks. tarkemmin Kurikka ja Pynttärei (toim.) 2006.

ja Boel Englund näkevätkin eräänlaisen biografian renessanssin tapahtuneen. He analysoivat tilannetta suhteessa postmoderniin aikaan ja teoretisointiin, joka saa kaipaamaan biografian kaltaista varmaa pohjaa.³⁶ Englund viittaa myös sosiaalisiin ja kulttuurisiin muutoksiin, yksilön kokemukseen siitä, että kaikki pakenee ja muuttaa muotoaan: ”I en sådan situation är biografien med sin berättelse om ett helt, överblickbart och överblickat liv ett halmstrå att gripa efter.”³⁷

Lähtiessäni kirjoittamaan väitöskirjaani ei tavoitteeni ollut ensisijaisesti biografisen tutkimuksen tekeminen, vaan ennen muuta temaattinen analyysi naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriasta, kuten asian lopullisessakin tutkimuksessa ilmaisen. Samalla teoksesta kuitenkin muotoutui kolmen ihmisen elämäkerrallinen tutkimus. Fokukseni omassa tutkimuksessani oli naisten kirjoittamisen kulttuurihistoria, johon näköalan tarjosivat nämä kolme eri tavoin kirjallisuuden kentällä toiminutta kirjoittavaa Krohnin sisarta.

Luultavasti juuri johtuen biografisen tutkimuksen asemasta historiantutkimuksen kentällä vielä 2000-luvun taitteessa, tai vähintäänkin aavistamastani lajin haastavuudesta, en nimennyt teostani biografiksi. Luonnehdin lähestymistapaani näin:

Tutkimukseni tavoitteena ei kuitenkaan ole yksittäisten elämäkertojen tai kolmen sisaren yhteisbiografian kirjoittaminen sinänsä, vaan Krohnin sisaret toimivat näkökulmien avaajina tutkimukseni laajaan tematiikkaan; he ovat esimerkkejä, yhtäältä poikkeuksellisia ja toisaalta jostain yleisemmästä ja laajemmasta kertovia. Näiden naisten elämänhistorioita tutkimalla haen laajempia merkityksiä kirjoittavana naisena olemisesta. Sisarten avaamat ulottuvuudet eivät kerro vain heidän henkilökohtaisista valinnoistaan, vaan liittyessään olennaisesti 1800–1900-lukujen taitteen kirjallisuuteen ne kertovat samalla laajemmasta kulttuurisesta tilanteesta. Kolmen sisaren asetelma mahdollistaa myös suvun ja perheen merkityksen sekä naisten välisen vuorovaikutuksen tarkastelemisen sisaruuden näkökulmasta.³⁸

Etenkin näin jälkikäteen näen vahvemmin myös oman väitöstutkimukseni eräänlaisena temaattisena kollektiivibiografiana. Työn edetessä

³⁶ Johansson 2007, 27–28; Englund 2008, 220.

³⁷ Englund 2008, 220.

³⁸ Leskelä-Kärki 2006, 22.

siihen tuli yhä selkeämmin elämäkerrallisia piirteitä joukkoon, etenkin siinä vaiheessa kun ymmärsin, että kirjoittaminen liittyi Krohnin sisarten elämässä lähes kaikkeen. Tutkijana en myöskään kyennyt pitämään kynääni erossa näistä erilaisista kirjallisen elämän aspekteista, jotka toivat muassaan erilaiset elämänalueet: uskonnon, ihmissuhteet, äitiyden, suhteen yhteiskuntaan, vanhuuden. Joka tapauksessa halusin työssäni myös pohtia toisen ihmisen elämästä kertomisen problematiikkaa ja eettisiä kysymyksiä. Katsoin, että yksittäiseen porautuvalla katseella voisin löytää niitä kontekstuaalisia seikkoja, reunaehtoja ja merkityksiä, joiden kanssa kirjoittamisen alalla toimivat naiset 1900-luvun alussa painiskelivat.

Omassa tutkimuksessa tärkeiksi ”vallan paikoiksi” muodostuivat Aune Krohnin, ja osin myös Helmi Krohnin, historian- ja kirjallisuudentutkimuksessa unohdetut elämät sekä toisaalta Aino Kallaksen kanonisoitu ja mystifioitu taiteilijamuotokuva. Nämä kolme naista muodostivat kiinnostavan biografisen näyttämön, sillä Aino Kallas on heistä tunnetuin, naiskirjailija, jonka tuotantoa monet lukevat edelleen. Hänen julkisuuskuvansa on ollut hyvinkin vahva ja sen taakse pääseminen oli haaste.³⁹ Niinpä aloitin hyvin tietoisesti tutkimusprosessin sisaresta, jota tunsin huonoiten ja joka oli myös julkisuudessa lähestulkoon unohdettu Krohin perheen jäsen.

Aune Krohnin roolista perheessä ja hänen julkisuuskuvastaan kerroinkin jotain se, että joissakin julkisissa Aino Kallasta koskevilla kirjoituksissa tämä mainittiin Julius Krohnin nuorimpana tyttärenä eikä muistettu Aunea edes olevan olemassa. Muutamat suvun jäsenten kirjoittamat muistelmat esittävät Aune Krohnin aina samalla tavalla, hiljaisena, vaatimattomana, syrjäänvetäytyneenä, sisarensa varjoon jääneenä, ”kohtuuttoman kohtalon” kokeneena. Hän totesi myös itse usein kirjeissään vierautensa Krohnin suvun keskellä ja vertasi itseään lahjakkaampiin sisariin. Aunen elämäntarinan rakentaminen erilaisista jäljelle jääneistä lähteistä, ennen kaikkea kirjeistä, oli haaste, mutta samalla mahdollisti itseni etäännyttämisen Kallaksesta. Aune Krohnin elämäntarinnat ja hänelle ominainen kirjallinen laatu aiheuttivat itselleni myös eniten ristiriitoja tutkimusprosessin kuluessa. Hänen syvä, askeettinenkin uskonnollisuutensa sekä depression ja katkeruuteen taipuvainen

³⁹ Ks. Kallaksen itse luomasta julkisuuskuvasta esim. Haavisto 2009 ja Palin & Stahl 2011. Ks. myös Kallaksen tunnettuudesta, Leskelä-Kärki 2009.

mielenlaatunsa vaativat tutkijaa pysähtymään omien oletustensa ja tunteidensa äärelle. Samalla tunsin suurta tarvetta tehdä tämä unohdettu, syrjäytetty sisar näkyväksi ja osoittaa hänen merkityksensä kansainvälistikin loistokkaan sisaren Aino Kallaksen elämässä.⁴⁰

Toisaalta tunsin lähes helpotusta kun saatoin siirtää tutkijankatseeni intensiivisemmin sisarista vanhimpaan Helmi Krohniin, jonka ulkopuolisuus sisarten välisissä suhteissa loi jännitteitä sisarten välille. Helmi Krohnin kohdalla jouduin myös kamppailemaan aineiston kanssa, sillä hänen kirjeenvaihtonsa sisarten kanssa jätti suuren osan hänen persoonansa piiloon. Vasta vuonna 2004 löydettyt ja julkaistut kirjeet Erkki Melartinin ja Jalmari Finnen kanssa mahdollistivat Helmi Krohnin persoonallisuuden avautumisen uudenaikaisista, hyvinkin intiimeistä näkökulmista. Nämä kirjeet ja niissä ilmenevä Krohnille ominainen syvä ystävyys useiden miestaiteilijoiden kanssa teki hänet läheisemmäksi ja ymmärrettävämmäksi.⁴¹ Aune ja Helmi Krohn ikään kuin varastivat huomioni useiden vuosien ajaksi, ja ”paluu” Aino Kallaksen äärelle tuntui lähestulkoon tylsältä heidän jälkeensä. Toivoin, että löytäisin Kallakseenkin uusia ulottuvuuksia näiden sisarsuhteiden läpi katsottuna.⁴² Ainakin otteeni häneen muuttui, kun heijastuspinta laajeni uusiin verkostoihin. Kallaksen kohdalla tämä on jatkunut myös väitöskirjan valmistumisen jälkeen, kun esimerkiksi hänen kirjeensä kriitikko Anna Maria Tallgrenille löydettiin Otavan arkistosta ja julkaistiin. Löytyi uudenlainen, myös naisista kirjailijuudelleen tukea hakeva Kallas.⁴³

Tutkimusprosessi näiden eri naisten kanssa ja etenkin prosessin aikana löytyneet uudet lähdeaineistot ovat hyvinkin konkreettisesti lopulta osoit-

⁴⁰ Olen pohtinut tutkimusprosessiani ja etenkin suhdettani Aune Krohniin myös esimerkiksi artikkelissani Leskelä-Kärki 2004.

⁴¹ Ks. tästä kirjeenvaihdosta myös Leskelä-Kärki 2011.

⁴² Samantapainen prosessi on nähtävissä Eva-Helen Ulvrosin tutkimuksessa Sophie Elkanista, naiskirjailijasta ja Selma Lagerlöfin läheisestä ystävästä. Perustaessaan tietonsa muiden Lagerlöfin naisystävien muistoihin ja tarinoiniin Lagerlöf-elämäkerturit ovat antaneet Elkanista neuroottisen, suureen kirjailijaan ripustautuneen naisen kuvan. Ulvros kommentoi tällä oivaltavasti sitä, miten historiallinen muisti toimii, miten sattumanvaraisesti – loppujen lopuksi – muisti, tarinat ja tulkinnot syntyvät. Unohdetun ja parjatun Elkanin nostaminen esiin mahdollisti myös Lagerlöfin persoonan ja elämänvaiheiden näkymisen uusista näkökulmista. Ulvros 2001.

⁴³ Ks. Vuorikuru (toim.) 2008.

taneet, kuinka ”kerrottuja” kaikki elämäntarinat aina ovat, näkökulmallisia ja tulkinnallisia. Jokainen kerrottu elämäntarina on aina vain yksi mahdollinen versio, tulkinta siitä, mitä tapahtui ja mitä tapahtunut merkitsi.⁴⁴ Tutkimuksessani tärkeiksi nousivat marginaalin ja keskiön välinen vuorovaikutus sekä unohdetun ja muistetun välinen suhde – nämä ulottuvuudet konkretisoituivat Aunen, Helmin ja Ainon hahmoissa ja autoitivat tiedostamaan omia tutkijan asentojani suhteessa tutkittaviin.

Elämäkerran kirjoittajan on myös kohdattava se tosiasia, että monet elämänvaiheet jäävät pimentoon, sillä lähdeaineisto on usein hyvin rajallinen. Tutkijat ratkaisevat tämän monin tavoin, yksi keino on eräänlaisen mahdollisen elämäntarinan kirjoittaminen, kuten esimerkiksi Natalie Zemon Davis on tehnyt teoksessaan *Trickster Travels. A Sixteenth Century Muslim Between Worlds* (2006). Siinä hän hahmottaa marokkolaisen al-Hasan al-Wazzanin, paremmin Leo Africanuksena tunnetun maantieteilijän ja matkajaajan elämänhistoriaa. Africanus loi ensimmäisen maantieteellisen kartan Afrikasta ja liikkui muslimimaailman ja kristillisen eurooppalaisen kulttuurin välillä kääntyen myös itse kristityksi. Davis luo al-Hasanin erilaisia maailmoja, verkostoja, matkoja ja kohtaamisia erilaisissa uskonnollisissa kulttuureissa. Davis on tarttunut pitkälti tuntemattomaan maastoon ja kaivanut esiin uusia lähteitä, toisaalta osa kohteen elämänvaiheista on täysin tuntematonta ja hän joutuukin käyttämään paljon konditionaalialuodessaan elämäkertaa. Hän turvautuu muihin lähteisiin, aikalamateriaaliin ja tutkimuskirjallisuuteen pohtiessaan, mitä al-Hasan olisi voinut nähdä, lukea, kokea tai tehdä:

Through this example, I could explore how a man moved between different polities, made use of different cultural and social resources, and entangled or separated them so as to survive, discover, write, make relationships, and think about society and himself. I could try to see whether these processes were easy or a struggle, whether they brought delight or disappointment. Like some others I have written about, al-Hasan al-Wazzan is an extreme case – most North African Muslims were not captured by Christian pirates of, if they were, were not handed to the pope – but an extreme case can often reveal patterns available for more everyday experience and writing.⁴⁵

⁴⁴ Vrt. Stanley 1992, 7.

⁴⁵ Davis 2006, 11.

Samuuden harha

On selvää, että suurin osa niistä metodisista kriteereistä, jotka koskevat historiantutkimusta ylipäätään koskevat myös historiallisen biografian kirjoittamista. Silti tarvitaan suurempaa varovaisuutta ja eettistä tietoisuutta kun kirjoitetaan menneistä yksilöistä kuin jos kirjoitetaan historian ilmiöistä tai prosesseista.⁴⁶

Elämäkerrasta tekee erityisen siihen liittyvä vuorovaikutteisuus, joka tapahtuu yksilöiden välillä, vaikka toinen onkin menneisyyden ihminen. Tässä dialogisessa tapahtumassa elämäkerran kirjoittaja peilaa itseään jatkuvasti kohteeseensa, muuttaa näkemyksiään ja käsityksiään paitsi kohteesta myös itsestään. Vuorovaikutuksesta voidaan puhua myös hermeneuttisena ymmärtämisen prosessina, ja se vaikuttaa siihen, miten elämäkerran kirjoittaja lopultakin analysoi kohdettaan sekä tämän elämän tapahtumia. Elämäkerran kirjoittaminen muuttaa jatkuvasti käsitystä itsestä tutkijana ja tämä puolestaan muuttaa käsitystä kohteesta, molemmat tapahtumat vaikuttavat vielä laajemmin siihen, miten elämäkerran kirjoittaja analysoi sosiaalisia prosesseja ja tapahtumia kohteensa elämässä.⁴⁷

Elämäkerran kirjoittaja joutuu useimmiten kohtaamaan kysymyksen siitä, miten lopultakin kirjoittaa ja kuvata toisen ihmisen elämää? Voiko sellaista ylipäätään tehdä historiantutkimuksen keinoin, tai muillakaan keinoin? Miten voimme tunkeutua toisen ihmisen alueelle ja rohjeta esittää tulkintoja hänen elämästään? Miten saamme itsellemme oikeuden käyttää yksityisiä kirjeitä, päiväkirjoja ja muita dokumentteja, joita ei kenties ole koskaan tarkoitettu julkisuuteen? Lähtökohtaisesti voi ajatella, että kenenkään elämää ei voi kertoa sinänsä ja kokonaan.⁴⁸ Nämä ja monet muut kysymykset on kuitenkin kysyttävä joka kerta uudelleen ja vastaukset ovat aina erilaisia riippuen kustakin elämäkerrasta. On hyvin erilaista kirjoittaa elämäkertaa tavallisesta työläisestä kuin vaikkapa suurvallan hallitsijasta. On myös hyvin erilaista kirjoittaa elämäkertaa satoja vuosia sitten eläneestä henkilöstä, kuin ihmisestä, jonka läheiset jälkeläiset ovat elossa tai joka kenties itsekin on vielä elossa. Jonkun tavoitteena

⁴⁶ Vrt. Possing 2001, 1216.

⁴⁷ Stanley 1992. Ks. myös Leskelä-Kärki 2006, 78–86.

⁴⁸ Vrt. Ulvros 2009.

voi olla nimenomaan työpainotteisen elämäkerran kirjoittaminen, kun taas toinen haluaa sukeltaa juuri henkilön intiimin elämän psykologiaan. Lähteet voivat olla julkisessa arkistossa henkilön itsensä tallettamina tai ne voi joutua itse keräämään jälkeläisten avulla ja haastatteluin.

Sen sijaan että yllä oleviin vastauksiin pyrki löytämään oikeita vastauksia, on tärkeää tarkastella niitä ehtoja, jotka rajaavat mahdollisuutta kertoa menneisyyden elämästä. Nähdäkseni yksi biografista tutkimusta keskeisesti määrittävistä metodisista haasteista on mainitsemani vuoro-vaikutus sekä siihen liittyvä samastumisen ja etäännyttämisen dynamiikka.

Boel Englund pohtii toisen ihmisen ymmärtämisen problematiikkaa ja samastumisen vaaroja. Hän esittää, että tutkijan sukupuolella on merkitystä nimenomaan tässä, koska esimerkiksi naisia tutkivalla naiselle, jolla on tutkimuksessaan erityinen naisnäkökulma, voi olla taipumus identifioitua ja tuntea solidaarisuutta liiankin paljon, mikä voi johtaa tulkintaa liikaa.⁴⁹ Voi tietysti esittää kysymyksen, että eikö samaa voida sanoa miehistäkin? Ehkä Englundin kommentti pohjaa siihen, että elämäkertatutkimus on ylipäättään ollut niin tärkeässä osassa feministisen tutkimuksen kentällä ja nimenomaan erityisenä ”henkilökohtainen on poliittista” -projektina.

Joka tapauksessa voidaan kuitenkin puhua samuuden harhasta, jota itsekin jouduin pohtimaan väitöskirjaa tehdessäni. Arkiston maailmassa, erilaisen yksityisen materiaalin kuten kirjeiden, päiväkirjojen ja muistilappujen kautta elämäkertatutkija sukeltaa hyvin lähelle tutkittavaansa. Englund puhuu mielikuvituksen voimasta, siitä kuinka myös hyvin julkiset viranomaislähteet voivat tuottaa läheisyyden illuusion.⁵⁰ Etenkin kollektiivibiografiaa tehdessä tutkijan on tasapainoitettava sen kanssa, miten eri tavoin tutkittaviinsa suhtautuu – toiset tuntuvat auttamatta läheisemmiltä ja ymmärrettävämiltä kuin toiset. Itse ratkaisin, ainakin osittain, tämän problematiikan keskittymällä tietoisesti osan ajasta aina yhteen sisareen ja jättämällä siksi aikaa syrjään muiden sisarten näkökulmat. Sukeltaminen kunkin, ja varsinkin itselleni ennestään tuntemattomien Aunen ja Helmin elämään, aiheutti lähentymistä, joka ajoittain vaihtui samastumiseksi. Prosessin rytmittäminen mahdollisti kuitenkin myös etäännyttämisen.

⁴⁹ Englund 2008, 228.

⁵⁰ Englund 2008, 229–233.

Itse en kuitenkaan ole samastumisesta täysin samaa mieltä kuin esimerkiksi Englund, joka painottaa identifikaatioiden vaaraa, ja sitä juontuvaa liiallista solidaarisuuden tunnetta, joka syntyy kun menee lähelle toista. Hänen mukaansa tällöin on vaarana että kiinnitytään vain samastuttaviin asioihin. Englund huomauttaa, kuinka yhteensulautuminen on arvokas osa prosessia, mutta sillä ei ole tieteellistä arvoa.⁵¹ Itse en erottaisi näin jyrkästi tätä hänen epätieteelliseksi katsomaansa, tunnetasolla tapahtuvaa samastumista ja tieteellistä puolta – ne ovat osa tutkimusprosessia. Toki tutkijan täytyy voida reflektoida omaa asennoitumistaan ja suhdettaan tutkimuskohteeseensa, mutta tosi asiassa monesti tunnetasolla tapahtuvat prosessit voivat viedä tutkimusta eteenpäin merkittävillä tavoilla. Omien tunnetilojen ja reaktioiden tunnistaminen on kuitenkin tärkeää.

On hyväksyttävä se, että kyse on näkökulmista ja tulkinnoista, jotka eivät voi olla lopullisia tai pysyviä. Elämäkerta on aina parempi, jos nämä epäilyt ja epävarmuudet pystyy tuomaan esiin ja pohtimaan omien tulkintojensa oikeutusta ja paikkansapitävyyttä. Samaan aikaan vahvan tulkinnan rakentaminen on myös tärkeää, jotta elämäkerrasta ei tulisi vain sirpaleiden kokoamista ilman punaista lankaa. Elämäkerrassa onkin kyse tasapainottelusta tiedon ja tietämättömyyden, ymmärryksen ja käsittämättömyyden välillä.

Empatian mahdollisuus

Tutkimuksessani Krohnin sisarista käytin käsitettä empatia tarkoittamaan sitä tutkijan läsnäoloa ja reflektoiavuutta, mitä henkilöhistoriallinen tutkimus mielestäni tarvitsee. Empatia liittyi tutkijapositioni suhteessa kohteisiini ja myös pyrkimykseen tunnistaa niitä tunteita ja asenteita, joita prosessin kuluessa kohtasin. Siihen liittyy ajatus menneen ihmisen kunnioittamisesta ja ymmärtämään pyrkimisestä, kuitenkin tiedostaen, että tuo ymmärrys voi jäädä vajaaksi. Empatia ei kohdallani tarkoittanut siis sitä, että olisin pyrkinyt kokemaan toisen kanssa tai samastumaan tutkimuskohteisiini. Se oli itselleni myös poliittinen termi siinä mielessä, että halusin nostaa esiin tutkijan roolin uudesta

⁵¹ Englund 2008, 233.

näkökulmasta, sen, että olemme tuntevina ja kokevina subjekteina läsnä tutkimuksessamme ja että se vaikuttaa tutkimukseemme.⁵²

Empatia tulee kreikan kielen sanoista *em pathos* (tuntea sisälle), mikä tarkoittaa kykyä asettaa itsensä toisen henkilön asemaan ja ymmärtää toisen tunteita. Empatia ei siten ole sympatian tapaan myötätuntoa. Sympatia on ”kanssa tuntemista” (kreikan ilmaisu *sym pathos*), kun empatia on toisen sisäistä ymmärtämistä. Empatia tuli käsitteenä filosofisen ja psykologisen keskustelun keskiöön 1900-luvun taitteessa, erityisesti Theodor Lippsin tutkimusten tuloksena. Hänen mukaansa empatia tuli nähdä ensisijaisena episteemisenä keinona toisen ihmisten inhimillisyyden havaitsemiselle. Hänelle empatia oli psykologinen resonanssi-ilmiö, joka liittyy ulkoisten objektien havainnolliseen kohtaamiseen olennaisella tavalla, se oli sisäistä imitaatiota. Lippsin argumentit herättivät paljon keskustelua ja vasta-argumentteja, ja debatti empatian merkityksestä inhimillisessä olemisessa on ollut useiden filosofisten ja psykologisten keskustelujen keskiössä 1900-luvun mittaan.⁵³ Toisen maailmansodan tapahtumat toivat tietysti oman, erityisen ulottuvuutensa tähänkin keskusteluun kuten moraalifilosofiaan laajemmin.⁵⁴

1900-luvun alun vuosikymmeninä empatia tuli käsitteenä läheisesti yhdistetyksi nousevaan hermeneuttisen ymmärtämisen käsitteeseen. Tämä kytkös aiheutti myös paljon debattia ja etenkin myöhemmät hermeneutikot ovat halunneet tehdä selkeän eron näiden kahden käsitteen välille. Hermeneutiikka ei ole ensinnäkään kiinnostunut tekstin tekijän intentioista; toiseksi se pohjaa metodinsa ennemmin tekstin ja sen lukijan väliseen eroon ja vierauteen (josta toki hermeneuttisessa prosessissa pyritään pois päin ymmärtämisen metodin kautta). Empatia on Karsten Stueberin näkemyksen mukaan käsite, joka voi saada uusia ulottuvuuksia ennen muuta nykyisen neurotieteen näkökulman kautta, missä empatia on alettu nähdä affektiivisten ja kognitiivisten prosessien yhteensulaumana.⁵⁵

⁵² Ks. tarkemmin Leskelä-Kärki 2006, 78–85.

⁵³ Stueber 2008, elektroninen lähde.

⁵⁴ Tämä näkyy vahvasti esimerkiksi Emmanuel Levinas’n filosofiassa. Käytin hänen näkemyksiään toisesta ja toisen ymmärtämisestä myös lähtökohtana väitöskirjani metodologiassa. Ks. tarkemmin Leskelä-Kärki 2006, 633–635.

⁵⁵ Stueber 2008, elektroninen lähde.

Elämäkerran kirjoittaja ei voi tietää, miltä menneistä ihmisistä tuntuisi, jos he tietäisivät heistä kerrottavan tai heitä tulkittavan näin tai noin. Mutta aika ajoin kerrottavan asemaan asettuminen voi tuottaa tästä prosessista läpinäkyvämmän. Tutkimuksen tekeminen on aina persoonallinen, omiin ajatuksiin ja tunteisiin vaikuttava kokemus. Elämäkerta on lajityyppi, joka vaatii syvällistä uppoutumista toisen ihmisen elämismaailmaan, niihin tunteisiin ja kokemuksiin, joihin erilaisen lähdeaineiston kautta pääsemme käsiksi. Eva-Helen Ulvrosin tavoin on todettava, että tutkijana ja toisen ihmisen sanojen ja ajatusten lukijana on mahdotonta olla liikuttumatta. Miten sitten olla uskottava? Tässä kohtaa olennaiseksi tulee oman tutkijan aseman tiedostaminen, positiointi sekä paluu lähdekriittisten kysymysten äärelle. Omat ennakko-oletukset ja houkutus kohteen glorifointiin olisi tunnistettava. Pyrkimys hermeneuttiseen ymmärtämiseen mahdollistaa myös vaihtuvat näkökulmat, missä voimme ikään kuin vaihtaa tulkinnan silmälaseja ja katsoa kerrottavaa aina vähän uusista kulmista.⁵⁶ Tässä kohtaa voivat auttaa myös toisten silmät: omaa tekstiä ja tulkintoja kannattaa luetuttaa myös toisilla.

Usein elämäkertamme kohde vaatii meitä ottamaan kantaa, tai ainakin pohtimaan ihmisen suhdetta elämän suuriin kysymyksiin: rakkautteen, suruun, kuolemaan, elämänmuutoksiin, vastoinkäymisiin. Ja näitä kohdatessaan elämäkertakirjailija käyttää aina jollakin tavalla omaa kokemusmaailmaansa hyödykseen, tietoisesti tai tiedostamatta. Osa elämäkertatutkijoista jopa katsoo, että tästä syystä elämäkerta ei ole nuorten tutkijoiden laji. Empaattiseen otteeseen liittyvät koko tutkimusprosessin aikana tapahtuneet tutkimusprosessin eri vaiheet, jotka avaavat sitä, mitä tutkija itse oppii tutkiessaan. Tutkimuksen kohde on myös antava osapuoli, joka jatkuvasti muovaa tutkijan ajatuksia ja ideoita, välillä jopa huomaamatta. Tekstit myös opettavat lukemaan itseään.⁵⁷

⁵⁶ Ks. Ulvros 2009. Vrt. myös Englund 2008, 224.

⁵⁷ Artikkelin aiempi versio on julkaistu Kasvatuksen historian verkoston virtuaalioppimisympäristössä keväällä 2009 (<http://www.enorssi.fi/virmo/virmo-1/kashisnet/kasvatuksen-historian-tutkimus/kerrotuksi-tulemisen-kaipuu-elamankerta-historiankirjoituksen-lajina-maarit-leskela-karki/>). Aihe ja teksti ovat myös muokkautuneet pitämilläni luennoilla etenkin Tampereen yliopistossa vuonna 2011. Kiitokset myös niille osallistuneille opiskelijoille!

Lähteet

- Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre.* Red. Ronny Ambjörns-son, Per Ringby och Sune Åkerman. Carlssons, Stockholm 1997.
- Auster, Paul: *Sattumuksia Brooklynissä.* Alkuteos: The Brooklyn Follies (2005). Suom. Erkki Jukarainen. Tammi, Helsinki 2008.
- Caine, Barbara: *Biography and History.* Palgrave Macmillan, New York 2010.
- Davis, Natalie Zemon: *Trickster Travels. A Sixteenth Century Muslim Between Worlds.* Hill and Wang, New York 2006.
- Englund, Boel & Käreland, Lena: *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920.* Carlsson, Stockholm 2008.
- Englund, Boel: Att förstå ett liv som levdes för längesedan – reflektioner över biografien som historisk metod. *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920.* Red. Englund, Boel & Käreland, Lena. Carlsson, Stockholm 2008, 219–236
- Haavisto, Henna: Kirjallisuutemme pikkuhelmiä. Aino Kallas ja modernin naiskirjailijan ongelmallinen julkaisuuskuva. *Aino Kallas. Tulkintoja elämästä ja tuotannosta.* Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Ritva Hapuli ja Kukku Melkas. BTJ, Helsinki 2009.
- Hagner, Minna: Naisasian tarkoitus on ihmiskunnan sopusointuinen kehitys. Porvarillisen naisliikkeen tuottamat kertomukset naisten historiasta. *Oma pöytä. Suomalaiset naiset historiankirjoittajina.* Toim. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén ja Saara Tuomaala. SKS, Helsinki 2005, 100–118.
- Johansson, Alf W.: Biografien och den svenska historievetenskapen. *Med livet som insats. Biografien som humanistisk genre.* Red. Henrik Rosengren & Johan Östling. Sekel bokförlag, Lund 2007, 19–32.
- Katainen, Elina; Kinnunen, Tiina; Packalén, Eva ja Tuomaala, Saara: Naiset historiankirjoittajina. Akateeminen marginaali ja uuden tiedon tuottaminen. *Oma pöytä. Suomalaiset naiset historiankirjoittajina.* Toim. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén ja Saara Tuomaala. SKS, Helsinki 2005, 11–49.
- Klinge, Matti: *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiankirjoitus ja historiakulttuuri keisariaikana.* SKS, Helsinki 2010.
- Kosonen, Päivi: *Isokrateesta Augustinukseen. Jobdatus antiikin omaelämäkerralliseen kirjallisuuteen.* Atena, Jyväskylä 2006.
- Kurikka, Kaisa & Pyyntäri, Veli-Matti (toim.): *Tekijyyden tekstit.* SKS, Helsinki 2006.
- Lahtinen, Anu: *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620.* SKS, Helsinki 2007.
- Larsson, Lisbeth: *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna.* Nordstedts, Stockholm 2001.
- Leskelä-Kärki, Maarit: Kirjeet ja kerronituksen tuleminen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyden, 1906–1936. *Kirjeet ja historiantutkimus.* Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 242–272.
- Leskelä-Kärki, Maarit: Kallas suomalaisessa kulttuurissa: kokemuksia, muistoja ja tulkintoja. *Aino Kallas. Tulkintoja elämästä ja tuotannosta.* Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Ritva Hapuli ja Kukku Melkas. BTJ, Helsinki 2009.
- Leskelä-Kärki, Maarit: *Kirjoittaan maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä.* SKS, Helsinki 2006.
- Leskelä-Kärki, Maarit: Tutkija ja kolme sisarta. Polkuja henkilökohtaiseen historiantutkimukseen. *Tutkija kertojana. Tutkimusprosessi, tunteet ja kirjoittaminen.* Toim. Johanna Latvala, Eeva Peltonen ja Tuija Saresma. Jyväskylän yliopisto 2004, 306–337.
- Leskelä-Kärki, Maarit: Kerron tuotanto. Naishistorioitsija ja toisen ihmisen historian kirjoittamisen ongelmia. *Jokapäiväinen historia.* Toim. Jorma Kalela ja Ilari Lindroos. SKS, Helsinki 2001, 98–120.
- Levi, Giovanni: Biography and microhistory. Opening paper for the session “Biography and microhistory”. *Amsterdam 21st International Congress of Historical Sciences* 2010. In electronic form at <http://www.ichs2010.org/programme.asp> (18.10.2010).

- Palin, Tutta & Stahl, Kai: The Aino Kallas Iconography. Interactive Self-Presentation. *Aino Kallas. Negotiations with Modernity*. Ed. by Leena Kurvet-Käosaar and Lea Rojola. Studia Fennica Litteraria 4. SKS, Helsinki 2011, 215–254.
- Peltonen, Matti: Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research. *History & Theory*, vol. 40, no. 3, 2001, 347–359.
- Passing, Birgitte: Historical biography. *The International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Elsevier, Oxford 2001, 1213–1217.
- Passing, Birgitte: Portraiture and Re-portraiture of the Political Individual in Europe: Biography as a Genre and as a Deconstructive Technique. *Living Political Biography. Narrating Ideas of Europe*. Ed. Lauring-Knudsen & Gram-Skjoldager. The Aarhus University Press, Aarhus 2011 (Käytettävissä ollut käsikirjoitusversio ilman sivunumeroita.)
- Rosengren, Henrik & Östling, Johan: Med livet som insats. *Med livet som insats. Biografin som humanistisk genre*. Red. Henrik Rosengren & Johan Östling. Sekel bokförlag, Lund 2007, 7–15.
- Stanley, Liz: *The auto/biographical I. The theory and practise of feminist auto/biography*. Manchester University Press, Manchester and London 1992.
- Stanley, Liz: Mimesis, metaphor and representation: holding out an Olive branch to the emergent Schreiner canon. *Women's History Review* 10(1) 2001, 27–48.
- Stueber, Karsten: Empathy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*. Ed. Edward N. Zalta. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/empathy/> Luettu 14.10.2011.
- Tuohela, Kirsi: *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*. SKS, Helsinki 2008.
- Tuomaala, Saara: Yhteiskunnallisesta äitiydestä naisten elämänhistorioihin. Suomen naishistorian suuntaviivoja 1970-luvulta 2000-luvulle. *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Toim. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén ja Saara Tuomaala. SKS, Helsinki 2005, 357–380.
- Ulvros, Eva-Helen: *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*. Historiska media, Lund 2001.
- Ulvros, Eva-Helen: *Oscar I. En Biografi*. Historiska media, Lund 2007.
- Ulvros, Eva Helen: När källkritiken möter gestaltningens utmaningar. Att skriva biografier. *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2009, 441–457.
- Vehkalahti, Kaisa: *Constructing Reformatory Identity. Girls' Reform School Education in Finland, 1893–1923*. Peter Lang, Oxford 2009.
- Vuorikuru, Silja (toim.): *Elämisen taiteesta. Aino Kallaksen ja Anna-Maria Tallgrenin kirjeenvaihtoa*. Otava, Helsinki 2008.
- Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-luvulle*. Toim. Rami Kurth ja Timo Soikkanen. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 28, Turku 2006.
- Österberg, Eva: Individens i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault. *Det roliga börjar hela tiden: festskrift till Kjell Peterson*. Stockholm, 1996, 321–333.

MUISTI, MUISTOT JA MUISTITIETOHISTORIA

Leena Rossi

Muistitietoa on käytetty länsimaisessa historiankirjoituksessa lähteenä antiikista saakka. Mutta kun 1700-luvun lopulta lähtien alettiin kirjoittaa historiaa etupäässä asiakirjojen pohjalta, suulliset lähteet syrjäytyivät. 1800-luvulla saksalaiset historistit nostivat dokumentit muiden, vähemmän objektiivisina pitämiensä lähteiden edelle ja näkivät tapahtuma-aikana syntyneet asiakirjat kaikkein luotettavimpina historiallisina todisteina. Objektiiviseen totuuteen pyrkiessään tutkijat väheksyivät suullisia lähteitä kansanrunoutena ja myytteinä. He hylkäsivät ne epäluotettavina, subjektiivisina ja vinoutuneina.¹

Kaikki historioitsijat eivät luopuneet tyystin suullisista lähteistä, mutta suhtautuivat muistitietoon paljolti samoin kuin kirjallisiin lähteisiin etsien siitä ennen kaikkea luotettavia, tarkkoja, edustavia ja todennettavia faktoja.² 1900-luvun jälkipuoliskolla muistitiedon suosio lähdeaineistona alkoi nousta eri puolilla maailmaa varsinkin anglosaksisista maista 1940-luvulta lähtien levinneen *oral history*-liikkeen ansiosta.³ Mutta objektiivisuuden sijaan tutkimuksen tun-

¹ Carr 1963, 9; Miztal 2003, 100–101; Ritchie 2003, 20–21; Thompson 2000, 25–57, passim; Sharpless 2006, 19.

² Ks. esim. Grele 2006, 53.

³ Virrankoski 1994, 4; Ritchie 2003, 21; Fingerroos 2010, 75–76.

nusomaiseksi piirteeksi muodostui kertojien ajattelu- ja kertomistavan kunnioittaminen.⁴

Brittiläisen historioitsijan, Paul Thompsonin mukaan muistitietohistoria kasvoi varsinkin poliittisen, työväen ja paikallishistorian piirissä, missä oli ennenkin tehty kenttätyötä. Se kasvoi myös siellä, missä historioitsijat olivat olleet yhteydessä muihin kenttätöitä harjoittaviin oppiaineisiin kuten antropologiaan, etnologiaan, folkloristiikkaan, murretutkimukseen tai sosiologiaan.⁵ Historioitsijatkin alkoivat entistä selvemmin tiedostaa ja huomioida muistitiedon ainutlaatuisuuden eli subjektiivisuuden ja moniäänisyyden. Aineiston haastavuus vetosi myös historian opiskelijoihin, jotka halusivat opinnäytteissään hyödyntää valmiita tai itse haastattelemalla tuottamia muistitietoaineistoja.

Muistitietohistoria

Muistitietotutkimuksen käsite vakiintui suomeen 1980-luvulla histori-antutkija Jorma Kalelan ehdotuksesta.⁶ Termi kattaa eri tieteenaloilla, esim. etnologiassa, folkloristiikassa, historiassa, psykologiassa ja sosiologiassa tehtävän tutkimuksen, joka käyttää muistitietoa lähteenään tai kohteenaan ja jota yhdistää kertojan ajattelutavan kunnioittaminen.⁷ Historialle, joka käyttää lähteenään muistitietoa, Kalela on suositellut nimitystä *muistitietohistoria*.⁸ Sana vastaa kansainväliseen tutkimukseen vakiintunutta *oral history* -termiä, joka on suomennettu sananmukaisesti *suulliseksi historiaksi*, ja tätä nimitystä ovat eräät historioitsijat käyttäneet korostaakseen aineiston tuottamista haastattelemalla sekä tutkimukseen sisältyvää kuulijan ja kertojan välistä dialogia.⁹

Kalelan mukaan suullisen historian alkuosa on ongelmallinen tutkimussuunnan nimeksi, koska tutkimuksessa nimenomaan muistitieto on

⁴ Kalela 2006, 75; ks. myös Kalela 1999.

⁵ Thompson 2000, 76.

⁶ Kalela 1984a, 4; ks. myös Fingerroos & Haanpää 2006, 26–30.

⁷ Kalela 1984b, 179; Kalela 2006, 75, 76; Ukkonen 2000, 15.

⁸ Kalela 1984a, 4; 1984b, 79; 2006, 74; ks. myös Rossi 2005, 87.

⁹ Graae & Hietala 1994, 1–3; Tuomaala 2004, 37–38; ks. myös Fingerroos & Haanpää 2006, 27.

tärkeä, ei aineiston suullisuus.¹⁰ Termi ei myöskään kerro muistitiedon käyttämisestä lähteenä, vaikka juuri tämä on muistitietohistorialle ominaista.¹¹ Suullisesta historiasta voi myös saada käsityksen, että tutkimus olisi suullista, vaikka useimmat tutkimukset julkaistaan kirjallisina. Etnologit Outi Fingerroos ja uskontotieteilijä Riina Haanpää kritikoivat termin epätäsmällisyyttä ja suppeutta suomalaisessa tutkimuksessa, sillä meillä on paljon myös kirjallisesti koottua muistitietoa.¹² Suomen historian tutkija Pentti Virrankoski puolestaan huomauttaa, että ”Suomessa on turhaa käyttää muistitietoon perustuvasta tutkimuksesta vieraskielistä ja tärkeältä kuulostavaa termiä *oral history*, ikään kuin muistitiedon käyttö olisi vasta 1900-luvun lopulla anglosakseilta tai Ranskan annalisteilta omaksuttu uutuus. Sellainen käsitys perustuu silkkään tietämättömyyteen”.¹³ Muistitietoa on nimittäin hyödynnetty suomalaisessa historian tutkimuksessa jo 1800-luvun puolivälistä lähtien varsinkin poliittisessa ja taloushistoriassa.¹⁴ Myös paikallishistorian tutkijat ovat käyttäneet sitä.

Muistitietohistoria on siis oma, aineiston hankkimistapansa ja lähteidensä erityisyyden perusteella määritelty, historian tutkimuksen lajinsa ja menetelmänsä. Sitä voidaan käyttää niin arkielämän, lääketieteen ja politiikan historiassa kuin aate-, oikeus-, sosiaali-, sota-, sukupuoli- ja taloushistoriassakin. Mutta on huomattava, ettei muistitietohistoria tutki menneisyyden ilmiöitä ja tapahtumia pelkästään muistitiedon avulla, vaan se käyttää aina myös muita lähteitä.¹⁵ Erilaisissa lähteissä on jo niiden erilaisen luonteen vuoksi erilaisia asioita ja lähteet useammin täydentävät ja vahvistavat toisiaan kuin ovat ristiriidassa keskenään.¹⁶ Muistitietohistoria tutkii yleensä lähimenneisyyttä, sillä itse tuotetun aineiston avulla tavoittaa vain noin yhden sukupolven elinajan. Suomalaisen aineistojen pohjalta voi yltää ajassa kauemmaksikin, koska

¹⁰ Kalela 1984a, 4; 1984b, 79.

¹¹ Fingerroos & Peltonen 2006, 8.

¹² Fingerroos & Haanpää 2006, 27; Fingerroos 2010, 62.

¹³ Virrankoski 2002, 278.

¹⁴ Virrankoski 1994, 4. Maunu Malmbergin eli Carl Magnus Creutzin *Anjalaförbundet* (1848) lienee ensimmäinen tutkimus, jossa on käytetty muistitietoa – tosin tiedonantajien nimiä mainitsematta.

¹⁵ Lummis 1987, 23–24, 147; Thompson 2000, 82; Ritchie 2003, 118–119; Peniston-Bird, 2009, 105.

¹⁶ Lummis 1987, 76, 78, 82, ks. myös Peniston-Bird 2009, 107.

arkistomme ovat tallentaneet kansanelämään liittyvää ja historiallista muistitietoa yli sadan vuoden ajan.¹⁷

Muistitietohaastattelut ja -historia eivät pyri löytämään vain kirjallisia lähteitä täydentäviä aineistoja, vaan avaamaan uudenlaisia näkökulmia sekä tavoittamaan tutkittavien ihmisten ja yhteisöjen omaa historiaa. Keskeistä on tehdä näkyväksi aikaisemmin ohitettu ja näkymätön menneisyys sekä ottaa vakavasti ihmisten omat kokemukset, tunteet ja tulkinnat sekä käsittää heidän tapansa kertoa.¹⁸ Vakavasti ottaminen tarkoittaa, että muistelusta ei etsitä esimerkiksi väärin muistettuja yksityiskohtia, salailua ja kaunistelua, vaan lähdetään siitä, että muistelijalla on oikeus ja perusteita tai syytä omiin tulkintoihinsa.¹⁹ Kalela kirjoitti jo vuonna 1984, että muistitietotutkimus lähtee haastateltavan oman ajattelu- ja muistamista tavoittamisesta ja että sen johtopäätösten perustana on ihmisten itsensä omille kokemuksilleen antama jäsenyys.²⁰

Italialainen muistitietotutkija Alessandro Portelli toteaa perinteisen historian kirjoituksen kysyvän, mitä tapahtui, kuka teki jotakin, miksi, missä, milloin ja missä yhteyksissä, mutta muistitietohistoria kysyy vielä, mitä tapahtuma merkitsee. Koska se ei rekonstruoi vain menneisyyden tapahtumia vaan myös niiden muistamisen historiaa, voivat tutkijaa kiinnostaa väärät ja vääristyneetkin muistot sekä virallisten ja yksityisten muistojen väliset ristiriidat ja toisistaan poikkeavat yksityiset muistot.²¹

1960- ja 1970-luvulta lähtien erityisesti nauhurin ansiosta paisunut muistitietoharrastus on haastanut tulkintoja menneisyyden objektiivisesta todellisuudesta. Tutkimus on nostanut esiin aiemmin ”äänettä jääneiden”, unohdettujen ja sivuutettujen – mm. luku- ja kirjoitustaidottomien, työläisten, naisten, lasten ja eri vähemmistöjen – näkökulmia, jotka täydentävät, suhteellistavat tai kiistävät aikaisempia

¹⁷ Tuominen 1975, 59–60; Virrankoski 1994, 6–7; Peltonen 2006, 107.

¹⁸ Kalela 2000, 91; 2006, 75–76; Ukkonen 2000, 14, 21; Korkiakangas 2006, 124–125.

¹⁹ Ukkonen 2000, 14, viite 2.

²⁰ Kalela 1984a, 4.

²¹ Portelli 2009, 22, 24, 25, 27; ks. myös Ritchie 2003, 45.

käsityksiä menneisyydestä.²² Se on antanut entistä monipuolisemman ja syvällisemmän kuvan useista ihmisryhmistä ja aihepiireistä. Näitä ovat esimerkiksi eri ammattiryhmät ja maaseudun väestö sekä perhe-elämä, lasten kasvatus, seksuaalisuus, yritystoiminta ja vastarintaliike.²³

Folkloristi Ulla-Maija Peltonen on todennut, että muistitiedon käyttö on merkinnyt historian tutkimuskohteiden ja -kysymysten avartumista ja siirtymistä yksityisiin ilmiöisiin.²⁴ Varsinkin arjen tutkimuksessa muistitieto on osoittautunut hyödylliseksi, sillä ihmisten jokapäiväisestä elämästä on niukalti kirjallista aineistoa tai sitä on vaikea saada muista lähteistä.²⁵ Muistitietohistoria siis tutkii menneisyyttä, jota ei ole ennen tutkittu tai josta ei ole muuta tietoa.²⁶ Kuten yhdysvaltalainen muistitietotutkimuksen teoreetikko Ronald J. Grele sanoo, se on antanut äänen ihmisille itselleen. Hän toteaa myös, että muistitiedon käytön myötä informaation etsimisestä on siirrytty etsimään lukutapaa, joka näkee tekstin muunakin kuin dokumenttina; tällöin haastattelu on ensimmäinen tulkinta.²⁷

Nykyisin historioitsijat eivät yleensä usko tavoittavansa asiakirjojenkaan avulla objektiivista totuutta menneisyydestä; niinpä he pyrkivät varman tiedon sijasta saamaan ”hedelmällistä” tietoa.²⁸ Juuri muistitietohistorioitsijat myöntävät sekä tutkijan että lähteiden subjektiivisuuden kuten myös tutkijan osallisuuden aineiston tuottamisessa ja tulkinnassa. Haastattelujen avulla ei pyritä löytämään niinkään faktoja kuin hahmottamaan kulttuurisen identiteetin ja traditioiden muotoja. Monen muun historioitsijan tavoin hän myös toteaa muistitiedon käytön kyseenalaistavan tutkimuksen objektiivisuuden ja että suulliset lähteet avaavat tien ihmisten arkeen ja kokemuksiin, alistet-

²² Lummis 1987, 17; Caunce 1994, 3–4, 7; Ukkonen 2000, 13–14; Grele 2006, 48; Kalela 2006, 72; Korkiakangas 2006, 125; Sharpless 2006, 23–28.

²³ Thompson 2000, 82–117; ks. myös Grele 2006, 47–48; Sharpless 2006, 22–29.

²⁴ Peltonen 2006, 112.

²⁵ Korkiakangas 1996, 14; Virrankoski 2002, 277; Kortelainen 2008, 32; ks. myös Lummis 1987, 81, Portelli 1997, 6–8; Ukkonen 2000, 67; Fingerroos 2010, 60.

²⁶ Lummis 1987, 17; Ukkonen 2001, 96.

²⁷ Grele 2006, 55, 57.

²⁸ Kalela 2006, 75.

tujen ja syrjäytettyjen asemaan.²⁹ Thompson kirjoittaa teoksessaan *The Voice of the Past* kuvaavasti: "Oral evidence, by transforming the 'objects' of study into 'subjects', makes for a history which is not just richer, more vivid, and heart-rending, but *truer*."³⁰

Muistitiedon avulla ei kannata yrittää selvittää täsmällisiä faktoja, kuten vuosilukuja ja lukumääriä, jotka yleensä voidaan tarkistaa kirjallisista lähteistä. Muistitieto näet kertoo pikemminkin ilmiöiden ja tapahtumien merkityksestä kuin itse tapahtumasta.³¹ Vahvimmillaan muistitietotutkimus on, kun tutkitaan yksilöiden kokemuksia ja tavallisia arjen ilmiöitä, vuodesta toiseen toistuvia tapoja ja käytänteitä tai kerrojen mielipiteitä ja näkemyksiä tai reaktioita ja suhtautumista asioihin, ilmiöihin ja tapahtumiin. Muistitieto voi olla suorastaan korvaamaton, kun selvitetään ihmisten vaikuttimia ja tulkintoja tai tapahtumien ja päätösten taustoja, joita ei yleensä merkitä muistiin. Se voi olla jopa ainoa aineisto, jolla kohteesta saadaan tietoa. Läheskään kaikista tärkeistä asioista ei näet säily riittävästi kirjoitettuja lähteitä, koska näitä ei alkujaankaan synny paljoa tai niitä jopa hävitetään.³²

Muistitieto ja sen luotettavuus

Muistitieto-termi on jo kauan kuulunut folkloristiikan, etnologian ja historian käsitteistöön. Sitä on käytetty selviönä, kun on oletettu kaikkien ymmärtävän sen samalla tavalla. Viime vuosikymmeninä on termin merkitystä kuitenkin alettu pohtia.³³ Suomeen vakiintunut muistitieto-sana³⁴ ilmaisee, että sen sisältämä tieto on luonteeltaan erityistä: muistinvaraisesti säilynyttä, muistettua sekä kerrottua. Siinä on sekä yksilön elämää että maailmaa kuvaavia tietoja.³⁵ Myös Lummissin

²⁹ Passerini 1998, 8, 53–55.

³⁰ Thompson 2000, 117.

³¹ Portelli 1998, 67; 2006, 55; ks. myös Rossi 2005, 90.

³² Virrankoski 1994, 28; Thompson 2000, 25–57, passim; Rossi 2003b, 23.

³³ Korkiakangas 2005, 130; 2006, 121.

³⁴ E. N. Setälä käytti jo vuonna 1915 muistotieto-sanaa tarkoittaen kielen avulla muistinvaraisesti säilyneitä tietoja, ennen kaikkea henkisiä kulttuuri-tuotteita. Korkiakangas 1996, 12–13; Korkiakangas 2006, 140.

³⁵ Korkiakangas 2005, 131; 2006, 124.

määritelmässä korostuu ensikäden tieto; hänen mukaansa muistitieto (*oral evidence*) on sellainen menneiden kokemusten kuvaus, jonka kokija esittää haastattelijalle historiallisessa tarkoituksessa ja joka on tallennettu toistettavasti.³⁶ Kalelan mukaan muistitieto ei tarkoita pelkästään faktaa, vaan se on ensi käden lähde kertojastaan kertomuksen esittämisen tai kirjaamisen tilanteessa.³⁷

Englannista käännetty *suullisen historian* käsite, joka tarkoittaa tutkimusalan lisäksi myös haastatellen tuotettua aineistoa, viittaa osuvasti kertojan suulliseen tulkintaan menneisyydestä. Mutta se ei kata kaikkea muistitietoa ainakaan Suomessa, missä muisteluaineistoa on tallennettu kauan ja paljon myös kirjallisessa muodossa. Muistitietoa on siis sekä puheena että tekstinä.³⁸ Tutkijat voivat hyödyntää aiemmin koottuja aineistoja itse tuottamiensa aineistojen ohella tai tarkastella niitä uudesta näkökulmasta ja löytää niistä uusia tutkimustuloksia.³⁹ Erilaisia muistitietoaineistoja on sanottu henkilökohtaiseksi kerronnaksi, kokemuskerronnaksi, muistelupuheeksi, muistelukerronnaksi ja muistelmiksi.⁴⁰ Vaikka termeissä on vivahde-eroja, niitä voidaan useimmiten käyttää synonyymeina.

Etnologi Pirjo Korkiakankaan mukaan muistitietona on pidetty kaikkea muistinvaraisesti säilytettyä ja tuotettua aineistoa eli ihmisen muistelua elämästään, yhteisönsä ja yhteiskuntansa tapahtumista, elämän arjesta ja juhlasta. Muistitietoon sisältyy muistoja kertojan omista ja muidenkin kokemuksista, jos ihmiset ovat kertojalle niistä puhuneet. Siinä voi olla myös kertojan kulttuurin suullista *perinnettä* sekä eri lähteistä omaksuttuja faktoja.⁴¹ Korkiakangas lukee muistitietoon myös yksilön hallitsemat perinteiset työmenetelmät, joiden taitaminen siirtyy henkilöltä toiselle osin sanoitta.⁴² Muistitiedon varassa säilyvät siis erilaiset kulttuurin elementit, yhteisössä tarvittavat toi-

³⁶ Lummis 1987, 27.

³⁷ Kalela 2006, 74–75.

³⁸ Fingerroos & Peltonen 2006, 8–9.

³⁹ Virrankoski 2002, 279, 288–291.

⁴⁰ Ukkonen 2000, 21, 39–42; Rossi 2003b, 18; Tuomaala 2004, 35–37; Korrelainen 2008, 27.

⁴¹ Korkiakangas 1999, 155–165; 2005, 131; ks. myös Lummis 1987, 25–26; Ukkonen 2000, 26–27.

⁴² Korkiakangas 1999, 156.

minta- ja käyttäytymistavat sekä juhlamenot ja rituaalit. Eräät tutkijat katsovat muistitietoon kuuluvan myös historiallisen perinteen eli menneisyyden tapahtumia koskevan, sukupolvelta toiselle suullisesti välittyneen tiedon.⁴³ Brittiläinen sosiaaliantropologi Elizabeth Tonkin kuitenkin toteaa, ettei jako henkilökohtaiseen ja yhteisölliseen muistitietoon ole käytännössä välttämätön eikä ehkä edes mahdollinen.⁴⁴

Muistitietohaastattelussa kyselijää sanotaan haastattelijaksi (*interviewer*) ja muistoistaan kertovaa henkilöä yleensä haastateltavaksi (*interviewee*). Monet tutkijat puhuvat informantista (*informant*), mutta kaikki tutkijat eivät hyväksy tätä nimitystä. Brittihistorioitsija Stephen Caunce kuuluu heihin. Hänen mukaansa informantti tuo mieleen vakoilun ja poliisiasiat. Hän hylkää myös vastaajan (*respondent*) ja haastateltavan (*interviewee*), koska nämä käsitteet antavat passiivisen vaikutelman. Itse hän kirjoittaa kerääjästä (*collector*) ja avustajasta (*contributor*).⁴⁵ Nykyisin nämä käsitteet kuulostavat varsin latautuneilta, ja tuskin kukaan käyttää niitä enää. Portelli kirjoitti alkuun informanteista, mutta käyttää nykyisin tilanteen mukaan haastateltavaa (*interviewee*), kertojaa (*narrator*) ja puhujaa (*speaker*).⁴⁶ Sosiologit Herbert J. Rubin ja Irene S. Rubin nimittävät haastattelun osapuolia keskustelukumppaneiksi (*conversational partners*).⁴⁷ Termi kuvaa keskustelijoiden välisen suhteen vuorovaiikutteisuutta. – Neutraaleja perustermejä ovat haastateltava, muistelijä ja kertoja sekä kirjoitetun muistitietoaineiston yhteydessä muistelijä, kertoja ja kirjoittaja.

Portelli sanoo muistitietolähteitä narratiivisiksi lähteiksi, vaikka ne eivät olekaan sinällään selkeitä, kronologisesti eteneviä kertomuksia, vaan tutkija rakentaa niiden kertomuksellisuuden jälkeen päin.⁴⁸ Grele taas käyttää ilmaisua *conversational narrative*⁴⁹, jonka voisi kääntää keskustelukertomukseksi – ovathan sitä rakentamassa haastattelun molemmat osapuolet. Termi kiteyttää tutkijan ja kertojan yhteisen panoksen haastattelussa ja kertomuksen tuottamisessa.

⁴³ Heimo 2010, 39; ks. myös Tuomaala 2004, 38; Ahvenisto 2008, 41.

⁴⁴ Tonkin 1999, 85–90.

⁴⁵ Caunce 1994, 144.

⁴⁶ Esim. Portelli 2006, 50; ks. myös Rossi 2005, 87.

⁴⁷ Rubin & Rubin 2005, 79–107.

⁴⁸ Portelli 1991, 48–49; ks. myös Grele 2006, 68.

⁴⁹ Grele 2006, 60.

Muistitietohaastattelu on erityinen haastattelu- ja keskustelulajinsa, oma lajityyppinsä, kuten Portelli sanoo. Se käydään tutkijan aloitteesta ja siinä keskustelijat pyrkivät yhdessä tuottamaan tietoa tutkimusta varten toisen (tutkijan) etupäässä kysyessä ja toisen (haastateltavan) etupäässä vastatessa. Kertoja on siis asiantuntija ja tutkija tavallaan noviisi.⁵⁰ Haastattelussa muistitieto tuotetaan aina haastattelijan ja kertojan välisessä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tietystä ajassa ja paikassa. Siinä osapuolten on hallittava yhteisön tarjoamat kulttuuriset työkalut, kielelliset konventiot ja menneisyyden esittämisen kerronnallinen lajityyppi. Siinä kohtaavat kerronnan aika, kerrottu aika sekä kertojan ja kuuntelijan menneisyys. Kerronta tapahtuu aina tietystä näkökulmasta ja tietylle yleisölle. Jokainen kertoja kertoo asioista ja ymmärtää niitä oman menneisyytensä valossa.⁵¹ Myös kirjoituskutsujen ja -kilpailujen avulla tai oma-aloitteisesti tuotettu muistitieto syntyy kertojan ja oletetun vastaanottajan välisessä vuorovaikutuksessa sekä tietystä ajassa, paikassa ja yhteisössä.⁵²

Historioitsijat ovat epäilleet muistinvaraisen tiedon luotettavuutta ja pitäneet tärkeänä osoittaa muistitiedon epätarkkuuksia, vajavuuksia ja vääristymiä. He ovat verranneet muistitietoa erilaisiin dokumentteihin sekä eri kertojien antamia tietoja keskenään kriteerinään kumuloituvuus.⁵³ Toisaalta useat tutkijat ovat todenneet, että muistitieto on yhtä luotettava tai epäluotettava kuin mitä tahansa muu historiallinen lähde. Väite ei ole välttämättä sen todempi heti muistiin merkittynä kuin myöhemmin mieleen palautettuna. Monet asiakirjat perustuvat suullisiin tietoihin ja ovat vasta tapahtuman jälkeen muistiin merkittyjä, eikä niiden tarkoitus ole alkujaankaan ollut kertoa totuutta.⁵⁴ Päiväkirjat, kirjeet ja omaelämäkerrat on hyväksytty lähteiksi, vaikka nekin voivat olla epätarkkoja, epätäydellisiä ja puolueellisia. Tonkin sanookin, että joka lähteellä on tekijänsä ja tällä oma näkökulmansa.⁵⁵ Jos halutaan

⁵⁰ Portelli 1997; Kvale 1996, 19; 125; Rossi 2003d, 10; 2005, 86; Ruusuvoori & Tiittula 2005, 22, 23.

⁵¹ Tonkin 1999, 2–4, 38, 66–67; Wertsch 2002, 6; ks. myös Grele 2006, 70; Erl 2008, 5.

⁵² Kirjoittamisesta muistelutilanteena ks. Pöysä 2006, 228–231.

⁵³ Korkiakangas 1996, 12; Korkiakangas 1999, 161–162; 2006, 121.

⁵⁴ Lummis 1987, 12–13, 73; Virrankoski 1994, 27–28; Portelli 1998, 68; Tonkin 1999, 113–114; Ritchie 2003, 26, 117; Summerfield 2004, 65; Peniston-Bird 2009, 106–107.

⁵⁵ Tonkin 1999, 113–114.

selvittää lähteiden totuudellisuutta, ne on testattava suhteessa muuhun todistusaineistoon.⁵⁶

Folkloristit Barbara Allen ja William Montell totesivat jo vuonna 1981, ettei muistitiedon totuus aina ole faktojen tarkkuudessa, vaan totuutta tulisi etsiä arvoista, asenteista, uskomuksista ja tunteista, jotka ilmenevät faktojen liioittelussa, vääristelyssä ja näennäisessä riskiriitaisuudessa. Mitä ihmiset uskovat tapahtuneen, on usein yhtä tärkeää kuin se, mitä todella tapahtui, sillä ihmiset ajattelevat, toimivat ja reagoivat uskomustensa mukaan.⁵⁷ Passerini on puolestaan todennut, että kaikki elämäkerralliset muistot ovat tosia, mutta tulkitsijan, siis tutkijan, on selvitettävä, missä mielessä ja tarkoituksessa.⁵⁸ Myös Portelli on esittänyt samansuuntaisia ajatuksia. Hän toteaa, ettei ole olemassa ”väärää” (*false*) suullisia lähteitä, vaan ”väärät” lausumat ovat ”psykologisesti tosia”, ja tämä totuus voi olla yhtä tärkeä kuin asiiasällöltään luotettavimmat kuvaukset.⁵⁹

Lummis taas toteaa, että joskus henkilö tarvitsee ajallista välimatkaa voidakseen puhua avoimesti asioista ja tapahtumista. Etäisyys myös auttaa muistelijaa jäsentämään tapahtumia ja niiden yhteyksiä, pohdiskelemaan tapahtumien merkitystä ja erottelemaan merkittäviä asioita mitättömistä. Lummissin mukaan vanhuksille on ominaista hyvin eloisa muistaminen: he pikemminkin elävät uudelleen menneitä tapahtumia kuin rekonstruoivat niitä.⁶⁰ Jopa dementoituneet vanukset voivat kertoa selvästi ja tarkasti kaukaisen menneisyyden tapahtumista. He näet ovat usein käyneet läpi elämäänsä muistonsaan, vaikkei kukaan ole pyytänyt sitä tekemään.⁶¹ Myös Virrankoski on todennut, että iän myötä tapahtuvasta muistin heikkenemisestä huolimatta vanhatkin ihmiset voivat muistaa hyvin ja palauttaa mieleensä tarkasti yksityiskohtia.⁶²

⁵⁶ Ritchie 2003, 26, 117.

⁵⁷ Allen & Montell 1981, 89.

⁵⁸ Passerini 1989, 197.

⁵⁹ Portelli 1998, 68–69; 2006, 57–58. Jedlowski kirjoittaa ”emotioonaalisesta totuudesta”. Jedlowski 2001, 32.

⁶⁰ Lummiss 1987, 27, 140; Ritchie 2003, 39.

⁶¹ Butler 1964.

⁶² Virrankoski 2002, 287–289.

Ajan mittaan ihmiset arvioivat ja selittävät yhä uudelleen menneitä päätöksistään ja toimiaan itsekseen tai toisten kuullen. Muistinsa avulla he jäsentävät tapahtumia, tekevät ne ymmärrettäviksi ja luovat asioille merkityksiä ja syy-yhteyksiä. Haastattelussa muistelijat sijoittavat sekä kerrontatilanteen että kertomuksen historialliseen kontekstiinsa. He myös hyödyntävät nykyisistä tapahtumista saamiaan oivalluksia tehdäkseen menneet kokemukset ymmärrettäviksi.⁶³ Elämäkokemukset vaikuttavat kertomuksen vivahteisiin ja jopa kertomistapaan. Portelli toteaa, että tavallisesti kertojat pystyvät samaistumaan entisiin näkemyksiinsä, vaikkeivät enää ajattelekaan samalla tavalla. He siis erottavat entisen ja nykyisen minänsä. Jotkut kertojat ovat kuitenkin juuttuneet kuvaamaansa ajanjaksoon.⁶⁴

Muisti, muistaminen ja muistot

Muistin käsite on keskeinen muistitietohistoriassa, koska muistitieto pohjautuu muistinvaraisesti säilyneisiin ja palautettuihin muistoihin. Maallikot ymmärtävät muistilla yleensä yksilön mentaalista kykyä, mutta tutkijat antavat sille muitakin merkityksiä.⁶⁵ Itse pidän lähtökohتانani psykologien määritelmää muistista yksilön aivoissa tapahtuvana kognitiivisena toimintana, johon kuuluu mieleen painaminen, muistissa säilyttäminen ja mieleen palauttaminen. Eri tieteenaloilla termiä käytetään eri merkityksissä ja usein jopa vertauskuvallisesti, mikä aiheuttaa hämäännystä ja väärinkäsityksiä.⁶⁶ Laajassa mielessä käytetty muistin käsite lähestyy jo kulttuurin käsitettä.⁶⁷ Folkloristi Anne Heimo toteaa, että muistista on muodostunut vaeltava käsite, jolle voidaan antaa lukuisia eri määritelmiä.⁶⁸ Osa sekavuudesta johtuu siitä, että monissa

⁶³ Ritchie 2003, 33, ks. myös Campbell 2003, 42; Summerfield 2004, 66.

⁶⁴ Portelli 2006, 58–59.

⁶⁵ Klein 2000, 130–131.

⁶⁶ Confino 1997, 1386, 1403; Klein 2000, 128, 129; Radstone 2000, 3; Berliner 2005, 206; Erll 2008, 2–3.

⁶⁷ Berliner 2005, 206.

⁶⁸ Heimo 2010, 37; ks. myös 39–40, viite 16. Muistipsykologi Endel Tulving on leikkimielisessä artikkelissaan todennut löytäneensä ainakin 256 muistia tarkoittavaa termiä. Tulving 2007.

kielissä sama sana tarkoittaa muistia, muistoa ja muistamista,⁶⁹ mitä suomalaiset kirjoittajat eivät näytä huomioivan viitatessaan muilla kielillä julkaistuihin tutkimuksiin ja kääntäessään käsitteitä.

Monet tutkijat puhuvat muistista, kun pitäisi puhua muisto(i)sta tai muistamisesta. Yhdysvaltalainen kulttuuriantropologi James V. Wertsch on arvostellut sitä, että yksilön muistia ja muistamista kuvaavia psykologisia ja neurologisia käsitteitä lainataan kritiikittä ja sovelletaan metaforisesti yhteisöihin.⁷⁰ Useat muutkin ovat ranskalaisesta sosiologista, Maurice Halbwachsista lähtien huomauttaneet, että vain yksilöt muistavat, vaikka muistaminen tapahtuu aina sosiaalisissa yhteyksissä.⁷¹ Muistin ja muistamisen sosiaalisuutta korostavia tutkijoita ei miellyttäne historioitsija ja maantieteilijä David Lowenthalin toteamus, että muisti on läpeensä hyvin henkilökohtainen ja että suurin osa muistamisesta tapahtuu yksityisesti.⁷² Olen samaa mieltä kuin Lowenthal, mutta hyväksyn ajatuksen, että yhteisölliset ja kulttuuriset seikat kuten kieli ja puheen konventiot rajaavat yksilön muistelemista ja varsinkin muistojen kertomista.

Jo Brittiläinen muistipsykologi Frederick Bartlett totesi teoksessaan *Remembering* (1932), että muistaminen on aktiivinen prosessi, ”effort after meaning”, jolla muistelijä yrittää tehdä menneisyydestä ymmärrettävää. Sitä paitsi muisti ja muistaminen on aina kontekstisidonnaista eli sosiaaliset tekijät vaikuttavat usein hallitsevasti siihen, mitä muistetaan ja millä tavalla muistetaan.⁷³ Kulttuurihistorioitsija Anna Green taas korostaa, ettei muistamista voi koskaan erottaa ympäristöstään, siis yhteisöstä eikä kulttuurista.⁷⁴ Kuulijat siis kontrolloivat, mitä voidaan ja mitä ei voida sanoa.

Aivot eivät toimi kuten kamera tai kopiokone, joka tallentaisi tapahtumien kaikki yksityiskohdat, vaan aivoihin tulevasta tiedosta jää muis-

⁶⁹ Klein toteaa, että *memory*-sanaa käytetään viljalti ja monissa merkityksissä, mihin vain harvat englanninkielisetkään tutkijat kiinnittävät huomiota. Klein 2000, 129.

⁷⁰ Wertsch 2002, 21, 35; ks. myös Klein 2000, 130; Kansteiner 2002, 179, 180, 185–186; Hodgkin & Radstone 2005, 130.

⁷¹ Halbwachs 1992, 38; Korkiakangas 1996, 28; Korkiakangas 2006, 126; Erll 2008, 4; Green 2008, 84, 88.

⁷² Lowenthal 1988, 194–195.

⁷³ Bartlett 1995 (1932), 227, 244, 266, 296, 298.

⁷⁴ Green 2008, 88.

tiin vain siruja. Muisti valikoi, tulkitsee ja vinouttaa sekä tietoisesti että tiedostamatta. Ihmiset painavat mieleensä ja muistavat eri asioita; menneisyytemme, tietomme ja kunkin hetken tarpeemme vaikuttavat siihen, mitä muistissa säilyy ja mitä kykenemme palauttamaan mieleen.⁷⁵ Meneillään olevasta tapahtumasta syntyy muistoja luonnollisesti ja tahdosta riippumatta tiedostamattoman eli implisiittisen muistin ansiosta. Niitä syntyy myös kokijan pyrkiessä aktiivisesti ja tarkoituksellisesti painamaan asioita mieleensä tietoisien eli eksplisiittisen muistin avulla.⁷⁶ Ne säilyvät mielessä sitä paremmin, mitä monipuolisemmin muistaja on alkuaan huomioinut yksityiskohdat ja mitä tiivimmin hän yhdistää ne tuttuihin asioihin. Neuropsykologi Daniel L. Schachter sanoo tällaista mieleen painamista elaboratiiviseksi eli työstäväksi koodaukseksi. Jo arkikokemuksesta tiedetään, että ihmiset muistavat itselleen tärkeät asiat paremmin kuin yhdentekevät. He painavat ne mieleensä jo alkuaan tavoilla, jotka helpottavat mieleen palauttamista.⁷⁷

Muistot eivät pysy muuttumattomina, sillä joka kerta mieleen palautettaessa ne rakennetaan uudelleen. Muistitieto on kerrontatilanteessa tuotettua, konstruktiiivista.⁷⁸ Näin asian ymmärtävät varsinkin muistamista tutkivat neurobiologit ja -psykologit sekä sosiologit, jotka korostavat, ettei muistoja ole olemassa, ennen kuin ne palautetaan mieleen.⁷⁹ Nykyinen tieto, uskomukset ja tunteet vaikuttavat muistoihin, jotka muuttuvat muistelijan kulloistenkin näkemysten ja tarpeiden mukaan. Rakentaessaan muistojaan muistelija lisää niihin tunteita, uskomuksia tai jopa tietoa, joka on hankittu itse kokemuksen jälkeen.⁸⁰ Folkloristi Taina Ukkonen puolestaan toteaa, että muistelupuhe on aina asioiden uudelleen jäsentämistä ja tulkintaa. Olosuhteita, ihmisiä ja tapahtumia arvioidaan ja tulkitaan kulloisenkin muistelun ja kerrontahetken näkökulmasta. Muistelutilanteessa kerrontaan vaikuttavat sekä kertojan persoonalliset pyrkimykset että

⁷⁵ Neisser 1967, 285; 2001, 19, 40, 51, 64; ks. myös Jedlowski 2001, 37.

⁷⁶ Schachter 1995, 233; 2001, 188.

⁷⁷ Schachter 2001, 37, 42, 54, 56–58; ks. myös Ritchie 2003, 32. 'Työstävä' on Asko Nivalan ehdottama käänös.

⁷⁸ Halbwachs 1992, 38–40; Summerfield 2004, 66; Fingerroos & Haanpää 2006, 32, 34; Korhokangas 2006, 123, 127.

⁷⁹ Jedlowski 2001, 33; Dudai & al. 2007, 17–18.

⁸⁰ Schachter 2001, 20, 27, 156–157, 178, 226; ks. myös Ritchie 2003, 34.

kuulijoiden muodostaman yhteisön tulkinnat.⁸¹ Kun muistot rakentuvat aina uudelleen joka kerrontatilanteessa, samankin henkilön haastattelut samasta aihepiiristä tuottavat eri kerroilla erilaisen lopputuloksen. Toisaalta eri haastattelijat saavat samalta henkilöiltä samasta aiheesta aivan erilaiset haastattelut.⁸²

Yhdysvaltalaiset psykologit Roger Brown ja James Kulik tekivät *väläyksenomaisen muiston* (*flashbulb memory*) käsitteen tunnetuksi vuonna 1977 tutkiessaan ihmisten henkilökohtaisia muistoja, jotka liittyivät tiedotusvälineissä uutisoituihin tunnettujen henkilöiden murhiin sekä tutkittavien oman elämän järkyttäviin tapahtumiin. He tarkastelivat nimenomaan kertojien muistikuvia siitä hetkestä, jolloin he olivat saaneet tietää tapauksesta.⁸³ Brownin ja Kulikin artikkelin jälkeen muistipsykologit ovat tutkineet ilmiötä ututterasti, ja muistitietotutkijatkin ovat toistelleet käsitettä soveltaen sitä muistoihin, jotka liittyvät yksilöä järkyttäneisiin tapahtumiin.

Muistipsykologi Ulric Neisser puhuu mieluiten muistin kiintopisteistä (*benchmark*), vaikka väläyksenomaisten muistojen on sanottu olevan kuin tuokiokuvia (*snapshots*), jotka jähmettävät kameran tavoin järkyttävästä tapahtumasta kuulemisen hetken.⁸⁴ Kertajat kokevat muistot eloisiksi,⁸⁵ tarkoiksi ja täsmällisiksi. He luottavat niihin, kun uskovat niiden syöpyneen pysyvinä mieleensä. Väläyksenomaiset muistot ovatkin kestävämpiä ja tarkempia kuin arkisten tapausten muistikuvat, sillä yleensä niistä keskustellaan ja niitä pohditaan jälkeenpäin. Tapausten herättämät tunteet lisäävät muistettavuutta, ja muistot voivat palautua mieleen tahattomasti, häiritsevän usein ja suorastaan tunkeilevasti. Kokemuksen yksityiskohdat voivat vääristyä, mutta pääpiirteet muistetaan yleensä hyvin. Trauman aiheuttamat muistinmenetykset ovat harvinaisia.⁸⁶ Toisaalta monet kovia

⁸¹ Ukkonen 2000, 23, 40; ks. myös Korkiakangas 1996, 18, 35; 1999, 168; 2006, 123; Jedlowski 2001, 32; Ritchie 2003, 34.

⁸² Portelli 2006, 61; Marander-Eklund 2004, 51.

⁸³ Brown & Kulick 1977.

⁸⁴ Neisser 1982.

⁸⁵ Eräät tutkijat ovat väläyksenomaisten muistojen sijasta puhuneet eloisista muistoista (*vivid memories*). Ks. esim. Rubin & Kozin 1984; Conway 1995, 67–76; Korkiakangas 1999, 167.

⁸⁶ Neisser 1982, 43–46; Schachter 2001, 181, 217–220; Talarico & Rubin 2003, 455, 457–460; Sharot & al. 2004, 1376–1377, 1379.

kokeneet ihmiset kieltäytyvät kertomasta kauheista muistoistaan⁸⁷ tai läheiset eivät halua kuunnella heidän kertomuksiaan.⁸⁸ Schachter on todennut, että muistamme elämästämme enemmän suuria ja alhaisia hetkiä kuin arkisia.⁸⁹ Juuri siksi, että ihmiset kokevat väläyksenomaiset muistonsa tarkoiksi ja luottavat niiden todenmukaisuuteen, ovat muistitietotutkijatkin pitäneet niitä arvokkaina.

Kun ihmiset työstävät omaelämäkerrallisia muistojaan yhä uudelleen, ne säilyvät mielessä. Muistot vahvistuvat ja kiinteytyvät sitä enemmän, mitä enemmän niistä keskustellaan ja niitä toistetaan. Mutta ellei muistoja – ja samalla hermosolujen välisiä yhteyksiä – vahvisteta toistamisella, yhteydet heikkenevät, eikä mieleen palauttaminen enää onnistu. Kertaamattomat muistot pyrkivät haihtumaan mielestä. Tietenkin muistamamme asiat voivat ylipäätään olla enemmän muistamisen arvoisia kuin unohtamamme asiat.⁹⁰ Merkityksellisten muistojen usein toistetut kuvaukset voivat suorastaan jähmettyä kiinteään muotoon (*frozen narratives*).⁹¹ Tavallisesti ihmiset muistelevat ja muistavat sekä tietoisesti että tahattomasti. Haastatteluissa muistelemisen on nimenomaan tietoista ja tarkoituksellista.

Muistamiseen liittyä kiinteästi unohtaminen, sillä ihmisen aivo-kapasiteetti ei riitä kaiken muistamiseen eikä kaikkea ole edes tarpeen muistaa. Sekä keskushermosto että kulttuuri rajoittavat muistamista.⁹² Mutta muistitietotutkimuksessa voi olla kiintoisaa, mitä ihmiset ovat unohtaneet ja miksi. Yhtä kiintoisaa on se, mistä ihmiset tahallisesti vaikenivat ja miksi he jättivät kertomatta juuri tiettyjä asioita. Yksilöiden vaikeneminen voi liittyä myös kollektiiviseen vaikenemiseen ja unohtamiseen.⁹³

⁸⁷ Ritchie 2003, 36.

⁸⁸ Green 2008, 97.

⁸⁹ Schachter 2001, 182.

⁹⁰ Schachter 2002, 42–45, 60, 96, 101; ks. myös Ritchie 2003, 34.

⁹¹ Peniston-Bird 2009, 109–110.

⁹² Schachter 2002, passim; Assmann, A. 2008, 97, 104.

⁹³ Korkiakangas 1996, 38–40; Assmann, A. 2008, 106.

Kollektiivinen muisti

Eri tieteenaloilla – psykologiaa lukuun ottamatta – puhutaan myös kollektiivisesta muistista. *Mémoire collective* -käsitteen toi tieteelliseen keskusteluun Halbwachs vuonna 1925,⁹⁴ mutta sen käyttö yleistyi vasta 1960-luvulta alkaen. Hän korosti, etteivät muisti ja muistaminen ole vain yksilöllinen vaan myös yhteisöllinen asia. Yksilöiden muistaminen on sosiaalista eli yksilöt muistavat aina yhteisöjen jäseninä, ja yhteisöt määräävät, mitä ja miten muistetaan. Hän myös oletti, että yhteisöt muistavat ja että jokaisella sosiaalisella ryhmällä – perheellä, suvulla, kylä- ja työyhteisöllä, kansakunnalla – on oma kollektiivinen muistinsa.⁹⁵

Kollektiivisen muistin rinnalla ja synonyymeina on käytetty mm. termejä sosiaalinen (*social*), kulttuurinen (*cultural*), historiallinen (*historical*), julkinen (*public*), virallinen (*official*), kansallinen (*national*), kansanomainen (*vernacular*), paikallinen (*local*) ja populaari (*popular*) muisti. On kirjoitettu myös kollektiivisesta muistamisesta (*collective remembering*) ja muistelusta (*remembrance*), sosiaalisesta muistamisesta (*social remembering*), kootuista muistoista (*collected memories*), muistikäytänteistä (*mnemonic practices*) tai muistiyhteisöistä (*mnemonic communities*) sekä vastamuistista (*counter memory*).⁹⁶

Nämä nimitykset täsmentävät Greenin mukaan Halbwachsia käsitettä korostaen menneisyyden kollektiivisen muistamisen moninaisuutta ja prosessinomaisuutta sekä siihen sisältyvää valtaa, toimijuutta ja kommunikaatiota.⁹⁷ Kollektiivisesta muistista puhutaan mm. antropologiassa, historiassa ja sosiologiassa niin paljon, että vastustajakin ovat alistuneet käyttämään sitä. Wertsch käyttää termiä juuri sen

⁹⁴ Halbwachs 1992. Myös historioitsija Marc Bloch käytti termiä, mutta kritikoi muisti-termin soveltamista yksilön sijasta yhteisöön (Bloch 1925). Itävaltalainen kirjailija Hugo von Hofmannstahl käytti kollektiivisen muistin käsitettä jo vuonna 1902. Olick & Robbins 1998, 106; Klein 2000, 127.

⁹⁵ Halbwachs 1992, 37, 38.

⁹⁶ Marcuse 2007; ks. myös Foucault 1977; Nora 1989; Lummis 1987; Connerton 1989; Bodnar 1992; Fentress & Wickham 1992; Assmann, J. 1995, 2008; Olick & Robbins 1989, 112; Ritchie 2003; Hodgkin & Radstone 2005, 130; Erll 2008, 4; Olick 2008.

⁹⁷ Green 2008, 88, 106. Ks. myös Confino 1997, 1400; Kansteiner 2002, 180; Wertsch 2002, 24; Rigney 2008, 93.

yleisyyden vuoksi, vaikka itse asiassa on kyse tiedon tyyppistä tai muodosta, ei muistista,⁹⁸ ja historioitsija Alon Confino pitää käsitteestä sen epämääräisyyden vuoksi ja ottaa sen heuristisena välineenä.⁹⁹

Eri tutkijat käyttävätkin kollektiivista muistia ja sen vastineita erilaisissa merkityksissä, ja vain harvat määrittelevät terminsä täsmällisesti.¹⁰⁰ Toisissa teksteissä merkitys jää epämääräiseksi; toisista voi päätellä, että kyse on yhteisön omaksumasta menneisyyskäsitteestä. Eräät kirjoittajat puhuvat myös keskenään ristiriitaisista, kilpailevista ja neuvottelevista muisteista.¹⁰¹ Kukaan ei silti olettane, että yhteisö toimisi, ajattelisi ja muistaisi ikään kuin itsenäinen olento, jolla on oma mieli.¹⁰² Brittitutkijat Katharine Hodgkin ja Susannah Radstone korostavat, että julkisesta, kollektiivisesta tai kulttuurisesta muistista puhutaan vertauskuvallisesti; eihän instituutio voi kirjaimellisesti muistaa.¹⁰³

Ajatus muistamisen yhteisöllisyydestä otetaan nykyisin itsestään selvyytenä, mutta kollektiivisen muistin ja sen vastineiden käyttämistä on vaikea puolustaa, ellei käsitteitä määritellä. Käyttökelpoisia käsitteitä ovat esim. *ryhmissä vallitsevat menneisyyskäsitteet ja yleisesti hyväksytyt menneisyyttä koskevat tiedot*.¹⁰⁴ Osvia termejä voivat olla

⁹⁸ Wertsch 2002, 27.

⁹⁹ Confino 1997, 1403.

¹⁰⁰ Confino 1997, 1386; Kansteiner 2002, 180; Wertsch 2002, 27, 34; Hodgkin & Radstone 2005, 130.

¹⁰¹ Michel Foucaultin *vastamuistin* käsite (*contre-mémoire*) on myös hyvin suosittu. Foucault 1977.

¹⁰² Wertsch 2002, 21–24. Wertsch jakaa kollektiivisen muistin käsitteet vahvoihin ja heikkoihin versioihin. *Vahvan version* (*strong version*) mukaan yhteisöllä on oma mieli ja yhteisö toimii, ajattelee ja muistaa yksilön tavoin itsenäisenä olentona. Tätä käsitystä ei kannattane kukaan. Heikot, *jaetut versiot* (*distributed versions*) olettavat, ettei yhteisöllä ole omaa mieltä, mutta ryhmän jäsenillä on tiedossaan vaihtelevasti omaksuttuja menneisyyden representaatioita. *Homogeenisen version* (*homogenous distribution*) mukaan kaikilla jäsenillä on sama käsitys menneisyydestä. Täydentävä eli *komplementaarinen* (*complementary*) versio tarkoittaa, että ryhmän jäsenet muistavat eri asioita ja heidän näkemyksensä täydentävät toisiaan. Useimmat tutkijat kannattavat *kiistanalaista* (*contested*) versiota, jonka mukaan ryhmissä on kilpailevia ja ristiriitaisiakin käsityksiä menneisyydestä.

¹⁰³ Hodgkin & Radstone 2005, 131.

¹⁰⁴ Arkeologi Jan Assmann, joka on ottanut käyttöön kulttuurisen muistin käsitteen, sanoo sen olevan nimenomaan tietoa. Assman 1995, 126.

myös *traditio*, *perinne* ja *kulttuuri*, joita antropologit ja etnologit ovat käyttäneet yleisesti. Halbwachs kirjoitti myös sukupolvelta toiselle siirtyvistä traditioista.¹⁰⁵ Eräissä tapauksissa historian tutkimuksessa viljelty perimätieto tai kulttuuriperintö (*heritage*) vastaisivat kollektiivista muistia. Eräiden tutkijoiden mielestä kollektiivisen muistin käsite ei tuo mitään lisää myytin, tradition, tavan ja historiallisen tietoisuuden käsitteisiin.¹⁰⁶

Useimmat tutkijat katsovat kollektiivisen muistin olevan yksilön muistin tavoin prosessi, koska se muuttuu jatkuvasti, kun keskenään kilpailevista käsityksistä valitaan kulloinkin sopivin. Mutta monet kirjoittajat jättävät epäselväksi, miten kollektiiviset muistot muodostuvat eli kuka lopulta määrittelee, mikä on yhteisön vallitseva käsitys tai mitkä käsitykset kilpailevat keskenään.¹⁰⁷ Kasvatustieteilijä Sirkka Ahonen toteaa useiden tutkijoiden tavoin eräiden ryhmien ja vallanpitäjien eli ”tradition vartijoiden” – poliittisten johtajien, opettajien ja mediavaikuttajien – käsittelevän muistoja aktiivisesti. Hän katsoo myös julkisen historiakulttuurin pönkittävän ja tarkoituksellisesti muokkaavan kollektiivista muistia.¹⁰⁸ Saksalainen historiantutkija Wulf Kansteiner täsmentää käsitettä kiintoisasti esittäen kolme tekijää, jotka ohjaavat kollektiivisten muistojen muodostumista: intellektuaaliset ja kulttuuriset traditiot määräävät menneisyyden representaatiot eli sen, miten menneisyydestä voidaan puhua, *muistojen tekijät* (*memory makers*) valikoivat ja manipuloivat perinteitä ja *muistojen kuluttajat* (*memory consumers*) käyttävät, hylkäävät ja muokkaavat artefakteja omien etujensa mukaan.¹⁰⁹

Ukkosen mukaan kollektiivisessa muistissa on olennaista, mitä menneisyydestä muistetaan ja miten siitä puhutaan sekä mitä menneisyys merkitsee sitä muisteleville ihmisille. Hän lisää, että sosiaalinen muisti ylläpitää yhteisön hyväksymiä tulkintoja sekä unohtaa kiistä-

¹⁰⁵ Halbwachs 1992, 120–166.

¹⁰⁶ Olick & Robbins 1998, 112.

¹⁰⁷ Wertsch 2002, 24; ks. myös Confino 1997, 1400; Kansteiner 2002, 180; Green 2008, 88.

¹⁰⁸ Ahonen 1998, 21, 170.

¹⁰⁹ Kansteiner 2002, 180; J. Assmann toteaa, että tietyt instituutiot ja spesialistit ylläpitävät kulttuurista muistia. Assmann, J. 1995, 131.

vät näkemykset tai vaikenee niistä.¹¹⁰ Saksalainen kielitieteilijä Aleida Assmann muistuttaa niin ikään, että muistamisessa on aina huomioitava myös unohtaminen: kulttuurisesta muistista suljetaan jatkuvasti pois asioita.¹¹¹

Monet tutkijat ovat luetelleet keinoja, joilla menneisyyden tulkin-toja säilytetään. Niitä ovat tekstit, muistomerkit, yhteisölliset tavat ja rituaalit kuten myös paikat, rakennukset ja muistomerkit.¹¹² Historioitsija Jacques Le Goff lukee myös mitalit, rahat, postimerkit, katujen nimikilvet, matkamuistot, valokuvat, postikortit ja videot kollektiivisen muistin säilyttämisen tapoihin.¹¹³ Yhdysvaltalainen muistitieto-tutkija Donald A. Ritchie lukee vielä mm. symbolit, tarinat, paraatit ja muistojuhlat yhteisesti hyväksytyihin menneisyyden tulkintoihin. Lisäksi hän katsoo tiedotusvälineiden, tutkimus- ja kaunokirjallisuuden sekä elokuvien vaikuttavan yhteiseen käsitykseen menneisyydestä.¹¹⁴ Median merkitystä kollektiivisen muistin muokkaamisessa ja ylläpitämisessä ovat korostaneet muutkin tutkijat.¹¹⁵

Kollektiivisen muistin käsitteeseen liitetään usein toinen hankala käsite, *muistin paikat* (*les lieux de mémoire*), jonka ranskalainen historioitsija Pierre Nora on vakiinnuttanut.¹¹⁶ Vaikka monet tutkijat käyttävät tätä käsitettä,¹¹⁷ olisi mielekkäämpää puhua muistamisen tai muisto(je)n paikoista, sillä muistin toiminta voidaan konkreettisesti paikantaa vain ihmisen aivoihin. Le Goff jakaa kollektiivisen muistin paikat topografisiin (arkistot, kirjastot, museot), monumen-

¹¹⁰ Ukkonen 2000, 35; ks. myös Korkiakangas 1999, 164; Peltonen 1996, 91–102.

¹¹¹ Assmann, A. 2008, 106.

¹¹² Passerini 1989, 2–4, 8; Assmann, J. 1995, 129; Ukkonen 2000, 35; Green 2008, 84.

¹¹³ Le Goff 1992, 81. Mielestäni Le Goffin ilmauksen voisi mieluummin kääntää kollektiivisten muistojen säilyttämistavoiksi tai kollektiivisiksi muistojen säilyttämistavoiksi.

¹¹⁴ Ritchie 2003, 36–37.

¹¹⁵ Erll & Rigney 2009, 1–3.

¹¹⁶ Noran toimittama teossarja *Les lieux de mémoire*, 1984–1992 (*Realms of Memory*, 1996–1998) käsittelee Ranskan historian ymmärtämisen kannalta keskeisiä kohteita. Ks. myös Nora 1989. Erll toteaa, että *lieux de mémoire* on edelleen heikosti teoretisoitu käsite. Erll 2008, 10.

¹¹⁷ Ks. esim Peltonen: *Muistin paikat*, 2003.

taalsiin (hautausmaat), symbolisiin (seremoniat, pyhiinvaellukset, vuosi- ja syntymäpäivät) ja funktionaalisiin (omaelämäkerrat, seurat, yhdistykset, järjestöt). Muistin paikat virkistävät muistia.¹¹⁸ Sosiaali-historioitsija Saara Tuomaala kirjoittaa muiston paikoista, joiksi hän määrittelee lapsuuteen ja koulu-aikaan liittyvät elinympäristöt, rakennukset, esineet, tekstit ja suulliset kertomukset sekä ruumista koskevat muistot, mutta myös eletyn elämän jäljet kuten arvet tai paralingvistiset ilmaisuut kuten naurun ja itkun.¹¹⁹

Yhteisön vallitsevat ja kilpailevat käsitykset menneisyydestä ja muistamisen arvoista asioista vaikuttavat myös henkilökohtaisiin muistoihin, mikä muistitietotutkijan on huomioitava, vaikkei haluaisi käyttää kollektiivisen muistin käsitettä. Haastattelijan on oltava tietoinen yhteisössä vallitsevista uskomuksista, mutta tavoiteltava nimenomaan kertojien henkilökohtaisia kokemuksia.¹²⁰ Ihmisillä on toki muistoja samoista tapahtumista ja ilmiöistä, mutta jaetut muistot ovat mahdottomuus. Yksilöiden muistot samastakin tapahtumasta ovat vain kunkin omia muistoja ja sellaisina erilaisia.

Miten muistitietohistoriaa tehdään

Muistitietohistoria on pääpiirteissään samankaltaista kuin muikin historian tutkimus. Se alkaa aiheen valinnasta ja rajaamisesta sekä päättyy tutkimuksen kirjoittamiseen ja julkaisemiseen. Aineiston käyttö riippuu kulloisestakin tutkimusongelmasta. Muistitietohistoriaa ei tietenkään voi tehdä ajasta, jonne muistitieto ei yllä, tai aiheesta, josta ei voi saada muistitietoa.¹²¹ Tutkimuskysymykset ja aineistot taas vaikuttavat näkökulman, lähestymistavan, menetelmän ja käsitteiden valintaan. Muistitiedon lisäksi tutkija käyttää aina muitakin historian perinteisiä lähteitä. Kirjalliset ja suulliset lähteet eivät sulje toisiaan pois, vaan eri aineistot täydentävät ja valaisevat toisiaan.¹²²

¹¹⁸ Le Goff 1992, 95–96.

¹¹⁹ Tuomaala 2004, 57.

¹²⁰ Ritchie 2003, 36–37.

¹²¹ Rubin & Rubin 2005, 40, 47.

¹²² Portelli 2006, 5; Peniston-Bird 2009, 107.

Haastattelut ovat muistitietohistorian ydin. Jo tutkimushanketta suunniteltaessa on huomioitava, että jälkikäsitteelyineen ne vievät paljon aikaa ja voivat tulla kalliiksi. Myös aineiston analyysitapa ja arkistointi on ratkaistava hyvissä ajoin. Haastattelut on suunniteltava huolellisesti, ja niitä varten on perehdyttävä tutkimusaihetta koskevaan jo olemassa olevaan aineistoon. Tutkimusongelmien perusteella laaditaan ensin *haastattelurunko* (*interview protocol, interview schedule, frågeschema*) keskeisistä aihepiireistä¹²³ ja sen pohjalta *kysymysluettelo*, jonka kysymykset ovat konkreettisemmat kuin varsinaiset tutkimuskysymykset. Käytännössä kysymyksiä ei kannata toistaa joka haastattelussa samassa muodossa, vaan on hyvä huomioida jo esille tulleet seikat ja muotoilla kysymykset sitten joustavasti ja selkeästi.¹²⁴ Haastattelurunko on nimenomaan muistin apuneuvo, josta tutkija tarkistaa, onko hän käsitellyt kaikki aihepiirit.¹²⁵ Jollekulle haastattelutavalle riittää yleinen luonnehdinta keskustelun aihepiiristä, toinen haluaa tutustua keskusteluaiheisiin etukäteen tai itse haastattelussa. Kertojat voivat jopa huomata, että jotakin olennaista puuttuu.¹²⁶ Jo ennen varsinaisia haastatteluja tutkijan kannattaa testata haastattelurunkoa muutamalla vapaamuotoisella *orientoivalla, esi-* eli *koehaastattelulla*.¹²⁷ Lopullisten haastattelujen aikanakin hän voi vielä täydentää kysymyksiään.¹²⁸

Koska tutkimushaastattelujen lähtökohtana on tietty ongelma, voi muistitietohistoriallisia haastatteluja sanoa myös *ongelmakeskeisiksi haastatteluiksi*.¹²⁹ Eri alojen tutkijat ovat puhuneet *kohdennetuista, suunnatuista* ja *teemahaastatteluista* sekä *aihepiiri-* tai *aihekeskeisistä*

¹²³Kvale 1996, 129–131; Rossi 2003b, 30; Marander-Eklund 2004, 97; Rubin & Rubin 2005, 147.

¹²⁴Caunce 1994, 148–149, 156; Rossi 2003d, 85; Marander-Eklund 2004, 97. Haastattelukysymyksistä ks. esim. Kvale 1996, 131–135; Rubin & Rubin 2005.

¹²⁵Lummis 1987, 43; Caunce 1994, 152; Rossi 2003a, 28–31; Marander-Eklund 2004, 97.

¹²⁶Caunce 1994, 152.

¹²⁷Hirsjärvi & Hurme 1982, 57–58; Jauhiainen 1982, 180, 183; Virrankoski 1994, 31; Eskola & Suoranta 2000, 88–89.

¹²⁸Rossi 2003b, 30.

¹²⁹Rossi 2003b, 28.

asiantuntijahaastatteluista.¹³⁰ Haastattelu voi edetä myös yksilökeskeisenä *elämäkertahaastatteluna*. Ongelma- ja yksilökeskeiset haastattelut ovat yleensä *syvähaastatteluja*, joissa asioihin paneudutaan perinpohjin.¹³¹ Rakenteensa ja toteuttamistapansa mukaan haastattelut jaetaan *strukturoituihin*, *puolistrukturoituihin* sekä *avoimiin* eli *strukturoimattomiin*. Tiukasti ohjatussa strukturoidussa haastattelussa tutkija esittää samat kysymykset samassa muodossa ja järjestyksessä kaikille vastaajille ja kirjaa vastaukset. Avoimessa haastattelussa ei ole kysymysrunkoa, vaan kertoja saa puhua, mistä haluaa. Teemahaastattelut ovat yleensä puolistrukturoituja, ja niissä haastattelijä esittää tiettyä aihepiiriä koskevat kysymykset joustavasti muotoillen ja tarkoituksenmukaisessa järjestyksessä.¹³²

Ongelmakeskeisen muistitiedon tuottamiseen ei strukturoitu haastattelu standardoituine kysymyksineen ja kiinteine toteuttamistapoineen sovi, eikä siihen sovi avoin haastattelu, jossa kertojan puhe rönnsyilee aihepiiristä toiseen. Siihen sopii parhaiten puolistrukturoitu teemahaastattelu, jossa haastattelijä ohjaa keskustelua niin, että kertoja saa esittää asioita omalla kielellään ja ominaisella tavallaan. Kerrokselle jää silti mahdollisuus tuoda keskusteluun asioita, joita tutkija ei ole osannut ennakoida.¹³³

Yleensä haastattelu etenee luontevasti laajoista, yleisluontoisista avauskysymyksistä yksityiskohtaisiin kysymyksiin ns. *suppilotekniikka* noudattaen.¹³⁴ Ihannetilanteessa haastattelijä puuttuu kerrontaan mahdollisimman vähän ja vain, jos se uhkaa tyrehtyä tai eksyä harhapoluille.¹³⁵ Jotta hyvä ilmapiiri säilyisi, ei kerronnan harhailua kannata heti estää, ja voihan muistojen syrjäiteiltä joskus löytyä arvokastakin aineistoa.¹³⁶ Muihin historian lähteisiin verrattuna muistitie-

¹³⁰Hirsjärvi & Hurme 1982, 35–38; 2004, 43–48; Jauhiainen 1982, 179, 181; Rossi 2003b, 28.

¹³¹Jauhiainen 1982, 183, 185–186; Suojanen 1982; Rossi 2003b, 28; Hirsjärvi & Hurme 2004, 45–46; Marander-Eklund 2004, 96.

¹³²Hirsjärvi & Hurme 1982, 28–37; Virrankoski 1994, 17; Jauhiainen 1982, 180, 181; Eskola & Suoranta 2000, 86; Rossi 2003b, 28–29; Marander-Eklund 2004, 95–96; Rubin & Rubin 2005, 4.

¹³³Rossi 2003b, 30.

¹³⁴Jauhiainen 1982, 181; Hirsjärvi & Hurme 2004, 107.

¹³⁵Rossi 2003b, 29; Marander-Eklund 2004, 99.

¹³⁶Counce 1994, 149–150; Rossi 2007, 85.

tohaastatteluilla on eräs tärkeä etu, joka liittyy tutkijan osallisuuteen: keskustelun kuluessa tutkija voi tehdä kertojalle lisäkysymyksiä esille tulleista uusista seikoista ja saada siten ongelman kannalta tarpeellista lisävalaistusta.¹³⁷ Tällaisia lisäkysymyksiä hän ei voi esittää muiden lähteiden tuottajille.

Ennen jokaista haastattelua tutkijan on saatava haastateltavalta *tietoon perustuva suostumus (informed consent)*¹³⁸ osallistumisesta. Tätä varten hänen on selvitettävä suullisesti ja tarvittaessa kirjallisestikin, mitä tutkimus koskee, kuka siitä vastaa ja mistä siinä on kysymys, mihin ja miten aineistoa käytetään ja mihin se lopulta arkistoidaan. Tutkijan on saatava haastateltavalta myös *aineiston käyttö lupa*, josta ilmenee, kuka ja mihin tarkoitukseen saa aineistoa käyttää. Lupa pyydetään vasta haastattelu(je)n jälkeen.¹³⁹ Siinä sovitaan tarvittaessa myös kertojan henkilöllisyyden suojaamisesta nimettömyyden tai peitenimen avulla.¹⁴⁰ Lupien allekirjoittamisesta huolimatta henkilö saa milloin tahansa irtautua hankkeesta ja jopa kieltää haastattelunsa käytön.¹⁴¹

Haastateltavien henkilöllisyyden suojaamisesta on keskusteltu paljon, ja mm. yhteiskuntatieteilijät pitävät selvänä, ettei kertojien nimiä ilmoiteta julkaisuissa.¹⁴² Kansanperinteen tutkimuksessa taas on aikaisemmin mainittu kertojien nimet. Näin on haluttu osoittaa kertojien panosta arvostettavan. Ritchie on myös sitä mieltä, että nimettömyys on ristiriidassa muistitietohistorian tavoitteen kanssa antaa ääni äänettömille.¹⁴³ Kertojien anonymisointi on ratkaistava jokaisessa tapauksessa erikseen.

Useimmat haastateltavat, jotka ovat suostuneet tutkimushaastatteluun, kertovat luottamuksellisen ilmapiirin synnyttyä oma-aloitteisesti jo vähienkin ylykkeiden avulla. Kannustava hymy, nyökkäys ja

¹³⁷Lummis 1987, 22.

¹³⁸Tutkittavien informoinnista ja tietoon perustuvasta suostumuksesta ks. Kuula 2006, 99–133; Kvale 1996, 112–114, 153–154; Rubin & Rubin 2005, 104–106.

¹³⁹Rossi 2003d, 16; Marander-Eklund 2004, 98.

¹⁴⁰Ritchie 2003, 126–128; Rossi 2003d, 16; Ruusuvuori & Tiittula 2005, 41.

¹⁴¹Rossi 2003d, 10; ks. myös Rossi 2008, 153.

¹⁴²Ruusuvuori & Tiittula 2005, 41.

¹⁴³Ritchie 2003, 126.

pienet tarkentavat lisäkysymykset pitävät keskustelun yleensä luistavasti käynnissä. Jotkut kertojat tarvitsevat kuitenkin täsmällisiä kysymyksiä eivätkä pahastu, vaikka ne luettaisiin paperista. Tutkijan on pyrittävä vaistoamaan, mikä tyyli kenellekin sopii.¹⁴⁴ Kokeneenkin haastattelijan on kuitenkin yhä uudelleen ratkaistava ns. haastattelijan dilemma: olenko minä oikea henkilö haastattelemaan juuri tätä kertojaa. Hänen on mietittävä, miten esim. osapuolten ikä, sukupuoli, ihonväri, etninen tausta, poliittiset tai uskonnolliset käsitykset vaikuttavat osapuolten väliseen kommunikaatioon.¹⁴⁵

Muistitietohistoriallisiin haastatteluihin on yleensä helppo saada haastateltavia, vaikka ihmiset voivat ensin empiä ja vähätellä tietoaan ja muistamistaan.¹⁴⁶ Tutkimuksen tarkoituksen asiallinen ja rehellinen selvittäminen sekä henkilön asiantuntijuuteen vetoaminen saavat yleensä epäröijänkin suostumaan. Jos tutkija tuntee yhdenkin tutkimusaiheesta tietävän henkilön, tämä voi mainita lisää mahdollisia haastateltavia ja nämä taas voivat suositella lisää kertojia. Monet kertojat löytyvät juuri tällaisen *lumipallomenetelmän*¹⁴⁷ avulla. Muistitietohistoriassa voidaan harvoin soveltaa tilastollista otantaa, saati saada tilastollisesti edustava otos. Usein on haastateltava kaikkia elossa olevia henkilöitä, jotka tietävät ja pystyvät kertomaan asiasta.¹⁴⁸ Joskus mahdollisia kertojia on vain yksi.

Muistitietotutkija tekee useimmiten *yksilöhaastatteluja* eli keskustelee vain yhden henkilön kanssa kerrallaan. Mutta alkuun voi usean henkilön *ryhmä-* eli *joukko*haastattelu tuottaa tutkijalle uusia ideoita, kun osallistujat innostavat toisiaan muistelevaan.¹⁴⁹ Kuitenkin on syytä haastatella kutakin vielä erikseen, jotta jokainen voi puhua vapaasti omassa tahdissaan sekä saada omat kokemuksensa ja ajatuksensa sanotuksi ilman mahdollisia ryhmän aiheuttamia paineita, mitä

¹⁴⁴Caunce 1994, 156–157, 162; Rossi 2003b, 30.

¹⁴⁵Haastattelijan dilemmasta ks. Rossi 2009b ja 2009c.

¹⁴⁶Ks. esim. Caunce 1994, 133–140; haastattelusta kieltäytymisestä ks. esim. Rossi 2003a.

¹⁴⁷Jauhiainen 1982, 179, 182–183.

¹⁴⁸Lummis 1987, 32–35; Virrankoski 1994, 9, 13; ks. myös Caunce 1994, 133–140.

¹⁴⁹Virrankoski 1994, 22; Caunce 1994, 146; Kvale 1996, 101; Hirsjärvi & Hurme 2004, 61–63.

mm. Caunce pitää tärkeänä.¹⁵⁰ Myös puolisoita on hyvä haastatella sekä yhdessä että erikseen.¹⁵¹

Haastattelu on aina yhteisyritys (*joint venture*), ja sen lopputulos on yhteistyön tulos. Siinä on kaksi osapuolta, kyselijä ja vastaaja, ja ihanteena on tavoittaa mahdollisimman tasavertainen tilanne. Vaikka tutkija on aina haastattelun ”kapellimestari”, kuten Portelli sanoo, on haastattelussa kasvokkain kaksi subjektiä, joiden on todella nähtävä toisensa ja tunnustettava erilaisuutensa voidakseen olla aidossa vuorovaikutuksessa.¹⁵² Yhdysvaltalaisen muistitietotutkijan Michael Frischin termi *yhteistekijyys* (*shared authority*) viittaa sekä yhteistointintaan haastattelussa että sen tuloksen tuottamisessa.¹⁵³ Grele tulkitsee sen tarkoittavan, että kummallakin on tulkinnan valtaa, ja hänen mukaansa haastattelusta tulee yhteinen ponnistus, kun kummankin osapuolen historiallisuuden merkitys tunnustetaan.¹⁵⁴

Jokainen muistitietohaastattelu on erilainen, vaikka osapuolet ja keskustelunaihe olisivat samat. Koska yksilön muistivarastoa on mahdotonta tyhjentää, kuten Portelli toteaa, haastattelut voivat periaatteessa jatkua loputtomiin. Niinpä suulliset lähteet eivät ole koskaan ”valmiita” eikä muistitietohistoria tavallaan pääty koskaan.¹⁵⁵ Tutkijan on kuitenkin jossakin vaiheessa lopetettava haastattelemisen.

Tutkija kontrolloi aina historiallista diskurssia, sillä hän valitsee haastateltavat, esittää kysymykset ja reagoi kertojan puheeseen, vastaa haastattelun muodosta sekä käsittelystä ja tulkinnasta.¹⁵⁶ Mutta hän ei kuulustele, ei tuomitse, ei ahdistaa eikä painosta, vaan rohkaisee ja kannustaa kertomaan.¹⁵⁷ Lummis toteaa kuitenkin, ettei haastattelutilanteen valtasuhde ole yksisuuntainen, vaan kummallakin on valtaa. Vaikka haastattelijan asenteet, arvot, persoonallisuus ja tavoitteet vaikuttavat siihen, mitä ja miten keskustelussa puhutaan, hän ei voi pakot-

¹⁵⁰ Caunce 1994, 146.

¹⁵¹ Ritchie 2003, 62; Rossi 2003d, 7.

¹⁵² Portelli 1991, 31–32; 2006, 60–62; ks. myös Lummis 1987, 12; Ruusuvoori & Tiittula 2009, 29.

¹⁵³ Frisch 1990.

¹⁵⁴ Grele 2006, 74.

¹⁵⁵ Portelli 2006, 60–61.

¹⁵⁶ Ritchie 2003, 30; ks. myös Peniston-Bird 2009, 112.

¹⁵⁷ Caunce 1994, 143; ks. myös Rossi 2003c, 2009a.

taa kertojaa sanomaan sanottavaansa. Tutkija on siis haastateltavan hyvän tahdon armoilla: kertoja valitsee, mitä ja miten hän kertoo.¹⁵⁸

Muistitietohistoriaa ei kirjoiteta pelkillä haastattelulainauksilla, vaan tutkijan pitää tulkita ne.¹⁵⁹ Ensin haastattelut on tallennettava joko äänenä tai kuvana ja äänenä. Sitten puhe on muutettava kirjalliseen muotoon eli *tekstinnettävä*,¹⁶⁰ jotta sitä voidaan eritellä, luokitella, järjestää ja jäsentää päätelmiä ja tulkintaa varten.¹⁶¹ Yleensä haastattelija pystyy parhaiten tekstintämään haastattelunsa, kun tekee sen mahdollisimman pian keskustelun jälkeen. Silloin hän saa selvän tallennetusta puheesta ja tietää lisätä kommentteja kertojan ilmeistä, eleistä, ääninähdyksistä ja muista kielen ulkopuolisista tai tilanteeseen liittyvistä seikoista. Vaikka asiasisältö on muistitietohaastatteluissa tärkeintä, nuo seikat voivat vaikuttaa keskustelun sisällön ja ilmaisujen merkityksen ymmärtämiseen.¹⁶² Muistitietoahan ei – kuten muitakaan lähteitä – voi aina ottaa kirjaimellisesti sinä, miltä se äkkiseltään näyttää.¹⁶³

Haastattelujen käyttötavasta riippuen tutkija voi purkaa niitä eri tavoin. Hän voi tehdä tiivistelmän, joka keskittyy keskeisiin teemoihin, tai tekstintää puheen sanatarkasti kysymykset mukaan lukien. Tarkka tekstintäminen on hankalaa ja hidasta, mutta se vähentää myöhempää työtä, jos tutkija aikoo käyttää paljon lainauksia. Aikaa kuluu vielä enemmän, jos tutkija pyytää kertojia tarkistamaan tekstinnökset. Mutta tästä on se hyöty, että kertojat voivat täsmentää sanottavaansa.¹⁶⁴ Puheen purkaminen on osa tutkimusanalyysia, joka jatkuu edelleen, kun tekstiä tematisoidaan ja luokitellaan erilaisin tunnuksin tai tietoja erillisille korteille siirtäen tai tietokoneohjelmia hyödyntäen.¹⁶⁵ Folkloristi Lena Marander-Eklund onkin nimittänyt muistitietotutkimuksen analyysia osuvasti *teema-analyysiksi*.¹⁶⁶

¹⁵⁸ Lummis 1987, 139–140. Vallasta muistitietohaastattelussa ks. Rossi 2007.

¹⁵⁹ Ritchie 2003, 130.

¹⁶⁰ Rossi 2003b, 32; 2003c, 15. Monet kirjoittajat käyttävät *litterointi-* ja *litteraatio* termiä tarkoittamaan *tekstintämistä* ja *tekstinnöstä*. Tekstintämisestä ks. myös Rossi 2007, 87.

¹⁶¹ Counce 1994, 166; Rossi 2003b, 31–32; 2003c, 15.

¹⁶² Counce 1994, 157; Marander-Eklund, 106, 108; Rossi 2003b, 32.

¹⁶³ Counce 1994, 122.

¹⁶⁴ Portelli 1997, 64–67; ks. myös Rossi 2005, 89; 2007, 88.

¹⁶⁵ Ritchie 2003, 64–65; Rossi 2003d, 15; Marander-Eklund 2004, 105–106.

¹⁶⁶ Marander-Eklund 2004, 109.

Muistitietotutkimus on vuorovaikutusta

Haastattelemista oppii parhaiten haastattelemalla.¹⁶⁷ Tutkijan on tietenkin työhön ryhtyessään hallittava ne tekniset laitteet, joita hän käyttää, mutta hänen on valmistauduttava myös henkisesti jokaisen kertojan kohtaamiseen. On tärkeää suhtautua arvostaen ja kunnioittaen haastateltaviin – antavathan nämä oman elämänsä asiantuntijoina tutkijalle aikaansa ja muistojaan kokemuksistaan.¹⁶⁸ Monilta väärinkäsityksiltä välttyy, kun hallitsee kertojien kielen tai murteen ja yhteisön puhettavan. Kun yllätyksiä tulee, niistä yleensä selviää myötätuntoisella ja joustavalla suhtautumisella, hyvillä käytöstavoilla, normaaleilla vuorovaikutustaidoilla sekä huumorintajulla.¹⁶⁹

Vaikka ihmisten parissa työskentely olisi tutkijasta mieluisaa, voi ennestään tuntemattomien henkilöiden haastattelu uuvuttaa niin älyllisesti kuin emotionaalisesti. Jatkuva uuden informaation vastaanottaminen vaatii näet valppautta ja joskus voi hyvinkin voimakkaiden mielipiteiden ja asenteiden sekä järkyttävien kokemusten kohtaaminen olla vaikeaa. Tutkija tarvitsee välistä taitoa myös itsessään tai vastapuolella viriävien voimakkaiden tunteiden hallinnassa ja käsittelyssä.¹⁷⁰ Mutta kun keskustelu sujuu luontevasti luottamuksellisessa ilmapiirissä tuottaen tutkimuksen kannalta relevanttia informaatiota, jota ei voi saada mitenkään muuten, haastattelemisen palkitsee ja tuottaa mielihyvää. Juuri tällainen onnistunut vuorovaikutus on muistitietotutkimuksen suola.

Muistitietohistoriassa ei riitä, että etsitään tosiasioita ja selvitetään, mitä on tapahtunut tai miten asiat ovat olleet. Ei riitä myöskään se, että muistitiedolla täydennetään muiden lähteiden antamia tietoja tai elävöitetään kerrontaa. Siinä huomioidaan erityisesti kertojien omat kokemukset ja näkemykset sekä tutkijan osallisuus ja osapuolten vuorovaikutteisuus tiedon tuottamisessa. Nämä seikat pakottavat pohtimaan vakavasti tutkimuksen eettisiä ja tietoteoreettisia kysymyksiä sekä tutkijan asemaa, lähtökohtia ja valintoja. Erityisesti omia läh-

¹⁶⁷ Kvale 1996, 147.

¹⁶⁸ Ks. Rossi 2003d; Peniston-Bird 2009, 111.

¹⁶⁹ Rossi 2003d, 12–13, 15.

¹⁷⁰ Tunteista haastattelussa ks. Kvale 1996, 85–86; tunteista muistitietohaastattelussa ks. Rossi 2008.

tökohtiaan pohtiva refleksiivinen antropologia ja naistutkimus ovat saaneet myös muistitietotutkijat pohtimaan asemaansa.¹⁷¹

Samalla kun muistitietohistorioitsija esittää omat subjektiiviset tulkintansa, hän antaa myös kertojiensa esittää omat näkemyksensä asioista. Hän ei vaienna ristiriitaisia ääniä eikä niitä tulkintoja, jotka poikkeavat hänen omistaan. Hän ei pane sanoja kertojien suuhun eikä muuta heidän sanomansa ydintä, kun hän sallii heidän puhuvan tekstissään. Kuten muutkin historioitsijat, hän tulkitsee, arvioi ja vertailee sekä liittää asioita, ilmiöitä, tapahtumia ja ihmisiä toisiinsa. Hän antaa kertojien puheille taustaa, sijoittaa ne kontekstiinsa ja ehdottaa selityksiä. Hän vastaa itse tulkinnoistaan.¹⁷² Muistitietohistoria on aina subjektiivista, mutta kuten Alessandro Portelli sanoo, tutkimus, josta suulliset lähteet on jätetty pois, vaikka niitä olisi olemassa, on epätäydellinen.¹⁷³

¹⁷¹ Peltonen 2006, 102–103, 113; ks. myös Fingerroos 2003.

¹⁷² Portelli 1998, 73; 2006, 62–64; Ritchie 2003, 128–130; Rossi 2007, 88–89; Green 2008, 89.

¹⁷³ Portelli 2006, 62.

Lähteet

- Ahonen, Sirkka: *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1998.
- Ahvenisto, Inkeri: *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. SKS, Helsinki 2008.
- Allen, Barbara Bogat & Montell, William Lynwood: *From Memory to History: Using Oral Sources in Local Historical Research*. American Association for State and Local History, Nashville, TN 1981.
- Assmann, Aleida: Canon and Archive. *Media and Cultural Memory: Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Eds. Astrid Erll & Ansgar Nünning. Walter de Gruyter, Berlin 2008, 97–107.
- Assmann, Jan: Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique* No. 65, *Cultural History / Cultural Studies* 1995 (Spring–Summer), 125–133.
- Assmann, Jan: Communicative and Cultural Memory. *Media and Cultural Memory: Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Eds. Astrid Erll & Ansgar Nünning. Walter de Gruyter, Berlin 2008, 109–118.
- Bartlett, Frederick C.: *Remembering: A Study of Experimental and Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge 1932.
- Berliner, David: The Abuses of Memory: Reflections on the Memory Boom in Anthropology. *Anthropological Quarterly* 78, 2005, 1, 197–211.
- Bloch, Marc: Mémoire collective, tradition, et coutume: a propos d'un livre récent. *Revue de Synthèse* 40 (118–120), 1925, 73–83.
- Bodnar, John: *Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992.
- Brown, Roger & Kulik, James (1977): Flashbulb memories. *Cognition* 5, 1, 73–99.
- Butler, Robert N.: An Interpretation of Reminiscence in the Aged. *New Thoughts on Old Age*. Ed. Robert Karstenbaum. Springer, New York 1964, 265–280.
- Campbell, Sue: *Relational Remembering: Rethinking the Memory Wars*. Rowman and Littlefield, Lanham, MD, 2003.
- Carr, Edward Hallet: *Mitä historia on*. Alkuteos: What is history (1961). Suom. Sirkka Ahonen. Otava, Helsinki 1963.
- Counce, Stephen: *Oral History and the Local Historian*. Longman, London and New York 1994.
- Confino, Alon: Collective Memory and Cultural History: Problem of Method. *American Historical Review* 105.2, December 1997, 1386–1403.
- Connerton, Paul: *How societies remember*. Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Conway, Martin A.: *Flashbulb memories*. Lawrence Erlbaum Associates, Hove 1995.
- Dudai, Yadin & Moscovitch, Morris & Schacter, Daniel L. & Morris, Richard G. M.: Memory. *Science of Memory: Concepts*. Eds. Roediger, III, Henry L. & Dudai, Yadin & Fitzpatrick, Susan M. Oxford University Press, New York 2007, 11–35.
- Erll, Astrid: Cultural Memory Studies: An Introduction. *Media and Cultural Memory: Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Eds. Astrid Erll & Ansgar Nünning. Walter de Gruyter, Berlin, 2008, 1–15.
- Erll, Astrid & Rigney, Ann: Introduction: Cultural Memory and its Dynamics. *Media and Cultural Memory: Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Eds. Astrid Erll & Ansgar Nünning. Walter de Gruyter, Berlin 2009, 1–11.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere 2000.
- Fentress, James & Wickham, Chris: *Social Memory*. Blackwell, Oxford 1992.
- Fingeroos, Outi: Muisti, kertomus ja oral history-liike. *Medeista pronsisoturiin: Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm ja Anna Sivula. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku, 2010, 60–81.
- Fingeroos, Outi: Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. *Elore* 10 (1), 2003. http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_03/fin203c.html.

- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 25–48.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija: Muistitieto ja tutkimus. *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 7–24.
- Foucault, Michel: *Language, Counter-Memory, Practive: Selected Essays and Interviews*. Trans. D. F. Bouchard & S. Simon. Cornell University Press, Ithaca, NY 1977.
- Frisch, Michael: *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. State University of New York Press, Albany 1990.
- Graae, Kristiina & Hietala, Marjatta: *Suullista historiaa: Veteraanikansanedustajat haastateltavina*. Eduskunnan kirjasto, Helsinki 1994.
- Green, Anna: *Cultural History*. Palgrave Macmillan, Houndmills 2008.
- Grele, Ronald J.: Oral History as evidence. *Handbook of Oral History*. Eds. Thomas L. Charlton, Lois E. Myers and Rebecca Sharpless. Altamira Press, Lanham 2006, 43–101.
- Halbwachs, Maurice: *On Collective Memory. (Les cadres sociaux de la mémoire: La topographie légendaire des Évangiles en Terre sainte: Étude de mémoire collective, 1925/1941)* Edited, translated with an Introduction by Lewis A. Coser. The University of Chicago Press, Chicago 1992.
- Heimo, Anne: *Kapina Sannattaisissa: Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. SKS, Helsinki 2010.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena: *Teemahaastattelu*. Gaudeamus, Helsinki 1982.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena: *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Yliopistopaino, Helsinki 2004.
- Hodgkin, Katharine & Radstone, Susannah: Introduction. Feature: Rethinking Memory. *History Workshop Journal* 59, Spring 2005, 1, 129–133.
- Jauhiainen, Marjatta: Tutkimushaastattelu folkloristin näkökulmasta. *Kulttuurin kenttätutkimus*. Toim. Päivikki Suojanen & Lasse Saressalo. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos, Tampere 1982, 177–193.
- Jedlowski, Paolo: Memory and Sociology: Themes and issues. *Time & Society* 10, 2001, 1, 29–44.
- Kalela, Jorma: Muistitietotutkimus ja historialliike. *Kotiseutu* 1/1984a, 4–5.
- Kalela, Jorma: Kansanomainen historia. Miksi sen pitäisi kehittyä ja mihin sitä tarvitaan? *Kotiseutu* 1/1984b, 179–182.
- Kalela, Jorma: The Challenge of Oral History – the Need to Rethink Source. *Historical Perspectives on Memory*. Toim. Anne Ollila. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999, 139–154.
- Kalela, Jorma: Muistitiedon näkökulma historiaan. *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 67–92.
- Kansteiner, Wulf: Finding Meaning in Memory: A methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory* 41 (May 2002), 179–197.
- Klein, Kerwin Lee: On the Emergence of Memory in Historical Discourse. *Representations* 69, Winter 2000, 127–150.
- Korkiakangas, Pirjo: *Muistoista rakentuva lapsuus: Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1996.
- Korkiakangas, Pirjo: Muisti, muistelu ja perinne. *Kulttuurin muuttuvat kasvot: Jobdatusta etnologiateisiin*. Toim. Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo. SKS, Helsinki 1999, 155–176.
- Korkiakangas, Pirjo: Muistoista tulkintaan – Muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. *Polkuja etnologian menetelmiin*. Toim. Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala. Ethnos ry, Helsinki 2005, 129–147.
- Korkiakangas, Pirjo: Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 120–144.
- Kortelainen, Kaisa: *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys: Muistitietotutkimus*. SKS, Helsinki 2008.
- Kuula, Arja: *Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Vastapaino, Tampere 2006.

- Kvale, Steinar: *InterViews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Sage Publications, Thousand Oaks 1996.
- Le Goff, Jacques: *History and memory*. Alkuteos: *Storia e memoria* (1977). Transl. Steven Rendall & Elizabeth Claman. Columbia University Press, New York 1992.
- Lowenthal, David: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- Lummis, Trevor: *Listening to History: The authenticity of oral evidence*. Hutchinson, London 1987.
- Marander-Eklund, Lena: Att skapa och analysera ett muntligt forskningsmaterial. *Metodkompassen – kulturrevetarens metodbok*. Red. Lena Marander-Eklund, Ruth Illman & Blanka Henriksson. Åbo Akademi, Åbo 2004, 93–115.
- Marcuse, Harold: Collective Memory: Definitions. Harold Marcuse Homepage, Hist 201e course page, updated 1/12/07. 2007. www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/classes/201/CollectiveMemoryDefinitions.htm [19.1.2007]
- Miztal, Barbara A.: *Theories of Social Remembering*. Open University Press, Maidenhead, Phil. 2003.
- Neisser, Ulric: *Cognitive Psychology*. Appleton–Century–Crofts, New York 1967.
- Neisser, Ulric: Snapshots or Benchmarks? *Memory Observed: Remembering in Natural Contexts*. Selections and commentaries by Ulric Neisser. Freeman, New York and San Francisco 1982, 43–48.
- Nora, Pierre: Between Memory and History: *Les Lieux de Mémoire. Representations* 26, Spring 1989, 7–24.
- Olick, Jeffrey K.: 'Collective memory': A memoir and prospect. *Memory Studies* 1, 2008, 1, 23–29.
- Olick, Jeffrey K & Robbins, Joyce: Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology* 24, 1998, 105–140.
- Passerini, Luisa: Women's Personal Narratives: Myths, Experiences, and Emotions. *Interpreting Women's Lives. Feminist Theory and Personal Narratives*. Eds. The Personal Narratives Group. Indiana University Press, Bloomington, IN 1989.
- Passerini, Luisa: *Fascism in Popular Memory: The Cultural Experience of the Turin Working Class*. Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Peltonen, Ulla-Maija: *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. SKS, Helsinki 1996.
- Peltonen, Ulla-Maija: *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKS, Helsinki 2003.
- Peltonen, Ulla-Maija: Muistitieto folkloristiikassa. *Muistitietotutkimus: Metodologia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 93–119.
- Peniston-Bird, Corinna M.: Oral History: the sound of memory. *History Beyond the Text: A student's guide to approaching alternative sources*. Eds. Sarah Barber & Corinna M Peniston-Bird. Routledge, London, New York 2009, 105–121.
- Portelli, Alessandro: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. State University of New York Press, Albany 1991.
- Portelli, Alessandro: Oral History as Genre. *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue*. The University of Wisconsin Press, Madison, WI, 1997, 3–23.
- Portelli, Alessandro: What Makes Oral History Different? *The Oral History Reader*. Eds. Robert Perks & Alistair Thomson. Routledge & Taylor & Francis Group, London & New York 1998, 63–74.
- Portelli, Alessandro: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? *Muistitietotutkimus: Metodologia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006 (1998), 49–64.
- Portelli, Alessandro: What Makes Oral History Different. *Oral History, Oral Culture, and Italian Americans*. Ed. Luisa Del Giudice. Palgrave Macmillan, New York 2009, 21–30.
- Pöysä, Jyrki: Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. *Muistitietotutkimus: Metodologia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 221–244.
- Radstone, Susannah: Working with Memory: An Introduction. *Memory and Methodology*. Ed. Susannah Radstone. Berg, Oxford & New York 2000, 1–22.

- Rigney, Ann: Divided Pasts: A Premature Memorial and Dynamics of Collective Remembrance. *Memorial Studies* 1, 2008, 1, 89–97.
- Ritchie, Donald A.: *Doing Oral History: A Practical Guide*. Oxford University Press., New York 2003.
- Rossi, Leena: Em mä tierä mittä enk mä muista mittä! *Ihmisiä ja elämää Kirjakkalan, Mathildedalin ja Teijon vanhoissa ruukkikylissä*. Toim. Leena Rossi. k&h, Turku 2003a, 283–291.
- Rossi, Leena: Kulttuurihistoriallisesta muistitiedosta. *Ihmisiä ja elämää Kirjakkalan, Mathildedalin ja Teijon vanhoissa ruukkikylissä* Toim. Leena Rossi. k&h, Turku 2003b, 17–38.
- Rossi, Leena: Kulttuurihistorian tutkija ei ole tuomari eikä poliisi. *Kekui ja trokarei; Kertomuksia salakuljetuksesta saaristossa*. Toim. Ulla Clerc. Nuotta, s.l. 2003c, 17–22.
- Rossi, Leena: *Muistitietoa haastattelemalla*. Opetusmoniste. Kulttuurihistoria ja Avoin yliopisto, Turun yliopisto, Turku 2003d.
- Rossi, Leena: Muistitietohistoria ja Alessandro Portelli. *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*. Toim. Hanna Järvinen ja Kimi Kärki. k&h, Turku 2005, 83–93.
- Rossi, Leena: Valta muistitietotutkimuksessa. *Sananjalka* 49, 2007, 79–94.
- Rossi, Leena: Tunteet muistitietohaastattelussa. *Sananjalka* 50, 2008, 144–158.
- Rossi, Leena: Oral historian – neither moralizer nor informer. *Oral History: The challenges of dialogue*. Eds. Marta Kurkowska-Budzan & Krzysztof Zamorski. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 2009a, 15–26.
- Rossi, Leena: The Interviewer's Dilemma. *Suomen Antropologi* 2, 2009b, 90–93.
- Rossi, Leena: Haastattelijan dilemma: Olenko minä oikea henkilö haastattelemaan tätä kertojaa? *Sananjalka* 51, 2009c, 99–109.
- Rubin, David H. & Rubin, Irene S.: *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*. Second edition. Sage Publications, Thousand Oaks 2005.
- Rubin, David C. & Kozin, Mark: Vivid memories. *Cognition* 16, 1984, 1, 81–95.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa: Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. *Haastattelu: Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Vastapaino, Tampere 2005, 22–56.
- Schachter, Daniel L.: Priming and Multiple Memory Systems: Perceptual Mechanisms of Implicit Memory. *Memory Systems 1994*. Eds. Daniel L. Schachter & Endel Tulving. MIT Press, Ambridge, Mass; London 1995, 233–268.
- Schachter, Daniel L.: *Muisti: Aivot, mieli ja menneisyys*. Alkuteos: Searching for Memory: The Brain, the Mind, and the Past (1996). Suom. Tommi Ingalsuo ja Maarika Toivonen. Terra Cognita, Helsinki 2001.
- Schachter, Daniel L.: *Muistin seitsemän syntiä: Miten mieli unohtaa ja muistaa*. Alkuteos: The Seven Sins of Memory: How the Mind Forgets and Remembers (2001). Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2002.
- Sharot, Tali & Delgado, Mauricio R. & Phelps, Elizabeth A.: How emotion enhances the feeling of remembering. *Nature Neuroscience* 7, 2004, December, 12, 1376–1380.
- Sharpless, Rebecca: The History of Oral History. *Handbook of Oral History*, eds. Thomas L. Charlton, Lois E. Myers and Rebecca Sharpless. Altamira Press, Lanham 2006, 19–42.
- Summerfield, Penny: Culture and Composure: Creating Narratives of the Gendered Self in Oral History Interviews. *Cultural and Social History* 1, 2004, 1, 65–93.
- Suojanen, Päivikki: Elämänhistoriallinen tutkimustapa. *Kulttuurin kentätutkimus* Toim. Päivikki Suojanen ja Lassi Saressalo. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos, Tampere 1982, 51–68.
- Talarico, Jennifer M. & Rubin, David C.: Confidence, not concistency, characterizes flashbulb memories. *Psychological Science* 14, 2003, No. 5, 455–461.
- Thompson, Paul: Believe It or Not: Rethinking the Historical Interpretation of Memory. *Memory and History: Essays on Recalling and Interpreting Experience*. Eds. Jaclyn Jeffrey and Adwall Glenance. University Press of America, Lanjam, MD 1994, 1–16.
- Thompson, Paul: *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford University Press, Oxford 2000 (1978).
- Tonkin, Elizabeth: *Narrating our pasts: Social construction of oral history*. Cambridge University Press, Cambridge 1999 (1992).
- Tuomaala, Saara: *Työvätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. SKS, Helsinki 2004.

- Tuominen, Uuno: *Suomen historiallinen seura 1875–1975*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1975.
- Tulving, Endel: Episodic and semantic memory. *Organizing Memory*. Eds. Endel Tulving & Wayne Donaldson. Academic Press, New York 1972, 381–403.
- Tulving, Endel: *Elements of Episodic Memory*. Clarendon Press, Oxford 1983.
- Tulving, Endel: Are There 256 Different Kinds of Memory. *The Foundations of Remembering: Essays in Honor of Henry L. Roediger, III*. Psychology Press, New York 2007, 39–52.
- Ukkonen, Taina: *Menneisyyden tulkinta kertomalla: Muistelupube oman historian ja kokemuskerronnan tuottamisprosessina*. SKS, Helsinki 2000.
- Ukkonen, Taina: Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus. *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006, 175–198.
- Virrankoski, Pentti: *Haastattelumenetelmän käyttö historiantutkimuksessa*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 30, Turku 1994.
- Virrankoski, Pentti: Muistitiedon käyttö arkielämän historian tutkimuksessa. *Arki ja läheisyys. Jubla-kirja Ulla Heinin täyttäessä 60 vuotta*. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 2002, 277–292.
- Wertsch, James V.: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge University Press, Port Chester, NY 2002.

AISTIEN HISTORIA: KOHTEET JA MENETELMÄT

Bruce Johnson ja Hannu Salmi

I

Historian aistimellisuus

”Ah, miten suoneni sykkivätkään, kun sormeni sattumoisin hipaisee hänen sormeaan, kun jalkamme koskettavat toisiaan pöydän alla! Kavahdan taaksepäin kuin valkean satuttamana, mutta saman tien jokin salaperäinen voima vetää minua jälleen takaisin – ja huimaus peittää alleen kaikki aistini.”¹ Näin kuvasi Johann Wolfgang von Goethen *Nuoren Wertherin kärsimysten* (Die Leiden des jungen Werthers, 1774) päähenkilö rakkauden huumaa, sitä aistien herkistymistä, jonka ensirakkauden tunteet aiheuttavat, mutta samalla myös sitä kokonaisvaltaisuutta, joka aistimellisuuteen liittyy. Nuori Werther on yliherkkä, välillä kuin tulen satuttama, välillä taas lemmentuumaus turruttaa kaikki aistit. Se, mitä aistimme, on yksilöllistä, mutta samaan aikaan se on syvästi kulttuurista, menneisyyden ihmisten kokemuksia yhteen punovaa.

Goethen läpimurtoromaani on tullut tutuksi 1700-luvun lopun aistiherkkyyden kuvaajana. Se on täynnä aistimellisiä havaintoja ja mielikuvia,

¹ Goethe 1999 (1774), 65. Sitaatin suomennos Markku Mannila.

katseita, tuoksuja, tuntemuksia ja ääniä. Se muistuttaa siitä, miten merkittävän näkökulman aistien historia voi menneisyyteen antaa, ja samalla siitä, ettei kyse ole pelkästään, miten tietoa ympäristöstä saadaan ja prosessoidaan vaan myös siitä, että aistit ovat jatkuvan puhuttelun ja kuvittelun kohde. Aistimellisuus menneisyydessä tarkoittaa myös kaikkea niitä kuviteltuja aistimuksia, joita kulttuurintuotteet ovat välittäneet: musiikin avulla on viitattu visuaalisuuteen, kuvilla hajuaistimuksiin ja makuihin. Kaikki kokemamme aistimukset eivät ole omiamme vaan kulttuurisesti välittyneitä ja suodattuneita.

Tämän artikkelin tavoitteena on pohtia aistien historian tutkimukseen liittyviä metodologisia kysymyksiä. Artikkelin koostuu kahdesta osasta. Enimmäisessä osassa pohdimme aistien historian lähtökohtia, kysymystä aistien hierarkiasta ja aistien välisistä suhteista sekä tutkimuskohteita ja hedelmällisiä kysymyksenasetteluja. Artikkelin toinen osio syventää tarkastelua yhden aistin, kuulon, kautta. Tämä on perusteltua jo siksi, että äänen ja ääniympäristön historia ovat viime vuosina olleet runsaan poikkitieteellisen tutkimuksen kohteena.

Vaikka äänen historiaa ja äänellisyyden kulttuuria onkin viime vuosina tutkittu paljon, voi todeta, että aistit ovat siitä huolimatta olleet pitkään akateemisen tutkimuksen marginaalissa. Antropologi Paul Stoller julkaisi vuonna 1989 teoksen *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology* ja totesi, että yliopistoväelle ”kuivat periaatteet ovat olleet usein tärkeämpiä kuin suuta kostuttavat aromit”.² Aistimellisuuden empiirinen tutkimus on ollut keskeinen antropologisen tutkimuksen alue jo vuosikymmenien ajan, vaikka vielä 1980-luvun lopulla olikin syytä valittaa tutkimuksen vähäisyyttä. Sitten antropologista tutkimusta on tehty paljon, ja sen sisällä historiallinen aineisto on noussut merkittävästi esiin. Esimerkiksi käyvät muun muassa kanadalaisten tutkijoiden Constance Classenin, David Howesin ja Anthony Synnottin *Aroma: The Cultural History of Smell* (1994) ja Constance Classenin *The Colour of Angels: Cosmology, Gender and the Aesthetic Imagination* (1998).

Historiantutkimuksessa aistien ja aistimellisuuden tutkimus korostui samaan aikaan antropologisen otteen kanssa. Alan pioneeri oli ranskalainen historioitsija Alain Corbin, joka tutki 1700- ja 1800-lukujen taitteen ranskalaista haju- ja tuoksukulttuuria teoksessaan *Le Miasme et la Jon-*

² Stoller 1989, 7

quille. L'Odorat et l'imaginaire sociale, XVIIIe–XIXe siècle (1982).³ Samalla teos rakensi metodologisen näkökulman aistien tutkimukseen: millaisten menetelmien ja tiedonlähteiden varassa historioitsija voi yrittää tavoittaa menneisyyden aistimellisuutta, joka ensi silmäyksellä vaikuttaa katoavalta ja hetkelliseltä? Corbinin tutkimus rakentui pääasiassa kirjallisten aineistojen varaan: hän käytti toisin sanoen historioitsijoiden perinteistä lähdeaineistoa, mutta vain tulkitsi sitä uuden näkökulman kautta. Piero Camporesi on teoksessaan *Il brodo indiano: edonismo ed esotismo nel Settecento* (1989) puolestaan osoittanut, miten hedelmällisiä kaunokirjalliset ja laajemmin fiktiiviset aineistot ovat menneisyyden aistimellisuuden tutkimukselle.⁴ Kysymys on olennainen siinä mielessä, että kun Corbin pyrki tavoittamaan sitä aistimellisuutta, jonka 1700-luvun pariisilaiset tavoittivat sieraimiensa kautta, Camporesi paikansi sitä aistien puhuttelua, jota kaunokirjallisuus on täynnä ja joka – vaikka ei suoraan kerrokaan välitömistä aistivaikutelmista – kieli siitä, minkälaisia merkityksiä ja tunteita aistimuksiin liitettiin. Useat aistien historian klassiset tutkimukset keskittyvät nimenomaan siihen, miten menneisyys jäsentyy tietyn aistin kautta. Corbin on hajuaistin ohella tutkinut kuuloa ja äänimaisemaa teoksessa *Les Cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle* (1994).⁵ Aistien koko kirjoa on käsitelty sellaisissa yleisesityksissä kuin Mark M. Smithin *Sensing the Past: Seeing, Hearing, Smelling, Tasting, and Touching in History* (2008) tai Robert Jütten *Geschichte der Sinne* (2000). Aistimelliset rajat ylittävä teos on myös Wolfgang Schivelbuschin *Junamatkan historia* (*Geschichte der Eisenbahnreise*, 1977), jossa pohditaan junamatkailun vaikutuksia käsityksiin ajasta ja tilasta mutta myös vaikutuksia näkö- ja tuntoaistiin.

Aistien suhteet

Länsimaisessa kulttuurissa aistimaailmaa on käsitteellistetty vastakkainasettelujen kautta. Tuore kulttuuritieteellinen tutkimus on oikeastaan jatkanut tätä perinnettä, vaikka vastakohtaisuus jäsentyy-

³ Ks. lähemmin Corbin 1996.

⁴ Ks. lähemmin Camporesi 1994.

⁵ Ks. lähemmin Corbin 1998.

kin toisella tavoin. Aistien hierarkia näyttää nyt muuttuneen näön ja tunnon, katseen ja ruumiin väliseksi polarisaatioksi. Katseen merkitys on ylikorostunut, ja ruumiillisuudesta on tullut muiden aistien yhteisnimitystä.⁶

Länsimaiden historiassa onkin erittäin vahva perinne ajatella, että aistien välillä vallitsee hierarkia. Jo Aristoteleelta löytyy ajatus viidestä aistista. Näihin kuuluivat ”inhimilliset aistit”, näkö, kuulo ja haju, ja ”eläimelliset aistit”, tunto ja maku.⁷ Hajuaistin luokittelu inhimilliseksi selittyy osittain antiikin humoraalioppiin perustuvalla käsityksellä, jossa ruumiinnesteiden tasapaino oli merkittävä sielullinen tekijä. Nesteiden tasapaino ilmeni hajuina, jotka kielivät ihmisen luonteesta ja terveydestä. Plutarkhos kertoo kuuluisien miesten elämäkerroissaan Aleksanteri Suuresta, jonka hikikin tuoksui suloiselta.⁸ Tämä tuoksullisuus oli olennainen osa suuren persoonallisuuden tasapainoista luonnetta. Sittemmin käsitys hajuaistin roolista on selvästi muuttunut: 1700- ja 1800-lukujen aikana haju merkittiin primitiiviseksi. Kenties tämä liittyy aistien hierarkian yleiseen muutokseen: keskeinen jännite ei ollutkaan ihmisen ja luonnon, vaan sivistyksen ja primitiivisyyden välillä. Theodor W. Adorno ja Max Horkheimer kirjoittavat teoksessaan *Valistuksen dialektiikka* (Dialektik der Aufklärung, 1947): ”Kun näemme, säilymme sellaisina kuin olemme, mutta kun haistamme, kohtaamme toiseuden. Sillä herkkyyttä hajulle pidetään sivistyksen häpeänä, alempien sosiaaliryhmien, vähempiarvoisten rotujen ja alhaisien petojen merkinä.”⁹

Alain Corbin on teoksessaan *Le Miasme et la Jonquille* esittänyt vaikutusvaltaisen näkemyksen siitä, että länsimaisessa kulttuurissa modernisaatio merkitsi tuoksuttomuudellistamista, deodoraatiota. Vähitellen, 1700-luvulta lähtien, ihanteeksi tuli ruumiillisten tuoksujen poistaminen. Niitä ei enää kätketty voimakkaiden parfyymien alle, kuten aiemmin, vaan ihanteena oli tuoksuton ruumiillisuus. Samaan aikaan pahat hajut olivat entistä voimakkaamman toiseuttamisen tai vieraannuttamisen kohteena.¹⁰

⁶ Vrt. Falk 1994, 10–11; Selänniemi 1996, 214–224.

⁷ Selänniemi 1996, 213.

⁸ Ks. lähemmin Salmi 2000, 53.

⁹ Adorno & Horkheimer 1972, 188. Sitaatin suomennos HS.

¹⁰ Ks. tarkemmin Salmi 2000, 58–59.

Aisteihin liitetyt mielikuvat ja käsitykset ovat oma, kiinnostava tutkimusteemansa, mutta samanaikaisesti on merkittävää tehdä ero aistien opillisten jäsenysten ja aikalaisen aistihavaintojen ja aistiympäristöjen välillä. Esimerkiksi aistien välisistä suhteista on vahvoja käsityksiä, mutta samalla tutkija ei voi ottaa annettuna, että nämä hierarkkiset suhteet välttämättä vaikuttaisivat tiettyyn menneisyyden tilanteeseen. On edelleen tärkeää muistaa, että aistien väliset suhteet määrittyvät tietyssä menneisyyden tilanteessa tavalla, joka ei välttämättä palaudu ”aistien hierarkiaan”. On täysin mahdollista, että aisteilla on *kaksi historiaa*, opillinen ja kokemuksellinen, jotka välttämättä eivät kohta.

Metodologisesti kiinnostavaa olisi kohdistaa tarkastelu tilanteisiin, joissa aistien väliset suhteet syystä tai toisesta muuttuvat. Tämä voi liittyä sellaisiin muutoksiin, joissa aistien kommunikatiiviset tehtävät jäsenyvät uudelleen ja aistien adaptaatio murtuu. Näin tapahtuu esimerkiksi, kun kulttuuriympäristön vaihdos saa herkistymään uusille aistimuksille. Matkakuvaukset ovat tässä suhteessa antoisia. Yhdysvaltalainen historioitsija Priya Satia on teoksessaan *Spies in Arabia. The Great War and the Cultural Foundations of Britain's Covert Empire in the Middle East* (2008) kuvannut sitä outoa aistimellista maailmaa, jonka brittiagentit kohtasivat Arabian niemimaalla: he joutuivat pohtimaan, voiko näköaistiin luottaa uudessa ympäristössä ja miten tietoja ja havaintoja oikeastaan pitäisi välittää takaisin emämaahan.¹¹

Aistit voivat ottaa myös toistensa tehtäviä, sillä tarkoituksena on välittää tietoa ympäristöstä. Tätä voi kuvittaa historiallisen esimerkin avulla. Suomen tunnetuimpia kuurosokeita oli turkulaissyntyinen Frans Leijon (1878–1947)¹², joka menetti näkönsä jo lapsena isorokkotartunnan seurauksena. Leijon saneli muistelmansa 1920-luvun alussa ja totesi vielä muistavansa ”minkä värinen oli taivaankansi sekä puitten vihreys”.¹³ Kuulo- ja näköaistin menettämisen jälkeen Leijon eli villilapsena, jonka älykkyyttä epäiltiin ja joka ei kyennyt kommunikoimaan ympäröivän maailman kanssa. Sittemmin Leijon päätyi Pietarsaareen kuurojen kouluun, jossa hän oppi viittomakieltä ja lukemaan sokeain kirjoitusta. Hän

¹¹ Ks. tarkemmin Satia 2008.

¹² Hautakivessä Kaksikerran kirkolla syntymäajaksi on merkitty 12.9.1879, mutta Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymän keskusrekisterin mukaan Frans Leijon syntyi 12.2.1878.

¹³ Stade 1923.

oppi olemaan vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa ja jopa kirjoitti kirjeitä aakkossapluunan avulla. Voi väittää, ettei aisteilla ole lähtökohdaisesti tietynlaista rekisteriä tai skaalaa ja että aistien herkkyyden ja erotelukyvyyn muutokset voivat olla huomattavia. Toki fysiologiset tekijät – joita jatkossa käsittelemme tarkemmin kuuloaistin kohdalla – asettavat omat ehtonsa. Frans Leijonin tapauksessa näkö- ja kuuloaistin puuttuminen kehitti haju- ja tuntoaistin poikkeuksellisen herkiksi. Oltuaan erossa hoitajastaan Annasta pitkän aikaa Frans havaitsi hajun perusteella, milloin kaivattu hoitaja oli palannut huoneeseen. Asuessaan Kakskerassa Frans Leijonilla oli tapana käydä marjametsässä, ja hän suunnisti takaisin kotiin auringon lämmön perusteella.¹⁴ Tämä esimerkki kertoo aistien joustavuudesta ja neuvoteltavuudesta, mutta silti ei olisi oikeudenmukaista nähdä haju- ja tuntoaistia pelkästään ”tärkeimpien aistien” kompensaationa. On perusteltua ajatella, että kehittynyt haju ja tunto ansaitsevat huomiota omana itsenään. Niihin liittyi omanlaisiaan kulttuurisia käytäntöjä, merkityksiä ja mielikuvitusta, joita ei voi palauttaa muuhun ja jotka ansaitsevat huomiota omilla ehdoillaan.

Kohteita ja kysymyksiä

Aistien historian tutkimuksessa, niin kuin kaikessa tutkimuksessa, metodologisia lähtökohtia ei voi erottaa siitä, mitä viime kädessä halutaan tutkia ja millainen tiedonintressi ja kysymys tutkijaa ohjaa. Tämän vuoksi menetelmistä ei voi antaa tyhjentävää tai kattavaa kuvausta. Voidaan ajatella, että jokaisella tutkimuksella on oma, ainutkertainen metodologiansa: se koostuu sellaisista välineistä, jotka tutkimusongelman ratkaisemiseksi ovat välttämättömiä.

Aistien historiassa on kyse laajasta tutkimuskentästä jo pelkästään siitä syystä, että hyvin suuri osa menneisyydestä säilyneestä tiedosta on inhimillisen havainnon välittämää. Periaatteessa kaikkeen tutkimukseen liittyy kysymys siitä, miten aistimellisuuden historiallista merkitystä voitaisiin tutkia ja ymmärtää. Vaikka aistien historia on oma, erityinen lähestymistapansa menneisyyteen, aistimellisuuden näkökulmaa voi soveltaa silloinkin, kun se ei ole kysymyksenasette-

¹⁴ *Kiitollisia ihmisiä* 1949, 15.

lun ytimessä. Esimerkiksi kansallisuusajattelun tutkimuksessa voi olla relevanttia kohdistaa huomiota siihen, miten kansallismaisemasta tuli ikonografinen, silmää puhutteleva kulttuurintuote. Autoilun historian tutkija törmää väistämättä keskusteluun melusta, johon kaupunkiyhteisö on vähitellen tottunut, mutta 1900-luvun alussa autot kiinnittivät huomiota myös tuoksunsa vuoksi. Suomessa kirjailija Agapetus kuvasi ensimmäisten autojen invaasiota ”kaasuhyökkäykseksi”.¹⁵ Matkailun historioitsija voi puolestaan pohtia, mitä uusien makujen tai tuoksujen kohtaaminen merkitsi ja miten aistimellisuus tässä mielessä osallistui turististen mielikuvien muokkaukseen. Metodologiselta kannalta on tärkeää kiinnittää huomiota myös siihen, että aistien ja tunteiden historia punoutuvat toisiinsa. Kivun, tuskan, kärsimyksen, rakkauden ja autuuden kokemukset ovat aistimellisia, mutta samalla ne kytkeytyvät laajempaan tunteiden rekisteriin.

Aistien historian näkökulmasta kiinnostava tutkimuskohde on se opillinen ja filosofinen keskustelu, jota aisteista on käyty antiikin ajoista lähtien. Lähdeaineistona voi käyttää aikalaiskirjallisuutta. Aistihavainnon teoriasta ja estetiikasta on jo tehty runsaasti tutkimusta, joskaan ei kovin paljon sellaista, jossa opilliset keskustelut yhdistyisivät aikalaisen muuttuneeseen aistiympäristöön tai aistivaikutelmiin. Oma tutkimuskohteensa on aistivaikutelmien ja -kokemusten historia, ja juuri tähän suuntaukseen voidaan esimerkiksi Alain Corbinin *Les Cloches de la terre* ja Wolfgang Schivelbuschin *Junamatkan historia* liittää. Tässä suuntauksessa tutkija pyrkii ymmärtämään sitä muutosta, joka ilmeni aikalaisen tavoissa reagoida aistihavaintoihin. Muutoksen ohella on tärkeää tutkia tiettyjä menneisyyden ”aistimellisiä tiloja”. Esimerkiksi Corbin osoittaa, miten kellot olivat paitsi paikallinen kommunikaatioväline myös kansallinen yhteydenpitäjä: kellot kertoivat sodanjulistuksista ja liikekannallepanoista, hallitsijan kuolemasta ja kruununperillisen syntymästä.¹⁶ Toisaalta historiantutkija voi lähteä liikkeelle itse aistivaikutelmista ja kysyä, millaisena menneisyyden ihminen koki ympäristönsä ja millaisia vaikutelmia ne hänessä synnyttivät? Corbin viittaa tähän pohtiessaan, miten modernisaatio 1800-luvulla muutti äänimaailmaa: kirkonkellojen

¹⁵ Agapetus 1931, 20–21.

¹⁶ Corbin 1998, xi.

ylevä rauhallisuus sai rinnalleen höyrykoneen jyskytyksen ja sireenien ulvonnan.¹⁷

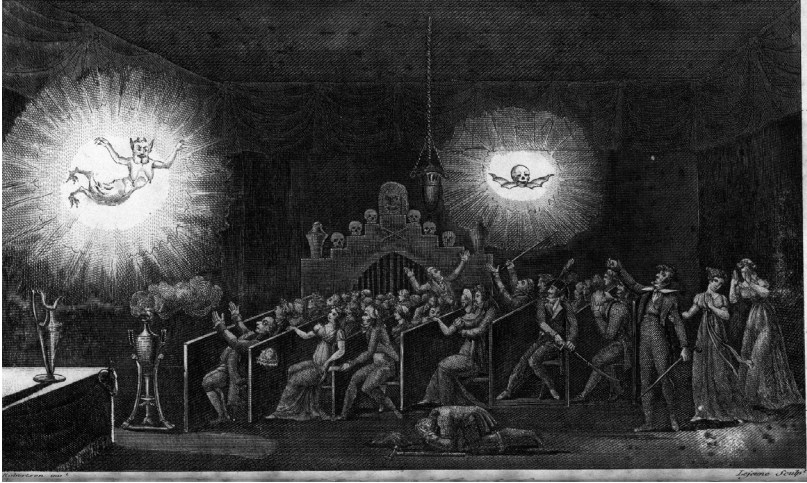
Aistivaikutelmien historia yhdistyy kysymykseen siitä, miten tutkia menneisyyden kokemusta ja sitä, miten aikalaiset kokivat ympäristöönsä, elämismaailmaansa. Menneisyyttä on tarkasteltu niin kollektiivisten kuin yksilöllistenkin kokemusten kannalta, mutta kokemuksen käsite edellyttää subjektia, kokijaa: menneisyyden maailmalla on kiintopiste. Suomen kielen *kokemuksen*, ja englannin kielen *experience*-sanana, ongelma on siinä, että raja elämyksen, muistin ja tietämisen välillä jää hämäräksi. Kokemus voi viitata ”suoraan kokemukseen”, aisti- ja tunnevaikutelmaan, mutta sanaa käytetään myös silloin, kun puhutaan elämänkokemuksesta ja kokemusperäisestä tiedosta. Saksan kielessä sanojen ja käsitteiden välinen ero on ilmeisempi. Wilhelm Dilthey viittasi *Erlebnis*-sanalla singulaariseen elämykseen, kun taas *Erfahrung* viittasi jatkuvaan, kumuloituvaan kokemukseen. Jälkimmäisessä tapauksessa kokija itse osallistuu tapahtumaan aktiivisena merkitysten muodostajana. Theodor W. Adorno käytti *Erlebnis*-sanaa tarkoittamaan keinotekoisia, välitöntä, reflektoimatonta elämystä, kun taas *Erfahrung* liittyi käsitteellisesti prosessoituun kokemukseen, tietoon.¹⁸

On selvää, että ”kokemusten historia” voi tarkoittaa koko tätä vyyhtiä, ellei tarkemmin eritellä, mihin tutkimus kohdistuu. Kokemuksen historia pitäisi purkaa osiin. Oma kysymyksensä on se, että vaikka filosofille ero *Erlebnisiin* ja *Erfahrungiin* on olemassa, historioitsija joutuu usein tavoittelemaan singulaarista elämystä prosessoidun aineiston, ehkä muistelmien tai omaelämäkerrallisen lähteistön, kautta. Miten silloin voi tavoittaa *Erlebnisin*? Tavoittaako tutkija vain niitä kielellisiä muotoiluja, joilla elämyksen välittömyyttä kuvattiin? Aistimelliselta kannalta voidaan esimerkiksi pohtia, millaisia olivat legendaarisen Étienne-Gaspard Robertsonin fantasmagorianäytökset vallankumouksen runtelemassa Pariisissa? Kiinnostava lähde on kuva, joka julkaistiin Robertsonin muistelmateoksessa *Mémoires récréatifs, scientifiques et anecdotiques* vuonna 1831.¹⁹ Kauhuefektejä viljelevä taikalähtyspektaakkeli

¹⁷ Corbin 1998, 307.

¹⁸ Jay 1999.

¹⁹ Robertson 1831. Kuva on numeroimattomalla sivulla esinimiön kääntöpuolella, ennen nimiölehteä.

Kuva: Library of Congress, Yhdysvallat.

sai kuvan mukaan yleisön reagoimaan voimakkaasti: yksi pyörtyi, toinen tarttui miekkaan, kolmas polvistui peloissaan maahan, neljäs kohotti kätensä kohti taivasta... Kuva ei esitä reaalista yleisöä vaan kuviteltuja tunnereaktioita, mutta kuvatessaan tunteita, aistivaikutelmien reaktioita, se halusi vakuuttaa katsojan fantasmagoria-esityksen kokemuksesta ja sen välittömyydestä. Siten kauhukokemuksen historia voisi analysoida esimerkiksi niitä kulttuurisia hahmoja, joita elämyksen välittömyydelle, kauhun *Erlebnisille* 1800-luvun alun ranskalaisessa kulttuurissa annettiin. Samalla olisi mahdollista analysoida, miten kokemus kulttuurisesti muodostui. Muistelmateos ilmestyi vuosikymmeniä myöhemmin, mutta olisi mahdollista katsoa aikalaisaineistosta, miten elämystä käsitteellistettiin ja verrata sitä myöhempään muistelmataiteeseen, jossa menneestä rakennettiin prosessoitua kokemusta.

Robertsonin fantasmagoriakuvissa kiinnostavaa on se, että samaan aikaan kun kauhukokemusten kuvat ovat viittausta menneisiin esitystilanteisiin, aistivaikutelmiin ja niiden reaktioihin, ne on tarkoitettu aistimellisen mielikuvituksen kirvoittamiseen ja puhutteluun. Kulttuurihistoriallisen tutkimuksen kohteena aistimellinen mielikuvitus on laaja ja hedelmällinen tutkimuskenttä, joka – toisin kuin Corbinin sosiaalihilitoriallisesti suuntautunut aistien tutkimus – voi hyödyntää

myös fiktiivistä aineistoa. Aistimellisen mielikuvituksen tutkimuksesta voi mainita ranskalaisen historioitsijan Robert Muchembledin teoksen *Une histoire du diable, XIIe–XXe siècle* (2000), joka jäljittää niitä tapoja, joilla rikinkatkuista, karvaista paholaista kuviteltiin keskiajan ja uuden ajan Euroopassa. Mielikuvituksen tutkimus edellyttää fiktiivisten ja ei-fiktiivisten aineistojen ristiinlukemista, jolloin tutkija voi arvioida aistimusten kuvauksen suhdetta muun muassa kirjallisiin konventiioihin ja aikakauden eskatologisiin käsityksiin. Heuristisesti on antoisaa rinnastaa samassa tutkimuksessa myös eri taiteenlajien tarjoamaa materiaalia, sitä lähdeaineistoa, jota menneisyydestä on säilynyt moniaistisessa muodossa. Kun tullaan 1800- ja 1900-luvuille, on selvää, että teknologian merkitys aistivaikutelmien välittäjänä, ”todellisuuden kosketuspintana” tai – Marshall McLuhanin sanoin – ”sähköihona” on ollut yhä suurempi.²⁰

Teoreettisesti haastava tutkimuksen alue on aistiympäristöjen tutkimus. Tässä näkökulma ei ole niinkään aistivaikutelmassa vaan siinä, millaisiin aistivaikutelmiin ympäristö antaa mahdollisuuden. Laajan historiallisen aineiston avulla on mahdollista päätellä, millaisia aistiärsyksiä tietyssä ympäristössä oli tarjolla. Menneisyyden aktuaalisuudesta ei välttämättä ole jäänyt selkeitä jälkiä lähteisiin vaan tutkija joutuu päättelämään aistiympäristön ehtoja muun evidenssin varassa. Aikalaisaineistossa tavanomaiset aistiärsykkeet on voitu jättää artikuloimatta, koska aistit ovat niihin adaptoituneet, mutta jos jossakin tilanteessa ärsykkeet muuttuvat tai poikkeavat totunnaisesta, ne saattavat tulla ilmaistuiksi lähteissä. Silti on tilanteita, joissa lähteet vaikenivat, ja tutkijan on syytä pohtia, millaiset aineelliset olosuhteet kehystävät tutkimuskohdetta ja millaisia aistimuksia tiettyihin sosiaalisiin tilanteisiin voi liittyä. Vaikka esimerkiksi keskiaikaisen Turun äänimaisemasta ei olisikaan suoria lähteitä, on mahdollista tehdä päätelmiä siitä, millainen ääniympäristö on todennäköisesti ollut.²¹

²⁰ Teknologian ja aistien suhteesta ks. Jütte 2000.

²¹ Mahdollisuuden temasta ks. lähemmin Salmi 2011, 171–187.

II

Akustinen kulttuurihistoria

Seuraavaksi tarkoituksemme on osoittaa yksityiskohtaisemmin aistien antropologisen ja kulttuurisen tutkimuksen mahdollisuuksia keskittymällä yhteen näkökulmaan, äänen kulttuurihistoriaan. Ääni on valittu keskiöön useastakin syystä. Ensinnäkin se edustaa vaihtoehtoa näköaistin keskeisyyttä korostavalle skoposentriselle ajattelulle, joka on lyönyt leimansa länsimaiseen historianäkemykseen. Toiseksi, aistien kokonaisuudessa juuri ääneen ja kuulemiseen viitataan usein julkisessa keskustelussa katseen ohella. Kuuleminen edustaa niin ikään havaintoa, joka asettuu kiinnostavasti visuaalista vasten, ja sen psykologia haastaa sellaisia oletuksia, joita on pidetty itsestään selvinä kulttuurisen käänteen piirissä tehdyssä tutkimuksessa. Aistien historian alueella akustisen kulttuurin tutkimuksesta on tullut kiinnostava tutkimusalueensa, jolla on omat metodologiansa, yhä karttuva alan tutkimuskirjallisuus ja kasvava tutkijayhteisö.

Alan pioneerina voidaan pitää Vancouverissa, Kanadassa, puoli-vuosisataa sitten vaikuttanutta World Soundscape -hanketta, jonka piiristä tulivat akustisen ympäristön kulttuurintutkijoiden varhaiset veteraanit, Barry Truax, Hildegard Westercamp ja R. Murray Schafer. Heidän teoksestaan *The Tuning of the World* (1977) tuli *soundscape studies* -nimellä tunnetun tutkimusalan perusteksti. Samanmielisiin tutkimusryhmiin kuului Grenoblessa, Ranskassa vuodesta 1979 toiminut Centre de recherche sur l'espace et l'environnement urbain (CRESSON)²², ja äänen kulttuurinen tutkimus alkoi vähitellen tihkua, joskin ailahtelevasti ja epätasaisesti, kansainväliseen tutkimukseen. Käsite *soundscape studies* on täydentynyt, ja osin korvautunut, käsitteellä akustinen ekologia, jonka lähtökohtia oli vuonna 1993 perustettu World Forum for Acoustic Ecology. Tämä foorumi on julkaissut omaa lehteään nimeltä *Soundscape* ja järjestänyt säännöllisesti kansainvälisiä kongresseja. 2000-luvun alussa yhä useampien essee- ja artikkelikokoelmien ilmestyminen on laajentanut tutkimuskenttää.²³

²² Ks. tarkemmin Augoyard and Torgue 2005.

²³ Ks. esim. Bull and Back 2003; Drobnic 2004; Erlmann 2004.

Akustinen tutkimus on rikastuttanut laajenevaa kulttuurintutkimuksen kenttää, johon kuuluvat muun muassa kirjallisuuden, kulttuurihistorian, sukupuolen, musiikin, elokuvan, teatterin ja taidehistorian tutkimus, mutta tosiasia on, että valtaosa akateemisesta tutkimuksesta on ummistanut sille korvansa. Tässä suhteessa on erityisen kiinnostavaa, että World Soundscape -projektin kehitystyössä on vahvasti ollut mukaan suomalainen etnomusikologi ja kulttuurintutkija Helmi Järviluoma-Mäkelä, joka työskentelee Itä-Suomen yliopistossa. Vuosina 2000–2004 hänen tutkimusryhmänsä vieraili uudelleen niillä paikoilla, joissa Schaferin ryhmä oli alun perin tehnyt tutkimustaan, tavoitteena selvittää, millaisia muutoksia ääniympäristössä oli tapahtunut. Samalla tutkimuskohteisiin lisättiin Nauvon saari. Vuonna 2009 nämä tulokset julkaistiin teoksessa *Acoustic Environments in Change* ja samalla julkaistiin uudelleen Schaferin ryhmän *Five Village Soundscapes* vuodelta 1977.²⁴ Se, että tämä massiivinen tutkimus on lopulta saanut vain vähän kansainvälistä huomiota, kertoo paitsi akateemisen tutkimuksen anglosentrisyydestä myös sen katsekeskeisyydestä, skoposentrisyydestä.

Äänen kulttuurihistoriaan liittyy omat, erityiset metodologiset kysymyksensä, joista Barry Truax on kirjoittanut korvaamattoman, hiljattain uudelleen julkaistun oppaan.²⁵ Visuaalisesti suuntautuneella historiankirjoituksella on käytössään runsaasti aineistoja, kuten maa-lauksia, veistoksia, arkkitehtuuria ja painettuja lähteitä. Jos primääri-lähteenä pidetään ääntä, akustisen historian tutkijalla ei ole käytössään ensikäden aineistoa ajalta ennen ääniteteknologian syntyä vuonna 1870. Kulttuurihistoriallisen tutkimuksen lähestymistapana akustiseen tutkimukseen liittyy siten erityisiä vaikeuksia. Tutkijan tulee tunnistaa lähdeaineistoja lähitieteiden alueelta. Näitä ovat muun muassa äänellisesti suuntautunut painettujen ja graafisten kuvien sekä rakennetun ympäristön tulkinta. Edut ovat siinä, että tämä näkökulma voi valaista kulttuurihistoriaa tavoilla, joita pelkästään visuaalisten hahmotustapojen kautta ei voi saavuttaa. Tämä haaste sinänsä vaatii meitä lukemaan menneisyyttä uusin ja erilaisin tavoin, jotka itsessään laajentavat historiallista mielikuvitustamme. Esimerkiksi: sukupolvien

²⁴ Ks. lähemmin Järviluoma et al. 2009.

²⁵ Truax 1999.

ajan arkeologit pohtivat antiikin maalausten sijoituspaikkoja luolissa, joihin valo jouduttiin tuomaan soihduin. Akustisesti suuntautunut analyysi on kuitenkin ehdottanut, että maalausten sijoittuminen on määräytynyt akustisten ominaisuuksien mukaan: resonanssi on parantanut luolissa harjoitettujen rituaalien luomaa tuonpuoleisuuden vaikutelmaa. Samoin jos muistetaan, että antiikin teatterit ja foorumit olivat sanojen ja eleiden paikkoja, ymmärretään syvällisemmin, miksi ne näyttävät siltä kuin näyttävät ja millainen sosiaalinen tehtävä niillä oli. Arkkitehtuurin ”kuunteleminen” antaa sille uudenlaisen aktiivisen elämän ja rikastaa kuvaa menneisyyden elämäntavoista. Jotta voisi kuulla eroja esimerkiksi Elisabethin aikaisen teatterin ja keskiaikaisen katedraalin välillä, on ymmärrettävä aikakauden epistemologisia jännitteitä ja sitä, miten ne ilmenivät arkipäivässä. Vertailun kautta paikantuu muutos keskiajan ja uuden ajan alun uskomusjärjestelmissä ja aineellisessa kulttuurissa. Itse asiassa, jos ajattelemme teatteria äänellisenä kokonaisuutena, se avaa uudenlaisen ymmärryksen näytelmään, jota on yleensä tulkittu ”kirjallisuutena”.²⁶

Akustinen valppaus suuntaa huomiomme tähän mennessä laiminlyötyihin yksityiskohtiin niin kirjallisuudessa kuin kuvakulttuurissakin, jokapäiväisen elämän kaikissa ilmenemismuodoissa, jotka ulottuvat eepisestä runoudesta ja maalaustaiteesta arkielämän asiakirjoihin kuten testamentteihin tai myötäjäisiin. Nykypäivän ääniympäristön tutkimuksessa tutkijan työkalut vaihtelevat laadullisesta tutkimuksesta, kuten etnografiasta, kvantitatiiviseen tutkimukseen, jossa voidaan käyttää myös mittauslaitteita. Kuuntelemisen ja kuulemisen kulttuurin tutkimus on siten rikkaan tieteidenvälisyyden alue, joka ammentaa esimerkiksi median, kirjallisuuden, historian, musiikin, taidehistorian, viestintätutkimuksen, kulttuurimaantieteen ja kognitiivisen tutkimuksen kentältä. Muistin ja affektin teemat ovat niin ikään tärkeitä. Äänellisen kulttuurin tutkimus lähestyy fyysikaalisten tieteiden, kuten biologian, tutkimusta, sillä äänellistä ympäristöä ei voi ymmärtää kiinnittämättä huomiota kuulemisen psykologiaan.

²⁶ Ks. esim. Smith 1999.

Äänen fenomenologia²⁷ ja fysiologia

Kysymys äänen fysiologiasta haastaa sen yksinkertaisen mutta yleisen oletuksen, että kaikki sosiaaliset käytännöt ja merkitykset olisivat kulttuurisesti määriteltyjä. Akustinen lähestymistapa kulttuurin analyysiin vaatii tutkijan työkalupakin laajentamista. Tämä laajentaminen edellyttää kuulon fenomenologian ja fysiologian pohtimista. Vaikka olemme aistien kohdalla tottuneet ajatukseen harmoniasta, reagoimme kuulemaamme ympäristöön hyvin eri tavoin kuin näkemäämme. Steven Feld, äänikulttuurien johtava tutkija, on käyttänyt termiä *akustemologia* kuvaamaan sellaista tietämistä, joka tapahtuu kuulon kautta.²⁸ Kulttuurintutkimuksessa on yleensä väitetty, että tapamme antaa merkityksiä ympäristölle on kulttuurisesti määrittynyttä. Mutta akustinen kulttuurianalyysi kertoo meille, että määrittelykset ovat myös biologisia ja riippuvat hyvin paljon esimerkiksi siitä, onko jotakin nähty tai kuultu. Visuaalisesti suuntautunut merkitysten ja tunteiden rakentuminen voi todellakin vaihdella eri kulttuureissa – yksi kulttuuri lukee maalausta hyvin eri tavoin kuin toinen, mutta akustinen merkitys ja tunne ovat usein ylikulttuurisia (universaaleja) tai jopa lajien rajat ylittäviä.²⁹

Äänen havaitsemisella on kaksi vaihetta, matka äänilähteestä korvaan ja matka korvasta aivoihin. Ajatellaanpa äänen erityisominaisuuksia. Toisin kuin näköhavainnon kohdalla, äänen lähde täyttää sosiaalisen tilan. Jokainen huoneessa oleva näkee ympäristönsä hieman eri tavoin riippuen siitä missä kohtaa hän on, mutta sama ääni saavuttaa jokaisen korvan. Kuulo on siten lähempänä yhteistä kokemusta kuin näkö. Vaikka näkö pyyhkii pintoja, ihmisääni lähtee

²⁷ Käsite 'fenomenologia' ei tässä viittaa tiettyyn eurooppalaiseen filosofiseen suuntaukseen, johon sellaisten kirjoittajien kuin Husserlin, Heideggerin ja Merleau-Pontyn työt liittyvät. Käytämme käsitettä laajemmassa merkityksessä, viittaamassa siihen, miten maailmaa oikeastaan koetaan. Tässä pohdimme, millainen äänen kokemus on luonteeltaan.

²⁸ Feld 1994.

²⁹ Tämä, kuten myös jäljempänä tulevat teemat, on herättänyt paljon keskustelua. Sterne keskustelee aiheesta tavoilla, joista osa on hyvin lähellä tämän artikkelin ajatuksia, osa taas melko kaukana. On suositeltavaa tutustua tarkemmin juuri Sternen työhön, jossa valaistaan vaihtoehtoisia ja joskus kilpaileviakin tulkintoja. Ks. erityisesti Sterne 2005, 10–19.

kehosta ja tunkeutuu kuulijoiden kehoon – se voi saavuttaa vahvan läheisyyden asteen. Enemmän kuin muut aistivaikutelmamme, ääni voi myös muokata identiteettiä nopeasti ja hyvin hienosyisesti sävel-lajin, rytmin ja volyymin kautta. Siksi se on sosiaalisen vuorovaiku-tuksen tehokkaimpia välineitä. Ääni on enemmän läheisyyden kuin etäisyyden väline, kun taas katse on etäännyttävä ja analyttinen. Ais-tien kokonaisuudessa kuulolla on selkeästi erottuva fenomenologiansa.

Tämä johtuu suureksi osaksi äänen fysiologiasta, joka tulee ymmär-rettäväksi, kun pohditaan äänen matkaa korvasta aivoihin. Tämä, ja sen kulttuuriset kertautumat, voidaan lyhyesti kuvata viittaamalla äänen vaikutuksiin – tunnereaktioihin ja tulkintoihin, jotka teemme äänestä. On väitetty, että organismin ensimmäinen vastaus ärsykkeeseen on tun-nepohjainen – vastaamme emotionaalisesti ennen kuin edes tiedämme, mihin vastaamme, ja että vastaus on tahaton ja sitä on vaikea kumota.³⁰ Kyse on kehon vastauksesta, jolle emme voi mitään, emmekä usein-kaan pysty tunnistamaan, mikä reaktion on aiheuttanut. Eritoten ääni saa aikaan tällaisen vaikutuksen mantelitulmakkeessa, joka on ympäris-tön herättämien emotionaalisten vaikutusten, onnen, pelon, surun ja masennuksen paikka. Mantelitulmake ohjaa lisämunuaisen steroideja, jotka auttavat kehoa valmistautumaan stressin ja uhkaaviin tilanteisiin. Ääni kulkeutuu kahta reittiä mantelitulmakeeseen. Molemmat kulkevat läpi talamuksen, mutta vain toinen kulkee aivokuoren kuulokeskukseen, aivojen prosessointiin. Nopeampi, lyhyempi reitti ohittaa kuulokes-kuksen ja menee suoraan mantelitulmakeeseen. Pelon oireet syntyvät pääasiassa lyhyttä reittiä pitkin.³¹ Tämä on selviytymismekanismi ja saa aikaan muun muassa kananlihan nousemisen iholle ja tukan nousemisen pystyyn. Se varoittaa, vaikka ei sanokaan, mitä pitäisi varoa. Sillä välin hitaampaa reittiä kulkenutta ärsykettä käsitellään aivokuoressa ja muisti tunnistaa pelon ärsykkeen. On toisin sanoen olemassa ensisijainen reaktio uhkaavaan ärsykkeeseen. Se on fysiologinen ja tahaton luoden pohjan, jolle toinen, kognitiivisesti välittynyt vaste rakentuu. Tämä vaste ammentaa kulttuurisesta muistista, jotta uhan tarkka luonne tulisi määriteltyä. Esimerkiksi: kun matala ääni kuuluu, se tuottaa ihmisessä, tahattomasti, hälytyksen fyysiset oireet. Kognitiivinen prosessi, johon

³⁰ Zajonc 2004, 257, 258.

³¹ Le Doux 1988, 168.

kulttuurinen muisti liittyy, antaa uhalle kasvot: ryöstelevät ratsumiehet, tankit, tsunami, lähestyvä väkijoukko. Mutta ensisijainen tunnekuohon ärsyke on fysiologinen.

Kaiken lisäksi jotkut äänet aiheuttavat näitä vaikutuksia tehokkaammin kuin toiset, ja tämäkin johtuu enemmän fysiologisista kuin kulttuurisista syistä. Cresson on viitannut ilmiöön, jota hän kutsuu käsitteellä *ubiquity effect* (”kaikkialla läsnäolevuuden vaikutelma”): kyse on eräänlaisesta hämmennyksestä, joka seuraa siitä, että voimme kuulla äänen, mutta emme tunnista sen lähdettä. Tällaisia ovat esimerkiksi tilanteet, joissa kuulemme sireenin ulvovan tai kuulemme puheäänen, jonka lähdettä emme heti havaitse. *Ubiquity effect* luo epätasaisen valtasuhteen, joka johtaa epävarmuuteen, hermostuneisuuteen tai jopa pelkoon, paniikkiin ja pakenemisen tarpeeseen.³² Koska tämä johtuu kyvyttömyydestämme paikantaa äänilähdettä, keinomme äänten paikantamiseen ovat tärkeitä. Jotkut äänet ja äänilähteet ovat tehokkaampia synnyttämään *ubiquity effectin* kuin toiset. Kaksi tärkeintä paikantamisprosessia ovat interauraalisen intensiteetin ero ja interauraalinen ajallinen ero; edellinen koskee eri äänen voimakkuutta ja jälkimmäinen liittyy korviin saapuvien äänisignaalien ajalliseen eroon sen mukaan, kumpi korva on lähempänä äänen lähdettä. Nämä järjestelmät pettävät, jos ääni tulee ylhäältä eikä sivusuunnassa (eli ääni saavuttaa molemmat korvat samaan aikaan ja samalla intensiteetillä). Alamme ymmärtää tämän kulttuurisen merkityksen, kun ajattelemmme, miten eri tavalla reagoimme musiikkiin, joka tulee ylhäältä, kuten urkuparvelta, korkealle kohotetulta näyttämöltä stadionkonsertissa tai yläkerran asunnosta. Nämä synnyttävät todennäköisemmin tunteen epätasa-arvoisesta valtasuhteesta kuin samalta tasolta tuleva ääni, esimerkiksi pianonsoitto, jossa ääni kaikuu sivusuunnassa. Kun tutkimme äänen kulttuurihistoriaa, kannattaa miettiä sellaisten esteettisten arvioiden fysiologisia perusteita, jotka kuvaavat esimerkiksi korkeassa konserttitalissa soivaa flyygeliä tai vaikkapa jazzpubin nurkassa kiltuttavaa pianoa. Samoin esimerkiksi kivisessä katedraalissa äänen rekisterin, tempon ja kaiun vaikutus on hyvin erilainen verrattuna vaikkapa 1500-luvun esityssaleihin, joihin kipsi- ja puurakenteet tuottivat kuivan akustiikan. Tällaiset erot luovat perustan myös erilaisille

³² Augoyard and Torgue 2005, 130–144.

äänen kulttuurisille diskursseille. Ja nämä kulttuuriset erot syntyvät äänen ja kuulemisen erityisestä fenomenologiasta ja fysiologiasta.³³

Ääni kulttuurihistoriana – kulttuurihistoria äänenä

Äänen ja vallan välinen yhteys löytyy jo myyttisistä kertomuksista, kuten Reinvirran Lorelei-myytistä tai Odysseuksen ja seireenien tarinasta, joissa molemmissa on kyse miehiä turmioon houkuttelevasta naislaulusta. Myyttiset laulukilpailut tunnetaan laajalti, Orfeuksen tarinasta Kalevalan alun tapahtumiin. Yhteys näkyy myös Raamatun kertomuksissa, mistä Jerikon tuhoaminen ja Jumalan ruumiiton, äänellinen läsnäolo kertovat. Äänen ja vallan suhde ulottuu kauas, ajatellaanpa sotalaulujen tai sotahuudon pitkää historiaa. Kreikan laivaston sotajilla oli vuoden 400 eKr. tienoilla useita lauluja, myös taistelua varten³⁴, ja niin laivastot kuin armeijatkin ovat aina virittäneet sotureitaan tunnelmaan laulujen ja musiikin avulla. Kun Hannibal valmistautui ylittämään Rhone-virran hyökätessään Italiaan 218 eKr., hänen armeijansa kohtasi Gallian soturit, jotka ”tulivat joen partaalle, ulvoen ja laulaen, kuten heidän tapansa oli, ravistivat kilpiä päidensä yllä ja heiluttivat keihäitään”.³⁵ Hannibal kukisti helposti nämä laulavat soturit, mutta hän oli vähemmän onnekas roomalaisten suhteen kuusitoista vuotta myöhemmin Zaman taistelussa, joka päätti hänen sotaretkensä. Liviuksen mukaan äänellä oli merkittävä rooli tappiossa: ”Roomalaisten sotahuuto oli kovempaa ja pelottavampaa, koska he huusivat yhteen ääneen, kun taas karthagolaisten huudot olivat epäsointuisia, sillä eri kansoista lähtöisin olleet sotilaat puhuivat eri äidinkieltä.”³⁶

Platon ja Cassiodorus ajattelivat tiettyjen sävelkulkujen voivan aiheuttaa mielenterveyden häiriöitä. Varhainen kristillinen kirkko uskoi puolestaan, että paholainen käyttää hyväkseen pakanallista

³³ Ks. tarkemmin Johnson 2008, Johnson 2009b.

³⁴ Proctor 1992, 6.

³⁵ Livius: *Ab urbe condita* XXI.28. Lähteenä on käytetty teoksen englanninnosta Livy 1965. Sitaatin suomennos HS.

³⁶ Livius: *Ab urbe condita* XXX.34. Lähteenä on käytetty teoksen englanninnosta Livy 1965. Sitaatin suomennos HS.

musiikkia saadakseen aikaan hämmennystä ja turmelusta, ja että noidat käyttävät musiikkia pahojen tekojensa välikappaleena. Hamelinin pillipiipari rankaisi kaupunkilaisia sopimuksen rikkomisesta houkutteleamalla lapsia soittonsa avulla, ja ajatus musiikista saatanallisen sopimuksen ilmaisuna näkyy esimerkiksi Giuseppe Tartinin *Paholaissonaatissa* (Il trillo del diavolo, n. 1749) tai sellaisten esiintyjien kuin Niccolò Paganinin ja Robert Johnsonin hahmoissa. Modernin kulttuurin äänellisyys on synnyttänyt moraalista ja esteettistä paniikkia, mistä Stravinskyn *Kevätuhrin* (Le sacre du printemps, 1911–13) lisäksi käyvät esimerkiksi 1900-luvun populaarimusiikin lajit, ennen kaikkea jazz-, rock-, rap- ja metallimusiikki.

Näiden yhteyksien kehityskaari ei ole tasainen tai yksiselitteinen, mutta äänellinen lähestymistapa kulttuurihistoriaan voi tunnistaa tärkeitä käännekohtia menneisyydessä, varsinkin mitä lähemmäs nykyaikaa tullaan. Merkittävimpiä taitekohtia ovat renessanssi ja kirjapainotaidon synty. Tästä teemasta on toki tehty hyvin paljon merkittävää tutkimusta. Kiinnostavaa on, miten erilaisia poliittisia kytkentöjä asiaan liittyy, kun sitä tarkastelee äänellisen näkökulman kautta. Voimme käyttää ääntä jäljittäessämme siirtymää keskiajan suhteellisen staattisista yhteiskuntarakenteista dynaamisempaan renessanssin jälkeiseen yhteiskuntaan. Äänen muuttuva asema määrittelee uuden ajan alun politiikkaa, modernin yhteisökäsityksen syntyä ja käsitystä itsestä sekä muuttuvia näkemyksiä korkeasta ja matalasta kulttuurista. Jos haluamme ymmärtää modernin ajan historiaa, voimme tarkastella sitä pohtimalla, kenellä on oikeus pitää ääntä tai määritellä hiljaisuutta.

Kirjapainotaidon synty länsimaissa loi uuden tavan määritellä luokkaa: olivat ne etuoikeutetut, jotka osasivat lukea ja kirjoittaa, ja ne, jotka eivät voineet tai osanneet. Christopher Marlowen näytelmässä *Tohtori Faustus* (Doctor Faustus, 1604). Kateus julistaa, ettei osaa lukea ja toivoo kaikkia kirjoja poltettaviksi. Kun äänetön lukeminen ja oppiminen yleistyivät, aluksi nousevan, hallitsevan keskiluokan piirissä, samalla yleistyi ajatus kirjoitetun tiedon auktoriteetista. Länsimaisissa yhteiskunnissa kirjapainotaito sai vallitsevan aseman, ja suullinen tieto liitettiin epäviralliseen, epäluotettavaan ja jopa kumoukselliseen tietoon. Tekstuaalisen tiedon nousu voidaan rinnastaa porvariston nousuun: kirjapainosta tuli uusien yhteiskuntaluokkien

vallan instrumentti. Lukukulttuurin ja suullisen kulttuurin välinen ero muuttui luokkakysymykseksi (monien muiden asioiden lisäksi). Hiljaisuus merkitsi maallista moraalista ja henkistä auktoriteettia, kun taas sääntelemätön ääni tuli mauttomuuden merkiksi ja, teollisuuska-pitalismin nousun myötä, myös merkiksi alempien yhteiskuntaluokkien muodostamasta uhasta.

Englannin kieli muistuttaa meitä siitä, että valtasuhteet kuvan ja äänen, puheen ja painetun sanan välillä ovat vaikuttaneet myös kielellisesti. Sana ”kuulopuhe” viittasi pätevästä pidettyyn tietoon kirjapainotaidon syntyyn asti, mutta sana on sittemmin tullut ilmaisemaan epäluotettavuutta, kieltä, joka sanoo ”Älä usko kaikkea mitä kuulet” tai ”Seeing is believing”. On huomionarvoista, kuinka monet seuraavista käsitteistä syntyivät, tai menettivät kulttuurista pääomaansa, 1600- ja 1700-luvuilla, Oxford English Dictionary mukaan esimerkiksi sanat *bearsay* (kuulopuhe), *gossip* (juoru), *tittle-tattle* (juoruilu), *sounding off*, *chatter* (pulista), *whingeing* tai *moaning* (panettelu), *Chinese whispers*, *rumour* (huhu), *lip service* (lupaukset), *scolding* (nuhtelu), *nagging* (nalakutus), *blab* (lörpöttely), *babble* (lörpötellä), *prate*, *prattle* (jaaritella)... Sen, että nämä äänelliset ilmaisut ovat kulttuurisesti spesifejä, on vahvistanut tosiasia, että Uuden Seelannin maori/aotearoa-yhteisössä puhuttu sana on määräävä, kun taas ylöskirjoittaminen heikentää sen voimaa.

Akustisen historian tutkimus näkee kirjapainotaidon synnyn kiinteänä osana kapitalistisen porvariston nousua. Porvaristo osoitti paremmuuttaan lukutaidon kautta, ja se levitti kansallisia ja kansainvälisiä imperiumejaan painetun sanan välityksellä: byrokraattisten, oikeudellisten ja kaupallisten asiakirjojen, sopimusten ja Napoleonin sodista lähtien jopa paperirahan avulla. Painotuotteiden standardointi (kartat, asiakirjat, kaaviot, aikataulut, sopimukset) oli olennainen osa kapitalistista hegemoniaa. Ja kulttuurisesti sama koloniaalinen projekti tarjoiitiin kirjojen (kuten Intiassa), sanomalehtien ja partituurien muodossa. Seuraus, jota on harvemmin artikuloitu, oli äänen statuksen muutos. Painetun verkoston vastakohtana on vaihtoehtoinen informaatiotalous, joka on pääasiallisesti äänellistä. Se haastaa painettuun sanaan perustuvan hegemonian, varsinkin tilanteessa, jossa työtäteke-

vät ja tyytymättömät alemmat kansanosat alkoivat nousta kapinaan kaupunkien teollistumisen seurauksena.

Tämä tilanne näkyy siinä muutoksessa, joka kohdistui käsitykseen kansan mellakoinnista. ”Mustien lakien” synty Englannissa 1700-luvun alussa oli yritystä kriminalisoida sellaisia tapaoikeuksia, joita alemmille kansankerroksille oli muodostunut. Arkipäivän sosiaalisen kontrollin näkökulmasta keskeinen oli vuoden 1715 Riot Act, joka kielsi yli kahdentoista hengen ”rihaantuneet ja rauhattomat” kokoontumiset. Vuosisadan edetessä hegemoninen ote alempien kansankerrosten pakotetusta hiljaisuudesta vain kasvoi. Reformisti John Howardin kirjoitus Englannin vankeinhoidosta 1777 sisälsi useita ehdotuksia, joilla tilannetta voisi parantaa: ”Yksinäisyys ja hiljaisuus ovat suotuisat pohdiskelulle ja voivat johtaa parannukseen.”³⁷ Hiljaisuudesta on tullut yhteiskunnallisen kuuliaisuuden ja oikeusvaltion kunnioituksen merkki. Kun johtava vankilauudisaja Elizabeth Fry vieraili Newgaten vankilassa vuonna 1813, hän kertoi olevansa järkyttynyt olosuhteista, sillä hänen korviaan ”loukkasivat kauheat kiroukset”.³⁸ Huhtikuussa 1817 Fry perusti yhdistyksen The Association for the Improvement of Female Prisoners in Newgate, joka esitti käyttäytymisohjeet työllistämistä varten ja neuvoi olemaan ”kerjäämättä, kiroilematta – riitelemättä ja puhumasta moraalittomuuksia”. Tähän asti vankiloissa oli vallinnut äärimmäinen puheliaisuus, mutta muutoksien jälkeen hiljaisuus laskeutui vankeinhoitoon. Tätä vielä vuoden 1865 vankilalaki vahvisti.³⁹ Näitä uudistuksia historioitsijat ovat perinteisesti kehuneet inhimillisiksi. Mutta akustiselta kannalta ne heijastavat valtion lisääntynyttä vallankäyttöä, joka tapahtui hiljaisuuteen määräämisen muodossa. Koko 1800-luvun ajan tämä hegemonia laajentui yhä aggressiivisemmin ja muun muassa katumusisointia yritettiin kieltää, sillä sitä pidettiin kurittomana ja hallitsemattomana, ei musiikkina vaan meluna.⁴⁰

Kaupunkien väkijoukon nousu ja työväenluokan synty tulkittiin melun lisääntymisenä. Englantilaisen romantiikan historia houkut-

³⁷ Babington 1971, 109.

³⁸ Ibid., 153.

³⁹ Ibid., 222.

⁴⁰ Picker 2003, 41–81.

telee tulkitsemaan historiankirjoitusta akustisen näkökulman kautta. William Wordsworth on tunnettu innostuksestaan tavallisen ihmisen ääntä kohtaan. Hänet tunnetaan myös Lontoota ylistävistä elegisistä runoistaan, joiden näkökulmana on Westminster Bridge:

Ne'er saw I, never felt, a calm so deep!
The river glideth at his own sweet will:
Dear God! the very houses seem asleep;
And all that mighty heart is lying still!⁴¹

Wordsworth on poistanut sen ainoan seikan, joka antaa tilalle elämän: ihmiset. Ja hän on poistanut myös muutakin, joka ilmaisi elämän kulkua: melun. Runoilijan kaupunki on asumaton ja hiljennetty, redusoitu miellyttäväksi visuaaliseksi ”tekstiksi”. Mutta luontoa kuvaavassa runoelmassaan *The Prelude*, sen seitsemännessä kirjassa, hän kävelee Lontoon katuja ja kuvaa ”hirviömaista muurahaiskekoa”, täynnä ”Baabelin sekasortoa, loputonta ihmisten virtaa”.⁴²

Kun ääni nousee haastamaan katseen vallan, sen estetiikan ja järjestyksen, kaupunkilainen musiikki kuvataan levottomaksi meluksi, joka on taiteen vastakohta. Runoilija on tympääntynyt sorrettujen pauhusta, urbaanin moderniteetin äänellisistä julistuksista.⁴³

Viimeisen viiden sadan vuoden aikana hiljaisuus tai äänen säätely ovat tulleet merkitsemään kuuliaisuutta ja alistumista viranomaisen auktoriteetille. Tämä voidaan liittää myös vartavasten rakennettujen konserttitalojen historiaan, sillä ne on pystytetty paikoiksi, joissa taidemusiikki ei voi saastua jokapäiväisen elämän melusta ja huonosta mausta. Konserttisalien lisäksi hiljaisuuden järjestelmät laskeutuivat myös teattereihin, tehtaisiin, koulukirjastoihin, gallerioihin ja toimistoihin. Kaikkia niitä paikkoja, joissa ei ollut säätelyä, pidettiin uhkana yhteiskunnalliselle järjestykselle. Toisaalta matala kulttuuri, sosiaalinen epäjärjestys, triviaali ja moraaliton ajanviete assosioitiin meluisuuteen: popmusiikin esittämispaikkoihin, poliittisiin mielenosoituksiin sekä rikolliseen tai epäsosiaaliseen käyttäytymiseen (mel-

⁴¹ 'Composed Upon Westminster Bridge, September 3, 1802', Wordsworth 1959 (1802), 214.

⁴² Ibid., 539. Wordsworthin kuvaus on kauttaaltaan sonofobian kyllästävä. Sitaatin suomennos HS.

⁴³ Ks. Johnson 2006, Johnson & Cloonan 2008, 46–47.

lakoihin, katukulttuuriin, julkisiin ja yksityisiin juhliin). Kirjapainon ylliotteen suullisesta kulttuurista varmisti hyvin yksinkertainen tosiasiasta: kirjapaino saattoi ulottaa vaikutuksensa kansainväliselle kentälle. Äänen valta ulottui vain kuuloetäisyydelle.

On tullut aika esittää kysymys: jos ääni on intensiivinen ja voimakas väline, jota kuuloetäisyys rajoittaa, mitä tapahtuisi, jos sen kantamaa ja vaikutusta lisätään teknologian avulla. Vaikka modernin äänitekniikan juuret voidaan löytää jo Morsen lennättimen varhaisvaiheista 1830-luvulta, alkuna pidetään mekaanisen äänentallentamisen patentointia vuonna 1877: nyt musiikkia ja ääntä voitiin tallentaa ja levittää (pelkkien symbolisten järjestelmien kuten partituurien sijasta). Ääni voitiin erottaa lähteestään, jolloin se voitiin kokea kuuloetäisyyden tuolla puolen.⁴⁴ Juuri äänitetyssä muodossa ääni alkoi saada samantyyppisiä vallan muotoja kuin painettu sana. Äänen (puheen ja laulun) auktoriteettia oli rajoittanut se, ettei niitä voitu tallentaa. Äänittämisen mahdollistuminen muutti kulttuurisia valtarakenteita globaalisti. Ei ole yllättävää, että tämä on ollut ilmeisintä musiikissa. Länsimaista taidemusiikkia levittivät vain säveltäjien, muusikoiden tai nuottien liikkeet, joten sen vaikutukset olivat sosiaalisesti hyvin rajautuneita. Jazz merkitsi modernia käännettä. Vain muutama vuosi ensimmäisten levytysten 1917 jälkeen, jazz tunnettiin maailmanlaajuisesti, Norjasta Australiaan, mikä oli musiikin siihenastisen historian nopein leviämisprosessi. Äänitallenteen keksiminen teki siis musiikista kirjaimellisesti globaalin vallankäytön välineen.

”Auraalinen renessanssi”, joka säesti äänitekniikan kehitystä, on muuttanut nykyaikaa monin tavoin. Yksi tapa, jolla urbaani moderniteetti voidaan erottaa aiemmista aikakausista, on äänellisen informaation eksponentiaalinen kasvu.⁴⁵ Ensimmäisen maailmansodan teknologisoitujen äänten muuttivat auditiivista mielikuvitusta.⁴⁶ Tallentaminen muutti äänen käyttämisen keinoja. Kannettavaa ja tallennettua ääntä voitiin käyttää kohtaamisiin yli paikalliset rajojen, yli identiteettien, luokan ja yhteisön rajojen. Yhtään valtakeskittymää – kulttuurista, taloudellista tai poliittista – ei voi rakentaa nykyaikana ilman äänen

⁴⁴ Näiden muutosten kulttuurihistoriasta ks. Sterne 2005.

⁴⁵ Ks. lisää Johnson 2009a.

⁴⁶ Johnson & Cloonan 2008, 50–56.

kontrollia. Goebbels viittasi siirtymään kirjapainosta uuteen auraliisuuteen julistamalla vuonna 1933: ”Mitä lehdistö oli 1800-luvulla, sitä radio tulee olemaan 1900-luvulla.”⁴⁷ Rakennetut äänet tunkeutuvat kaikkialle moderniin elämänmenoon ja niitä käytetään rakentamaan ja tuhoamaan yhteisöjä, taistelutantereilta esikaupunkeihin.⁴⁸ Ääni määrittelee nykyaikaa kaikessa suhteessa. Siksi äänen tutkimus ei ole oppiaine. Se on lähestymistapa monitieteiseen kenttään, ja sen kautta voi saada paremman ymmärryksen paitsi menneisyydestä myös nykyisten yhteiskunnallisten ilmiöiden lähtökohdista. Se on eräänlainen tarkkaavaisuuden muoto, jonka voi tuoda eri tieteenaloille. Sen ensimmäisenä edellytyksenä on, että – katsomisen ohella – kuuntelemme tarkasti mitä tahansa tutkimmekin.

⁴⁷ Bergmeier and Lotz 1997, 6.

⁴⁸ Ks. Johnson & Cloonan 2008, passim.

Lähteet

- Adorno, Theodor W. & Horkheimer, Max: *Dialectic of Enlightenment*. Alkuteos: Dialektik der Aufklärung (1947). Translated by John Cumming. Herder and Herder, New York 1972.
- Agapetus: *Akkojen kaubuna eli tuumailuja tuulilasin takaa*. Otava, Helsinki 1931.
- Augoyard, Jean-François and Henry Torgue, Henry (eds): *Sonic Experience: A Guide to Everyday Sounds*. Trans. Andra McCartney and David Paquette. McGill-Queen's University Press, Montreal 2005.
- Babington, Anthony: *The English Bastille: A History of Newgate Gaol and Prison Conditions in Britain 1188–1902*. Macdonald, London 1971.
- Bergmeier, Horst and Rainer Lotz: *Hitler's Airwaves: The Inside Story of Nazi Radio Broadcasting and Propaganda Swing*. Yale University Press, New Haven & London 1997.
- Bull, Michael and Les Back (eds): *The Auditory Culture Reader*. Berg, Oxford and New York 2003.
- Camporesi, Piero: *Exotic Brew. The Art of Living in the Age of Enlightenment*. Alkuteos: Il brodo indiano: edonismo ed esotismo nel Settecento (1989). Translated by Christopher Woodall. Polity Press, Cambridge 1994.
- Classen, Constance: *The Color of Angels. Cosmology, Gender and the Aesthetic Imagination*. Routledge, London 1998.
- Classen, Constance & Howes, David & Synnecott, Anthony: *Aroma: The Cultural History of Smell*. Routledge, London 1994.
- Corbin, Alain: *Time, Desire and Horror. Towards a History of the Senses*. Alkuteos: Le Temps, le Désir et l'Horreur. Essais sur le XIXe siècle (1991). Translated by Jean Birrell. Polity, Cambridge 1995.
- Corbin, Alain: *The Foul and the Fragrant. Odor and the French Social Imagination*. Alkuteos: Le Miasme et la Jonquille. L'odorat et l'imaginaire social, XVIIIe-XIXe siècles (1982). Translated by Miriam L. Kochan, Roy Porter and Christopher Prendergast. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1996.
- Corbin, Alain: Du Limousin aux cultures sensibles. *Pour une histoire culturelle*. Sous la direction de Jean-Pierre Rioux et Jean-François Sirinelli. L'Univers historique, Paris 1997.
- Corbin, Alain: *Village Bells. Sound and Meaning in the 19th-Century French Countryside*. Alkuteos: Les Cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle (1994). Translated by Martin Thom. Columbia University Press, New York 1998.
- Drobnick, Jim (ed.): *Aural Cultures*. YYZ Books, Banff 2004.
- Erlmann, Veit (ed.): *Hearing Cultures: Essays on Sound, Listening and Modernity*. Berg, Oxford and New York 2004.
- Falk, Pasi: *The Consuming Body*. Sage, London 1994.
- Feld, Steven: Waterfalls of song: an acoustemology of place resounding in Bossavi, Papua New Guinea. *Senses of Place*. Ed. by S. Feld and K.H. Basso. School of American Research Press, Santa Fe 1994, 91–135.
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Nuoren Wertherin kärsimyksen*. Alkuteos: Die Leiden des jungen Werthers (1774). Suom. Markku Mannila. Otava, Helsinki 1999.
- Jay, Martin: Onko kokemus edelleen kriisissä? Ajatuksia Frankfurtin koulun kaihosta. *Kritiikin lupaus. Näkökulmia Frankfurtin koulun kriittiseen teoriaan*. Toim. Olli-Pekka Moisio. Jyväskylän yliopiston, Jyväskylä 1999, 177–197.
- Johnson, Bruce: Hamlet: voice, music, sound. *Popular Music* 24/2 (2005), 257–267.
- Johnson, Bruce: Divided Loyalties: Literary Responses to the Rise of Oral Authority in the Modern Era. *Textus*, XIX Spring 2006, 285–304.
- Johnson, Bruce: 'Quick and Dirty': Sonic Mediations and Affect. *Sonic Mediations: Body, Sound, Technology*. Ed. Carolyn Birdsall & Anthony Enns. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2008, 43–60.
- Johnson, Bruce: Sites of Sound. *Oral Tradition*, 24/2 (2009), 455–470. http://journal.oraltradition.org/files/articles/24ii/11_24.2.pdf (a)
- Johnson, Bruce: *Low Frequency Noise and Urban Space*, special issue, 'Music, characterization and urban space', *Popular Music History* 4/2 2009, 177–195. (b)
- Johnson, Bruce & Cloonan, Martin: *Dark Side of the Tune: Popular Music and Violence*. Aldershot, Ashgate 2008.

- Jütte, Robert: *Geschichte der Sinne. Von der Antike bis zum Cyberspace*. Verlag C. H. Beck, München 2000.
- Järviluoma, Helmi, Meri Kyrö, Barry Truax, Heikki Uimonen and Noora Vikman (eds): *Acoustic Environments in Change & Five Village Soundscapes*. Tampere University of Applied Sciences together with University of Joensuu, Cultural Research, Tampere & Joensuu 2009.
- Kiitollisia ihmisiä. Piirteitä kuuromykkä-sokeitten elämästä. Koonnut A. Håkans. A. Håkans, Vaasa 1949.
- Livy: *The War with Hannibal: The History of Rome from Its Foundation, Books XXI–XXX*. Alkuteos: *Ab urbe condita. Vol. XXI–XXX*. Trans. Aubrey de Selincourt. Penguin, Harmondsworth 1965.
- Muchembled, Robert: *Une histoire du diable, XII–XXe siècle*. Seuil, Paris 2000.
- Picker, John: *Victorian Soundscapes*. Oxford University Press, Oxford 2003.
- Proctor, David: *Music of the Sea*. National Maritime Museum, London 1992.
- Robertson, Étienne-Gaspard: *Mémoires récréatifs, scientifiques et anecdotiques*. Chez l’auteur et à la Librairie de Wurtz, Paris 1831.
- Salmi, Hannu: Onko tuoksulla ja äänillä menneisyys? Aistien historia tutkimuskohteena. *Tiede & edistys* 1/2000, 52–60.
- Salmi, Hannu: Cultural History, the Possible, and the Principle of Plenitude. *History and Theory* 50 (May 2011), 171–187.
- Satia, Priya: *Spies in Arabia. The Great War and the Cultural Foundations of Britain’s Covert Empire in the Middle East*. Oxford University Press, New York 2008.
- Schafer, R. Murray: *The Tuning of the World*. McClelland and Stewart, Toronto 1977.
- Schivelbusch, Wolfgang: *Junamatkan historia*. Alkuteos: *Geschichte der Eisenbahnreise* (1977). Suom. Margit Heinämäki. Vastapaino, Tampere 1996.
- Selänniemi, Tom: *Matka ikuiseen kesään. Kulttuuriantropologinen näkökulma suomalaisten etelänmatkailuun*. SKS, Helsinki 1996.
- Smith, Bruce: *The Acoustic World of Early Modern England: Attending to the O-Factor*. Chicago University Press, Chicago 1999.
- Smith, Mark M.: *Sensing the Past: Seeing, Hearing, Smelling, Tasting, and Touching in History*. University of California Press, Berkeley 2008.
- Stade, Ester: *Frans Leijon*. Kuuromykkäin liiton julkaisu VI. Helsinki 1923.
- Sterne, Jonathan: *The Audible Past: Cultural origins of sound reproduction*. Second printing. Duke University Press, Durham 2005.
- Stoller, Paul: *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1989.
- Truax, Barry (ed): *Handbook for Acoustic Ecology*. Second Edition. ARC Publications, Burnaby BC, Canada 1999.
- Wordsworth, William: *The Poetical Works of William Wordsworth*. Ed. Thomas Hutchinson. Oxford University Press, London 1959.
- Zajonc, Robert B.: *The Selected Works of R.B. Zajonc*. Wiley, New York 2004.

LÄHDEAINEISTOT

KESKIAIKAISTEN KÄSIKIRJOITUSTEN MAHDOLLISUUDET: ESIMERKkinÄ TUOMAS AKVINOLAISEN JUHLAPÄIVÄ DOMINIKAANIBREVIARIOSSA

Marika Räsänen

Paavi Johannes XXII kanonisoi Tuomas Akvinolaisen (1224/25–1274) Avignonissa heinäkuussa vuonna 1323 juhlallisin menoin. Samalla paavi kehotti kaikkia kristittyjä osoittamaan kunnioitustaan uutta pyhimystä kohtaan ja liittämään hänen vuosittaisen juhlapäivänsä 7. maaliskuuta (*dies natalis*) osaksi jumalanpalveluselämää.¹ Tuomas oli jo eläessään ollut kuuluisa skolastikko, ylistetty, mutta myös kritisoitu aristoteelisen tradition kristillistäjä. Tuomaan kanonisaation taustalla epäilemättä vaikutti myös hänen teologinen ajattelunsa ja laaja kirjallinen tuotantonsa, jossa hän määritteli ja kommentoi katolisen kirkon keskeisimpiä opinkappaleita kirkon kannalta hyväksyttävällä tavalla. Tuomas oli ollut dominikaanisääntökunnan jäsen ja kunnioitusta nauttiva opettaja, jonka pyhittämiseen sääntökunta osallistui aktiivisesti. Kanonisaatiota seuranneessa dominikaanien yleiskokouksessa vuonna 1324 annettiin ensimmäiset määräykset Tuomaan pyhimysjuhlan juhlimisesta sääntö-

¹ *Redemptionem misit* (1323), 529–530. Kyseinen teksti on paavin antama virallinen asiakirja liittyen Tuomaan pyhimykseksi julistamiseen, kanonisaatiobulla. ”Dies natalis”, ”syntymäpäivä” tarkoittaa pyhimysten kohdalla heidän kuolinpäiväänsä eli syntymää ikuisen, taivaalliseen elämään.

kunnan sisällä: ensiksi Tuomaan päivää tuli juhlia korkeimmassa juhla-kategoriassa dominikaanipyhimysten joukossa. Toiseksi Tuomasta tuli kutsua pyhimyslitanissa heti sääntökunnan perustajan pyhän Dominicuksen jälkeen. Lisäksi Tuomaan juhlapäivää tuli viettää yleisen tunnustaja-pyhimyksen² juhlapäiväkaavan sekä tekstien mukaan siihen saakka, kunnes häntä varten tehtävä liturgia valmistuisi.³

Miten näitä määräyksiä käytännön tasolla toteutettiin ja millaiseksi juhlapäivän sanoma muotoutui, selviää liturgista käsikirjoitusmateriaalia tarkastelemalla. Liittivätkö dominikaanit Tuomaan juhlan osaksi vuotuista juhlakalenteriaan ja jos liittivät, milloin tämä tapahtui? Saiko Tuomas sen paikan dominikaanipyhimysten joukossa, jonka yleiskokous oli hänelle määrännyt? Mitä liturgisiin kirjoihin tallennetut tekstit kertovat Tuomaasta? Seuraavilla sivuilla kuvaan edellä esitettyjen kysymysten kautta niitä mahdollisuuksia, joita keskiaikaiset käsikirjoitukset, ja erityisesti breviariot eli hetkipalvelusten kirjat, tarjoavat aikakaudesta kiinnostuneelle kulttuurihistorioitsijalle. Tarkastelen breviarioiden tekoaikaa ja sitä kuuluivatko Tuomaan tekstit koodeksiin alkuperäiseen osaan vai ovatko ne myöhempää lisäystä, ja jos ovat, koska lisäys on mahdollisesti tehty. Näiden havaintojen kautta saa käsityksen siitä, kuinka innokkaasti eri dominikaaniryhteisöt Tuomaan juhlan omaksuivat. Toisaalta keskityn breviarioihin tallennettuihin Tuomaan juhlan lukukappaleisiin. Perehdyn erityisesti kappaleen kahdeksan sisältöön, samanlaisuuteen ja erilaisuuteen suhteessa eri breviarioiden vastaaviin lukukappaleisiin. Tämä vertailu antaa aavistuksen siitä, millaiset asiat eri dominikaaniryhteisöissä olivat tärkeitä liittyen Tuomaaseen. Tuomaan lektiot ovat lisäksi mainio esimerkki käsikirjoitusten vertailun hedelmällisyydestä kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa: tekstien yhteneväisyys ja ennen kaikkea erot ovat rikkaita johtolankoja, joita seuraamalla paljastuu muutoin pimettiin jääviä yhteisöllisten etujen ja jännitteiden kudoksia. Lukijan on hyvä huomata, että monilta osin artikkelissani esitetyt huomiot

² Keskiaikaisessa pyhimysryhmittelyssä omina joukkoinaan olivat apostolit, marttyyrit, piispat, tunnustajat ja neitsyet.

³ *Acta capitolorum generalium* (1324), 151. Ks. Tuomaan kanonisatioprosessista Mandonnet 1934; Walz 1925.

1300-luvun alusta oleva dominikaanien laulukirja. S-italiaali aloittaa Tuomaan juhlapäivänä hetkipalveluksessa laulettua *Sanctus viri* -hymnin. Initiaaliin on kuvattu Tuomas saarnaamassa. Alareunan miniatyyreissä esitetään otteita Tuomaan elämästä. Kuva: Venezia, Fondazione Cini, cas. 32-35: 33, f. 153.

lähteistä liittyvät keskiaikaiseen hagiografiseen⁴ ja liturgiseen⁵ käsikirjoitusmateriaaliin yleensä, eivätkä vain Tuomaaseen tai dominikaanien tuottamiin lähteisiin, ja ne korostavat jokaisen käsikirjoitetun tekstin ja kirjan erityisyyttä ja yksilöllistä tietoa.

Käsikirjoitukset avaavat toisenlaisen, usein myös kokonaan uuden maailman, keskiaikaisia tekstejä sisältävien editioiden oheen tutkijan pohdittavaksi. Alkuperäisten käsikirjoitusten tarjoama informaatio useimmiten vähintään täydentää editioita. Joskus eri käsikirjoituksissa olevien tekstien erot voivat olla historian tutkijan näkökulmasta marginaalisia, kielioppiin tai sanastoon liittyviä, mutta nämäkin voivat antaa arvokasta tietoa esimerkiksi käsikirjoituksen iästä tai siitä missä käsikirjoitus on tehty. On myös hyvä huomata, että vanhemmat editiot eivät välttämättä seuraa nykyisiä tekstieditoinnin periaatteita ja esimerkiksi osia käsikirjoituksesta on voitu jättää kokonaan translitteroimatta tai useamman käsikirjoituksen tekstejä on yhdistetty kertomatta tätä lukijalle. Paljon myös myöhäiskeskiaikaista materiaalia on edelleen kirjastojen ja arkistojen kätköissä vailla myöhempää painoasua kuten esimerkiksi tässä artikkelissa käytetyt Tuomaan juhlapäivän lektiot eli lukukappaleet.

⁴ Hagiografia tarkoittaa pyhimysten elämää kuvavaa kirjallisuutta tai kyseisen kirjallisuuden kirjoittamista. *Hagios* (kreik.) merkitsee pyhää, pyhitettyä ja *graphein* (kreik.) kirjoittamista. Lyhyt johdatus hagiografisiin teksteihin historian tutkimuksen lähteenä, ks. Lehmijoki 1997 ja *Keskiajan avain*. Helpoin tapa paneutua hagiografisiin lähteisiin lienevät keskiaikaisista pyhimyksistä tehdyt käännökset suomeksi tai englanniksi. Suomeksi on saatavissa esimerkiksi *Pyhän Henrikin legenda* ja useita keskiaikaisia tekstejä pyhästä Fransiscuksesta (ks. lähdeluettelo). Englanniksi voi aloittaa esimerkiksi *Medieval Hagiography. An antology* -kirjasta, jossa on laaja otos eri hagiografian tyypeistä eri vuosisadoilta. Dominikaanihagiografian perusteos on *The Golden Legend (Legenda aurea)* ja dominikaaninaisten elämäkerroihin johdattaa *Dominican Penitent Women*. Latinankielisen hagiografian perusteos on *Acta Sanctorum*. Sen 70 osassa (julkaistu vuosien 1643–1940 välisenä aikana) on erilaisia pyhimyksiin liittyviä tekstejä liturgisen kalenterin mukaisessa järjestyksessä. Sarja löytyy helppokäyttöisenä digitaali-versiona Kansalliskirjastosta Helsingistä. Hagiografian piiriin kuuluvaa tutkimusta on tehty viime vuosikymmeninä runsaasti, myös Suomessa. Ks. esimerkiksi Lehmijoki-Gardner 1999; Heikkilä 2005; Immonen 2008; Katajala-Peltomaa 2009; Räsänen 2010.

⁵ Kattava johdatus keskiaikaiseen katoliseen liturgiaan on Harper 1991; Palazzo 1998. Erinomainen antologia keskiaikaisen liturgian monista puolistista ks. Heffernan ja Matter 2005.

Keskiajalta peräisin olevia koodekseja, kirjan muotoon sidottuja tekstejä, on säilynyt runsaasti. Internet avaa tutkijoiden käyttöön entistä laajempia mahdollisuuksia hyödyntää eri kirjastojen ja arkistojen käsikirjoituskokoelmia.⁶ Esimerkiksi Bibliothèque nationale de France Pariisissa tarjoaa osan käsikirjoituskokoelmastaan vapaaseen käyttöön verkossa.⁷ On kuitenkin tilanteita, jolloin tutkijan on päästävä tarkastamaan koodeksi alkuperäisenä. Näissä tapauksissa on aina hyvä ottaa etukäteen selville kunkin kirjaston säännöt ja vaatimukset sen suhteen, kenelle ja miten lupia käsikirjoitusten käyttöön annetaan.⁸ Kansalliskirjasto Helsingissä on hyvä paikka aloittaa käsikirjoitustutkimus: Helka-kortti riittää sisäänpääsyksi erikoislukusaliin, missä käsikirjoitusmateriaali on kaikkien käytettävissä.⁹

Erialaisten taitojen merkitystä ei voi vähätellä keskiajan tutkimuksessa, olipa kyseessä sitten kieleen tai kulttuurihistoriaan liittyvät kysymykset. Työskenneltäessä käsikirjoitusten tai asiakirjojen kanssa ovat paleografian (eli käsialojen), kodikologian (eli käsinkirjoitettujen kirjojen tutkimuksen) tai diplomatiikan (eli asiakirjaopin) tuntemus kullan arvoisia.¹⁰ Myöskään laajan kielitaidon merkitystä ei voi painottaa liikaa keskiajan

⁶ Tästä osoitteesta löytyy useiden saksalaisten kirjastojen käsikirjoituskokoelmia: <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/#/4> Tästä linkistä puolestaan löytyy dokumentteja Saksan ja Italian alueilta <http://monasterium.net/pages/en/home.php>.

⁷ Verkossa oleva käsikirjoituskokoelma aukeaa käyttöön täältä <http://gallica.bnf.fr/editors?type=manuscripts&lang=FR>, Ranskan kansalliskirjaston pääsivu <http://www.bnf.fr/fr/acc/x.accueil.html>.

⁸ Lähes kaikilla kirjastoilla on kotisivut Internetissä ja sivuilla ohjeistus siitä, miten kirjastovierailuun on syytä varautua, miten kirjasto on auki, minä aikoina käsikirjoituksia voi tilata ja kuinka monta käsikirjoitusta voi maksimissaan tilata käyttöönsä yhden päivän aikana. Esimerkiksi Ranskan Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelman käytön suhteen on hyvä lähteä liikkeelle tästä linkistä <http://archivesetmanuscrits.bnf.fr/>.

⁹ Käsikirjoituksia tai käsikirjoitusfragmentteja voi tilata etukäteen sähköpostilla osoitteesta kk-ms@helsinki.fi tai paikanpäällä täyttämällä paperinen tilauspyyntö. Materiaalien toimitusaika on periaatteessa 24 tuntia. Erikoislukusalin henkilökunta on erittäin ystävällistä ja avuliasta. Heidän puoleensa voi kääntyä kaikissa ongelmatilanteissa.

¹⁰ Hyvä lähtökohta tieteenalojen perusteiden tuntemiseen on käsikirjanomainen *Keskiajan avain*. Siinä annetaan myös erinomaisia vinkkejä lähdejulkaisujen ja tutkimuskirjallisuuden suhteen. Ks. latinalaisesta paleografiasta ja kodikologiasta erityisesti sivut 365–378 ja diplomati-

kohdalla. Englannin ohessa keskeistä tutkimuskirjallisuutta aiheesta kuin aiheesta julkaistaan runsaasti ranskaksi ja saksaksi. Mitä puolestaan käytettäviin lähteisiin tulee, pelkästään Euroopan alueella keskeisiä keskiaikaisia kirjoitettuja kieliä olivat latina ja kreikka sekä lukuisat kansankielet, joista mainittakoon englantia, ranska, saksa, ruotsi ja italia.¹¹

Dominikaaniliturgia ja breviario-käsikirjoitukset

Seuraavaksi esittelen lyhyesti keskiaikaista dominikaaniliturgiaa ja breviariota, yhtä liturgian keskeisistä kirjoista. Kyseinen esittely antaa avaimia Tuomaan pyhimysjuhlan merkityksen ymmärtämiseen ja juhlapäivän tekstien analysointiin myöhemmissä luvuissa.

Liturgia on jumalanpalvelua ja keskiajan uskonnollisissa yhteisöissä päivän liturgian suorittaminen oli usein yhteisön keskeisin tehtävä. Myös dominikaanisääntökunnassa liturgisilla hetkipalveluilla oli tärkeä sija, mutta niiden väliin jäi myös aikaa opiskelulle ja sääntökunnan ideologiaan tärkeänä osana kuuluvalla saarnaukselle. Sääntökunnan perustaja Dominicus de Guzmán (1170–1221) perusti järjestön vastaamaan kerettiläisyyttä vastaan tehtävän saarnatyön tarpeita. Järjestön alkuperäinen nimikin korostaa tätä, *Ordo fratrum praedicatorum*, Saarnaveljien järjestö. Dominikaanien vuorokauden kulkua rytmittivät hetkipalvelut ja messu kuten yleensä keskiajan yhteisöjen uskonnollista elämää; heillä palvelut vain olivat lyhyempiä kuin esimerkiksi benediktiinisääntökunnassa.¹² Dominikaanien liturgiset kirjat pitivät sisällään tarvittavat ohjeet sekä hartaustekstit ja nuotit kaikkiin hetkiin koko liturgisen vuoden ajalta.¹³

kasta sivut 391–411. Mainio johdatus käsikirjoitustutkimukseen laajemmin on Clemens & Graham, 2007.

¹¹ Ks. mainituista keskiajan kielistä artikkelit *Keskiajan avaimessa*. Kirjasta puuttuu artikkeli ainoastaan italian kielestä.

¹² Päivän rukoushetket: *matutinum* (yörukoukous), *laudes* (päivän koittaessa), *prima* (ensimmäinen hetki, klo 6), *tertia* (kolmas hetki, klo 9), *sexta* (kuudes hetki, klo 12), *nona* (yhdeksäs hetki, klo 15), *vesper* (auringonlaskun aikaan), *completorium* (ennen nukkumaan menoa). Ks. myös *Pyhän Benedictuksen luostarisääntö*, 18–21 sekä luvut 8–20.

¹³ Humbert de Romainsin organisoiman dominikaanien liturgisen yhdenmukaistamisen jälkeen (1254) dominikaanien käytössä olivat seuraavat

Dominikaanibreviario, *breviarium*, on hetkipalvelusten kirja, joka sisältää hetkipalvelusten kaavat sekä tekstit niin laulettuihin kuin luetuihinkin osuuksiin. Breviario jakautuu osiin ja se alkaa usein kalenterilla. Kalenterissa jokaiselle kuukaudelle on yleensä varattu sivu, johon päivät on merkitty rivi riviltä allekkain. Vasemmassa reunassa on päivämäärä ja sitä seuraa rivi, jolle käsikirjoitusta laadittaessa voitiin kirjoittaa kyseiselle päivälle osuvan juhlapäivän tai juhlapäivien nimet. Juhlat liittyivät Jeesuksen elämään, kuten joulu (*festum nativitatis christi*), tai pyhimyksiin (esim. *festum sci Thome de Aquino*). Juhlapäivän nimen jälkeen merkittiin juhlan arvo.¹⁴ Tuomaan juhla kuului dominikaanisääntökunnassa korkeimpaan juhlakategoriaan eli sitä juhlittiin *totum duplex*-arvolla. Käytössä oleviin kalentereihin oli hyvin tavallista lisätä myös uusia juhlia sitä mukaa kun tarvetta ilmaantui.

Kalenterin jälkeen muun sisällön järjestys saattoi vaihdella enemmän. Yleensä breviario sisältää ainakin *Temporalen*, Kristuksen elämänvaiheisiin ja työhön perustuvan koko kalenterivuotta määrittävän juhla-järjestyksen. *Temporalen* rytmittämä kirkkovuosi alkaa ensimmäisestä adventtisunnuntaista. Se jakautuu pituuksiltaan vaihteleviin ajanjaksoihin, adventti-, joului-, paastoi-, pääsiäis- ja kesäaikaan. Nämä puolestaan on jaettu edelleen sunnuntaipäivien johtamiksi viikoiksi. *Temporalesta* löytyvät Jeesuksen elämään liittyneiden juhlapäivien hetkipalvelusten kaavat sisältöineen, eli antifonit, psalmit, rukoukset, virret ja lukukappaleet sekä joskus myös virsien nuotit. *Temporalen* lisäksi liturgista vuotta rytmittää *Sanctorale*, jonka mukaan kirkkovuosi alkaakin hieman eri päivänä eli pyhän Andreksen juhlasta 30. marraskuuta. *Sanctoralessa* esitetään kaikki tarvittavat tekstit liittyen niiden pyhimysten juhlapäivien hetkipalveluksiin, joita breviarion omistanut yhteisö kunnioitti.¹⁵ Näiden vuodenkiertoa ohjaavien osien lisäksi breviariossa on usein vielä

kirjat: *Ordinarium*, Martirologia, *Collectarium*, Kulkuekäsikirja, Psalmien kirja, Lektionario, Antifonario, Graduaali, Missaali, Epistolat, Evankeliumit, Lukupulpettikirja ja Breviario, johon oli yhdistetty edellä mainittujen hetkipalveluksessa käytettyjen kirjojen tekstit. Nämä kaikki kirjat sisältyvät nk. Humbertuksen prototyypin (997 tiiviisti kirjoitettua 48x32 cm kokoista foliota), ks. esim Bonniwell 1945, 85–94; Boyle ja Gy, 2004.

¹⁴ Dominikaaniliturgiassa käytetty seuraavia arvoja: *totum duplex* (korkein arvo), *duplex*, *semiduplex*, *simplex*, *3 lect*, *memoria* (matalin). Ks. ns. alkupe-
räiseen dominikaanikalenteriin liittyen Bonniwell 1945, 98–117.

¹⁵ Ks. esim. Harper 1991, passim.

erikseen psalmit, yleiset marttyyrien, tunnustaja-pyhimysten ja kuolleiden juhlapäiväkaavat sekä rukouksia. Tämä artikkelin kannalta olennaisia ovat kalenteri ja *Sanctorale*.

Tuomaan juhlapäivä on dominikaanibreviarion *Sanctorele* osassa, ja sen virallinen paikka määräytyy juhlan päivämäärän 7. maaliskuuta mukaan. Maaliskuussa juhlaansa viettävistä pyhimyksistä on yleensä ennen Tuomasta vain pyhä Albinus (1. maaliskuuta). Tuomaan päivää seuraavaa puolestaan pyhä Gregorius, paavi (12. maaliskuuta). Tuomaan juhlinta aloitettiin juhlapäivän aattona, jolloin vesperissä laulettiin Tuomaalle omistettuja antifoneja ja luettiin rukoukset. Liturgia jatkui varsinaisen Tuomaan juhlapäivän puolella hetkipalvelusta toiseen. Viimeinen Tuomaan vuosijuhlan osa oli *octava*, jota vietettiin viikko varsinaisen Tuomaan juhlapäivän jälkeen. Matutinum eli yöpalvelus on hetkipalveluksista pisin ja tärkein. Sen aikana luettiin myös yhdeksän lukukappaletta Tuomaan elämästä alkaen syntymästä kuolemaan ja kuoleman jälkeisiin ihmeisiin.¹⁶

Breviariot olivat käteviä ja usein välttämättömiä kirjoja kaikille uskonnollisille yhteisöille heidän jumalanpalvelustoiminnassaan. Ne olivat yleisiä myös yksityisen hartauden harjoituksen apuvälineinä jo keskiajalla. On kuitenkin huomattava, että keskiajalla eri käytöissä tai käyttäjillä olleet breviariot poikkesivat tekstiensä sisällöltä huomattavasti toisistaan, vaikka käyttötarve, Jumalan kunnioitus hetkipalvelua seuraamalla, oli aina sama. Esimerkiksi eri uskonnollisten järjestöjen breviariot poikkesivat toisistaan ja hiippakuntien vastaavista. Dominikaanisääntökunnassa käytettiin 1200-luvun puolivälin jälkeen sääntökunnan yleiskokouksen virallisesti hyväksymää ja standardoimaa breviariota. Standardius liittyi ideaaliin universaalista dominikaanisääntökunnasta, jossa kaikki noudattivat yhteisöstä, ajasta tai paikasta riippumattomasti järjestön ohjeistuksen mukaista hengellistä ja käytännön elämää.¹⁷ Ideaalit toteutuvat vain harvoin, mikä on nähtävissä myös dominikaaniliturgian kohdalla.

¹⁶ Dominikaanisääntökunnassa 9 lektiota luettiin korkeimmassa juhlakategoriassa olevien pyhimysten kunniaksi, esimerkiksi benediktiinii ja sisterssi-sääntökunnissa korkein lektiomäärä oli puolestaan 12.

¹⁷ Gleeson 1972, 81-93.

Tuomaan juhlapäivän asettaminen ja omaksuminen dominikaanisääntökunnassa

Tuomaan kanonisaation 18. heinäkuuta 1323 jälkeen dominikaanien yleiskokous järjestettiin keväällä 1324. Tuolloin Tuomaan juhla määrättiin liitettäväksi sääntökunnan liturgiaan. Juhla kuului vahvistaa vielä seuraavissa kahdessa kokouksessa, mikä tapahtuikin. Tuomaan juhla sai siis virallisen aseman sääntökunnan liturgiassa vuonna 1326.¹⁸ Määräyksen mukaan jokaisen järjestöön kuuluvan konventin tuli kopioida käyttöönsä Tuomaan juhlan liturginen aineisto, tekstit ja nuotit. Toisin sanoen viimeistään vuoden 1326 jälkeen jokaisen konventin odotettiin juhlivan Tuomasta vuosittain 7. maaliskuuta juhlaan menoin ja sääntökunnan yleiskokouksessa hyväksytyyn liturgian mukaan.¹⁹ Myöhäskeskiajalla näitä dominikaanien taloja, konventteja, oli kaikkialla Euroopassa. Suomeen konventit oli perustettu Turkuun (1249) ja Viipuriin (1392).²⁰ Seuraavassa pohdin lyhyesti, kuinka laajasti ja tehokkaasti yleiskokouksen säädöksiä noudatettiin.

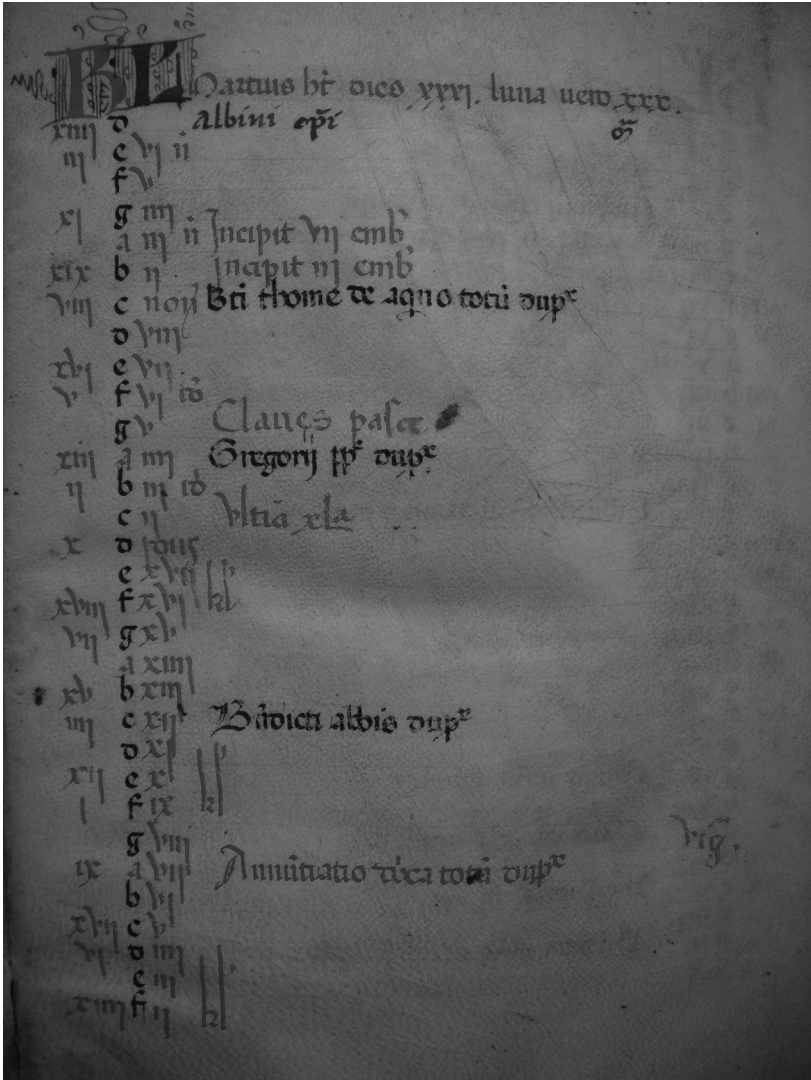
Ensimmäiset merkit Tuomaan juhlan omaksumisesta yksittäisten dominikaanikonventtien liturgiaan löytyvät nähdäkseni kalentereista. Vanhoihin, mahdollisesti jo pitkäänkin jonkun yhteisön käytössä olleisiin kalentereihin on usein lisätty Tuomaan juhla maaliskuun 7. päivälle. Tuomaan lisäksi näin on menetelty yleensä aina, kun dominikaanisääntökunta on virallisesti hyväksynyt uuden pyhimyksen. Myös eri dominikaaniryhteisöjen kalentereihin on voitu lisätä merkittävien paikallispyhimysten juhlat, vaikka näitä ei sääntökunnassa yleisesti olisikaan juhlittu. Paleografiset taidot ovat avainasemassa lisäyksen tunnistamisessa ja sen ajoittamisessa. Jos kalenterista löytyy pyhimysjuhla, joilla ei ollut sääntökunnan virallista hyväksyntää, nämä voivat esimerkiksi paljastaa, millä alueella breviariota on käytetty tai jopa missä dominikaaniryhteisössä.

Vatikaanin kirjaston dominikaanibreviario *Ottoboianus latinus* 137 on esimerkki käsikirjoituksesta, joka on vanhempi kuin Tuomaan

¹⁸ *Acta capitolorum generalium* (1326), 412.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Salminen 2003, 38.

Dominikaanikalenteri, maaliskuu. Tuomaan juhlapäivä on 7. maaliskuuta "Beati thome de aquino totum duplex". Kuva: Bologna, Biblioteca comunale dell'Archiginnasio, Ms. A 179, f. 2.

juhla.²¹ Ilmeisesti pian juhlan hyväksynnän jälkeen on käsikirjoituksen kalenteriin maaliskuun 7. päivän kohdalle lisätty: ”beati thome de aquino confessoris et doctoris ordinis predicatorum totum duplex”.²² Kalenterimerkintä – kirjoitettu juhlan nimi ja juhlan asteen merkintä *totum duplex* myös paljastavat, että Tuomaan juhlaa on yhteisössä juhlittu siinä laajuudessa ja niine juhlallisuuksin kuin yleiskokous oli määrännyt. Se, että tässä breviariossa on esimerkiksi Adalbert Prahalaiselle omistettu oma juhlapäivä, viittaa breviarion olleen käytössä Böömissä, koska Adalbertin juhla ei kuulunut virallisiin dominikaanisäntökunnassa juhlittuihin päiviin.

Helsingissä Kansalliskirjastossa säilytetään fragmenttia dominikaanikalenterista.²³ Kalenterin dominikaanikonteksti on varsin selvä siinä esiintyvien juhlien ja juhlien arvojen perusteella. Kalenterin katsotaan ajoittuvan 1300-luvun puoliväliin tai sen toiselle puoliskolle, joskin siinä on runsaasti dominikaaniseen liturgiaan 1400-luvulla hyväksytyjä juhlia.²⁴ Maaliskuun 7. päivälle merkitty Tuomaan juhla on alkuperäinen merkintä ja se on ylimmässä juhlakategoriassa. On todennäköistä, että kyseinen fragmentti on osa Turun dominikaanikonventin liturgista kalenteria, jolloin se myös paljastaa, että Tuomasta juhlittiin myös Turun hiippakunnan dominikaanien piirissä Suomessa 1300-luvulla. Toisaalta sitä, miten pian juhla otettiin osaksi Turun dominikaaniyhenteisön vuotuista juhlakiertoa, ei tämän lähteen perusteella voida arvioida kalenterin myöhäisen tekoajankohdan vuoksi.²⁵

²¹ Ks. käsikirjoituksen ajoitukseen yms. liittyen Salmon 1968.

²² ”autuaan Tuomas Akvinolaisen, Saarnajärjestön tunnustajan ja tohtorin [juhla]” BAV, Ottob. lat. 137, f. 66^v.

²³ KK, F. m. VII.1.

²⁴ Vahvasti dominikaanikontekstiin viittaavia juhlia ovat dominikaanipyhimysten juhlat, jotka eivät näytä kuuluvan automaattisesti seurakuntakalenteriin kuten Dominikuksen ja Pietari Marttyyrin *translatiot*, molemmat ylimmässä juhlakategoriassa, sekä 1400-luvun toisella puoliskolla uusina dominikaanipyhimyksinä kanonisoidut Vincent Ferrereläinen ja Katariina Sienalainen, myös molemmat merkitty kyseiseen kalenteriin ylimpään juhlakategoriaan. Ks. fragmentin kategorisoinnista ja ajoituksesta Keskiäho 2010, 425. Tässä yhteydessä haluan kiittää kollegoitani Jaakko Tahkokalliota ja Jesse Keskiähoa siitä, että he ovat ystävällisesti auttaneet minua ja jakaneet tietonsa liittyen Kansalliskirjaston fragmenttikokoelmiin.

²⁵ Liturgisten fragmenttien ongelmista lähteenä, ks. *Keskiajan avain*, 182–184.

Kalentereihin tehtyjen merkintöjen lisäksi breviarioista löytyy myös muita merkkejä, jotka viittaavat dominikaanien haluun lisätä Tuomaan juhlapäivä nopeasti osaksi liturgista vuotta. Tällaisia merkintöjä ovat esimerkiksi lisäykset, jotka on tehty breviarion *Sanctorale*-osaan siihen kohtaan marginaaliin, mihin Tuomaan juhlapäivän tekstit kuuluivat. Esimerkiksi Vatikaanin kirjaston dominikaanibreviariossa *Vaticanus latinus 7237* on marginaaliin tehty merkintä, joka kertoo, että tässä kohdassa tuli olla Tuomaan lektiot: ”hic de festo officium beate thoma”. Lisäksi folion alamarginaalissa on lisäyksenä Tuomas-rukous.²⁶ Toisessa Vatikaanin kirjastossa säilytettävässä käsikirjoituksessa, *Vaticanus latinus 13152*, ja sen marginaalissa on puolestaan merkintä ”De beato Thoma de aquino glorie infine”.²⁷ Lisäykset viittaavat siihen, että yhteisöissä, joissa breviariot olivat käytössä, oli myös Tuomaan juhlatekstit ja hymnit, ja että lisäysten tarkoitus oli muistuttaa kirjan käyttäjää katsomaan puuttuva juhlakaava toisaalta, mahdollisesti erillisestä vihkosta, joka oli kiinnitetty toisen käsikirjoituksen yhteyteen.

Kansalliskirjastossa Helsingissä säilytetään 1200-luvulta peräisin olevaa dominikaanibreviariota, johon Tuomas on lisätty sekä kalenteriin että pyhimyslitaniaan.²⁸ Lisäys litaniaan on tehty sivumarginaaliin; siihen on kirjoitettu *Sancte Thoma or.* Lisäyksestä on vedetty viiva Dominicuksen ja Franciscuksen väliin varsinaiseen litaniaan, jossa näiden pyhimysten nimet ovat allekkain.²⁹ Määräys lisätä Tuomas dominikaanipyhimysten joukossa toiselle sijalle heti sääntökunnanperustajan

²⁶ ”tässä kohtaa autuaalle Tuomaalle juhlapalvelus”. BAV, Vat. lat. 7237, f. 222^{ab}. Ks. myös Salmon 1968.

²⁷ ”autuaalle Tuomas Akvinoalaiselle ikuisessa kunniassa” Bav, Vat. lat. 13152, f. 259va. Käsikirjoitus kuuluu nk. Vatikaanin kirjaston Riserva-kokoelmiin. Näiden kokoelmien käyttöön vaaditaan tutkijoilta erityisperusteluja siitä, miksi he haluavat tutkia juuri kyseisiä käsikirjoituksia. Jatko-opiskelijoiden osalta heidän oma kirjallinen selvityksensä ei välttämättä riitä, vaan perusteluja voidaan vaatia työnohjaajalta. Kyseinen käsikirjoitus kuuluu Riserva-kokoelmaan, koska sen uskotaan kuuluneen dominikaaniveli Vincent Ferrereläiselle, joka kanonisoidtiin vuonna 1455. Näin ollen pyhimykselle kuulunutta ja hänen käsistään pyhittynyttä kirjaa pidetään katolisessa maailmassa pyhänjäänteenä. Sitä myös säilytetään lasisessa relikvaariossa, pyhänjäännöslippaassa, ja on tuotu siinä artikkelin kirjoittajankin käyttöön. Käsikirjoitukseen liittyen, ks. myös Salmon 1968.

²⁸ KK, C.IV.10, f. 2^c.

²⁹ KK, C.IV.10.

Dominicuksen jälkeen tapahtui jo sääntökunnan yleiskokouksessa 1324 ja viralliseksi se tuli 1326. On todennäköistä, että lisäykset on tehty vuoden 1326 paikkeilla tai muutaman vuoden viiveellä, mikä kertoo toisaalta innosta, jonka Tuomaan kanonisaatio sääntökunnassa herätti, ja toisaalta kuuliaisuudesta yleiskokouksen päätöksiä kohtaan. 1300-luvun alkupuolella breviario oli ilmeisesti käytössä dominikaaneilla Lontoossa.³⁰ On mahdollista, että myös tässä tapauksessa breviarion käyttäjillä oli erikseen muistiin kirjoitettuna Tuomaan juhlapäivän kaava, tekstit ja musiikki.

Vanhojen, jo ennen Tuomaan kanonisaatiota käytössä olleiden, käsikirjoitusten lopussa olevat laajemmat tekstilisyökset erottuvat selkeimmin ja mahdollistavat usein myös tarkimman ajoituksen. Koodeksin loppuun on voinut alun perin jäädä muutama tyhjä sivu, joille Tuomas-tekstit on lisätty tai kirjaan on lisätty kokonaan uusi vihko, johon Tuomaan juhlapäivän aineisto on kopioitu. Tällaisia esimerkkejä on runsaasti. Esimerkiksi Vatikaanin kirjaston dominikaanibreviario *Barberinus latinus 400* on todennäköisesti valmistunut juuri ennen Tuomaan kanonisaatiota. Käsikirjoituksen alkuperäisessä osassa ovat muun muassa dominikaaniyleiskokouksen vuonna 1323 vahvistamat Corpus Christi -hetkipalvelun tekstit. Tuomaan juhlapäivän tekstit on puolestaan lisätty koodeksin loppuun yhdessä Corpus Christi -päivän messuun kuuluvien tekstien kanssa.³¹ Vastaavan kaltainen esimerkki on Pariisin Bibliothèque Mazarinen käsikirjoitus 356, johon peruskoodeksin jälkeen ensimmäinen lisätty teksti on Tuomaan *dies natalis* -juhla.³² Käsikirjoituksissa

³⁰ Kalenterissa merkintä 5. marraskuuta Lontoon dominikaanikonventin perustamisjuhlasta arvolla *totum duplex*, KK, C.IV. 10, f. 6^r. Ks. käsikirjoitukseen, juhlaan ja käsikirjoituksen aikaisempaan tutkimustraditioon liittyen Keskiäho 2008, 233.

³¹ BAV, Barb. lat. 400. Ks. Salmon 1968. Käsikirjoitus on perinteisesti paikannettu Rietin dominikaanikonventtiin lähellä Roomaa.

³² Paris, Bibliothèque Mazarine, ms. 356. Käsikirjoitus on ajoitettu 1300-luvulle, mutta Tuomaan tekstien lisäyksen ansiosta se on mahdollista ajoittaa vielä tarkemmin valmistuneeksi ennen 1320-luvun puoliväliä. Kyseisestä käsikirjoituksesta, sen alkuperäisestä osasta löytyy muutamia kuvia kirjaston Internet-sivuilta, ks. http://liberfloridus.cines.fr/textes/biblio_fr.html. Erityisesti keskiajalla Ranskassa levinneen Tuomas-liturgian suhteen haluan kiittää kommentteista ja keskusteluista kollegoita Jeffrey Richards ja Constant Mews. Richards on perustellut vakuuttavasti kysei-

olevien alkuperäisten tekstien ja myöhempien lisäysten käsialojen vertaaminen toisiinsa sekä tiedot siitä, minkä vuoden yleiskokouksessa uudet pyhimykset on hyväksytty dominikaaniliturgiaan, viittaavat siihen, että kyseisiin koodekseihin Tuomaan hetkipalvelun tekstit liitettiin varsin pian juhlan hyväksymisen (1326) aikoihin. Nämä käsikirjoitukset ovat tärkeässä asemassa silloin, kun halutaan selvittää kyseisen tekstin niin kutsuttua alkuperäistä muotoa.

Merkkejä siitä, että Tuomaan juhlapäivä omaksuttiin kuuliaisesti osaksi liturgiasta vuotta yleiskokouksen määräyksen mukaisesti, löytyy lukuisista dominikaanikäsitteistä erityisesti kultin sydänalueelta Italiasta mutta myös muualta. Helsingissä säilytettävä 1300-luvulla Englannissa käytössä ollut dominikaanibreviario on kiinnostava osoitus Tuomaan kultin leviämisestä Brittein saarille. Yksittäisenä esimerkkinä se ei kuitenkaan riitä laajempien kyseistä aluetta koskevien johtopäätösten tekemiseen. Ongelma Tuomaan juhlan omaksumisesta dominikaanisääntökunnassa on joka tapauksessa kiinnostava. Esimerkiksi Constant Mews on havainnoinut, että Saksassa Freiburgin alueella juhlan nopea omaksuminen dominikaaniliturgiaan ei ole ollut itsestäänselvyys.³³ Turun ja Viipurin dominikaanikonventtien osalta asian tutkiminen on varsin vaikeaa niistä säilyneiden lähteiden vähäisyyden vuoksi. Turun hiippakunnan keskiaikaista kalenteria tutkinut Aarno Maliniemi (Malin) on todennut, että Tuomaan juhla omaksuttiin Suomen seurakunnissa vasta 1400-luvulla.³⁴ Turun dominikaanit ovat omaksuneet juhlan epäilemättä huomattavasti varhaisemmin, jo 1300-luvulla, kuten edellä esitetty fragmenttiesimerkkini osoitti. Itse asiassa viitteitä siitä, että Tuomaan kultti oli keskeinen Turun dominikaaneille, on säilynyt Uppsalan kirjastossa säilytettävässä varsin laajassa käsikirjoituksessa C 421, jonka on tehnyt Benedictus, mahdollisesti turkulainen tai viipurilainen, dominikaani vuonna 1407.³⁵ Teoksessa Benedictus ei ole kopioi-

sen käsikirjoituksen kuuluneen alun pitäen Pariisin dominikaanikonventille Saint-Jacquesille. Tässä tapauksessa kyseinen liturgiategsti voisi olla dominikaaniliturgian kaanoniin tehdyn prototyypin suora kopio.

³³ Mews 2009.

³⁴ Malin 1925, 244–245. Liturgiasta järjestäytymisestä Suomessa, ks. myös Keskiäho 2010, 92–104.

³⁵ Uppsala, Universitetsbibliotek, C 421, f. 78^v: ”Istud collectarium fecit scribi frater benedictus – remissionem peccatorum suorum anno domini

nut Tuomaan juhlaa normaalin liturgisen kalenterin mukaiseen kohtaan vaan osaan, johon hän on omaksi ryhmäkseen kerännyt tärkeitä paikallisyhymyksiä kuten Olavin, Erikin ja Birgitan. Toinen dominikaani, ei kovinkaan kauan Benedictuksen jälkeen, on puolestaan lisännyt Tuomaan *dies natalis* juhlasta alamarginaaliin jatkumaan rukouksen liittyen toiseen Tuomaan juhlaan, hänen reliikkiensä siirtoon eli *translatioon*. Translaatiojuhla hyväksyttiin virallisesti dominikaaniliturgiaan vuoden 1370 paikkeilla.

Tuomaan juhlapäivän kahdeksas lektiio dominikaanibreviarioissa

Tuomaksen kanonisaation jälkeen hänestä kirjoitettiin useita hagiografisia teoksia, jotka kertoivat pyhimyksestä, hänen saavutuksistaan ja maineestaan.³⁶ Keskiajalla laajimmin levinneitä tekstejä, joissa kerrotaan Tuomaasta, ovat lukukappaleet, lektiot, jotka on tehty ensisijaisesti osaksi 7. maaliskuuta olevan Tuomaan juhlapäivän liturgiaa.³⁷ Dominikaanibreviarioissa lektiot käsittelevät Tuomaan elämää, kuolemaa ja ihmeitä tiivistetysti yhdeksässä lukukappaleessa.³⁸ Hetkipalvelun lisäksi lukukappaleita todennäköisesti käytettiin muissakin yhteyksissä. Esimerkiksi Tuomaan juhlapäivän lektiot on usein liitetty myös lektionarioihin, lyhyitä pyhimyselämäkertoja sisältäviin tekstikokoelmiin.³⁹ Näissä kirjoissa lektioiden ympäriltä on karsittu pois hetkipalvelulle välttämättömät antifonit ja psalmit. Tällaisena tekstejä on luettu veljille esimerkiksi ruokailujen yhteydessä. Veljille Tuomaasta kertovien tekstien lukeminen tai kuuntelu oli osa pyhimyksen kunnioitusta. Lisäksi

mcccccij^o. Ks. myös Malin 1925, 93–95. Katalogi Uppsalan yliopiston kirjaston käsikirjoituksista ks. Andersson-Schmitt et al. 1992.

³⁶ Tuomaksesta oli jo tätä ennen kirjoitettu ylistyksiä ja hänen elämänvaiheitaan oli talletettu esimerkiksi useisiin dominikaanihistorioihin, mutta niitä ei voida pitää varsinaisesti hagiografisina teksteinä.

³⁷ Keskiaikaisia Tuomaan juhlapäivän lektioita ei editoitu mihinkään yleisiin moderneihin editiokokoelmiin eikä niistä ole myöskään yksittäisiä teoksia. Lektiot luettiin osana yörukousta, *matutinumia*.

³⁸ Translitteroituna Tuomaan 9 lukukappaletta täyttävät normaaleilla asjakirja-asetuksilla 4–5 A4-kokoista sivua.

³⁹ Esimerkiksi BAV, Vat. lat. 7592. Käsikirjoitus ajoittuu 1400-luvulle.

Tuomas oli heille tärkeä esimerkki niin Jumalan palvelijana kuin oppineenakin. Laajemman yleisön tekstien sanoma, Tuomaan pyhyiden ylistys, saavutti kuitenkin juuri liturgian, saarnojen ja näytelmien kautta.

Tuomaan lukukappaleet on tiivistetty Bernardus Guidoniksen kirjoittamasta Tuomaan elämäkerrasta. Bernardus aloitti teoksen suunnittelun todennäköisesti jo ennen kanonisaatioprosessin päättymistä. Legenda valmistui mahdollisesti noin vuonna 1326.⁴⁰ Guillelmus de Tocco kirjoitti elämäkertaa Tuomaasta kanonisaatioprosessin aikana ja esimerkiksi yksi käsikirjoitusversio oli paavin ja kuurian käytössä, kun Tuomaan kanonisaatioprosessin aloittamisesta päätettiin. Guillelmuksen teos valmistui ilmeisesti välittömästi kanonisaation jälkeen vuonna 1323.⁴¹ Näiden kahden kirjoittajan väliseen suhteeseen ei ole juurikaan tutkimuksessa puututtu tai pohdittu sitä, miksi kaksi lähes täysin samanaikaista ja sisällöltään hyvin samanlaista tekstiä kirjoitettiin. Tekstien samankaltaisuus on kyllä huomioitu vuosikymmenten kuluessa. Miksi lektioiden lähtökohdaksi valittiin Bernarduksen eikä Guillelmuksen legenda, joka näin jälkikäteen näyttäytyy ”virallisempänä”, ”kanonisoituna” elämäkertana? Syitä on todennäköisesti monia. Yksi merkittävimpiä lienee Bernarduksen kieli, joka on ilmaisultaan suurempaa ja siten yksinkertaisempaa. Hetkipalveluksessa kuultuna tällä voi ajatella olleen suuri merkitys. Toinen mielestäni tärkeä seikka Bernarduksen tekstin valitsemisen puolesta on ollut sen uutuus ja ajankohtaisuus. Muutaman vuoden myöhemmin kirjoitettuna, ja paremmin kanonisaation jälkeisiä tuulahduksia heijastelevana, teksti on vastannut paremmin ajan henkeä. Yksi hyvin merkittävältä näyttävä ero Guillelmuksen ja Bernarduksen tekstien välillä on dominikaanien suhde Tuomaksen ruumiiseen tämän kuoleman jälkeen.⁴² Sekä Guillelmuksen että Bernarduksen teksteistä näkyy problemaattinen tilanne: Tuomas, dominikaaniveli, oli kuollut sisterssiläisluostarissa ja haudattu sinne. Tässä tilanteessa dominikaanisäntökunta pyrki erilaisin tavoin todistamaan, että ruumis kuului heille ja että se tuli siirtää heidän

⁴⁰ Le Brun-Gouanvic 1996, 22; Colledge, 1974, 18.

⁴¹ Le Brun-Gouanvic 1996, 22.

⁴² Ruumis oli alun alkaen arvokas muisto Tuomaasta ja kanonisaatio teki siitä virallisesti myös pyhänjäänteeseen, reliikiin.

haltuunsa. Bernardus vie todistelut tästä asiasta omassa legendassaan huomattavasti Guillelmusta pidemmälle.

Seuraavassa esitän katkelmat kaikista kolmesta tekstistä; Guillelmuksen ja Bernarduksen elämäkerroista sekä lektioista, jotka pohjautuvat Bernarduksen tekstiin. Katkelmat kuvaavat Fossanovan munkkien ensimmäisiä toimia Tuomaan kuoltua luostarissa maaliskuun 7. päivän aamuna. Guillelmus on otsikoinut tapahtumia kuvaavan kappaleen *Ensimmäisestä translaatiosta ja ihmeellisestä tuoksusta ja [Tuomaan] ruumiin mätänemättömyydestä*:

Tämän jälkeen edellä mainittu apotti pohti sitä, kuinka tunnettu oli paikka, johon Tuomas oli haudattu, ja siten dominikaanit saattaisivat viedä pois ruumiin paavin luvalla, jonka määräyksestä ruumis oli haudattu kyseiseen luostariin. Tästä syystä hän siirretti [ruumiin] salaisesti pyhän Stefanuksen kappeliin luostarin puolelle.⁴³

Seuraavaksi Guillelmus siirtyy ajassa noin kuusi kuukautta eteenpäin. Bernardus puolestaan otsikoi vastaavan kappaleen (45) *Mitä ihanimpien tuoksujen pyhästä ihmeestä Tuomaksen ruumiin ensimmäisen translaation yhteydessä. Ja siitä pyhästä tavasta millä hänen ruumiinsa ja vaatteensa olivat säilyneet* ja aloittaa varsinaisen tekstin:

Tuomaan hautaamisen jälkeen apotti ja munkit pohtivat ja pelkäsivät, että myöhemmin dominikaanit saattaisivat siirtää pyhän opettajan ruumiin pois luostarista paavin luvalla, erityisesti koska hänen hautaamisensa jälkeen oli tehty laillinen asiakirja ja sen mukaan opettaja oli määrännyt ruumiinsa sopivan ajan kuluttua vietäväksi oman järjensä veljille Napoliin –⁴⁴

⁴³ *De prima eius translatione et de miraculo odoris et integritate eius corporis.* Post hec autem cogitans predictus abbas quod notus erat locus in quo corpus dicti doctoris erat humatum et quod posset eis auferri, procurantibus sui ordinis fratribus per mandatum summi pontificis, qui erat loco depositi corpus eius dicto monasterio commendatum, occulte ipsum de ecclesia transferri fecit ad capellam sancti Stephani iuxta claustrum.” Guillaume de Tocco, *Ystoria* (1323), luku LXVI.

⁴⁴ *De pio miraculo suavissimi odoris facto in prima translacione sacri corporis sancti thome. Et de integritate ejus in membris et vestibus divino munere conservatis* Post sepulturam sancti thome cogitantes abbas et monachi et timentes ne forsan in posterum corpus sancti doctoris ipsis invitis auferretur et transferretur a dicto monasterio, procurantibus fratribus sui ordinis per

Tämän jälkeen Bernardus kertoo salaisesta siirrosta ja palaa samaan tarinaan Guillelmuksen kanssa. Silmiinpistävin ero Guillelmuksen ja Bernarduksen välillä on jälkimmäisen kuvaus Tuomaan omasta toiveesta tulla siirretyksi dominikaaneille Napoliin sekä asiakirjasta, joka vahvisti toiveen.

Bernarduksen väitteeseen, että Tuomas oli itse määrännyt ruumiinsa siirrettäväksi Napoliin, tai asiakirjaan, ei viittaa kukaan häntä varhaisempi dominikaanikirjoittaja. Esimerkiksi Guillelmus, joka oli opiskellut ja toiminut myöhemmin Napolin konventin priorina, ei mainitse kyseisiä todisteita lainkaan. Guillelmus oli lisäksi kiertänyt laajalti Etelä-Italiaa keräämässä muistitraditiota Tuomaan elämästä ja kuoleman jälkeisistä ihmeistä ennen kanonisaatiokuulustelujen alkua vuonna 1319. Kaiken kaikkiaan vaikuttaa varsin epätodennäköiseltä, että Tuomaan tahto olisi ollut laajemmin tiedossa tai että virallista asiakirjaa Tuomaan ruumiin luovutuksesta olisi edes ollut olemassa. Molemmat vaikuttavat Bernarduksen itsensä lisäykseltä Tuomas-traditioon. Oletan, että lisäys sinänsä oli toivottu dominikaanien piirissä, ja että se vastasi heidän kanonisaation jälkeistä näkemystään Tuomaan ruumiin kuulumisesta heille eikä suinkaan Fossanovalle. Tämä vaikuttaa varsin selvältä sen perusteella, että molemmat seikat, niin Tuomaan tahto kuin asiakirjakin, ovat siirtyneet osaksi Tuomaan juhlapäivän liturgiaa. Liturgian osana tieto niistä on ainakin lähtökohtaisesti levinnyt laajalle ja ripeästi koko kristikunnassa. Kahdeksannessa lektiossa asia esitetään näin:

Tuomaksen hautaamisen jälkeen munkit pelkäsivät, että dominikaanit saattaisivat viedä pyhimyksen ruumiin pois vastoin heidän tahtoaan. Pyhä opettaja [Tuomas] oli nimenomaan pyytänyt, että hänen ruumiinsa siirrettäisiin sopivan ajan kuluttua hänen oman järjestönsä veljille Napoliin. Ja koska hänet oli haudattu [luostariin], määräyksestä tehtiin laillinen asiakirja.⁴⁵

mandatum summi pontificis, presertim quod sub deposito ibidem fuerat inde recipi publicum instrumentum et idem doctor mandaverat corpus suum ad fratres sui ordinis apud neapolim congruo tempore deportari –” Bernardo Gui, *Legenda*, 180.

⁴⁵ ”Post sepulturam sancti Thome timuerunt monaci ne sancti corpus ipsis invitis per fratres predicatorum ab eis afferretur presertimque sanctus doctor mandaverat corpus suum ad fratres sui ordinis apud Neapolim congruo tempore deportari. Et quia sub deposito ibi fuerat commendatum sicut publicum docuit instrumentum.” BAV, Vat. lat. 10153, f. 34ra.

Kaiken kaikkiaan Bernarduksen legenda ja sen pohjalle muotoillut lektiot kertovat Tuomaan ruumiin tärkeydestä dominikaanisääntökunnalle 1320-luvun loppupuolella. Koska liturgia oli väistämättä hyväksytty yleiskokouksessa, ja se näyttää vielä lähteneen leviämään nopeasti, Tuomaan ruumiin palauttamisen sääntökunnalle voi ajatella olleen laajasti dominikaanien intresseissä. Näyttää myös siltä, että vähintään sääntökunnan johto oli valmis laajaan propagandasotaan niiden oikeuksien puolesta, joita se katsoi omaavansa suhteessa Tuomaan ruumiiseen. Nähdäkseni lektio kahdeksan kertoo dominikaanisääntökunnan sisällä vuoden 1326 ympärillä eläneestä voimakkaasta tarpeesta saada Tuomaan ruumis haltuunsa.

Sitä, että Tuomaan dominikaaniliturgiassa kyseisessä lektiossa korostetaan nimenomaan ruumiin omistajuutta ja että se heijastaa ylipäätään ruumiin saamaa entistä keskeisempää asemaa, puoltavat monet käsikirjoitustraditiosta nousevat seikat. Esimerkiksi teksteissä, joiden yleisö oli laajempi kuin pelkkä dominikaanisääntökunta, Bernarduksen väitettä asiakirjasta tai Tuomaan halusta tulla siirretyksi Napoliin ei yleensä käytetä. Silmäänpistävin tämä jakso on Bernarduksen itsensä kirjoittamien tekstien välillä: kun Bernardus kirjoitti Tuomaasta elämäkerran osaksi laajaa pyhimyslegendojen kokoelmaa, *Speculum sanctoralea*, hän jätti kokonaan pois väitteen, jonka mukaan Tuomas halusi tulla siirretyksi Napoliin.⁴⁶ *Speculum* oli suunnattu yhtä lailla myös muille kuin dominikaaneille, sen oli ilmeisesti määrä korvata vanhempi Jacobus de Voragineen *Legenda aurea*.⁴⁷ Sama ilmiö on nähtävissä lektionareissa, jotka eivät olleet dominikaanikäytössä. Lektionarion, *ArchCap. San Pietro A. 9*, joka oli tehty Rooman Pietarinkirkkoa varten, Tuomaan osuus esimerkiksi seuraa dominikaanibreviarioiden lektioita melko tarkasti seitsemän ensimmäisen lektion osalta mutta huomattavasti lyhyemmässä muodossa. Kahdeksas ja yhdeksäs lektio on muotoiltu niistä aineksista, jotka ovat jääneet edeltävistä lektioista. Alkuperäisen kahdeksannen dominikaanilektion tieto ruumiin omistajuudesta on jätetty kokonaan pois.⁴⁸ Toinen lektionario, josta lektio 8 on jätetty kokonaan pois, mutta

⁴⁶ Toulouse, BM, Ms. 481, f. XLII^b.

⁴⁷ Vernet 1981.

⁴⁸ BAV, ArchCap. San Pietro, A. 9. Kyseinen lektionario on viimeistelty vuonna 1339 eli varsin pian sen jälkeen, kun Tuomaan juhla vahvistettiin ja juhlaliturgia valmistui dominikaanisääntökunnassa. Siitä on tehty hieman

joka kaikilta muilta osin seuraa hyvin uskollisesti vakiintunutta lektioiden tekstiä, on *Vaticanus latinus 7592*. Käsikirjoituksen tausta on epävarma, mutta näyttää siltä, että se on dominikaanien valmistama 1400-luvulla.⁴⁹ Sellaisena se kertonee siitä, että 1400-luvun aikana kiinnostus Tuomaan ruumiin omistajuutta koskeviin kysymyksiin lakastui, koska dominikaanisääntökunta oli saanut kallisarvoisen ruumiin omistukseensa paavi Urbanus V:n vahvistamana vuonna 1368.⁵⁰ Tämän jälkeen dominikaanit valmistivat Tuomaalle uuden liturgian, jossa keskityttiin nimenomaan ruumiin ylistykseen ja siihen, kuinka ruumis siirtyi dominikaaneille. Tätä Tuomaan ruumiin siirtopäivää, translaatiota, vietettiin noin vuodesta 1370 alkaen 28. tammikuuta aina Trenton kirkolliskokoukseen (1545–1563) saakka, jonka myötä juhla virallisesti poistettiin katolisesta ja dominikaaniliturgiasta.⁵¹

Jos Tuomaan ruumis ja kysymys sen omistajuudesta olikin tärkeä dominikaaneille, pieniä vihjeitä breviarioista on löydettävissä myös sen suhteen, että sääntökunta ei sittenkään seissyt aivan yhtenä rintamana Bernarduksen takana. Suurimmat erot, jotka 1300-luvun dominikaanibreviarioissa Tuomaan juhlapäivän lektioiden kohdalla on toisiinsa nähden havaittavissa, koskevat juuri tietoa Tuomaan ruumiin siirtämisestä Napoliin. Erityisen kiinnostava on Napolin kansalliskirjastossa säilytettävä breviario VI.F.6, joka on ollut käytössä kaupungin dominikaanikonventissa, San Domenico Maggioressa. Kyseiseen koodeksiin on ilmeisesti varsin pian Tuomaan kanonisaation jälkeen lisätty hänen

myöhemmin myös kopio, *ArchCap. San Pietro, A. 8*, joka on ajoitettu vaihtelevasti 1300- tai 1400-luvun puolelle. Tämän käsikirjoituksen alussa mm. mainitaan, että kyseisen käsikirjoituksen pyhimyslektiot on tarkoitettu luettaviksi *matutinum*-palvelun yhteydessä Pietarinkirkossa. Pietarinkirkon esimerkki on myös kiinnostava osoitus Tuomaan juhlan leviämisestä yli dominikaanisääntökunnan rajojen. Ks. myös Poncelet 1910; Salmon 1968.

⁴⁹ Dominikaanialkuperään viittaavat merkinnät dominikaanijuhlista, esim. Pietari Marttyyri on mainittu vain tällä nimellä, ilman usein dominikaanikonkateksstissakin esiintyvää selvennöstä ” – – Saarnaveljien sääntökunnasta – – ” Lisäksi lektionariossa on dominikaaninyhteyden ulkopuolella harvinainen Tuomaan kanonisaatiobulla lektioiden muodossa.

⁵⁰ BAV Vat. Lat. 7592 sisältää lektioiden muodossa myös Tuomaan kanonisaatiobullan, joten kahdeksannen lektion muuttaminen täysin tuskin viittaa siihen, että kiinnostus Tuomasta kohtaan yleensä olisi lakastumassa.

⁵¹ Bonniwell 1945, 236, erit. nootti 34.

juhlaansa, mutta kohta, jonka mukaan kyseiselle konventille oli määrätty kunnia olla Tuomaan ruumiin viimeinen lepopaikka, on jätetty pois. Napolin breviariosta on siis jätetty pois sanat *apud Neapolim*, ilmaisemassa paikkaa minne Tuomas oli määrännyt Bernarduksen mukaan ruumiinsa siirrettäväksi. Napolin version mukaan tuo kohta kuului yksinkertaisesti ”– – että hänen ruumiinsa siirrettäisiin sopivan ajan kuluttua hänen oman järjestönsä veljille” – ilman tarkennusta ”Napoliin”.⁵² Koska käsikirjoituksen lektiot on muutoin huolellisesti kopioitu vastaamaan niin sanottua normia, on hyvin epätodennäköistä, että kyseiset sanat, *apud Neapolim*, olisivat voineet jäädä käsikirjoituksesta pois vahingossa, erityisesti Napolin kohdalla. Tuomasta pidettiin nimenomaan napolilaisena dominikaanina siitä saakka, kun hän oli liittynyt sääntökuntaan kyseisessä kaupungissa vuonna 1244.⁵³ Onkin todennäköisempää, että Napolin dominikaanit eivät halunneet toistaa sanoja esimerkiksi siksi, että eivät suureksi harmikseen olleet saaneet kanssaveljensä Tuomaan ruumista haltuunsa toiveistaan huolimatta. Tai siksi, että he eivät halunneet haastaa riitaa parin päivämatkan päässä sijaitsevan Fossanovan luostarin munkkien kanssa.

Itse asiassa hyvin samanlainen esimerkki on Vatikaanin kirjaston dominikaanibreviario *Rossiani 80*, johon myös on lisätty Tuomaan juhla 1300-luvun alkupuolella. Tässäkin breviariossa Tuomaan lektiot vastaavat kaikilta muilta osiltaan normia, paitsi että sanat *apud Neapolim* on jätetty pois.⁵⁴ Myös Vatikaanin käsikirjoituksesta *Barberini latini 496* Tuomaslektioista on jätetty pois tarkennus siitä, minne Tuomaan ruumis kuului toimittaa Fossanovasta. Seikka on erittäin kiinnostava, kun huomataan, että muutoin lektiot keskittyvät nimenomaan Tuomaan kuoleman jälkeiseen aikaan ja ruumiiseen päinvastoin kuin yleensä Tuomas-tekstit, jotka käsittelevät myös pyhimyksen syntymää ja elämää.⁵⁵ Lektiot on todennäköisesti lisätty käsikirjoitukseen varsin pian Tuomaan kanonisaation jälkeen, jolloin ne ajoittuvat samaan aikaan kuin suurin osa tässä artikke-

⁵² Napoli, Biblioteca nazionale di Napoli, ms. VI.F.6.

⁵³ Tuomaan elämänsäkaaresta on runsaasti tutkimusta, ks. esim. Torrell 2002.

⁵⁴ BAV, Rossiani 80. Kyseinen käsikirjoitus on ajoitettu osin 1200- ja osin 1300-luvulle. Sen loppuosassa on lisäksi useita dominikaaniliturgiaan 1300-luvun alkupuolella vahvistettuja juhlia.

⁵⁵ BAV, Barb. lat. 496. Salmon arvelee breviaation olleen käytössä Emilian maakunnassa Italiassa, ks. Salmon 1968.

lissa käytetystä materiaalista eikä ajankohta sinänsä riitä selittämään eroa. Tämän artikkelin puitteissa on ikävä kyllä mahdoton mennä tarkemmin *Barberini latini 496* käsikirjoituksessa olevien poikkeavien lektioiden ja normiksi muodostuneiden lektioiden välisiin eroihin, mutta on todettava, että Tuomaan juhlapäivän liturgisilla teksteillä on selkeästi nähty olleen vaikutusvaltaa: alkuperäinen dominikaanilektio kahdeksan ja siihen tehdyt muutokset eri paikoissa eri aikoina todistavat niiden käytännön merkityksestä tietyn sanoman välittäjänä. Lektio heijastelee mutkikasta käytännön tilannetta ja dominikaanien suhtautumista yhteen sääntökunnan kuuluisimmista jäsenistä ja hänen ruumiiseensa.

Yhteenveto

Edeltävät sivut osoittavat, kuinka käsikirjoitusmateriaalin käyttö vähintäänkin rikastuttaa kulttuurihistoriallisen tutkimuksen näkökulmia ja kuinka sen käyttö on useiden ongelmien kohdalla myös välttämätöntä. Keski-aikeisten käsikirjoitusten käyttö on taito, jota ei saavuteta yhdessä yössä, vaan se kehittyy niin kauan kuin tutkimus niiden parissa jatkuu. Erilaisten keskiajan tutkimustaitojen hankkiminen ja käsikirjoitusten käytön harjoittelu onkin hyvä aloittaa mahdollisimman varhain, erityisesti jos tulevaisuuden haaveena on tutkijan ura. Käsikirjoituksen ymmärtäminen esineenä, sen ajoitus, käyttökonteksti, lyhenteiden sekä usein persoonallisiakin vivahteita omaavan käsialan ja kielen avautuminen ovat vasta ensimmäinen askel kulttuurihistorian tutkimukseen. Tältä askelmalta jatkuu keskiaikaisten lähteiden ymmärtämisen ja tulokinnan prosessi valitusta näkökulmasta käsin.

Esimerkkinä kulttuurihistorian näkökulmasta tässä artikkelissa käsittelemme yhtäältä Tuomaan juhlapäivän ja toisaalta hänen ruumiinsa merkitystä dominikaanisääntökunnalle myöhäiskeskiajan Euroopassa. Dominikanibreviarioiden tutkiminen antaa kuvan siitä, että Tuomaan juhlapäivän tekstit eri hetkivalveluksiin ovat vakiintuneet varsin nopeasti kanonisaation jälkeen. Tuomaan kultin sydänalueella Italiassa juhlapäivän kaava ja tekstien peruspiirteet näyttävät säilyneen (yhtä löytämäni tekstiä, *Barb. lat. 496* lukuun ottamatta) muuttumattomana aina 1320-luvulta vuosisadan loppuun. Tämä on alue ja aikakausi, johon

olen toistaiseksi ensisijaisesti perehtynyt. Lukuisat ekskursiot ranskalaisiin, muutama in espanjalaisiin ja saksalaisiin sekä pohjoismaalaisiin käsikirjoituksiin ja varhaiseen painettuun materiaaliin antavat minulle lähtökohdat olettaa, että dominikaanisääntökunnassa ympäri Eurooppaa juhlan arvo ja sisältö pysyivät pääsääntöisesti alkuperäisessä muodossa aina 1500-luvun uskonnolliseen myllerrykseen saakka.⁵⁶ Dominikaanisääntökunnan ulkopuolella hiippakunnissa variaatioita juhlan arvossa ja esimerkiksi lektioiden sisällössä on huomattavasti enemmän. Näin oli esimerkiksi keskiaikaisessa Ruotsin valtakunnassa.

On tärkeä huomata, että edellinen tulkinta liittyy Tuomaan kohdalla hänen juhlapäivänsä omaksumiseen, hetkikalvelusten rakentamiseen ja niiden tekstuaaliseen sisältöön päällisin puolin katsottuna. Itse asiassa tekstien yksityiskohdista on löydettävissä erittäin mielenkiintoisia eroja eri dominikaanikäsikirjoitusten välillä. Artikkelissa havainnoimistani eroista osa liittyy lektioiden kointiaikaan ja osa sen yhteisön tarpeisiin – tai murheisiin kuten ilmeisesti Napolin kohdalla – jossa kointiaito suoritettiin. Tuomaan juhlapäivän teksteistä voidaan mielestäni tehdä yleisempiäkin johtopäätöksiä breviarioiden arvon suhteen kulttuurihistorialliselle tutkimukselle: keskiaikaiset – ja itse asiassa vielä varhaiset painetut – breviariot voivat kertoa varsin voimakkaista paikallisista, ajallisista, yhteisöllisistä sekä yksilöllisistä tarpeista.⁵⁷ Tällaisina breviarioita voidaan tulkita esimerkiksi itseymmärryksen ja identiteetin valossa. Keskiaikaisen liturgian suhteen tulisi siis olla tarkkana. Ensinnäkin on tärkeää tarkastella eri sääntökuntien tai alueiden liturgiaa käytössä olleiden kirjojen tasolla, ei vain annettujen ohjeiden tai määräysten valossa. Toiseksi tietyn juhlapäivän tekstit voivat näennäisesti toistua samana esimerkiksi breviariosta toiseen. Useimmiten tämä on kuitenkin silmänlumetta ja tarkkaavaisen katseen alla käy nopeasti selväksi,

⁵⁶ Esimerkiksi Kansalliskirjaston fragmentissa F. m. VII. 44 on osa Tuomaan lukukappaleista (toisen lukukappaleen noin puolivälistä kuudennen lukukappaleen puoliväliin). Kyseinen lektionario on ajoitettu 1400-luvun ensimmäiselle puoliskolle ja se on todennäköisesti ollut dominikaanien käytössä Ruotsissa. Säilyneet osat vastaavat täysin nk. normia. Kiitän fragmentin ajoitukseen ja paikantamiseen liittyvistä tiedoista Jesse Keskiähoä.

⁵⁷ Esimerkiksi Turun hiippakunnasta on säilynyt useita seurakuntakäytössä olleita varhaisia painettuja breviarioita (1400-luvun lopusta ja vuossadan vaihteesta). Näissä on mm. käsin tehtyjä marginaalimerkintöjä, rukouksia, kalentereita yms. Ks. esim. Keskiäho 2008.

että keskiaikaiset liturgiset käytänteet ja liturgian välittämä sanoma ovat olleet huomattavasti monimuotoisempia ja rikkaampia kuin määräykset ja ohjekirjat väittävät.

Dominikaani-ideaalin mukaisen Tuomas-liturgian rekonstruoinen teksteineen ja musiikkeineen ei siis ole varsinainen ongelma: säilyneistä käsikirjoituksista ja niiden tekstien hyvin pitkälle menevästä samankaltaisuudesta voimme päätellä, millaisen liturgisen kokonaisuuden dominikaanien yleiskokous hyväksyi Tuomaan juhlaaksi vuonna 1326. Vaikka Tuomaan juhlan ideaalinen perusmuoto käykin tutuksi keskiaikaisesta materiaalista, joudumme usein jäämään pelkkien liturgisten kirjojen tasolle tietämättä, kuinka orjallisesti niitä hetkipalveluksissa seurattiin tai miten ne otettiin vastaan. Sen selvittäminen puolestaan, millaisia tulkintoja Tuomaasta tarjottiin läsnäolijoille hetkipalveluksissa tai messussa on haasteellista ja uskokseni myös hyvin vahvasti yhteisö- ja paikkasidonnaista. Sanomaan on vaikuttanut vahvasti esimerkiksi se, millaisessa tilassa – kuten kirkossa tai kappelissa – liturgista hetkeä on vietetty. Sanoma on mahdollisesti täydentynyt muusta tilassa olevasta ja Tuomaasta kertovasta tai häneen helposti liitettävästä aineistosta (alttaritaulu, seinäfreskot, veistokset ja reliikit), joka ympäröi yleisöä. Hetkipalvelusten ulkopuolella tärkeitä tekijöitä Tuomaan muiston ja sen monimuotoisuuden kannalta ovat olleet esimerkiksi saarnat ja näytelmät, joista ennen kaikkea viimeksi mainitussa on voitu varsin vapaasti tulkita virallisessa liturgiassa Tuomaasta annettua kuvaa. Liturgisten kirjojen, liturgian tilan ja esineistön yhteys kulttuurihistoriallisena tutkimuksena on osa-alue, josta keskiajan tutkimus voisi tulevaisuudessa rikastua vielä moninkertaisesti.

Lähteet

Käsikirjoituslähteet

Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV)
Archivio Capitolare San Pietro A. 8 (ArchCap. San Pietro)
Archivio Capitolare San Pietro A. 9
Barberinus latinus 400 (Barb. lat.)
Barberinus latinus 496
Ottoboianus latinus 137 (Ottob. lat.)
Rossiani 80
Vaticanus latinus 7237 (Vat. lat.)
Vaticanus latinus 7592
Vaticanus latinus 10153
Vaticanus latinus 13152

Helsinki, Kansalliskirjasto (KK)
C.IV.10
F. m. VII.1
F. m. VII.44

Napoli, Biblioteca nazionale di Napoli
Ms. VI.F.6

Pariisi, Bibliothèque Mazarin
Ms. 356

Toulouse, Bibliothèque Municipale
Ms. 481

Uppsala, Universitetsbibliotek
C 421

Painetut lähteet

Acta capitulorum generalium. Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica (MOPH), IV. Ed. Fr. B. M. Reichert. Romae 1899.

Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur..., 70 vol., Antverp-Bruxelles 1643–1940.

Bernardo Gui: *Legenda sancti Thomae Aquinatis. S. Thomae Aquinatis vitae Fontes praecipuae.* Ed. P. Angelico Ferrua O.P. Edizioni domenicane, Alba 1968.

Dominican penitent Women. Edited, translated, and introduced by Maiju Lehmijoki-Gardner, with contributions by Daniel E. Borstein and E. Ann Matter, preface by Gabriella Zarri. Paulist Press, New York & Mahwah 2005.

Franciscus Assisilaisen sanoma: Perugian legenda. Suom. Seppo A. Teinonen. Katolinen tiedotuskeskus, Helsinki 1988.

- Guillaume de Tocco: *Ystoria sancti Thome de Aquino* (1323). Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto 1996.
- Jacobus de Voragine: *The Golden Legend. Readings on the Saints*. Translated by William Granger Ryan, 2. vol. Princeton University Press, Princeton 1995.
- Pyhän Franciscus ja rouva Köyhyyt: Pyhän Franciscuksen romansi rouva Köyhyyden kanssa*. Suom. Seppo A. Teinonen. Kirjapaja, Helsinki 1985.
- Pyhän Benedictuksen luostarisääntö*. Toim. Tuija Ainonen & Maiju Lehmijoki-Gardner. Basam Books, Helsinki 2010.
- Pyhän Franciscuksen kukkaset*. Suom. Seppo A. Teinonen. Kirjapaja, Helsinki 1986.
- Johannes XXII: *Redemptionem misit* (Bulle de canonisation de Saint Thomas d'Aquin, Avignon, 18 Juillet 1323), *Fontes Vitae S. Thomae Aquinatis notis historicis et criticis illustrati*. Ed. D. Prümmer & M.-H. Laurent. Alkuteos: Revue Thomiste 1911–1937, osa 6, 519–530.
- Medieval Hagiography. An Anthology*. Ed. Thomas Head. Routledge, New York & London 2000.

Tutkimuskirjallisuus

- Andersson-Schmitt, Margarete, Hallberg, Håkan & Hedlund, Monica: *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C-Sammlung*, Band 5, *Handschriften C 401–550* (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis, 26:5), Almqvist u. Wiksell International, Stockholm 1992.
- Boyle, Leonard E. ja Gy, Pierre-Marie (ed.): *Aux origines de la liturgie dominicaine: le manuscrit Santa Sabina XIV L I*. École française de Rome, Roma; CNRS, Pariisi 2004.
- Bonniwell, William R., O. P.: *A History of the Dominican Liturgy 1215–1945*. Wagner, New York 1945.
- Clemens, Raymond & Graham, Timothy: *Introduction to Manuscript Studies*. Cornell University Press, Ithaca & London 2007.
- Colledge, Edmund: The Legend of St. Thomas Aquinas. *St. Thomas Aquinas, 1274–1974. Commemorative Studies*. Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto 1974, 13–46.
- Gleeson, Philip: Dominican liturgical manuscripts from before 1254. *Archivum fratrum praedicatorum (AFP)*, XLII (1972), 81–135.
- Harper, John: *The Forms and Orders of Western Liturgy from the Tenth to the Eighteenth Century. A Historical Introduction and Guide for Students and Musicians*. Clarendon Press, Oxford 1991.
- Heffernan, Thomas J. ja Matter, E. Ann (ed): *The Liturgy and the Medieval Church*. Medieval Institute Publications, Kalamazoo 2005.
- Heikkilä, Tuomas: *Pyhän Henrikin legenda*. SKS, Helsinki 2005.
- Immonen, Teemu: A Saint as a Mediator between a Bishop and His Flock: The Cult of Saint Bononius in the Diocese of Vercelli under Bishop Arderic (1026/7–1044). *Viator*, 39:2 (2008), 65–92.
- Katajala-Peltomaa, Sari: *Gender, Miracles, and Daily Life: The Evidence of Fourteenth-Century Canonization Processes*. Brepols, Turnhout 2009.
- Keskiaho, Jesse: Bortom fragmenten. Handskriftsproduktion och boklig kultur i den medeltida Åbo stift. *Historisk Tidskrift för Finland*, 3 (2008), 209–252.
- Keskiaho, Jesse: Liturginen järjestäytyminen. *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa*. Toim. Tuomas Heikkilä. SKS, Helsinki 2010. 92–104.
- Keskiajan avain*. Toim. Marko Lamberg, Anu Lahtinen & Susanna Niiranen, SKS, Helsinki 2009.
- Le Brun-Gouanvic, Claire: *Ystoria sancti Thome de Aquino de Guillaume de Tocco* (1323). Édition critique, introduction et notes Claire Le Brun-Gouanvic. Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto 1996.
- Lehmijoki, Maiju: Hagiografiat keskiajan tutkimuksen lähteenä. *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Toim. Eero Kuparinen. Turun yliopiston historian laitos, Turku 1997, 222–239.

- Lehmijoki-Gardner, Maiju: *Wordly Saints. Social Interaction of Dominican penitent Women in Italy, 1200–1500*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999.
- Malin, Aarno: *Der Heiligenkalender Finnlands. Seine Zusammensetzung und Entwicklung*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia, Helsingfors 1925.
- Mandonnet, Pierre: La canonisation de Saint Thomas d'Aquin. *Mélanges thomistes*, Paris 1934, 1–48.
- Mews, Constant: Remembering St. Thomas in the Fourteenth century: Between Theory and Practice. *Przegląd Tomistyczny*, XV (2009), 77–91.
- Palazzo, Eric: *A history of Liturgical Books from the Beginning to the Thirteenth Century*. Translated by Madeleine Beaumont. Liturgical Press, Collegeville (Minn.) 1998.
- Poncellet, Albertus: *Catalogus codicum hagiographicorum Latinorum Bibliothecae Vaticanae*. Apud Socios Bollandianos, 1910.
- Räsänen, Marika: Family vs. Order: Saint Thomas Aquinas' Dominican Habit in the Narrative Tradition of the Order. *Identity and Alterity in Hagiography and Cult of Saints* (Proceedings of the 2nd Hagiography conference organised by Croatian Hagiography Association 'Hagiotheca' held in Split, 28–31 May 2008). Ed. Ana Marinković and Trpimir Vedriš. Bibliotheca Hagiotheca, Series Colloquia, vol. 1. Zagreb: Hagiotheca, 2010. 201–218.
- Salminen, Tapio: Dominikaanit – Tallinna, Viipuri ja Turku. *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella*. Turun Maakuntamuseo, Turku 2003, 37–46.
- Salmon, Pierre: *Les Manuscrits Liturgiques latins de la Bibliothèque Vaticane, I, Psautiers, Antiphonaires, hymnaires, collectaires, breviaires* (Studi e testi, 251), Biblioteca apostolica vaticana, Città del Vaticano, 1968.
- Torrell, Jean-Pierre O.P.: *Initiation à saint Thomas d'Aquin. Sa personne et son oeuvre* [orig.1993]. Du Cerf, Paris 2002.
- Vernet, André: La diffusion de l'oeuvre de Bernrd Gui d'après la traditon manuscrite. *Bernard Gui et son monde* (Cahiers de Fanjeaux, 16), Privat, Toulouse 1981, 221–242.
- Walz, Angelo O. P.: *Historia canonizationis sancti Thomae de Aquino, Xenia Thomistica. Divo Thomae doctore communi ecclesia occasione VI centenarii ab ejus canonizatione oblata*. Vol. III, Romae MCMXXV. 105–172.

YKSILÖ JA VALTA
- OIKEUSTAPAHTUMAA KUVAAVIEN LÄHTEIDEN RISTIINLUKEMINEN

Hanne Koivisto

Esittelen artikkelissani metodisia lähestymistapoja ja työkaluja, joita kulttuurihistorioitsijalla on käytössään, kun hän tutkii oikeustapausta sekä viranomaisten että syytettyjen näkökulmasta. Avaan analysointimahdollisuuksia viranomaistoiminnan aikaansaamiin ja yksityisiin aineistoihin, joita asianosaiset ovat tuottaneet samoista tapahtumista, mutta eri asemista ja eri motivaatioilla. Esimerkkitapaukseni liittyy kahden vasemmistointellektuellin – kulttuurikriitikko, tiedemies ja kirjastonhoitaja, sittemmin kirjallisuustieteen professori Raoul Palmgrenin (1912–1995) sekä runoilija ja toimittaja Arvo Turtiaisen (1904–1980) – valtiopetokselliseen toimintaan ja sotilaskarkuruuteen sekä näistä seuranneisiin vankeustuomioihin 1942–1944.

Artikkelin ensimmäinen näkökulma avautuu viranomaistoiminnasta ja sen luomista lähteistä, eli sotien välisen ajan Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin muistioista valtion turvallisuuden kannalta epäilyttävistä henkilöistä sekä näiden muistioiden pohjalta tehdyistä syytekirjelmistä oikeudenkäynneissä. Tämän jälkeen käänän tarkastelukulman oikeustoimien kohteena olleiden henkilöiden itse tuottamiin, oikeudenkäynneissä käytettyihin lähdeaineistoihin: syytekirjelmän vastineisiin ja valituksiin oikeuden päätösasiakirjojen

tuomioista. Lopuksi lähestyn teemaa toisesta tulkintakulmasta – syytettyjen henkilökohtaisista kokemuksista, joita kuvaavat Turtiaisen ja Palmgrenin vankilapäiväkirjat. Pohdin myös moninäkökulmaisen lähestymistavan ja lähteiden ristiinlukemisen tuomia tulkintalinjoja, jotka osoittavat paitsi asianosaisten erilaiset merkitystodellisuudet myös sen, ettei yhtä tulkintaa asiasta voi olla, vaan ilmiön vastaanotto on ristiriitaista ja monitulkintaista.

Viranomaislähteet vallankäytön ilmaisijana

Ensimmäinen tutkimusnäkökulma avautuu siitä, miten viranomainen on määrittänyt yksittäisen kansalaisen tai ryhmän, mihin nämä kuuluvat. Lähtökohtana on ajatus, että viranomaismäärittelyyn liittyy aina vallankäyttö. Viranomainen edustaa yhteiskuntaa, hänellä on ylimpien hallintoelimiä luottamus, hän asettaa rajat ja valvoo, ettei niitä ylitetä. Viranomaiskäytännöt ovat institutionalisoituneita. Vaikka viranomaistoiminnan taustalla on kansalaisten puolueettomaan kohteluun tähtäävä laki, voi viranomaisten toiminta olla yhteydessä myös ideologisiin, poliittisiin tai uskonnollisiin tarkoitukseen – se saattaa myönteillä poliittisen vallankäytön voimasuhteita ja toteuttaa vallassaolijoiden päämääriä.¹ Nämä diskursiiviset, tiettyjä tarkoitukseen ajavat puhumisen ja kirjoittamisen käytännöt ovat mukana ”totuuden järjestelmän” muotoilemisessa ja siinä sosiaalisessa kokonaisuudessa, jota Michel Foucault on nimittänyt dispositiiviksi. Oikeustoimi poliisilaitoksineen ja vankiloineen muodostaa mekanismin, joka koostuu laeista, ohjesäännöistä, raporteista, syytekirjelmistä ja oikeuden päätöksistä, mutta myös instituutioiden konkreettisista toimintatavoista, kuten poliisilaitosten ja vankiloiden arkkitehtonista järjestelyistä vallankäytön toteuttamisessa.² Tutkimustyössä dispositiivisia voi käyttää metodologisena työkaluna,

¹ Ideologian ja valtiokoneiston suhteesta, ks. Althusser, 1984, passim.

² Foucault 2000, passim; Foucault 1998, passim. Erityisesti *Tarkkailla ja rangaista* sekä *Seksuaalisuuden historian* johdanto-osa *Tiedontahto* purkavat diskursiivisuuden ja vallan problematiikkaa. Foucault'n valtakäsityksistä laajemmin, ks. Alhanen 2007 ja hänen käyttämänsä lähteet, erityisesti 102–105. Foucault'n käytöstä kulttuurihistoriassa, ks. Kaartinen & Korhonen 2005, 126–127.

jolla tutkija analysoi valta-asetelmia, vallan käytäntöjä, vallan kohteena olemista ja sen kokemista tai vallan vastustamista.

Tutkija voi kysyä, mitä tavoitteita viranomaistoiminnalla on ollut, miten niitä on vaihteittain toteutettu sanoissa ja teoissa. Mihin konkreettisiin lausumiin, toimenpiteisiin ja institutionaalistuneisiin käytäntöihin viranomaistoiminta on johtanut, toisin sanoen, mikä on ollut vallan empiria?³ Huomion voi kiinnittää siihen, miten alistaminen ja vastarinta ovat jäsentyneet keskenään jännitteisinä, mutta toisaan ylläpitävinä, yhteisön sääntöjä ja normeja toteuttavina sekä tietyt ryhmät ja henkilöt marginalisoivina ja leimaavina prosesseina.⁴ Toisinaan vallankäyttö on kätkettyä, hienovaraista ja vaikeaa havaita, sillä kuten Foucault on painottanut, valtiokoneistot toimivat myös itseksensä niitä käyttävistä viranomaisista huolimatta. Vaikka Foucault'n näkökulmaa viranomaisten vallankäytöstä leimasi vasemmistolainen yhteiskuntakritiikki, se soveltuu hyvin erityyppisten poliittisten tosinajattelijoiden tutkimiseen, kun kohdistetaan huomio siihen, miten viranomaispuheessa on konstruoitu heistä käsitystä valtiolle vaarallisina yksilöinä, joita yhteiskunta on kuitenkin suvainnut tiettyyn rajaan asti. Tässä artikkelissa tarkastelen, kuinka Raoul Palmgrenia ja Arvo Turtiaista objektivoidiin tiettyjen tuomittujen ominaisuuksien kantajaksi ja miten he tähän reagoivat.⁵ Mutta jotta tämä voidaan

³ Kauranen & Rantanen 2005, 225; Kaartinen & Korhonen 2005, 126–127. Ks. myös Järvinen 2005, 19 sekä Viljanen 2003, 116, jotka käsittelevät Foucault'ta vallan ja tiedon yhteen kytkeytymisen näkökulmasta.

⁴ Ollila 2001, 80.

⁵ Erityisesti feministisessä tutkimuksessa on tutkittu, miten eri diskursseissa on konstruoitu käsitystä sukupuolesta, luokasta ja seksuaalisuudesta. Voidaan myös tutkia, miten on konstruoitu rikollisuutta tai sairautta. Esimerkiksi Jutta Ahlbäck 2005, 259–260, osoittaa historiallisen sosiologian näkökulmasta, miten oikeuspsykiatrisista teksteistä voi mikrohistoriaa ja Foucault-vaikutteista vallananalyysiä hyödyntämällä lukea, minkälaisia vallan diskursseja, merkityksiä ja sisältöjä teksti konstruoi mielisairaaseen naiseen. Kaisa Vehkalahti on kulttuurihistorian väitöskirjassaan *Daughters of Penitance. Vuorela State Reform School and the Construction of Reformation Identity 1893-1923* (Cultural History. University of Turku, 2008) hyödyntänyt Foucault-vaikutteista lähestymistapaa. Samaten Kirsi Tuohela on kulttuurihistorian väitöskirjassaan *Huhtikuun tekstit* kiinnittänyt huomiota subjektivoimisen/objektivoimisen prosesseihin tutkiessaan melankoliaa sairastaneita naiskirjailijoita. Ks. erityisesti Tuohela 2008, 36.

tehdä, on heidät sijoitettava 1930-luvun viranomaisten ja vallanpitäjien ajatustapojen kontekstiin.

Suomessa, kuten monissa muissakin länsimaissa, sotien välisenä aikana viranomaisten ja yleensä valtion valtakoneiston päämääränä oli yhteiskuntarauhan säilyttäminen, bolshevismien estäminen sekä oikeistolaisen politiikan ajaminen yhdistyneenä isänmaallisuuden vahvistamiseen. Suomen tilanne oli kuitenkin myös erityislaatuinen historiallisista syistä, sekä sisällissodan ajallisesta että Neuvostoliiton maantieteellisestä läheisyydestä johtuen. Neuvostoliitto koettiin vaarallisena ja vaaran tunnetta lisäsi se, että työväenliike toimi aktiivisesti sosialismin puolesta. Sen vasemman laidan toiminta kiellettiin kommunistilakien avulla. Aktiivisesta toiminnasta epäiltyjä varjostettiin, heistä kerättiin tietoja, joita kirjattiin muistioiksi ja näiden perusteella laadittiin syytekirjelmät. Tätä työtä tekivät Etsivän keskuspoliisin (EK) ja vuodesta 1939 Valtiollisen poliisin (Valpo, VP)⁶ etsivät, joista monet olivat entisiä upseereita ja poliiseja. Ideologisesti he olivat oikeistolaisia, isänmaallisia ja kielteisesti vasemmistoon suhtautuvia. Koska kaikkien yleisötilaisuuksien järjestäminen oli luvanvaraista, sai EK tiedon tilaisuuksista ja sen etsivät saapuivat paikalle tunnistamaan kommunisteiksi tiedettyjä ja tekemään muistiinpanoja puheista ja mielialoista. Heillä oli myös apulaisia – ”postiajia”, joiden työnä oli seurata varjostettuja ja informoida näiden tuttavaverkostoista. EK käytti myös solutusta ja tiedottajia, jotka kävivät kertomassa huomioitaan. Pidätykseen johtaneista tiedoista ja ilmiannoista EK maksoi huomattavan suuren rahapalkkion. Pienetkin tiedonmurut, myös juurut ja huhut sekä subjektiiviset luonnehdinnat henkilöistä, kirjattiin muistioihin, jotka järjestettiin henkilömapeiksi. Niihin kerättiin tietoa myös kuuntelemalla puheluita ja avaamalla kirjeitä. Mikään tieto ei ollut liian vähäpätöinen kirjattavaksi ja myöhemmin käytettäväksi syytteeseen asettamistilanteessa.⁷

⁶ Suomen Suojelupoliisin nimitykset: vuosina 1919–1938 Etsivä keskuspoliisi, vuosina 1939–1944 Valtiollinen poliisi, vuosina 1944–1948 Valtiollinen poliisi, joka oli vasemmistolaisten kontrolloima, vuodesta 1949 Suojelupoliisi.

⁷ EK:sta ja Valposta, ks. Lackman 1994, passim. Nykyisin EK:n Valpon muistiot ovat tutkijoiden käytössä, mutta huomattava on, että ne eivät ole täysin alkuperäisessä muodossa. Ennen avaamista tutkijoiden käyttöön Suojelupoliisi poisti niistä arkaluontoisen ja omaa virastoaan tahraavan

EK:n seuranta ulottui myös vasemmistointellektuelleihin. Ensimmäinen merkintä runoilija, kirjailija ja toimittaja, entinen hammasteknikko Arvo Albin Turtiaisesta on vuodelta 1935, jolloin tämä oli 31-vuotias, ja se koski Helsingin Maalariammattiosaston iltamia. Muistiosta ilmenee, että tilaisuudessa esitettiin Turtiaisen kirjoittama näytelmä *Vähän ennen lähtöä*. Siinä työtön mies luki kirjaa *Kuinka vallankumoukset syntyvät*, ”joka meillä luonnollisesti olisi kielletty”, kuten muistiosta todetaan. Näytelmän kulusta nostetaan esiin kohtia, joissa on poliittista väriä. Niihin kuuluu näytelmän loppu, jossa päähenkilö päätti lähteä mukaan ammattiyhdistystoimintaan.⁸ Seuraavalta seitsemältä vuodelta on kirjattu nelisenkymmentä ilmoitusta tilaisuuksista, joissa Turtiainen on mukana. EK:a kiinnosti ennen muuta tilaisuuksien ”kommunistihenkisyys”.⁹ Arvo Turtiainen määriteltiin raporteissa ”tulenkantajakommunistiksi”¹⁰, joka puheissaan siirtyi luokkataistelulinjalle, vaikka varoikin esittämästä räikeitä kannanottoja. Useimmat tilaisuuksista olivat kirjallisuusiltamia, joissa nuoret vasemmistokirjailijat lukivat tekstejään. Turtiaisen puheet käsitelivät monasti kirjallisuuden poliittisuutta tai työläisten kasvattamista proletaaritaiteen tekijöiksi ja vastaanottajiksi. Turtiaisen mainittiin kirjoittavan lehtiin ”jyrkästi vasemmistoaiheisia, tyytymättömyyttä nykyistä yhteiskuntajärjestystä vastaan sisältäviä kirjoituksia.”¹¹ EK:n huostaan päätyi myös runoja, joita arveltiin Turtiaisen kirjoittamiksi ja jotka sisälsivät hälyttäviä säkeitä:

– yhdessä kaikki Voittoon ja Päivään. / Kuka voi laskea päiviemme luvun./ Tuuli kantaa meitä, / ajatus kantaa meitä / ja laulu palaa hulumuten päittemme yllä./ Punainen laulu, Vapauden laulu./ MINÄ OLEN TULLUT. PERILLINEN / VÄKEVÄ KÄSI, RUOSKA JA RAKENTAJA / UUDESSA MAASSA.¹²

aineiston. Sodan jälkeen ns. Punainen Valpo teki omat ”puhdistuksensa” ja korjauksensa muistioihin.

⁸ Ilm. Rek. N:o 981/17.4.1935. Turtiainen Arvo Albin, HM 3672, Valpo II.

⁹ Ilm. Rek. N:o 398/ 10.2.36. Turtiainen Arvo Albin, HM 3672, Valpo II.

¹⁰ Esim. Ilm. Rek. N:o 2385/14.10.35. Turtiainen Arvo Albin, HM 3672, Valpo II.

¹¹ Päiväämätön ilmoitus 16.3. – 27.5. 37 välisenä aikana. Turtiainen Arvo Albin, HM 3672, Valpo II.

¹² Päiväämätön ilmoitus 1937. Turtiainen Arvo, HM 3672, Valpo II.

EK:n muistioista käy ilmi, että Turtiainen lähti vuonna 1937 Tukholmaan.¹³ Ruotsin suojelupoliisi antoi virka-apua varjostuksessa, mutta runoilija karisti etsivät jäljiltään eikä saatu selville, mitä hän puuhaili. Seuraavana vuonna Turtiaisen raportoitiin kirjoittavan metallityöläisten lakkokirjaa, ja hänen epäiltiin saaneen rahoitusta maanalaiselta kommunistiselta liikkeeltä.¹⁴ Talvisodan jälkeen Turtiainen kirjoitti Työläisrintamamiessyhdistyksen säännöt, ja etsivistä vaikutti siltä, että hänen kontaktinsa kommunisteihin voimistuivat. Osoituksena tästä oli se, että hän toimi myös Mauri Ryömän perustamassa Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyuden seurassa.¹⁵ Kuitenkin vasta 1941 sattui EK:n näkemyksen mukaan vakavampi tapaus: Turtiainen oli Talvisodan loppumisen jälkeen, Moskovan rauhan aikana lähettänyt työläisrintamamiesten huonoa taloudellista tilannetta koskevan avoimen kirjeen sosiaaliministerille. Kesäkuussa 1941 häntä alettiin etsiä turvasäilöön pantavaksi. Huhtikuussa 1942 Valpo ilmoitti pidättäneensä sotilaskarkuruudesta luutnantti Arvo Albin Turtiaisen.¹⁶

Samankaltaiset raportit kertovat Raoul Oskar Gånge-Rolf Armin Palmgrenin (pituus 183, vartalo tavallinen, hiukset mustat, kasvojen muoto kartio, silmät siniharmaat, puoluekanta vasemmistodemokraatti) vaiheista. Raportit alkavat vuodelta 1934 ja seurailevat tuolloin 22-vuotiaan Palmgrenin toimintaa ja esiintymisiä – paljolti samoissa tilaisuuksissa kuin Turtiainenkin.¹⁷ Ensimmäisen kerran hänet mainitaan osallistumassa Tulenkantajien kerhon itsenäisyyspäivän illanviettoon Elannon talossa, Siltasaarenkadulla:

¹³ Tukholma oli 1930-luvulla Suomen Moskovan kommunistien sillanpääasema ja kansainvälisen kommunismin keskuspaikka. Suomalaiset vasemmistointellektuellit kävivät Tukholmassa tapaamassa heitä, kuten myös pohjoismaisia aatetovereitaan. Rentola 1994, 83–120.

¹⁴ Ilm. Rek. N:o 262/3.2. 38. Turtiainen Arvo Albin, HM 3672, Valpo.II. Teos ilmestyi 1938 nimellä *Rautakourat*.

¹⁵ Esim. Ilm. Rek. N:o 2377/24.9. 40. Turtiainen Arvo Albin, HM 3672, Valpo II.

¹⁶ Kirjaus 19.6.41, maininta pidätyksestä Ilm. Rek. N:o 619, 3.4.42. Turtiainen Arvo Albin, HM, Valpo II.

¹⁷ Etsivien tapana oli listata kaikki tunnistamansa henkilöt jokaisesta raportoidusta tilaisuudesta ja sama raportti lisättiin sellaisenaan jokaisen mainitun henkilömappiin.

Raoul Palmgrenia pidetään jo aikoja sitten tietoisena kommunistina tahi ainakin lähes sellaisena. Hänen ansiostaan seurat ovat jyrkästi suuntautuneet vasemmalle. Hänen ansiostaan tutustuttu sosialismin teorioihin ja intouduttu tuomitsemaan johtajakaartin liian oikeisto-laista kantaa – ¹⁸

Vuodesta 1935 EK:n etsivät referoivat Palmgrenin poliittisia ja kulttuuripoliittisia puheita, joita hän piti esimerkiksi Akateemisen Sosialistiseuran juhlissa. Eräässä niistä Palmgrenin aiheena olivat valtataistelut yhteiskuntaluokkien välillä keskiajalta nykyhetkeen. Puheen loppuhuipennuksena hän kehotti erottamaan Sosialidemokraattisesta Puolueesta ne, jotka eivät olleet selkeällä marxilaisella kannalla. Työväestölle olisi korostettava kollektiivista ajattelutapaa, sillä vain joukkovoima johtaa voittoon.¹⁹ Estetiikkaa, historiaa ja sosiologiaa opiskelleen Palmgrenin puheista useimmat kohdistuivat kuitenkin kulttuuriin ja taiteeseen. Esimerkiksi Tulenkantajain seuran illanvietossa hän puhui teemasta ”Onko taidearvostelu objektiivista vai subjektiivista”. EK:n edustaja pikakirjoitti mahdollisimman tarkasti ylös puheen sisällön, joka alkoi feodaaliajan taiteesta ja päättyi nykyajan estetiikkaan, jonka Palmgren halusi muuttaa marxilaiseksi taidearvosteluksi. Esitelmä oli vaikeatajuinen ja sitä seuraavaan keskusteluun osallistuivat vain ”intellektualistit”, todetaan raportissa.²⁰ Palmgrenin kerrottiin puhuneen myös uskonnon vastaisessa kansalaiskokouksessa, jossa hän vaati kirkon erottamista valtiosta, uskonnonopetuksen poistamista kouluista, sosialistilain ja kiihotuspykälien kumoamista sekä ajatuksen- ja kokoontumisvapauden turvaamista.²¹ Kansanrintama-aate murtautui samoihin aikoihin

¹⁸ Lyhennysote (alkup. map. XII B. 6.) Ilm Rek. N:o 2554/ 10.12.34. Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM 3599, EK/Valpo II.

¹⁹ Ilm. Rek. N:o 204/26.1.35, Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM 3599, EK/Valpo II.

²⁰ Ilm. Rek. N:o 1246/15.5.35, Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM 3599, EK/Valpo II.

²¹ Ilm. Rek. N:o 1772/ 31.7.35; Ilm. Rek. N:o 2389/15.10.35; Ilm. Rek. N:o 2420/17.10.35; Ilm. Rek. N:o 2744/ 12.11.35. Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM 3599, EK /Valpo II.

vasemmistointellektuellien ohjelmaan ja Palmgrenin raportoitiin puhuneen sen puolesta sodan vastaisessa kansalaiskokouksessa.²²

Vaikka Palmgrenin näkemykset olivat poliittisesti jyrkkiä, EK ei pitänyt häntä kuitenkaan kovin vaarallisena kiihottajana hänen vaikeatajuisten ja paperinmakuisten esitelmiensä vuoksi. Mutta tilanne muuttui, kun Palmgren avioitui kommunistiperheen tyttären kanssa ja EK arveli kommunistien saavan vaikutuskanavan Palmgrenista. Osoituksena tästä EK kirjasi ylös erään tiedottajansa kuulumisen, jonka mukaan Moskova olisi tilannut Palmgrenilta kommunistien tavoitteisiin sopivan kulttuurielämää käsittelevän tutkimuksen.²³ Raporttien mukaan hän käsitteli yhä useammin poliittisia teemoja, kuten Hitlerin valtaanpääsyn syytä, Suomen itsenäistymisprosessia tai vasemmiston keskinäisiä voimamittelöitä, joissa hän puolusti jyrkän laidan edustajia.²⁴ Vuonna 1937 raportit vähenevät, mutta mainitaan, että SDP oli erottanut puolueesta Raoul Palmgrenin – muiden vasemmistolaidan edustajien tavoin. Talvisodassa hänen mainitaan olleen ”hyvin isänmaallinen”, mutta epäiltiin, että hän sodan jälkeen, Moskovan rauhan aikana, oli uudelleen liittynyt vanhaan leiriinsä.²⁵ Tältä jaksolta, jolloin Palmgren toimi Tampereen Kaupunginkirjaston johtajana, on vain pari raporttia. Hänen mainitaan puhuneen kirjaston edustajana, painottaneen hyvien kulttuurisuhteiden luomista Neuvostoliittoon sekä ottaneen levitettäväkseen Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran lehti-

²² Ilm. Rek. N:o 2389 / 15.10.35. Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM 3599, EK/ Valpo II.

²³ Ilm. Rek. N:o 577/ 25.2.37. Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM 3599, EK/Valpo II. Viestin toi Ruotsin kautta Neuvostoliitosta tullut Toini Maria Lundberg ja hän kertoi, että Moskovan toiveena oli saada tutkimus, jossa Snellman, Kivi, Aho ja muut tärkeät kulttuurivaikuttajat ”vasemmistolaistettaisiin”. Palmgrenin *Suurta linjaa* on pidetty tämän toiveen toteutumana, mutta hän itse kiisti jyrkästi idean tulleen Moskovasta.

²⁴ Ilm. Rek. N:o 2531/ 8.10.36; Ilm. Rek. N:o 3167/ 7.12.36; Ilm. Rek. N:o 564/ 24.11.37. Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM, EK/ Valpo II.

²⁵ AH2 3/96. Tätä jostain toisesta viranomaislähteestä tullutta leikettä edeltää Yleisesikunnan toimiston päällikön saama tiedonanto Palmgrenista. Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM, EK/Valpo II.

siä.²⁶ Elokuussa 1941 hänet julistetaan sotilaskarkuriksi – hän ei ollut astunut palvelukseen määräaikaan mennessä.²⁷

Raoul Palmgren ja Arvo Turtiainen piilottelivat sotapalvelusta Tammelundissa pitäen yhteyttä toisiinsa elokuusta 1941 maaliskuun alkuun 1942, jolloin heidät löydettiin ja pidätettiin samana yönä. Tästä lähtien heidän juttujaan – sotilaskarkuruutta ja valtio- ja maanpetoksellista toimintaa – käsiteltiin oikeudessa yhdessä. Prosessista syntyivät kuulustelupöytäkirjat, Turun hovioikeuden oikeudenkäyntipöytäkirjat syytekirjelmiseen ja tuomioineen sekä Palmgrenin ja Turtiaisen vastineet ja valitukset tuomioista uusine päätöksineen. Vankeusajan tuomitut viettivät eri vankiloissa, mutta pitivät harvakseltaan yhteyttä kirjeitse. He näkivät toisensa ohimennen muutaman kerran oikeudenistuntojen yhteydessä.

Uuden retoriikan analyysikeinot

EK:n ja Valpon muistiot sekä näihin perustuvat oikeusprosessin eri vaiheiden pöytäkirjat ovat kiinnostavia lähteitä. Paitsi että niistä voi lukea viranomaisten ja heidän takanaan olleiden poliittisten päättäjien tarkoituspäätäjä, löytyy niistä myös logiikka, joilla tieto ja valta kytkeytyivät yhteen ja joilla luonnehdintoja ja määritelmiä epäilyksenalaisista tuotettiin syytteiden nostamista ja tuomitsemista varten. Niistä näkyvät myös oikeuslaitoksen toimintaperiaatteet – syyttäjän tehtävänä oli syyttää epäiltyä raskaimman mukaan ja vastaavasti puolustuksen piti puolustaa epäiltyä syytteiden kiistämiseksi parhaimmalla tavalla. Ensimmäiseksi huomio kiinnittyy viranomaisasiakirjojen retoriikkaan ja rakentumiseen erilaisista tekstielementeistä. Etsin metodisia virikkeitä niiden analysointiin niin kutsutusta ”uudesta retoriikasta”, erityisesti sen piirissä tehdystä argumentaation retoriikan tutkimuksesta. Sitä on käytetty poliittisten puheiden sekä tieteellisten ja asiantuntijapuhei-

²⁶ Liite KdN 1258, 1754 – 40 – 8.10.40. Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM, EK/Valpo II.

²⁷ Tieto sotilaskarkuruudesta 13.8.1941, Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM, EK/Valpo II.

den purkamiseen,²⁸ mutta sitä voi soveltaa myös viranomaispuheiden analyysissä.

Ylipäätään retoriikassa on Aristoteleesta alkaen kiinnitetty huomio kolmenlaisiin elementteihin – eetokseen, paatukseen ja logokseen. 'Eetos' on se kuva, joka tekstin puhujasta rakentuu tekstiin. Sillä on merkitystä tekstin puhujan ja lukijan välille muodostuvalle suhteelle. Eetos tarkoittaa myös luonnetta ja vakaumusta: esimerkiksi viranomaisten tapa sanoa jotakuta ”isänmaalliseksi” tai ”kommunistiksi” koskee juuri henkilön toimintaa ohjaavaa eetosta. 'Paatos' tarkoittaa keinoja, joilla lukijan tunteisiin vaikutetaan ja luodaan toimintavalmiuksia. 'Logos' tarkoittaa vetoamista järkeen argumenttien avulla. Uusi retoriikan analyysi kiinnittää erityistä huomiota siihen tapaan, jolla kieltä käytetään sanoman perille viemiseksi tutkittaessa erilaisia tekstejä.²⁹ Metodia käyttänyt yhteiskuntatieteilijä Jaana Vuori painottaa, että vahvin keino osoittaa jokin asia totuudeksi on julkilausumaton edellytys tai hiljainen olettamus, jota ei ilmaista tekstissä suoraan. Toiseksi vahvin keino on esittää pelkkä väite.³⁰ Vakuuttamisessa käytetään myös intertekstuaalisuuden keinoja – tekstikappaleita siirretään paikasta toiseen ja ne saavat osan merkityksestään siitä, minkä toisten tekstien yhteyteen ne on siirretty. Lainaus tuo vanhan tekstin uuteen kontekstiin ja antaa sille uuden merkityksen. Intertekstuaalisuus voi olla lauseita, sanoja, esitystapoja tai viitteitä, ja niitä käytetään paljon asiantuntijateksteissä, mutta se voi myös yleisemmällä tasolla viitata yhteisiin taustaoletuksiin.³¹

Erityisesti argumentaation vakuuttavuus ja intertekstuaalisuuden käyttö kiinnittävät huomiota Turtiaisen ja Palmgrenin kuulustelupöytäkirjoissa, joiden perusteella heidät asetettiin syyteeseen valtiopetoksellisesta toiminnasta. Kummassakin käytettiin samoja perusteluja – julkilausumattomia edellytyksiä, hiljaisia olettamuksia ja suoranaisia väitteitä syytettyjen yhteyksistä kommunistien toimintaan. Kiinnos-

²⁸ Vuori 2004, 93–97.

²⁹ Aiemmin retoriikka tarkoitti nimenomaan puhujille annettua opetusta, kuinka vaikuttaa yleisöön parhaiten esimerkiksi oikeudessa pidetyissä puheissa. Uusi retoriikka tarkoittaa retoriikan analyysiä, se on tutkimusmenetelmä, jolla ei ole yhteyttä retoriikan keinojen opetteluun.

³⁰ Vuori on tutkinut sukupuolisuuden ja seksuaalisuuden retoriikkaa. Vuori 2004, 97–104.

³¹ Vuori 2004, 115–116.

tava kohta on siirtymä, jossa lukija johdatetaan mielessään yhdistämään SKP:tä koskevat väitteet ja Turtiaista koskevat syytteet toisiinsa samalle loogiselle jatkumolle, vaikka näiden välistä yhteyttä ei todisteta. Turtiaisen kuulustelu, jonka laatijaksi mainitaan Valpon ylietsivä, alkaa näin:

Sen jälkeen kun salaisen SKP:n ja SKNL:n [nuorisojärjestö] johtama julkinen kommunistinen yhdistystoiminta oli vuodesta 1930 lähtien valtiiovallan toimesta maassamme estetty lakkauttamalla kommunistien perustamat tai heidän valtaamansa yhdistykset, jotka lakia kiertäen yhdistysten säännöissä mainittuja, luvallisia tarkoituksperiä naamiona käyttäen, olivat toimineet sanotun salaisen puolueen maamme laillisen valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen väkivaltaista kumoamista tarkoittavan päämäärän saavuttamiseksi ja kommunistien itsenäinen julkinen järjestötoiminta näin ollen ei enää ollut mahdollista, olivat he alkaneet vähitellen liittyä sosialidemokraattisiin järjestöihin työskennelläkseen niiden piirissä kommunististen aatteiden hyväksi.³²

Teksti jatkuu toteamuksella, että Kommunistisen internationaalin VII kongressissa 1935 oli tehty päätös yhteis- ja kansanrintamapolitiikan hyväksikäytöstä, mikä tarkoitti sitä, että kommunistit alkoivat liittyä sosialidemokraattisiin järjestöihin sekä painostaa Suomea samanlaiseen liittoon Neuvostoliiton kanssa kuin Baltian maat. Teksti jatkuu kertaamalla kommunistien toimet talvisodan aikana, kun nämä koettivat heikentää kansan puolustustahtoa, ja sodan jälkeen he aloittivat kiihotustyön Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seurassa. Kyseessä oli kuitenkin:

viranomaisia erehdyttämään laadittu naamio – – jonka todellinen tarkoitus oli koko maan yli ulottuva työtätekevien teollisuustyöläisten ja talonpoikaiston liike lopullisena päämääränään valtio- ja yhteiskuntajärjestyksemme väkivaltainen kumoaminen, kommunistisen yhteiskuntajärjestyksen luominen maahamme ja sen saattaminen vieraan vallan alaiseksi.³³

Teksti jatkuu nostamalla esiin aiemmilta vuosilta kerätyistä raporteista otteita, joissa tiivistyivät Arvo Turtiaiseen henkilökohtaisesti liittyen

³² Ptk. no 58/42. Turtiainen Arvo Albin. Laati VP:n ylietsivä 3-17.III. Hgissä, Turtiainen Arvo Albin, HM 3672, Valpo II.

³³ Ibid.

”räikeäsananainen, laillisen hallitusvaltamme parjaus, Neuvosto–Venäjän järjestelmän ylistelevä ihannoiminen, peitetyin sanoin esitetyt kirjoitukset ’suuresta, vaikeasta ja ratkaisevasta tehtävästä’, joka kysyy voimia, uhrauksia ja uskallusta – –”³⁴

Vastaavasti Raoul Palmgrenin 60-sivuinen kuulustelupöytäkirja alkaa maininnoilla Kommunistisen internationaalin tavoitteista ja SKP:n pyrkimyksistä soluttautua sosialidemokraattiseen toimintaan ja se jatkui lausumalla, joka yhdisti Raoul Palmgrenin kommunistiseen toimintaan:

Tarkkaillessaan mainitunlaisten piirien ja liikkeitten toimintaa sekä valvoessaan yhteisrintama- ja kansanrintamatunnuksen alla kommunistisen internationalen kumouksellisten tarkoituksien toteuttamiseksi puuhailevien henkilöiden edesottamuksia, joutui Valpo toteamaan, että yhtenä innokkaimmista mainitun tunnuksen merkeissä toimivista henkilöistä oli jo vuodesta 1932 asti vasemmisto-oppositiota Suomen Sosialidemokraattisessa Puolueessa edustanut, tätä suuntaa kannattavien poliittisten yhdistysten ylioppilas, sittemmin – – Raoul Palmgren, joka Sosialidemokraattisesta puolueesta erottamisen jälkeenkin jatkoi politikoimista entisissä merkeissä – –”³⁵

Palmgrenin toiminnan motiivit nähtiin suorassa yhteydessä Moskovassa toimineen SKP:n vuoden 1935 puoluekokouksen päätöslauselmien tavoitteisiin. Kuulustelupöytäkirjan mukaan fasisminvastainen kansanrintama edellytti kommunismin aatteiden ja päämäärien julistamista, tähtäsi ”Sovjetvallan” perustamiseen Suomessa sekä kapitalistisen järjestelmän kukistamiseen, ”uuden, valoisan elämän” puolesta. SKP oli vaatinut ”IKL:n lakkauttamista, poikkeuslakien kumoamista, kansalaisvapauksien palauttamista sekä rehellistä rauhanpolitiikkaa suhteessa Neuvostoliittoon”. Pöytäkirja jatkoi, ”– – että kuulusteltava on, ei vain hyväksynyt sanotun sisältöistä ohjelmaa, vaan sitä myös innokkaasti toteuttanut, selviää hänen kertomuksensa jälempänä niistä kohdista, jotka koskevat hänen toimintaansa puhujana, esitelmöitsijänä, kansalaiskokousten puheenjohtajana jne.”³⁶

³⁴ Ibid.

³⁵ Ptk. no 51/42, 20.4.42. Palmgren Raoul Oskar Gånge-Rolf Armin, HM 3599, EK/Valpo II.

³⁶ Ibid.

EK:n ja Valpon syytekirjelmille ominainen piirre on vahva intertekstuaalisuus. Samoja tekstikatkelmia SKP:n kielletystä toiminnasta siirrettiin eri yhteyksiin, syytteitä perustelevaan. Samaten tiedusteluraportteja syytettyjen toiminnasta, joista oli monistettu kalkeeripapereilla useita versioita, leikeltiin sopiviin osiin ja liitettiin todistusaineistoiksi syyllisyyden osoittamista palvelevalla tavalla. Uudessa tekstiyhteydessä nämä tekstinpätkät, samaten kuin muut alkuperäisestä yhteydestään irrotetut katkelmat, huhut ja juorut toimivat julkilausumattomina edellytyksinä, hiljaisina olettamuksina tai suoranaisine väiteketjun osina vakuuttavalla tavalla. Kuulustelupöytäkirjoista edellä mainituin tavoin koostetut argumentaatioketjut siirtyivät syytekirjelmiin ja niistä edelleen oikeusistuinten päätöksiin.

Lukijapaikka: myötä- ja vastakarvaan lukeminen

Vallankäyttöä tutkivat käyttävät ”lukijapaikan” tai ”lukijaposition” käsitettä. Tulkinnan ja analyysin kannalta on tärkeää, mistä suunnasta viranomaistekstejä luetaan. Luetaanko ”oikein” ja ”hyvin”, ”myötäkarvaan” – kuten nämä tekstit on aikoinaan tarkoitettu luettavaksi, jolloin argumentaatio tukee vallankäytön oikeutusta, tässä tapauksessa syytettyjen syyllisyyttä – vai luetaanko ”väärin” ja ”vastustaan”, ”vastakarvaan”, kuten esimerkiksi monet feministiset tai erityyppisen sarron tutkijat ovat tehneet tavoitteenaan näyttää valtarakenteet sukupuolten välillä tai enemmistön ja vähemmistön välisessä suhteessa.

Vasemmistolaisen modernismin teoreetikon Walter Benjaminin alun perin kehittämä ”vastustava lukeminen” on keino tiedon ja vallan yhteen kytkeytymisen paljastamiseksi ja tekstin kirjoittajan auktoriteetin asettamiseksi kyseenalaiseksi.³⁷ ”Vastustavan lukemisen” tavoite on samalla merkinnyt ”eron lukemisen metodia”, ja tutkimuskohteen konstruointi on tullut tärkeäksi metodologiseksi kysymykseksi – kohteen politiikaksi. Tutkimus on pyrkinyt artikuloimaan tutkimuksen kohteena olleen eron tekstiin, vaikka se ei ollut tekstin ”uskollisen lukemisen” mukaista. ”Vas-

³⁷ Walter Benjamin esitti ajatuksensa historian lukemisesta vastakarvaan esseessään ”Historian käsitteestä” (”Über den Begriff der Geschichte”, 1940). Ks. erityisesti Benjamin 1989, 180–181.

tustava lukeminen” on käyttänyt hyväkseen totunnaisen ajattelutavan kyseenalaistamista. Se on kiinnittänyt huomion totuttujen vastakohtaparien paikkansapitävyyteen ja korostanut esiin tulleita ristiriitoja, paradokseja ja dilemmoja. Esille saatu ero on paljastanut vallankäytön mekanismit suhteessa tutkimuskohteeseen.³⁸

Vastaavasti voi viranomaisten laatimia kuulustelupöytäkirjoja lukea ”vastavirtaan” tai ”vastustavasti”, jotta saadaan esiin se tapa, jolla valtaa on käytetty syytettyihin, tässä tapauksessa poliittisiin toisinajattelijoihin.³⁹ Tällöin huomio kiinnittyy paitsi edellä analysoituihin argumentaatiotapoihin myös syytettyjen omaan ääneen, jonka pöytäkirjoista voi erottaa. Palmgrenin aineistoissa on useita hänen omia kommenttejaan, jotka on kuulustelun edetessä kirjattu pöytäkirjaan. Tutkija voi kiinnittää huomion kohtiin, joissa hän kieltää EK/Valpon raporttien tiedot. Selviää myös, että jotkut ilmaisut ovat Palmgrenin mielestä suppeita ja epätarkkoja, ja hän ihmettelee sitä, miksi pitkistä ja perusteellisesta tiedeellisestä esitelmästä on referoitu vain omaan aikaan tuleva poliittinen loppulausuma. Joidenkin poliittisten tilaisuuksien puheenvuorot ovat hänestä virheellisesti selostettuja, erityisesti sellainen on vuonna 1936 pidetyn iltaman juhlaesitelmän loppu, mikä Palmgrenin mielestä on talletunut etsivien raportteihin kerrassaan käsittämättömässä muodossa. Samaten hän kieltää ehdottaneensa, että Suomen itsenäisyyspäivä pitäisi muuttaa, kuten hänen väitettiin sanoneen eräässä tilaisuudessa.⁴⁰ Kiinnostava tekstikatkelma vastustavan lukemisen ja syytetyn oman äänen etsimisen näkökulmasta on myös kohta, jossa Palmgrenilta kysyttiin, oliko tämä kommunisti. Palmgren oli vastannut pitkästi ja akateemisesti perustellen marxilaista maailmankatsomustaan ja päätyi toteamaan, ettei ollut sitoutunut sen paremmin SDP:een kuin SKP:eenkaan ja piti itseään riippumattomana marxilaisena sosialistina.⁴¹

³⁸ Feministisen tutkimuksen ”vastustavasta” lukemisesta ja ”sukupuolieron politiikasta”, ks. Rojola 2004, 28–29, 38–40; Liljeström 2004, 13–16. Myös Jutta Ahlbäck kertoo omasta ”vastustavasta” lukutavastaan, jossa tarkoitus on korostaa tekstin ”säröjä”, ristiriitoja, katkoksia, vastakohtia. Ahlbäck 2005, 263.

³⁹ Liljeström 2004, 13; Rojola 2004, 39–40.

⁴⁰ Ptk. 51/42, 20.4.42, Palmgren Raoul Oskar Gånge-Rolf Armin, HM 3599, EK/Valpo II.

⁴¹ Ibid.

Näkemyksen yhteentörmäys ja syytetyn vastine syytöksiin – valtakamppailun näkökulma

Historia on taistelua totuuksien ja arvojen tulkinnasta.⁴² Vallankäyttö on paitsi oikeuslaitosten hallintokäytäntöä myös tarttumakohtia, joita erilaista voimaa omaavat löytävät toinen toisistaan. Valta on Foucault'n ajattelussa strategioita, joissa voimasuhteet tulevat vaikuttaviksi, ja se on myös toimintaa, jota harjoitetaan voimien hallitsemiseksi. Valtasuhteisiin liittyy kamppailua, jossa alistettu osapuoli voi osoittaa omaa, vastustavaa voimaansa. Vastustavaa voimaa on kyky ajatella ja taistella.⁴³ Poliittisilla toisinajattelijoilla vastustavaa voimaa on poikkeuksellisen paljon, myös vangittuina. Tutkimusasetelman voikin rakentaa myös valtakamppailun tai vallasta käytävän neuvottelun rekonstruktioiksi, jonka kaavaksi tulee: syyte, vastine, tuomio, valitus, uusi tuomio ja lopulta tuomion kärsiminen. Seuraavaksi analysoin Palmgrenin tapaus valtakamppailun näkökulmasta ja nostan esiin tavan, jolla syytetty puolusti omaa kantaansa. Kysyn, miten hän puolusti itseään.

Puolustusprosessi lähti liikkeelle siitä, kun syytekirjelmä valtiopetoksen valmistelusta luettiin Palmgrenille ja hän katsoi, ettei voinut hyväksyä sen sisältöä eikä siinä esitettyjä väitteitä hänen valtiopetollisena pidetystä toiminnastaan. Niinpä hän laati yksityiskohtaisen, monikymmensivuisen vastineen, jossa ilmaisi oman käsityksensä tapahtuneesta. Siitä käy ilmi toisenlaisesta poliittisesta positioista nähty todellisuus, joka törmäsi rajusti yhteen viranomaisten oikeistolaisen, isänmaallisuutta korostavan diskurssin kanssa. Samalla törmäsi toisiinsa kaksi täysin vastakkaista maailmankatsomusta. Eikä Palmgrenin vasemmistolaista, poliittisen vähemmistön ajattelutapaa vastassa ollut pelkästään poliisi- ja oikeuslaitoksen viranomaisdiskurssi, vaan laajemmin yhteiskunnan enemmistön ja valtion hegemoninen diskurssi, joka sisälsi jaetun ja hyväksytyt tiedon ja käsityksen maanpuolustuksellisista sekä valtion suojeluun liittyvistä asioista vallankäytön kaikkine muotoineen.⁴⁴

⁴² Alhanen 2007, 26.

⁴³ Alhanen 2007, 119–122.

⁴⁴ Jokinen 2004, 191–193. Jokinen on tutkinut sotilasteksteissä muotoutuvaa miehisyyttä ja kirjoittaa siihen liittyvistä hegemonisista diskursseista, jotka arvovalinnoissaan tulevat varsin lähelle poliisi- ja oikeustoimen käsi-

Palmgrenin tapauksessa hänen vastineensa syytekirjelmään on poikkeuksellisen hedelmällinen lähde, koska Palmgren kirjoitti vastineensa itse, vieläpä omalla kärjekkäällä, analyttisellä ja aggressiivisella tavallaan, kiistäen viranomaisten itseään koskeneet määrittelyt.⁴⁵ Valta-kamppailun analysoinnin näkökulmasta kiinnostavaa Palmgrenin vastineessa on se, että hän – tutkijankoulutuksen hankkineena ja kriittisen, marxilaisen ajattelutavan hallinneena – käytti nimenomaan edellä esitellyn kaltaista ”vastustavan lukemisen” tai ”vastakarvaan lukemisen” tapaa kyseenalaistaen kohta kohdalta syytekirjelmän epäloogisuudet ja vääristelyt systemaattisella ja yksityiskohtaisella tavallaan.⁴⁶ Tästä syystä annan sille tekstissä huomattavan tilan – kerron Palmgrenin vastaargumentoinnin pääkohdat hänen omaa näkökulmaansa korostaen, käyttämällä hyväksi tekstikatkelmia, joissa hänen äänensä pääsee esille välittäen myös vahvan tunnelatauksen – ärtymyksen, tuhtuneisuuden ja ylimielisyyden. Kriittinen lukija voi tällöin itse kiinnittää huomion siihen, kuinka vakuuttavalta Palmgrenin puolustus vaikuttaa suhteessa häntä vastaan esitettyihin syytteisiin ja pohtia samalla myös syytteiden uskottavuutta. Voidaankin kysyä, mistä tässä lopulta kamppailtiin ja millaisia panoksia tässä valtataistelussa käytettiin?

Palmgren aloittaa vastineensa toteamalla, että hän on ollut viimeiset viisi vuotta syrjässä poliittisesta toiminnasta, eikä ole aiemminkaan joutunut oikeusviranomaisten kanssa tekemisiin kuin eräässä painokanneasiassa. Niinpä hän katsoo, että hänen syyttämisenä johtuu pelkästään ”olosuhteiden ja poliittisten voimasuhteiden viimeaikaisista muutoksista”, toisin sanoen sotatilasta ja sen näkymistä. Sitten hän siirtyy osoittamaan syytteiden heikot kohdat. Syytteiden keinotekoisuus ilmeni hänestä jo siinä, että suurin osa niistä oli kokonaan omistettu Komin-ternin politiikan selostamiselle, sitten seurasi sellaisten vasemmistoliik-

tyksiä. Diskursseilla hän ymmärtää toiston ja variaatioiden kautta kiteytyneitä puhe- ja ajattelutapoja.

⁴⁵ Luonnollisesti puolustuspuheenpuheen tehtäväkin on torjua syytteet, mutta useimmiten asianajajat laativat vastineet asiakkaansa puolesta. Palmgrenkin oli yhteydessä tuomari Pekkalaan, muttei käyttänyt tätä puolustuspuheenpuheensa laatijana tai esittäjänä.

⁴⁶ Vastustavan lukemisen metodista onkin sanottu, että se itse asiassa kuuluu kriittiseen tekstin lukutapaan missä tahansa tekstianalyysissä. Ehkä tästä syystä siitä on tullut varsin paljon viljelty metodi.

keiden esittelyä, mihin hän itse ei ollut lainkaan osallistunut. Lopulta päästiin hänen osuuteensa ja Palmgren jatkaa:

vihdoin omistaen minulle, jota syyte koskee, vain yhden ainoan sivun. Tällöin on summittaisesti lueteltu toimintani Akateemisessa Sosialistiseurassa ja sen äänenkannattajassa Soihdussa, jäsenyyteni HTY:n Toveriseurassa, toimintani Tulenkantajain Seurassa, osallistumiseni Kiilan toimintaan, osallistumiseni joukkoliikkeisiin kuolemanrangaistusta ja sotaan vastaan, esiintymiseni puhujana kansanrintama-aatteen puolesta: yleisesti ottaen on tässä osassa syytettä juuri kansanrintamaliikkeestä tehty se yleiskaava, jolla kaikki kansanvaltainen ja vapaamielinen poliitikka tuona aikana leimataan rikolliseksi. Tälle lyhyelle alalle, on jo pujahtanut joukko virheellisyksiä, jotka osoittavat, kuinka keinotekoisesti improvisoitiin koko syytekirjelmä – – ⁴⁷

Tämän jälkeen Palmgren osoittaa virheitä todeten, etteivät ne ole mitään verrattuna niihin, jotka esiintyvät syytekirjelmän lopussa. Hänen sanottiin liittyneen jäseneksi Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraan, johon hän ei koskaan liittynyt ja jonka piirissä hän ei ollut toiminut.⁴⁸ ”On vaikeata arvioida, onko tämä väite tehty siinä varmassa uskossa, että niin on täytynyt tapahtua, vai onko syynä vain ollut se, että kuulustelupöytäkirjaa on luettu niin huolimattomasti – – Mutta vieläkin parempaa seuraa – –”.⁴⁹ Palmgren puuttuu kohtaan, jossa todetaan, että hän Tampereen kaupunginkirjaston johtajana oli ottanut jaettavakseen SNS:n lehtisiä ja siten osallistunut seuran kiihotustyöhön. Hän toteaa kyseessä olleen tavan, jonka mukaan suurten kaupunkien kirjastoihin otetaan varastokappaleet kaikesta kotimaassa ilmestyneestä kirjallisuudesta.

Palmgren jatkaa tuohtuneena: ”Onko sitten ihme, että kanneviskaalin syytekirjelmä on tehty näin hataralle pohjalle, kun se perustuu Valtiollisen poliisin tekemään kuulustelupöytäkirjaan, jossa minun antamani selitykset hukkuvat mitä mielikuvituksellisimpien muistio-

⁴⁷ Vastine Turun Hovioikeudelle Turussa 2.7.1942. Raoul Palmgren. Nina Palmgrenin kokoelma.

⁴⁸ Palmgren ei halunnut liittyä siihen, koska piti seuraa liian kommunistisena.

⁴⁹ Vastine Turun Hovioikeudelle Turussa 2.7.1942. Raoul Palmgren. Nina Palmgrenin kokoelma.

katkelmien väliin!⁵⁰ Palmgren muistuttaa, että kun nämä EK:n muistiot vuonna 1936 vuotivat julkisuuteen, joutui hallitus eroamaan:

Maassa oli silloin vielä olemassa julkinen mielipide, kuten kansanvallassa ainakin. Näytti silloin siltä, että nämä mielikuvitukselliset muistiot, joilla koko maan sivistyneistö ja kaikki vapaamieliset poliitikot leimattiin kominternin agenteiksi ja jokainen kansanvaltais-humanistinen aate bolshevismiksi, olisi kaikiksi ajoiksi naurettu hengiltä! Mutta nyt näemme uusissa olosuhteissa samojen muistioiden kummittelevan uudelleen, eikä kukaan naura; niillä on äkkiä salaperäinen pätevyys! Ilmiön tekee ymmärrettäväksi vain se, että se esiintyy aikana, jolloin tämänkaltaiset oikeusjutut koko Euroopassa ovat päivän muotia!⁵¹

Palmgren korostaa sitä, että hän on kulttuurikriitikko ja tiedemies – ei poliitikko, mutta poliittisten mielipiteitten vuoksi hän on nyt syytettynä, koska muistiot on tehty vain niitä esiin nostaan. Asiantuntemattomuus ja vääristelynhalu vaivaavat Palmgrenin mukaan syytekirjelmää: ”Kun minä kuulustelun aikana vastauksissani pyrin pahimpia vääristelyjä kumoamaan, on niitä jälkepäin korvattu uusilla välimerkinnöillä, ’selityksillä’, joilla viattomimmatkin asiat suoraviivaisesti asetetaan rikollisiin yhteyksiin.”⁵² Hänen vasemmistolaisen kautensa oli ilmoitettu alkaneen paljon aiemmin kuin se tosiasiallisesti alkoi. Se, että kommunistit tukivat Tulenkantajia, ei tehnyt Tulenkantajista kommunisteja, oikaisee Palmgren ja huomauttaa, että *Tulenkantajat*-lehteä enemmän kommunistit lukivat *Helsingin Sanomia*. Voimallisimmin Palmgren puolustaa kansanrintama-aatetta, jota hän aatetovereineen oli ajanut. Kyseessä ei ollut Kominternin ja SKP:n aate vaan aate, jonka nuoret vasemmistointellektuellit löysivät toisaalta. Kansanrintama oli eurooppalainen liike, sitä ei luotu Moskovassa, väittää Palmgren vastaan, sillä kansanrintamaa ei synnyttänyt bolshevismi vaan fasismi. Palmgrenin vastine jatkuu – kohta kohdalta hän osoittaa ”typeryyksiä”, ”väärää premissejä” sekä ”väärää johtopäätöksiä”.⁵³

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid. Suomen sotatila Neuvostoliittoa vastaan jyrkensi syytteiden perusteita ja annettuja tuomioita, minkä Palmgren vastineessaan osoitti.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

Palmgren kritisoi erityisesti kuulustelupöytäkirjan muistiotekniikka: ”Kun tosiasiat ovat niukat, turvaudutaan väärinkäsityksiin ja vääristelyihin. Kun selostettava menee yli ymmärryksen, tyydytään selostamaan perusteellisesti asioita, joilla ei luulisi olevan mitään tekemistä minun esitelmieni kanssa.”⁵⁴ Palmgren kiinnittää huomiota siihen, että kerrottaessa hänen esitelmistään esitetään sivutolkulla ”miljöokuvausta” siitä, kuinka monta kommunistia on tunnistettu kuulijoiden joukosta.⁵⁵ Palmgren näki Valpon retoriikan, erityisesti sen argumentaatiokeinojen läpi: ”Kysymyksessä on VP:n musta magia. On sanoja kuten kommunismi, SKP, Moskova, Komintern, yhteisrintama, joiden yhteyteen vain paperillakin muodollisesti liittäminen riittää kompromettoimaan ihmisen – –”.⁵⁶ Hän syyttää viranomaisia kuulustelupöytäkirjan ja syytekirjelmän tietystä pyrkimyksestä:

tahdotaan ilmeisesti antaa se kuva, että kommunistien v:n 1930 jälkeen alkaessa ’soluttautua’ sos.dem.puolueeseen, minä olisin ollut yksi niistä ’soluttajista’ ja että kommunistien 1935 omaksuttua kansanrintamataktiikan, minä jälleen yksinkertaisesti ollut heidän käytettävänä. On helppo singota tällaisia ylimalkaisia, kaavamaisia väitteitä. On paljon vaikeampi piirtää pätevä ja totuudenmukainen kuva yksilön kehityksestä ja hänen toimintansa tarkoituksesta.⁵⁷

Palmgrenin vastine on esittämistavaltaan itsetietoista ja itsetehosteista puolustusta. Oikeuslähteitä tutkineet painottavatkin sitä, että myös syytetyillä on usein ollut loistava retoriikan taju. He ovat tienneet, mikä merkitys kielellä, yksityiskohdilla ja asioiden esittämisjärjestyksellä oli. Erityisesti poliittiset toisinajattelijat ja vallankumoukselliset ovat nähneet oikeudenistunnon myös paikkana, jossa voi esittää näkemyksiään ja saada mahdollisuuden vaikuttaa, ei ainoastaan oikeusviranomaisten käsitykseen vaan myös yleiseen mielipiteeseen paikalla olleiden lehti miesten välityksellä.⁵⁸ Palmgrenkin käytti oikeudenistuntoa foorumi naan kertoakseen oman kehitystarinansa liberalismiin aatemaailmasta

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Verhoeven 2010, 96–98.

jyrkkään marxilaisuuteen. Hän päätti vastineensa vakuuttaen syyttömyyttään ja esittäen syytteiden hylkäämistä:

Toiminnassani ei ole mitään rikollista. En ole ollut yhteydessä minikään vieraan vallan edustajain kanssa, minä en ole toiminut minkään Kominternin tai SKP:n päätöslauselman perusteella esiintyessäni yhteisrintaman tai kansanrintaman puolesta. V:sta 1937 lähtien, jolloin minut erotettiin sos.dem. puolueesta, en ole kuulunut mihinkään puolueeseen. Olen ollut marxilainen sosialisti, olen suorittanut ratkaisuni itsenäisesti, välttämättä siitä, miellyttääkö se puoluetta tai suuntaa. Päämääräni on ollut sosialismi, työväenluokan ja kansan etu.⁵⁹

Yllä olevat rivit ovat hyvin latautuneet. Niissä korostetaan syytetyn puolueista riippumattomuutta ja itsenäistä, sosialistista maailmankatsomusta. Palmgrenin kaltaiset vasemmistointellektuellit näkivät itsensä täysin toisenlaisina toimijoina kuin laissa kielletyn kommunistisen puolueen jäsenet. Kokonaan toinen asia on, näkivätkö oikeusoppineet eron sosialisti-intellektuellin ja puolueuskollisen kommunistin välillä, kun kummankin tavoitteena oli Suomen sosialistinen tulevaisuus. Näyttääkin siltä, että Palmgrenin argumentointi ei tehnyt hovioikeuteen suurtakaan vaikutusta. Se ei suinkaan hylännyt syytettä, vaan tuomitsi samalla päätöksellä sekä Turtiaisen että Palmgrenin vankeuteen sotilas-karkuruudesta ja valtiopetoksen valmistelusta vedoten kaikkiin niihin perusteluihin, joita Palmgren ja myös Turtiainen omassa vastineessaan yrittivät kiistää: Turtiainen sai vankeutta viisi vuotta, Palmgren kuusi ja puoli, sekä kumpikin kansalaisluottamuksen menetyksen seitsemäksi vuodeksi yli vapausrangaistuksen. Hovioikeuden perustelut tuomiolle valtiopetokselliseen toimintaan syyllistymisestä perustuivat 1930-luvun toiminnan osalta alkuperäisten syytekirjelmien syytteille.⁶⁰

Kun Turun hovioikeuden päätös määräti Arvo Turtiaisen ja Raoul Palmgrenin syyllisiksi valtiopetokseen, se Michel Foucault'n käsittein joka tapauksessa objektivoi heidät valtiopetoksen tehneiden rikollisten ominaisuuksien edustajiksi ja valtiopetoksellisten tekojen tekijöiksi.

⁵⁹ Vastine Turun Hovioikeudelle Turussa 2. 7. 1942. Raoul Palmgren. Nina Palmgrenin kokoelma.

⁶⁰ Hovioikeuden perustelut päätökselle Arvo Turtiaisen ja Raoul Palmgrenin tuomioista. Hok.diaari. Fl. 210 no 4. Palmgren Raoul Oskar Gänge-Rolf Armin, HM 3599, Ek/Valpo II.

Oikeus käytti heihin valtaansa ja asetti heidät valtiollisen vangin asemaan, jolloin heidän olisi kuulunut muuttaa ajatteluaan, subjektivoitua halutunlaiseksi parannuksen tekijöiksi vankilaviranomaisten käyttämien kuritekniikoiden kautta ja tulla ulos vankilasta parannuksen tehneinä kansalaisina.⁶¹ Näin ei kuitenkaan käynyt, sillä kamppailu vallan käyttäjien ja vastustavaa voimaa omanneiden vasemmistointellektuellien välillä jatkui. Tuomitut eivät suostuneet subjektivoitumaan viranomaiskäsitelmien mukaisesti. He valittivat korkeimpaan oikeuteen, joka hiukan lievensikin heidän tuomioitaan. He eivät kärsineet niitä kuitenkaan loppuun, vaan muiden poliittisten vankien tavoin heidät vapautettiin sodan päätyttyä.

Näkökulman kääntäminen syytetyn tai tuomitun henkilökohtaiseen kokemukseen

Huomion kääntäminen viranomaisaineistoista yksityisestä elämästä kertoviin lähteisiin nostaa Palmgrenin ja Turtiaisen esille yksilöinä toisella tavalla. Viranomaisvallankin avulla yksilöstä rakennetaan pikkutarkasti yksilöity luonnekuva. Tällä toimenpiteellä viranomaiset nimenomaan pyrkivät ottamaan yksilön haltuunsa. Mutta kuten edellä osoitettiin, valankäytön kohteena olevan on vaikea tunnistaa siitä itseään, koska hän kokee asian täysin toisella tavalla. Yksilön ajatus- ja tunne maailmastaan tuottamien representaatioiden⁶² analysoimisella on kulttuurihistorian tutkimuksessa keskeinen sija. Tavoiteltaessa Turtiaisen ja Palmgrenin henkilökohtaisia tuntemuksia ja kokemuksia oikeusprosessista ja ennen kaikkea heidän keskinäisestä ystävyystyöstään antavat vankeusajan päiväkirjat, kirjeet ja muistiinpanot siihen mahdollisuuden. On kuitenkin pidettävä mielessä, että tutkijalla ei ole koskaan pääsyä historian henkilöiden autenttisiin kokemuksiin, vaan tutkimuksen kohteeksi nousevat ne kulttuurisesti määräytyneet tavat, joilla ihmiset ovat kielellistäneet

⁶¹ Ks. Alhanen 2007, 21–22, 103, 107–108.

⁶² Salmi 2010, 340. Representaatio voidaan ymmärtää ”puhumisen, esittämisen ja ymmärtämisen tavaksi, – – joka muotoili ja kutsui esiin kollektiivisen kulttuurisen referenssin. – – Representaatio on tapa käyttää merkityksiä ja merkityksen käytön paikka”. Kaartinen & Korhonen 2005, 133.

kokemuksiaan. Palmgrenin ja Turtiaisen tapauksessa näitä olivat vankeudessa kirjoitetut tekstit. Tutkintovangeilla oli enemmän oikeuksia kuin tuomion saaneilla, niinpä vankeuden alkuaikoina kirjoittaminen oli vapaampaa kuin tuomion täytäntöön panon jälkeen. Mutta tutkintovankeusaikanakaan ei saanut kirjoittaa mitään politiikasta tai vankilan oloista, eikä varsinkaan arvostella niitä. Arvo Turtiainen kirjoittikin vankilapäiväkirjansa alkulehdelle: ”Päiväkirjaparkani, monet kädet joutuvat selailemaan sen lehtiä, monet vieraat silmät viipymään riveilläsi. Tietoisuus siitä pidättää minua”.⁶³

Päiväkirjan kirjoittaja valitsee, mitä hän paljastaa itsestään ja miten hän itseään arvioi. Päiväkirjoihin kirjoitetaan henkilökohtaisia kokemuksia, mutta myös kulttuurisia diskursseja ja vastadiskursseja, tiedostamatonta ja tiedostettua, sitä henkistä maisemaa, jossa eletään. Päiväkirja on kirjoittajalle tuki ja turva, se on oma huone ja omaa identiteettiä säilyttävä ympäristö.⁶⁴ Vankilaloissa päiväkirjan merkitys painottui Turtiaiselle ja Palmgrenille entisestään, feminististen tutkijoiden käyttämä käsite ”oma huone” vertautuu konkreettisesti omaan selliin, josta tuli yksityinen, kodinomainen tila vankilan kontrolloiduissa laitosoissa, samoin kuin päiväkirjanpitämisestä tuli elämää kannatteleva tukikehikko.⁶⁵ Suurin ero Turtiaisen ja Palmgrenin päiväkirjojen myöhemmissä vaiheissa on siinä, että Palmgrenin vankilapäiväkirja julkaistiin hänen kuoltuaan (1996) ilman mainittavia muutoksia, joskin toimittajan esipuheella varustettuna. Turtiainen sen sijaan muokkasi itse muistiinpanoistaan ja muistoistaan pian sodan päätyttyä ja vapautumisensa jälkeen teoksen *Ihminen n:o 503 – erään kokeen päiväkirja* (1946). Ilmapiiri oli tällöin muuttunut vasemmistolaisemmaksi, ja tekstissä on vankilamuistiinpanojen lisäksi pohdiskelua ja muistelua. Siinä on myös jälkiviisautta, joka ei voi olla peräisin vankeusajalta.⁶⁶

⁶³ Puhtaaksi kirjoitetut muistiinpanot Arvo Turtiaisen vankilapäiväkirjasta. Turtiainen 1942, 1. Arvo Turtiaisen kokoelma, Kansan Arkisto.

⁶⁴ Jokinen 2004, 121–136.

⁶⁵ Sekä Turtiainen että Palmgren kirjoittivat vankilapäiväkirjaansa sellinsä kodinomaisuudesta. Kumpikin piti pääsyä omaan selliin yhteismajoitusvaiheen jälkeen suurena parannuksena vankilaloissa. Ks. esim. Palmgren 1996, 78, 83.

⁶⁶ Palmgrenin alkuperäiset päiväkirjat ovat hänen kokoelmassaan Kansan Arkistossa. Turtiaisen päiväkirjat on eräs hänen läheisistään puhtaaksi kirjoittanut koneella ja ne ovat Kansan Arkistossa luettavissa. Niistä ei voi

Sekä Palmgrenin että Turtiaisen päiväkirjat kuitenkin alkavat samojen tapahtumien – pidätyksen ja sitä seuranneiden kuulustelujen kuvauksilla. Kiinnostavaa ja ehkä yllättävääkin Palmgrenin vankilapäiväkirjassa on tunteellisuus hänen kertoessaan päivästä, jolloin Turun hovioikeudessa luettiin hänelle ja Arvo Turtiaiselle syytteet valtiopetokseen tähdänneestä toiminnasta. Aineisto sopsisikin mainiosti myös tunteiden tutkimukseen. Palmgren kirjoittaa, että tässä tilanteessa ilahduttavinta oli tavata ystävää Arvoa, hän tunsi ”ilon, solidaarisuuden ja turvallisuuden tunteiden kulkevan hyökynä” ylitseen.⁶⁷ Yhteinen kohtalo ja samanaikainen piileskely olivat tehneet Arvosta hänen läheisimmän ystävänsä. Matka hovioikeuteen on Palmgrenin kuvaamana kuin lomapäivä – aurinko paistoi ja ystävykset istuivat kaupungin läpi ajaneen kuorma-auton lavalla käsissään pienet, sirot käsiraudat. Arvo lausui Raoulille kirjoittamansa runon:

Kun kuulin nimeäni kuiskattavan / ja käännäin, sinut käytävällä näin.
 / Sun kalvaan muutos nähden siihen jäin. / – Sain kolme vuotta! / –
 Minä kaksi, veli! / Mut silmät molempien hymyeli: / Ei mitään hätää, /
 pieni mutka vain, / sun kanssas satoja on kerallain. / Vain hetki kärsi-
 mystä, / läpi muurien/ käy kätees tarttuin käsi vapauden.⁶⁸

Palmgrenin päiväkirja siirtyy kertomaan hovioikeudessa vietetystä päivästä, josta tuli pitkä ja ”nälkäinen”.⁶⁹ Seuraa kuvaus, joka päästää lukijan mukaan oikeudenistuntoon harvinaislaatuisella tavalla – vain päiväkirja voi sisältää tämänlaista, ”sisältäpäin” nähtyä kuvausta. Palmgren kuvaa oikeuden puheenjohtajaa, ”turpeaa, aitoporvarillista ilmes-
 tystä, joka muistutti hiukan porvariskuningas Louis Philippea”.⁷⁰ Tämä oli vuorotellen ”isällisen suojeleva, vuoroin oikeuden puheenjohta-
 jaksi ällistytävän pisteliäs ja hyökkäävä; mistään puolueettomuudesta ei ollut puhettakaan.”⁷¹ Palmgren mainitsee, että oikeudenistunnossa luovuttiin hänen osaltaan SNS:n jäsenyydestä, mutta jäljelle jäi hänen

tietää, ovatko ne täysin autenttisesti kopioidut, mutta vertaamalla niitä painettuun versioon voi löytää myöhemmin muutetut kohdat.

⁶⁷ Palmgren 1996, 95.

⁶⁸ Palmgren 1996, 96. Runossa mainitut tuomiot tulivat rintamakarkuruudesta, Turtiainen ja Palmgren olivat ohimennen nähneet toisensa jo kaksi kertaa aiemmin.

⁶⁹ Palmgren 1996, 97.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

1930-luvun toimintansa, ”osanotto kansanrintamaliikkeeseen, josta nyt on tehty pelkkä Kominternin toimintamuoto ja jonkinlainen poliittisen rikollisuuden yleiskaava – ja sen perusteella vaadittiin rangaistusta valtiopetoksen valmistelusta.”⁷² Palmgren kirjoittaa, että oikeuden istunnon jälkeen hän alkaisi tehdä vastinettaan, ja hän suunnitteli lähettävänsä sen Helsinkiin asianajaja, tuomari Pekkalan tarkastettavaksi. Pekkala oli neuvonut, että olisi keskityttävä kumoamaan ja selittelemään syytteen yksityiskohtia ja ”desavuoimaan” eli näkemään ennalta koko kansanrintama, mutta Palmgren oli jo tehnyt puolustuspuheestaan ”kansanrintaman apologian”⁷³:

Olin siihen tyytyväinen ja pidin sitä ainoana mahdollisena linjana. Sanoin suunnilleen tämän: minä olen siinä mukana, mutta se ei synnyntynyt Moskovassa vaan Pariisissa ja Madridissa, sitä ei ole synnyttänyt Kominternin taktillinen käsky, vaan eurooppalaisen demokratian hätä fascismin noustessa.⁷⁴

Palmgren jatkaa kertomalla suuresta päivästä hovioikeudessa:

luin dramaattisesti puheeni hovioikeuden herroille. Pidin sitä loogisesti vakuuttavana, katsoin sen lyövän maan tasalle oleellisen osan syyteainehistoriasta. Hämmästykseni toisteli syyttäjä puolustuspuheeni jälkeen aivan koneellisesti vanhoja syytteitään, ja kun ryhdyin vastapolemiikkiin, kiihtyi puheenjohtaja ja lähetti minut ulos...⁷⁵

Käytävässä Palmgren tapasi Turtiaisen, ja yhdessäolo tuntui hänestä silloin tärkeämmältä kuin kaikki HO:n pohdinnat ja päätökset.⁷⁶ Myös Turtiainen kertoo oman versionsa Palmgrenin tapauksen käsittelystä, ja lähteiden kerronnat täydentävät toinen toistaan, valottaen myös Palmgrenin tunnereaktiota paremmin kuin tämän oma teksti:

Käytävällä vuoroani odottaessani kuulin käsittelyhuoneen oven takaa hänen matalan äänensä, hänen lukiessa puolustuskirjelmäänsä. Yhtäkkiä lukeminen keskeytyi sekavaan äänen sorinaan, joka vähitellen kohosi kiivaaksi väittelyksi. Kuului Vähä-Kirvelän ärjäisy ja hetken

⁷² Ibid.

⁷³ Palmgren 1996, 99.

⁷⁴ Palmgren 1996, 100.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

kuluttua jälleen Raoulin lukuääni, nyt terävämpänä ja sähköisempänä kuin aikaisemmin. Mutta sitten keskeytyi lukeminen jälleen suoranaista tappelua muistuttavaan huutojen ja vastahuutojen tiimellykseen. Ovi temmattiin auki ja Raoul paiskattiin lunttineen käytävälle. Siinä hän seisoi kasvot hehkuen häntä tukevasti käsipuolesta puristava vartija rinnallaan. Loin häneen kysyvän katseen. Hän irvisti ja loihe lausumaan: – Luulen, että oikeuden puheenjohtajalta suuressa määrin puuttuu mielenmalti, jota pitäisi voida vaatia tuomarilta. – Ärsytitkö, kysyin minä? – En, hän ärsytti minua.⁷⁷

Kriittinen lähiluku tekstin avaajana

Turtiaisen vankilapäiväkirja on käsitteeltänsä analyttisempi ja avoimempi kuin Palmgrenin. Turtiaisen tekstissä on vivahteita, vihaiteita ja ristiriitoja, sekä kahden aikatason limitystä, mikä herättää lukijassa kysymyksiä tekstin osien kirjoitusajasta – ennen vai jälkeen vapauttamisen. Turtiaisen teksti on jatkuvaa identiteettipohdintaa ja maailmankatsomuksen erittelyä, kun asioiden merkitykset muuttuivat vankilassa tavalla, joka saa hänet ymmälle. Omaelämäkerrallista kirjoittamista tutkinut Paul John Eakin on erottanut tämän kaltaisista pohdintoista eri tasoja – teksteissä pohditaan muun muassa ”itsen” suhdetta ympäristöön, toisiin ihmisiin ja menneeseen elämään. Toisaalta niissä myös suhteutetaan koettua laajempiin diskursiivisiin konteksteihin. Monitasoisen ja jatkuvan itsereflektion avulla ihminen koettaa eheyttää identiteettiään.⁷⁸

Erityisesti jälkistrukturalistisessa kirjallisuudentutkimuksessa⁷⁹ on korostettu näkemystä, jonka mukaan kieli perustuu puutteelle ja menetykselle, joita kielen symbolit, metaforat ja metonymiat ilmaisevat.

⁷⁷ Turtiainen 1978, 122.

⁷⁸ Eakinin käyttämät käsitteet ovat ekologinen itse, vuorovaikutteinen itse, laajennettu itse ja käsitteellinen itse. Ks. tarkemmin Carlsson 2010, 182–183 ja hänen käyttämänsä teos Eakin, Paul John: *How Our Lives Becomes Stories: Making Selves*, Ithaca: Cornell University Press, 1999.

⁷⁹ Tätä lukutapaa kutsutaan myös dekonstruktioksi. Kun hermeneutiikasta ponnistava lukutapa pyrkii tavoittamaan tekstin alkuperäistä merkitystä mahdollisimman hyvin ja näkee sen aukottomana kokonaisuutena, yrittää

Tekstin pinnan alla on ristiriitoja, halkeamia ja murtumia, jotka johtavat lukijan teoksen ydinkysymyksiin. Tekstikriittinen lähiluvun menetelmä pyrkii paljastamaan tekstistä huolellisella lukemisella jännitteet, tekstin monimielisyyden, paradoksit sekä kuvallisuuden.⁸⁰ Lähilukua käytetään paljon historiantutkimuksessakin, jopa niin paljon, että lähiluvun käsite on laajentunut tarkoittamaan kaikkea huolellista ja tarkkaa lukemisesta, jonka avulla koetetaan päästä syvemmälle tekstin merkitysten ymmärtämiseen, tekstien kulttuuriseen syvärakenteeseen. Lähilukua käyttävä tutkija havainnoi tarkasti kaikenlaiset tekstissä esiintyvät ristiriidat ja jännitteet, paradoksit, toistot ja vaikeatulkintaiset kohdat löytääkseen niistä vihjeitä tekstien ulkopuolisesta maailmasta, kontekstista. Kontekstin johtolangat löytyvät tulkittavista teksteistä. Vieraannuttamisen metodissa tutkijan huomio kiinnittyy kaikkeen siihen, joka vaikuttaa oudolta, erilaiselta tai yhteensopimattomalta ja jonka selvittäminen vaatii asioiden merkityksellistämistä kontekstualisoimalla näitä piirteitä. Se taas vie tutkijan lähemmäksi menneisyyden ihmisten ajattelua ja kokemistapaa.⁸¹

Eräs Turtiaisen teoksen tarjoama, lukijan yllättävä yksityiskohta ilmenee, kun hän kirjoitti kaksi viikkoa vangitsemisen jälkeen yrityksistään saada yhteys Palmgreniin siinä kuitenkaan onnistumatta:

Jo Tammelundissa sovimme, mitä puhuisimme, jos sattuisimme joutumaan kiinni. Mutta kuitenkin olen hieman levoton. Huolellisimmastakin valmistelusta huolimatta jää aina jokin hatara kohta, missä ristiinpuhuminen vaara on suuri. Kuulustelujen sävystä päättäen on kaikki kuitenkin ainakin toistaiseksi sujunut kommelluksitta.⁸²

Mistä on kyse, tutkija kysyy? Mistä on sovittu huolellisissa valmisteluissa? Kommunistit valmistautuivat etukäteen pidätyksiin ja kuulusteluihin sopimalla, mitä puhutaan – ketään ei saanut paljastaa, mitään

dekonstruktio päinvastoin tarkoituksella osoittaa tekstissä olevia ristiriitaisuuksia ja ongelmia.

⁸⁰ Korsisaari 2008, 292, 302–303. Korsisaari kirjoittaa myös kaunokirjallisen kielen olemuksesta, jossa kieli toimii eri tavoin kuin yleensä kommunikaatiossa. Ryhti, kuvallisuus, soinnut, kerrontatekniikat toimivat kaikki vieraannuttamisen keinoina. Korsisaari 2008, 291. Lähiluvusta, ks. Pöysä 2010, 331–360.

⁸¹ Kaartinen & Korhonen 2005, 188–189.

⁸² Turtiainen 1978, 27.

ei saanut tunnustaa, kommunistinen toiminta ja kontaktit piti tiukasti kieltää. Oma ja toisten nahka piti pyrkiä pelastamaan, eikä valehtelu oikeudessa ollut väärin. Oliko näin vasemmistointellektuellienkin kohdalla, oliko heillä kuitenkin jotakin salattavaa, yhteyksiä kommunisteihin tai sekaantumista näiden toimintaan? Eivätkö Palmgrenin ja Turtiaisen vastineet olleetkaan vilpittömiä, kuten vastineita lukiessa olisi mielellään uskonut?

Se, mistä oli sovittu, ei paljastu, ohipuhumistakaan ei tapahtunut. Turtiaisen luottamus aatetoveriin palaa, kolmen kuukauden päästä hän kirjoitti heidän ystävyystään kuin mitään epäilyksiä ei olisi ollutkaan:

Tänään minua kohtasi odysseijani suurin ilo. Näin Raoulin – – siinä hän oli. – – Olin nähnyt toverin ja ystävän. Kymmenen vuotta olimme rinta rinnan taistelleet samoissa juoksuhaudoissa tämän maan taantumusta vastaan. Samaan aikaan olimme pakotetut vetäytymään maan alle. Yhdessä piileskelimme, yhdessä jouduimme kiinni. Hävisimme kumpikin suunnillemme vankityrmiin. Mutta samaten kuin hän on voinut olla varma minusta, olen minä ollut hänestä. En tiedä hänen koskaan pettäneen. Tämä on samaa sotaa.⁸³

Turtiaisen mieliala ylevöityy, siihen tulee sankaruuden⁸⁴ sävyä. Kansanrintaman sankareina hän kuvaa heitä silloinkin, kun he palaavat hovioikeudesta lyötyinä miehinä, nyt kyynisesti hymyillen ja Palmgren silmissään ivallinen ilme, jonka Turtiainen tiesi merkitsevän taistelua.⁸⁵ Kun hän astui hovioikeuden eteen heinäkuun 2. 1942, hän tunsi, että hänen vierellään kulki mies:

jonka tekojen motiivit ovat aina olleet puhtaat. Tiedän itse kulkeneeni tietä, jonka omatuntoni on valinnut. Kaksi on jälleen matkalla uhrilavalle. Emmekö ehkä tiedä syyllisyyttämme? Eikö kukaan vasemmistolainen, kapinoitsija, kommunisti, Hovioikeuden eteen astuessaan tiennyt rikollisuudestaan?⁸⁶

⁸³ Turtiainen 1978, 96.

⁸⁴ Vrt. Liljeström 2004, 141 sankaridiskurssista venäläisten Suuren isänmaallisen sodan diskurssina.

⁸⁵ Turtiainen 1978, 103.

⁸⁶ Turtiainen 1978, 100–101.

Katkelma perustuu Turtiaisen julkaistuun päiväkirjaan. Lukija ei voi vertailematta alkuperäistä käsikirjoitusta ja painettua versiota tietää, ovatko nämä viimeiset – tai muutkaan rivit – kirjoitettu vankilassa vai sieltä vapauduttua. Niissä saattaa olla myös jälkiviisautta, sillä ystävyyssophdinnan alku- ja loppupää ovat jossain määrin ristiriidassa keskenään. Päiväkirja antaa kuitenkin tutkijalle erinomaisen mahdollisuuden muodostaa käsitys Turtiaisesta ihmisenä – hänen ideologisesta vakaumuksestaan ja maailmankuvastaan. Huolimatta kaikesta siitä aineksesta, mikä päiväkirjassa pakostakin on kulttuurisesti välitynyttä, päiväkirja on kuitenkin intiimein lähde, mitä yksityisestä ihmisestä voi olla. Ja kun lukee rinnakkain Palmgrenin ja Turtiaisen päiväkirjoja, niistä näkyy erinomaisesti henkilöiden erilainen reagoititapa tapahtumiin. Esimerkiksi Turtiainen otti vastaan tuomarin lukeman syytekirjelmän lakonisemmin kuin Palmgren, hän ei reagoinut aggressiivisesti sen virheisiin tai syytteiden asetelmallisuuteen. Hänelle oli yllätys, että hänen toimintansa ja kontaktinsa olivatkin kaikki oikeusviranomaisten tiedossa:

Kylmänä, asiallisena luettelona se virtaa puheenjohtajan suusta hänen lukiessaan syytekirjelmää. Tapaus toisensa jälkeen kohoaa esiin. Hämästyttävän yksityiskohtainen selostus kaikesta, mitä vuosien mittaan on tullut tehdyksi, missä kaikessa on tullut oluksi osallisena, mihin suunnitellut ryhtyä, mitä puhunut, mitä ajatellut, mitä kirjoittanut, mitä aikonut kirjoittaa. Puheenjohtaja kerii juttua kuin lankavyöhyettä. Kuvitteleeko vielä joku olevansa syytön.⁸⁷

Kriittisessä lähiluvussa huomio kohdistuu siihen kuka puhuu, kenen näkökulmasta kerrotaan, keitä tekstissä esiintyy, sekä miten se mitä kerrotaan ja tapa, jolla se kerrotaan suhteutuvat toisiinsa. Turtiaisen päiväkirjateksti onkin kiinnostava myös kertomisen tavan näkökulmasta tarkasteltuna. Päiväkirja kuvailee, miten Turtiaiselle alkaa valjeta, mistä hänen toiminnassaan oli ollut viranomaisten näkökulmasta kyse – se, mitä hän itse oli 1930-luvulla pitänyt vain julkisina esiintymisinä, on tulkittu sota-aikana vehkeilyksi valtiota ja laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan. Häneltä kysytään: ”Oletteko ollut yhteydessä niihin ja niihin henkilöihin? Oletteko kuulunut siihen ja siihen järjestöön, ryh-

⁸⁷ Turtiainen 1978, 101.

mään, liittoumaan? Ettekö tiedä, että se ja se, jonka kanssa olette ollut yhteydessä, on rikollinen, aikaisemmin tuomittu, se ja se on vaarallinen kommunisti?”⁸⁸ Turtiainen vastaa, ettei tiennyt sitä, ja jatkaa, että hänen tarkoituksensa ja toimintansa ovat olleet vilpittömiä ja hyvässä mielessä tehtyjä. Yleinen syyttäjä hymyilee pilkallisesti, kirjurin silmissä on paheksuva ilme: ”Vai niin te luulette, kähisee puheenjohtaja vihdoin. – No niin, kukaan ei tietysti kiellä teitä ajattelemasta niin kuin ajattelette...”⁸⁹ Turtiainen kirjoittaa vielä, miten hänen selliin päästyään teki mieli saada äkkiä lakikirja käteensä, jotta voisi tutkia, sano-taanko siellä todella niin kuin hovioikeuden puheenjohtaja oli sanonut. Hän alkoi harkita asianajajan palkkaamista. Jo kuulustelujen alkaessa hän oli nähnyt kuulustelijan silmissä ilmeen: ”idealistinen aasiparka.”⁹⁰ Turtiainen tunsi olevansa ristiriidan repimä – toisaalta syytön, mutta kuitenkin samaan aikaan jo pelkkä syytekirjelmien paino oli murtaa hänet alleen.⁹¹

Edellä olevassa katkelmassa Turtiainen rakentaa tekstiä dialogin keinoin – päiväkirjan kerrontaan ilmaantuu muiden läsnä olleitten ääniä ja lukijalle välittyy dramaattinen tunnelma, jossa oikeutta käydään. Tekstiin tuleekin piirteitä, jotka tuovat mieleen fiktion ilmaisutavan, eikä hän kirjoita enää vain itselleen, vaan laajemmalle lukijakunnalle. Päiväkirjatutkijat puhuvat rinnakkaisteksteistä, joita päiväkirjan kirjoittajat hyödyntävät.⁹² Katkelmaa voi tulkita siten, että Turtiainen koettaa kirjoittamalla tajuta omaa tilannettaan, käsitteellistää sitä suhteuttamalla itseään viranomaisnäkökulmaan. Hän tajuaa, että kysymys oli ajankohdan poliittisten suhdanteiden merkityksestä.⁹³ Tilanteen hämmentävyyttä Turtiaiselle ilmentää se, että hän tekstissä asettuu itsensä ulkopuolelle, puhutellen itseään yksikön toisessa persoonassa. Sen voi ehkä tulkita kertovan identiteetin säröilystä: ”Etkö käsitä, että oikeu-

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

⁹² Tekstin dialogisuuden teoriasta tarkemmin, ks. Bahtin 1991, passim. Päiväkirjojen rinnakkaistekstejä voi löytää monilta elämänaloilta, mm. uskonnollisesta ja kasvatuksellisesta kirjallisuudesta, kaunokirjallisuudesta, filosofisista kirjoituksista jne. Ks. Hämmerle 2010, 145–146.

⁹³ Tässä on kyse edellä esitellystä ”käsitteellisen itsen” prosessoinnista.

den myllynkivet jauhavat näinä päivinä vain määrätynlaista viljaa, että mylläreinä toimivat määrätynlaiset miehet. On tekeillä kakku, jonka nimenä on yhteiskunnallinen rauha ja joka tarjotaan turskien, sotaa-käyvien miesten pöytään”.⁹⁴ Turtiainen koki olevansa ”pieni jyvänen, joka kohta putoaa myllynkivien väliin...raks, raks. Ei ollut hauskaa olla pieni jyvänen tällaisena aikana.”⁹⁵ Turtiaisen tekstissä toteutuu konkreettisesti päiväkirjateksteille ominainen jännitteisyys yhteiskunnan ja yksilön suhteen pohdinnoissa. Päiväkirja ei olekaan vain yksityinen, se on aina myös itsen ja toisen, julkisen ja yksityisen, yleisen ja erityisen sekä menneen ja tulevan välissä.⁹⁶ Edellä ollut katkelma saattaa myös olla myöhemmin kirjoitettu juuri siksi, että siinä on pohdiskelun aikaan saamaa kipeän asian etäännyttämistä ja vieraannuttamista itsestä.

Tulkintaehdotus lähteitä ristiinlukemalla – moninäkökulmaisuus metodina

Palmgrenin ja Turtiaisen päiväkirjoissa paljastuvat havainnot, tunteet, ajatusprosessit ja yritykset saada selvyys siihen, mitä oli tapahtunut ja mikä oli oma tilanne muuttuneissa olosuhteissa. Mielialan vaihtelut, epäily ja epävarmuus tulevat näkyviin toisin kuin viranomaislähteistä, joiden perusteella kummankin vakaumuksen voisi katsoa kestäneen suuremmitta kolhuitta. Kriittisen lähiluvun avulla voi havaita tekstin aukot ja jälkeinpäin kirjoitettujen jaksojen synnyttämän ristiriidan alkuperäisen tekstin kanssa. Päiväkirjat paljastavat, minkälaisesta näkökulmasta Turtiainen ja Palmgren kokivat ympäröivän maailman; heidän merkitysmaailmansa oli täysin vastakkainen kuin viranomaisten.

E erityisesti syyllisyyden ja syyttömyyden problematiikka nousevat tässä oikeustapauksessa keskiöön, ja eri lähtökohdista syntyneet lähteet tuovat siitä esille useita tulkintamahdollisuuksia. Vaikuttaa siltä, että viranomaiset olivat varmoja Turtiaisen ja Palmgrenin syyllisyydestä. Kunnan todisteiden puutteessa he kokosivat argumenttinsa

⁹⁴ Turtiainen 1978, 101–102.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ks. tarkemmin Hämmerle 2010, 146–148.

sillä logiikalla, että uskoivat valtiopetollisen toiminnan tapahtuneen, koska saadut todisteet vihjasivat siitä. Lukemalla oikeuslähteitä myötakarvaan tutkijakin vakuuttuu tästä.⁹⁷ Mutta kääntämällä näkökulma toisinpäin ja lukemalla Palmgrenin ja Turtiaisen subjektipositiosta⁹⁸ omia, syyllisyyden kiistäneitä vastineita tutkija vakuuttuu näiden vilpittömyydestä, niin uskottavasti ne oli kirjoitettu. Mutta yksityinen lähdeaineisto – vaikka siihen ei tässä tapauksessa edes kuulu tilityksiä eikä tunnustuksia – vihjaa silttenkin jostain muusta. Tutkija kysyykin kriittisesti, oliko kanssakäymistä kommunistien kanssa kuitenkin ollut enemmän kuin mitä syytetyt halusivat myöntää.

Palmgrenin tiedetään tietoisesti karttaneen kontakteja, mutta Turtiaisella näkyi niitä olleen. Varmasti myös Palmgren tiesi muiden vasemmistointellektuellien kommunistiyhteyksistä ja otti vastaan Moskovasta toimitettuja materiaaleja.⁹⁹ Todennäköisesti molemmat olivatkin liikkuneet rajapinnalla laillisuuden ja laittomuuden välimaastossa ja se, mikä sotaa edeltävinä vuosina oli vielä ollut viranomaisten seurannassa riittämätöntä syytteiden nostamista varten, aktualisoitui jatkosodan aikana valtiopetoksellisen toiminnan kriteerit täyttäväksi. Lähes vuosikymmenen takainen toiminta sai uudenlaisen merkityksen Suomen ollessa sodassa Neuvostoliiton kanssa, valtiopetokseen tähtäävän toiminnan kriteerit täytyivät tällöin vähäisimmillä teoilla kuin rauhan vuosina. Tämän seikan tajuaminen sai myös tuomitut ymmärtämään aikakauden ja menneiden tekojen välisen yhteyden ja seuraukset heille itselleen.

Edellä selostettu esimerkki osoittaa, että valottamalla Arvo Turtiaisen ja Raoul Palmgrenin oikeustapausta sekä viranomaislähteiden että heidän yksityisten lähteidensä suunnasta, useampien analysointitapojen avulla ristiinlukemalla, voi päästä monitasoisempaan tulkintaehdotukseen kuin katsomalla asiaa vain yhdestä näkökulmasta. Lähteiden moniäänisyys nousee sekin esille korostetummin, sillä samoin kuin

⁹⁷ Oikeuslähteiden analyysistä ns. oikeushermeneutiikan avulla, ks. tarkemmin Betti 2005, 117–119.

⁹⁸ Subjektipositio on näkökulma, josta käsin maailma näyttääytyy. Ks. tarkemmin Roman-Lagerspetz 2008, 170.

⁹⁹ Mauri Ryömällä ja Cay Sundströmillä oli yhteyksiä vielä paljon kiinteämmin, jopa maanalaisen SKP:n johtomiehiin, Helmer Adler oli kiinteästi yhteydessä Suomessa asuneisiin kommunisteihin; Jarno Pennanen ja Aimo Rikka olivat kielletyn puolueen jäseniäkin.

viranomaislähteet osoittautuivat moniäänisiksi, sisältäen myös syytettyjen omaa ääntä, näyttäytyvät myös yksityiset lähteet moniäänisinä, sisältäen viranomaisten kontrolloivaa ääntä sekä yhteisön ja yhteiskunnan eri poliittisten ryhmien äänten kaikuja. Sekä viranomaislähteet että yksityiset lähteet osoittautuvat myös moniaikaisiksi, sillä niitä oli muokattu tai kirjoitettu myöhemmin kuin vain sinä aikana, mistä ne varsinaisesti kertovat. Viranomaisten oikeusaineistot kumuloituivat, sisältäen jopa vuosikymmenen takaista aineistoa uudelleen järjesteltynä. Julkaistut alkuperäislähteet saivat uutta sisältöä joko kirjoittajan itsensä muokkamana (Turtiaisen päiväkirja) tai päiväkirjan toimittajan esipuheessaan avaamana, jolloin ne antavat lukijalle toisenlaisen perspektiivin tekstiin, kun se julkaistiin postuumina puoli vuosisataa kirjoittamisensa jälkeen (Palmgrenin päiväkirja). Tuorein moniaikaisuudesta kertova aikakerros rakentuu tutkijan lukukokemuksesta. Palmgrenin ja Turtiaisen oikeustapauksen tutkiminen on tässä aikahorisontissa täysin toisenlaista kuin se olisi ollut välittömästi sodan jälkeen.

Tutkijan valinta on, kummasta näkökulmasta hän tämäntyyppistä teemaa lähestyy – viranomaistenko, joiden tehtävä oli noudattaa lain toteuttamista ja jotka kaikki olivat myös erilaisia yksilöitä, vai syytettyjenkö, joiden ”tehtävä” oikeuden istunnoissa oli lähinnä koettaa päästä mahdollisimman vähällä tukalasta tilanteesta, sillä heidänkin oletettiin noudattavan lakia. Tutkijalla on myös mahdollisuus tarkentaa näkökulma – ei niinkään valtakamppailuun – vaan pelkästään yksilöön, kuten nykyään usein on tehtykin, kun on yritetty tavoittaa menneisyyden ihmisen omaa kokemustapaa maailmastaan.

Monien näkökulmien käyttö antaa mahdollisuuksia nähdä tutkittava yksilö samaan aikaan oman yhteisönsä, kulttuurinsa ja yhteiskuntansa jäsenenä; vallankäytön kohteena, mutta myös valtaan vaikuttavana; niin kulttuurinsa ja yhteiskuntansa säätelemänä, mutta myös sitä uudistavana, tuntevana ja kokevana omaa merkitysjärjestelmäänsä luovana yksilönä. Tutkija pystyy tällöin sijoittamaan tutkimuskohteensa omasta ajastaan katsoen menneisyyden aikahorisonttiin, sen erilaisten voimien – ajatusten, pyrkimysten ja tekojen, vallanpitäjien diskurssien ja niiden vastadiskurssien, julkisten ja yksityisten intressien, erilaisten ihmisenä olemisen ja maailmanymmärtämisen tapojen – risteyskohtaan, jossa jokaisella ihmisellä on ollut oma todellisuutensa ja totuutensa.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

EK/Valpo:

Raoul Palmgrenin henkilömappi, kotelon 151

Arvo Turtiaisen henkilömappi, kotelon 156

Kansan Arkisto

Arvo Turtiaisen kokoelma

Nina Palmgrenin kokoelma

Raoul Palmgrenia koskevat oikeudenkäyntiasiakirjat

Painetut lähteet

Palmgren, Raoul: *Vankilapäiväkirja. Raoul Palmgrenin epitafi 1940-luvulle*. Toim. Marja-Leena Palmgren. Pohjoinen, Jyväskylä 1996.

Turtiainen, Arvo: *Ihminen n:o 503/42. Erään kokeen päiväkirja*. Tammi, Helsinki 1978 (1946).

Tutkimuskirjallisuus

Ahlbäck-Rehn, Jutta: Pienuuden suuruus – mikrohistorian ja diskurssianalyysin välimaastossa. Esimerkkinä yksittäinen dokumentti. *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja läbestymistavat*. Toim. Marja Andersson, Anu-Hanna Anttila & Pekka Rantanen. Turun historiallinen yhdistys ry., Turku 2005, 255–273.

Alhanen, Kai: *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n ajattelussa*. Gaudeamus, Helsinki 2007.

Althusser, Louis: *Ideologiset valtiokoneistot*. Alkuteos: *Positions* (1976). Suom. Leevi Lehto & Hannu Sivenius. Kansankulttuuri & Vastapaino, Tampere & Helsinki 1984.

Bahtin, Mihail: *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Alkuteos: *Problemy poetiki Dostojevskogo* (1963). Suom. Paula Nieminen & Tapani Laine. Orient Express 1991, Helsinki.

Benjamin, Walter: *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta*. Toim. Markku Koski, Keijo Rakhonen & Esa Sironen. Suom. Raija Sironen. Kansan sivistystyön liitto, Tutkijaliitto, Helsinki 1989.

Betti, Emilio: *Hermeneutiikka hengentieteiden yleisenä menetelmäoppina*. Alkuteos: *Die Hermeneutik als allgemeine Methodik der Geisteswissenschaften* (1962). Suom. Jaakko S. Tuusvuori. *Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta*. Toim. Jarkko Tontti. Vastapaino, Tampere 2005, 108–121.

Carlsson, David: *Autobiography. Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*. Ed. by Miriam Dobson & Benjamin Ziemann. Routledge, London and New York 2010, 175–191.

- Foucault, Michel: *Seksuaalisuuden historia 1. Tiedontahto*. Alkuteos: Histoire de sexualité 1. Volente de savoir (1976). Suom. Kaisa Sivenius. Gaudeamus, Helsinki 1998.
- Foucault, Michel: *Tarokkailla ja rangaista*. Alkuteos: Surveiller et punir (1975). Suom. Eevi Nivanka. Otava, Helsinki 2000.
- Hämmerle, Christa: Diaries. *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*. Ed. by Miriam Dobson & Benjamin Ziemann. Routledge, London and New York 2010, 141–158.
- Jokinen, Eeva: Päiväkirjat tiedon lajina. *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Toim. Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2004, 118–140.
- Kaartinen, Marjo & Korhonen, Anu: *Historian kirjoittamisesta*. Kirja-Aurora, Turku 2005.
- Korsisaari, Eva-Maria: Keskeisiä kirjallisuudentutkimuksen suuntauksia. *Kirjallisuuden tutkimuksen peruskäsitteitä*. Toim. Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala. SKS, Helsinki 2008, 290–309.
- Järvinen, Hanna: Vallan empiriaa. Michel Foucault: La Volonté de Savoir (Tiedontahto) *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*. Toim. Hanna Järvinen & Kimi Kärki. k&h, Turku 2005, 15–22.
- Kauranen, Ralf & Rantanen, Pekka: Foucault, genealogia, arkeologia. *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Toim. Marja Andersson, Anu-Hanna Anttila & Pekka Rantanen. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku 2005, 217–254.
- Lackman, Matti: *Etsivä keskuspoliisi 1919–1937, Turvallisuuspoliisi, 75 vuotta. 1919–1994*. Toim. Martti Simola & Jukka Salovaara. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto, Helsinki 1994.
- Liljeström, Marianne: Esipuhe. *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Toim. Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2004, 7–8.
- Liljeström, Marianne: Kokemukset ja kontekstit historiankirjoituksessa. *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Vastapaino, Tampere 2004, 141–166.
- Mikkonen, Kai: Lukeminen tulkintana. *Kirjallisuuden tutkimuksen peruskäsitteitä*. Toim. Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala. SKS, Helsinki 2008, 64–90.
- Ollila, Anne: Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Helsinki 2001, 75–90.
- Pöysä, Heikki: Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteiden välisenä metodina. *Vaeltavat metodit*. Toim. Heikki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2010, 331–360.
- Rentola, Kimmo: *Kenen joukossa seisot? Suomalaiset kommunistit ja sota 1937–1945*. WSOY, Helsinki 1994.
- Rojola, Lea: Sukupuolieron lukeminen. *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Toim. Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2004, 25–43.
- Roman-Lagerspetz, Sari: Judith Butler. Performatiivisuuden politiikka. *Politiikan nykyteoreettikoja*. Toim. Kia Lindroos & Suvi Soininen. Gaudeamus, Helsinki 2008, 162–185.
- Tuohela, Kirsi: *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*. SKS, Helsinki 2007.
- Verhoeven, Claudia: Court files. *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*. Edited by Miriam Dobson & Benjamin Ziemann, Routledge, London & New York 2010, 90–105.
- Vuori, Jaana: Sukupuolen ja seksuaalisuuden retorinen analyysi. *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Toim. Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2004, 93–117.

ELOKUVAN TULKINTAKERROKSIA
- KEN RUSSELLIN *LISZTOMANIA* (1975) KULTTUURIHISTORIAN
MONIÄÄNISENÄ AUDIOVISUAALISENA LÄHTEENÄ

Kari Kallioniemi ja Kimi Kärki

”Totuus on fiktiota
kummallisempi.”¹

Tämän artikkelin tarkoituksena on pohtia audiovisuaalisten materiaalien käyttöä kulttuurihistoriallisen tutkimuksen lähteinä. Haluamme myös käsitellä konkreettisesti sitä, millaisia tutkimuskysymyksiä voitaisiin esittää valitsemallemme kohteelle, Ken Russellin fiktiiviselle elokuvalle *Lisztomania* (1975). Samalla kysymme, mitä fiktiivinen elokuva voi kertoa menneisyydestä ja millaisilla eri tavoilla se sijoittuu menneisyyden todellisuuteen. Erityisesti *Lisztomanian* kaltainen elokuva on oman aikansa vanki niin hyvässä kuin pahassa – sen vastaanotto on eri aikoina vaihdellut inhosta ja tyrmistyksestä ihailuun ja hämmästykseen, mikä johtuu osaltaan siitä, että siihen on tallentunut ainutkertaisella tavalla 1970-luvun pop-kulttuurin mielenmaisemaa. Se on eräänlainen satii-rinen rockmusikaali. Voisi sanoa, että *Lisztomani*a ei välttämättä olisi voitu tehdä juuri tällaisena ennen tai jälkeen 1970-luvun, siksi se avaa

¹ The Beatles -rumpali Ringo Starr paavina *Lisztomani*assa. Kaikki sitaattisuomennot tekijöiden.

alkuperäislähteenä hyvin aikansa käytäntöjä. Olennaista kulttuurihistoriallisen tulkinnan kannalta ei olekaan elokuvan hyvyys tai huonous vaan se, miten elokuva avaa tietyn aikakauden – siihen voi kohdistaa hyviä tutkimuskysymyksiä, se on hedelmällinen alkuperäislähde ja jopa pääasiallinen tutkimuskohde.

Artikkelimme ei pyri tarjoamaan mitään totalisoivaa alkuperäisaineistojen lukutapaa, vaan useita erilaisia tulokulmia tulkintalanteeseen. Pohdimme, miten juuri tältä erityiseltä audiovisuaaliselta aineistolta voi kysyä olennaisia kysymyksiä. Näitä tapoja voi soveltaa erilaisiin audiovisuaalisiin aineistoihin, kulloinkin tarpeen mukaan. Tällöin on tutkijan harkinnan mukaan poimittava teoksen tulkinnan kannalta olennaiset teemat sekä valittava näkökulma ja tutkimuskysymykset.

Emme halua sanoa, että tämän artikkelimme puitteissa esitellyt tulkintatavat ovat ainoita oikeita, emmekä varsinkaan, että tulkinta täytyisi tehdä kaikilla mainituilla tasoilla. Haluamme sen sijaan tuoda tarjolle erilaisia apuvälineitä audiovisuaalisten aineistojen avaamiseen, niin historian-, kulttuurin- kuin taiteentutkimuksen piiristä. Oppiaineena kulttuurihistoria sijaitsee näiden tutkimusperinteiden risteyskohdassa. Täten pyrimme kontekstualisoimaan elokuvaa 1970-luvun aikalaistodellisuuteen, sijoittamaan sen osaksi valmistumisaikaansa audiovisuaalisena ja omalaatuisen estetiikan omaavana tuotteena, elokuvahistoriallisesti sekä historiaa käsittelevänä elokuvana. Erityinen pääpaino on elokuvan tekijäkaartin itseymmärryksen analyysissä laajan alkuperäisaineiston kautta, mutta tarkastelemme myös itse filmin tapahtumia eri perspektiiveistä ja aikatasoista käsin. Aineistojen lähilukua pyrimme tekemään varsin yleisellä tasolla; emme pyri avaamaan aineistoja sekunti sekunnilta, vaan tarkastelemaan erilaisia avainkohtauksia nimenomaan historiantutkimuksen ja aikalaistodellisuuteen sijoittamisen kautta.

Artikkelin aluksi esittelemme elokuvan historiallisen päähenkilön, säveltäjä Franz Lisztin (1811–1886), sekä elokuvan ohjaajan Ken Russellin (1927–2011).² Tämän jälkeen pureudumme elokuvan juoneen ja tyyliin. Tämän kuvailevan luennan jälkeen pohdimme elokuvalla esitet-

² Artikkelin esimerkkiteos ajankohtaistui Ken Russellin menehdyttyä viikko artikkelin valmistumisen jälkeen.

täviä mahdollisia kysymyksiä. Näiden pohjalta suoritamme esimerkin-omaista lähilukua yhdestä elokuvan avainkohtauksesta.

Elokuvalle rinnakkaisena toisena lähde-esimerkkinä tarkastelemme alustavalla tavalla elokuvan soundtrackia, joka julkaistiin myös äänilevynä. Se on osa elokuvan audiovisuaalista maisemaa ja aikansa rock-musiikkielokuvien oheistuote. Sitä voikin tarkastella niin itsenäisenä albumina, elokuvan soundtrackina kuin elokuvan markkinointia edistävänä julkaisuna. Tätä kautta se tarjoaa tutkijalle lukuisia eri mahdollisuuksia lähestyä äänitteitä historiallisesta perspektiivistä.

Lisztomania, Franz Lisztin asema musiikin historiassa ja Ken Russell kiistanalaisena elokuvaohjaajana

Lisztomania on episodeittain etenevä kuvaus säveltäjä, pianisti ja orkesterinjohtaja Franz Lisztistä, hänen tähteydestään, naisseikkailuistaan ja perheestään sekä hänen suhteestaan toiseen 1800-luvun säveltäjäjättiläiseen Richard Wagneriin (1813–1883). Kumpikin kuvataan taidemusiikin 1800-luvun supertähtinä, jotka rinnastuvat varsinkin englantilaisen The Who -yhtyeen laulajana tunnetun Roger Daltreyn pääosasuorituksen kautta 1970-luvun rockin tähtikulttuuriin. Varsinkin kohta, jossa Liszt soittaa ”Chopstick Fantasia” -kappaletta hysteriselle naisyleisölle, nostaa ”lisztomanian”³ – yhden maailman ensimmäisistä fanikulteista – elokuvan kerronnalliseen keskiöön.

Toisessa tärkeässä roolissa elokuvassa on kilpailu Wagnerin ja Lisztin välillä. Wagner esitetään satiirisena saksalaisuuden ruumiillistumana. Hän on aluksi kapinallinen ja radikaali merimiehen pukuun pukeutunut kommunisti⁴, sitten Lisztin ”luovaa verta” imevä vampyyri ja lopulta ylösnoussut natsi-antikristus.⁵ Elokuva kertoo myös englantilaisten suhteesta saksalaisuuteen. Russellin satiirinen huumori pureutuu niin

³ Tämä runoilija Heinrich Heinen ensi kertaa käyttämä termi kuvasi masahysteriaa, jota Lisztin esiintyminen sai yleisössä aikaan. Walker 1983, 371.

⁴ Wagnerin nuoruusajan laivastopuku on Ken Russellin mukaan Einsteinin *Panssarilaiva Potemkin* -elokuva innoittama. Kommenttiraita, *Lisztomania*.

⁵ Paradoksaalista kyllä, elokuva pyrkii ottamistaan laajoista vapauksista huolimatta perustumaan päähenkilöidensä elämäkerrallisiin vaiheisiin. Lisztin ja Wagnerin elämät kietoutuivat toisiinsa monin tavoin, vaikka säveltäjien ystä-

natsismiin, Frankensteinin hirviöön (vaikka Mary Shelley'n tohtori Frankenstein onkin toki Sveitsistä), teknologiaan kuin oluenjuontiin juuri alleviivatun ”teutonisinä” ilmiöinä.

Elokuvan groteskin fantastinen huipentuma, jota artikkelin puitteissa tulemme lähilukemaan, on ”musikaalinen taistelu” liekinheitinpianon loimutessa Lisztin ja Wagnerin välillä. Tätä ennakoi Wagnerin sarjakuvavasankareita ja Hitler-nuoria muistuttavien faniensa kanssa toteuttama näyttävä musikaaliesitys. Taistelu päättyy Wagnerin kuolemaan, mutta hän nousee haudasta reinkarnoituneena Adolf Hitleriksi ja lähtee ampumaan sähkökitara-konekiväärillä juutalaisia ghettoon, kunnes Liszt tuhoaa hänet lopullisesti taivaallisten sotajoukkojen avulla.

Elokuvan päähenkilöiden lähempään tarkasteluun tarjoaa monia lähtökohtia elämäkerta- ja tutkimuskirjallisuus, mutta asetamme Franz Lisztin ja ohjaaja Ken Russellin seuraavassa nykypäivän yhteyteen ja kysymme, mitä musiikki- ja elokuva-alan johtavat aikakauslehdet (*BBC Music, Sight & Sound*) heistä tällä hetkellä ajattelevat.

Franz Lisztin syntymästä tuli vuonna 2011 kuluneeksi tasan 200 vuotta ja ymmärrettävästi hän oli juhlinnan kohteena erityisesti syksyllä tuona samaisena vuonna.⁶ Siksi ”maailman myydyin klassisen musiikin aikakauslehti” *BBC Music* teki hänelle omistetun spesiaaliartikkelin, jossa Lisztin salaisuutta ruoditaan usean asiantuntijan voimin. ”Dekadentti naistenmetsästäjä vai kirkonmies? Häikäisevä pianoshowmies vai kompleksinen ja syvälinen säveltäjä?”⁷ kysyvät jo artikkelin alkusanat. Elämäkerturi Jeremy Siepmann jatkaa, että ”Lisztin persoonallisuutta voi kuvata vain yhdellä sanalla: kolossaalinen. Hän oli musiikinhistorian yksi tuotteliaimmista ja vaikutusvaltaisimmista säveltäjistä, jonka tuotanto on jättiläismäinen”.⁸

Pianisti Leslie Howard tarkastelee Lisztia ”lisktomanian” näkökulmasta:

lapsinerona, joka kiisi raketin lailla kansainväliseen kuuluisuuteen 12 vuodeksi, jolloin hän piti yllä poptähteyteen rinnastettavaa mainettaan, johon kuului muun muassa showmiehen temppuja lavaesiintymisissä:

vyys ja Lisztin tyttären Cosiman avioliitto Wagnerin kanssa ovatkin Russellin käsissä muovautuneet erikoislaatuisen freudilaiseen suuntaan.

⁶ Liszt on syntynyt 22 lokakuuta.

⁷ Siepmann 2011, 27.

⁸ Ibid., 28.

Liszt teeskenteli mielellään pyörtyvänsä pianon ääreen kvasiuskonnollisessa ekstaasissa.⁹

Arvostettu Liszt-elämäkerturi Alan Walker puolestaan keskittyy Lisztin uraan orkesterinjohtajana, ja kiinnittää huomion Lisztin romanttiseen uskoon musiikillisen luovuuden stimulomiseen muiden taidemuotojen – erityisesti runouden ja maalaustaiteen – avulla. Tämä ei ole kaukana synesthesian peruseräilyistä, jonka mukaan intensiivisellä mielen sisäisellä keskittymisellä kaikki taidemuodot ovat ”kuviteltavissa” ja ”kuvitettavissa” toisiksi. Walker pitääkin Franz Lisztiä ensimmäisenä taiteilijana, joka pystyi pianon koskettimilla toisintamaan suihkulähteen synnyttämän äänellisen maailman, mikä ennakoiki erityisesti 1800-luvun lopun impressionististen säveltäjien tyyliä.¹⁰

Lisztin viimeisimmän elämäkerran kirjoittaja Malcolm Hayes kiinnittää lopuksi huomiota hänen uskonnolliseen loppuelämäänsä – romantiikan ajalle tyypillisesti Liszt koki katolisen herätyksen myöhäisiällään – ja siihen, kuinka harvoin Lisztin uskonnollista musiikkia on esitetty ja levytetty, vaikka se muodostaa suuren osan hänen tuotannostaan. Hänet vihittiin 1865 vähäpätöiseen katolisen kirkon uskonnolliseen virkaan ja tähän liittyen Liszt vietti paljon ajastaan Roomassa, siirtyen lopulta asumaan Weimariin, missä hän kuoli heinäkuussa 1886.¹¹

Elokuvaohjaaja Ken Russell on erikoistunut urallaan erityisesti musiikkielämäkertaelokuviin, joita hän teki runsain määrin BBC:lle 1960-luvulla, muun muassa Edward Elgarista, Frederick Deliukselta ja Claude Debussystä.¹² Tämän jälkeen hän on tunnettu kontroversiaalina elokuvafantasistina, joka on surutta yhdistellyt avantgardea sekä korkea- ja populaarikulttuuria elokuvissaan Tshaikovskista (*The Music Lovers*, 1970) ja Gustav Mahlerista (*Mahler*, 1974). Ohjaajatähdeksi hän nousi viimeistään The Who -yhtyeen rock-oopperan *Tommy* (1975) pop-tähtiä vilisevän – mm. koko The Who, Eric Clapton, Elton John ja Tina Turner – elokuvaversioon myötä. Jo tätä ennen hän oli ennättänyt näyttää niin ihailua kuin inhoa kuuluisalla rajoja rikkoneella alasto-

⁹ Howard 2011, 28–29.

¹⁰ Walker 2011, 31–32.

¹¹ Hayes 2011, 32–34.

¹² Russell 2008, passim.

mien miesten painikohtauksella elokuvassa *Women In Love* (1969)¹³ sekä mestarillisen houreisella kauhuelokuvalla *The Devils* (1971). *Tommy* ja sen sisarteoksen *Lisztomanian* myötä Ken Russell sinetöi liioittelevan ja hengästyttävän pop-taiteellisen ohjaustyylinsä, joka on tunnistettavissa jo lyhyistäkin otteista hänen elokuvistaan. Tyypillistä hänen elokuvilleen on groteski lavastaminen, raivoisa rytmitys ja merkilliset, karrikoidut ja satiiriset henkilöhahmot, jotka usein viittaavat historian henkilöihin tai ilmiöihin. Epoqueiden sijasta hän tekee jonkinlaista omalaatuista romantiikasta vaikutteita ottanutta hyper-epiikkaa, jossa myös pulp-psykoanalyysi ja musiikkivideoiden nopeatempoista estetiikkaa ennakoitua liioittelu kohtaavat surrealistiset montaaosit. Tämän tyylin huipentumana, hyvässä ja pahassa, voidaan pitää juuri *Lisztomaniaa*.¹⁴

Ei olekaan ihme, että Russell pääsi 2009 *Sight & Sound* -lehden listalle toimituksen kootessa erikoisartikkelia ”The Mad, The Bad and The Dangerous. 50 Visionary Film-makers” elokuvahistorian ohjaajista, ”jotka tekevät kategorisoimattomia elokuvia, joissa elokuvan kieli, maku ja todellisuus itsessään on alistettu heidän tahdollleen.”¹⁵ Artikkelissaan Mark Cousins jatkaa näiden auteur-visionäärien kuvailua seuraavasti:

he ovat kärsimättömiä aristotelisten aikaa ja paikkaa koskevien lakien kanssa. Elokuvien lavastusten on oltava heille barokkisia. He ovat ihmisiä, joille idean synty mielen sopukoissa on itse asiassa väkivaltainen ja kuumeinen tapahtuma. Heillä on kaikilla valtava määrä psyykkistä energiaa, jota liekitsee niin seksuaalinen vimma tai jonkin ideologian palo. He veistävät elokuvaa.¹⁶

¹³ D. H. Lawrencen romaaniin perustunut elokuva voitti Oscar-palkinnon parhaasta naispääosasta ja oli ehdolla kolmeen muuhun, mukaan lukien paras ohjaus.

¹⁴ Lack 2002, 302. Ks. lisää romantiikan groteskista luonteesta, Nivala 2011, passim. On selvää että *Tommy* ja *Lisztomania* eivät kuitenkaan ole ainutkertaisia 1970-lukulaisia outoja rockmusikaalielokuvia. Samoihin aikoihin ilmestyivät myös Brian de Palman *Avemusa (Phantom of the Paradise)*, 1974) sekä Jim Sharmanin *The Rocky Horror Picture Show* (1975). *Lisztomanian* voi osittain rinnastaa myös huomattavasti myöhäisempään, Pink Floydin teemallevyyn perustuvaan *The Wall* -elokuvaan (Alan Parker, 1982), jossa musiikkivideomainen estetiikka ja fantasiajaksot ovat samalla tavalla keskeisiä elementtejä. Ks. Kärki 2007, 115–118, 128–130.

¹⁵ Cousins 2009, 22–36.

¹⁶ *Ibid.*, 23.

Tässä yhteydessä Cousins asettaa Ken Russelin sellaisten aikalaisohjaajien seuraan kuin Pier-Paolo Pasolini, Dusan Makavejev, Walerian Borowczyk ja Mario Bava.

Elokuvan perusidea, tyyli ja avainhenkilöiden roolit

Erityisesti Hollywood on aina rakastanut klassisen musiikin säveltäjien elämäkertaelokuvia.¹⁷ Vain Franz Schubertista ja Johan Strauss jr:stä on tehty yhtä paljon elämäkertadramatisointeja kuin Franz Lisztistä.¹⁸ Ken Russelin elokuva lähtee liikkeelle historiallisesta taiteilijaelämäkertaelokuvasta, kuitenkin hyvin epäsovinnaiseen satiiriseen tyyliin, ja muuttuu vähitellen pop-taiteen ja jopa tahallisen junttimaisen farssin värittämäksi historialliseksi rock-musikaaliksi, kommentoiden rock-elämäkertaelokuvista tutulla eetoksella pop-idoliuden nousuja ja laskuja.¹⁹ Vaikka se on tavallaan yllättävänkin uskollinen historiallisille faktoille, *Lisztomania* tuottaa varmasti pettymyksen niille klassisen taidemusiikin ystäville, jotka ryhtyvät katsomaan elokuvaa nähdäkseen perinteisen esityksen Franz Lisztin elämästä. Kyseessä on intuition varassa kasattu ”dokumentaarinen musikaalifantasia”.²⁰

Elokuvan keskeinen henkilö on tietenkin Lisztiä näyttelevä Roger Daltrey. Hänet esitetään tarkoituksellisen anakronistisesti, oikeastaan aivan The Who -yhtyeensä rocktähdelle tyypillisissä esiintymisasuissa, hänelle tunnusomaista rinnassa roikkuvaa krusifiksiä myöten. Analogiasta teini-idoli Lisztin ja teini-idoli Daltreyn välillä tehdään mahdollisimman alleviivattu. Russell myös kommentoi elokuvan DVD-julkaisun kommenttiraidalla, että tärkeä syy miksi hän halusi juuri Daltreyn rooliin, oli tämän hämmästyttävä yhdennäköisyys Lisztin muotokuviiin.

Hänen vastapoolinsa Richard Wagner, jota näyttelee Paul Nicholas, esitetään elokuvan konnana. Wagner varastaa Lisztin musiikillisia ideoita ja Lisztin tyttären Cosiman rakkauden. Lopulta hänet kuvataan kauhuelokuvamaisena vampyyrina ja antikristus-Hitlerinä. Historialli-

¹⁷ Adams 2009, 143.

¹⁸ Tibbetts 2005, 72. Ks. Myös Saffle 2007, 58.

¹⁹ Atkinson 1995, 27.

²⁰ Care 1978, passim.

seen Wagneriin ja historiallisiin tapahtumiin olemassa oleva löyhä yhteys antaa yhä enemmän tilaa Russellin mielikuvituksesta versoavalle psyko-draamalle, joka saa lopulta täysin surrealistisia ja osittain epäilemättä tahattoman koomisia piirteitä.

Tärkeä osa elokuvan kokonaisuutta on sen lavastuksellinen esteetiikka, josta vastasi tuotantosuunnittelija Philip Harrison. Elokuva on niin lavastuksen kuin puvustuksen päällekkävyä juhla, jossa lavastukset venyvät päänsisäisten maailmojen liioitelluiksi jatkeiksi: takan päällisestä tulee pianon koskettimisto ja tsaarin ”orientaalinen” hovi muuttuu jättiläispeniksen giljotiiniteurastamoksi, jossa naispaholaismaiseksi muuttuva keisarinna toteaa musiikin ja seksin olevan tärkeintä maailmassa. Lisztin kotitalon torni-ikkuna on leikattu nuottiavaimen muotoon, paavin kasukka on täynnä poptähtien kuvia. Välissä elokuva muuttuu hetkeksi mykkäelokuvapastissiksi, rakkaus saa muotonsa Charlie Chaplinin *Kultakuumeen* hengessä ja kuin elokuvasta erillisessä viattomassa slapstick-maailmassa. Herää kysymys, halusiko Russell analogiallaan rinnastaa Lisztin Chapliniin Wagnerin Hitleriä vastaan, aivan kuten 1940-luvulla tapahtui Chaplinin ohjattua *Diktaattorin* (1940).

Kaikien kaikkiaan koko lavastus noudattaa 1960- ja 1970-lukujen popliteen pyrkimystä kommentoida aikalaismaailmaansa ja sen kulttuurista pinnallisuutta sekä pinnanomaisuutta, monistettavuutta ja notkeutta noudattaa kuluttajien fantasioita. Kerronnan siirtyessä silmänräpäyksessä suhteellisen normaalista dialogista unenomaisiin musikaalilukuihin, myös lavastus muuttuu repeämällä surrealistiseksi ja musiikkia rytmittäviksi visuaalisiksi leikkipinnoiksi. Elokuva katsoessa ei oikeastaan voi olla varma, missä elokuvan kerroksessa liikutaan milloinkin: vakavahenkisistä elämäkerrallisista jaksoista siirrytään miltei huomaamatta unenomaiseen karikatyyrin ja satiirin maailmaan, liioittelun, burleskin, jonkinlaisen hyperromantiikan ja painajaisten pariin. 1970-luvun rocktähteyks on elokuvan keskeinen historiallinen analogia, mutta teinihurmios rinnastetaan lopulta Marvel-sarjakuvien hengessä trikoihin pukeutuneen ”Hitler-nuorison” fanaattisuuteen. Beatle-paavi Ringo Starrin ohella cameo-roolin tekee elokuvan soundtrackin laatinut progressiivisen rockmusiikin kosketinsoitin-virtuoosi, soolouransa ohella Yes-yhtyeestä tunnettu Rick Wakeman. Hän koheltaa Thor-jumalan ja olutta kittaavan Frankensteinin hirviön

äärimmäisen kankeana ”saksalaisena” ristisiitoksena, joka röyhtäilee ja virtsaa takkaan. Elokuvan suhde saksalaisuuteen onkin parodisella tavalla avoimen vihamielinen, 1970-luvun brittiläisen natsihuumorin hengessä. Russell itse korosti DVD-julkaisun kommenttiraidalla, että teos on myös komedia.

Lähteen avaaminen kysymällä

Elokuvalle voikin esittää hyvin erilaisia kysymyksiä sen eri konteksteihin (menneisyyden todellisuuksiin) liittyen. Vaikka sen tapahtumien alkuperäisen 1800-luvun historiallisen kontekstin väheksyminen on selvästi läsnä, edellisessä kappaleessa keskusteltiin siitä, miten elokuvan tyylillä halutaan mahdollisesti viitata romantiikan ylitsepursuavuuden, groteskin ja epärationaalisuuden ideoihin, jotka ovat ennen muuta läsnä romantiikan myöhemmässä vaikutushistoriassa. Täten *Lisztomania* teoksena asettuu kuitenkin sekin romantiikan aikakautta koskevien käsitysten kommentoijien ja muokkaajien joukkoon.²¹

Elokuvan sidonnaisuus syntyjäjankohtaansa on kuitenkin oleellisempaa sen ilmiasussa. Se sijoittuu selvästi 1970-luvun rockin ja vastakulttuurin kontekstiin, rockmusiikin välittämän kulttuuris-taiteellisen kokemuksen totaalisuuteen.²² Jo 1960-luku synnytti popmusiikin ja visuaalisuuden liiton, joka siirtyi myöhemmin 1980-luvun sähköiseen mediakuvaan, jota omalla tavallaan *Lisztomania* monissa musiikkivideoiden omaisissa kohtauksissa ennakoi. 1960-luvun lopun psykedeelinen kulttuuri ja poptaide vaikuttivat popmusiikin media- ja tuoteluonteen visualisoitumiseen.²³ Tämä tuli esiin niin muodissa, mainonnassa, julistetaitteessa, elokuvissa, valokuvauksessa kuin levynkansitaitteessa sekä rock-musiikille ominaisten esitystraditioiden synnyssä (esim. rock-teatterien lavashowt ja valoefektisavuverhojen käyttö), joiden vaikutus näkyy hyvin myös *Lisztomaniassa*.

²¹ Ks. esim. Pattison 1987, passim.

²² Kallioniemi 1994, 23. Ks. 1960-luvun rock-ideologian synnyistä tarkemmin Kallioniemi 1990, 135–145. Populaarikulttuurin tutkimuksesta yleisesti, ks. Kallioniemi & Salmi 1995; Kallioniemi 2001.

²³ Whiteley 1992, 28–36; 121–22.

Toisena keskeisenä kysymyksenä *Lisztomanian* ääressä tulevat mieleen Russellin hurjat visiot Wagner-kultista ja hänen lapsifaneistaan Marvel-sarjakuvista matkituissa asusteissa. Myös Rick Wakeman Frankensteinin hirviön kaltaisena henkiin heräävänä kypäräpäisenä Thor-jumalana herättää kysymyksen siitä, millaisista taiteellisista lähtökohdista Wagnerin musiikin kuvittelemisen ja kuvittamisen on tapahtunut. Toisaalta kysymys on romantiikan perinteen omalaatuisesta uudelleentulkinnasta ja Russellin mielestä myös sen alkuperäisen hengen etsinnästä. Tältä pohjalta on kuitenkin selvää, että Russell myös rakentaa itsestään poikkeusyksilöä hänestä tehdyissä dokumenteissa ja televisioesiintymisissä – unohtamatta omaa taiteilijamyyttiään.

Ken Russell paljastaakin hänestä 1960-luvulla BBC:lle tehdyssä dokumentissa *Russell at Work*, kuinka hän työskenteli kuuntelemalla kunkin käsillä olevan säveltäjän teoksia silmät kiinni ja kuvitti kohtaukset mielessään synesteettisesti.²⁴ Tämänäyttypaisen kokemuksen nykyinen tyyppillinen ilmentymä ovat mainokset ja musiikkivideot, joita edelsivät *Lisztomanian* syntyajankohtana rock-julistetaide ja erityisesti progressiivisten rock-yhtyeiden levynkannet.²⁵ Ajatus ”tavasta nähdä asioita lukematta niitä” teki kuulemisesta samalla näkemistä ja synesteettisen prosessin keskiöön syntyi ajatus popmusiikin vaihdettavuudesta ja vastaavuudesta muiden taidemuotojen kanssa.²⁶ Näin syntyi russelilainen kokonaistaideteoksen ideaan pohjaava visuaalinen rock-oopperan maailma ja sen kommentaari 1970-luvun (imaginääri-
sestä) rock-tähteydestä.

²⁴ *Ken Russell at the BBC*. Synestesiällä viittaamme aistien väliseen analogiaan, vastaavuuteen, yhdenmukaisuuteen. Erityisesti värien ja äänien havaitsemisella tuntuu olevan psykologinen yhteys, joka joillain ihmisillä on voimakkaampi. Cook 2000, 24–29.

²⁵ Rock-teatteri oli tietenkin tämän kehityksen huipentuma. Progressiivisen rockin lippulaiva Yes-yhtyeen kosketinsoittaja, ja *Lisztomaniassa* Thor-jumalan roolissa pistäytyvä Rick Wakeman, visualisoi 1975 julkaistun konseptialbuminsa *The Myths and Legends of King Arthur and the Knights of Round Table* jopa jääbaletiksi. *King Arthur On Ice* esitettiin kahdesti loppuunmyydyltä Wembley Arenalla samana vuonna.

²⁶ Kallioniemi 1994, 23–33; Goodwin 1993, 2–3.

Lähiluku avainkohtauksesta: Lisztin ja Wagnerin mielikuvitustaistelu

Tärkeä työkalu audiovisuaalisia aineistoja luettaessa on lähiluku.²⁷ *Lisztomanian* kaltaisessa pitkälti musiikkiin perustuvassa elokuvassa audiovisuaalisen tulkinnan tasapainottaminen on tärkeää. Elokuvan audioraita siis ansaitsee erityishuomiota. Russellin näkyjen ”äänellistäminen” – paremman sanan puutteessa – on tarpeen, jotta käsitämme paremmin audiovisuaalisten aineistojen monimutkaisen vuorovaikutussuhteen. Erityisesti tämä on kiinnostavaa siinä mielessä, että Russell myös televisiodokumentissa näytteli kuuntelevansa musiikkia miettiessään kohtausten toteuttamista.²⁸ Täten hän epäilemättä myös pyrki liittämään itsensä synesteettisten taiteilijoiden perinteeseen. Audiovisuaalisen kulttuurin tutkijan Nicholas Cookin mukaan on selvää, että ääni ja kuva ovat yhtäkaisia ilmiöitä, ja niiden välillä on korrespondenssi eli vastaavuus (*synaesthesia*), mutta vastaavuutta parempi analyysin väline on interaktion, vuorovaikutuksen käsite. Tämä interaktio voi nimittäin sisältää myös harmoniaa rikkovia, dissonoivia elementtejä.²⁹

Eräs vuorovaikutuksen muoto on hankalampi tulkita kuin itsestään selvät yhteydet valon ja äänen välillä: nimittäin tekstuaalisten narratiivien ja äänellisten ilmiöiden vuorovaikutussuhteet. Tekstuaalisista narratiiveista mainittakoon sanoitukset, jopa laajemmat konseptuaaliset tarinat, äänellisistä ilmiöistä rytmi, persoonallisuuksien vaihtaminen laulutapaa muuttamalla, ääniefektit, jne.³⁰ Toki tekstimuotoiset sanoitukset saavat hahmonsä laulamisen kautta, kun ne sidotaan melodioihin, ja siten tekstuaaliset mielikuvat äänellistetään. Sanat eivät vain toista musiikillisia merkityksiä, vaan luovat uusia tulkinnan tasoja, samalla kun ne ovat itsekin musiikkia. Lauluäänen puitteissa tapahtuva tonaalinen peli, aksen-

²⁷ Lähiluvun määrittelystä ks. esim. Salmi 1993, 143–145. Audiovisuaalisen mediakulttuurin tutkimuksesta yleisesti, ks. Herkman 2001.

²⁸ *Ken Russell at the BBC*.

²⁹ Cook 2000, viii; Chion 1994, 37–39. Russellin interaktio kuvan ja äänen välillä on varsin raivokasta ja dynaamista. Ks. elokuvan traileri: <http://www.youtube.com/watch?v=HWOWLXHAUhc> (Viitattu 28.9.2011.)

³⁰ Audiovisuaalisten aineistojen äänellisyyden narratiivisesta luonteesta ks. Bacon 2000, erit. 234–243.

Kuvasarja 1. Taistelun alku: vimmaisen väkivaltaisen liikkeen ja musiikin yhteen kietoutunut rytmi.

tit ja tunteiden ilmaisu erilaisilla kulttuuriin sidotuilla laulutavoilla ovat kaikki vuorovaikutuksessa teoksen narratiivin kanssa.³¹

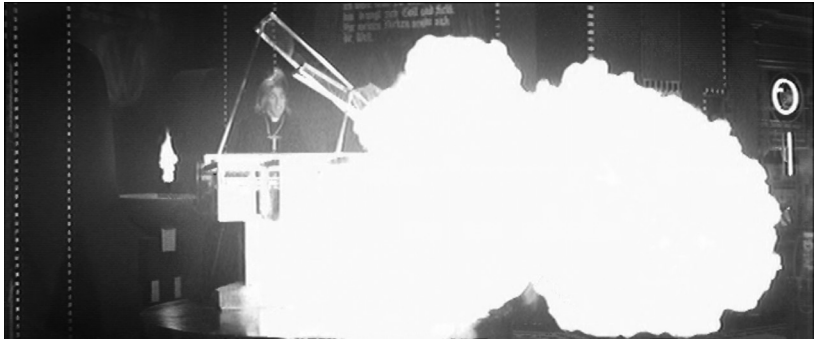
Lisztomanian loppupuolelle sijoittuva Lisztin ja Wagnerin välienselvittely on elokuvan mielikuvituksellisimpia ja rytmiltään vaihtelevimpia, siksi se sopii hyvin esimerkiksi lähiluvun kohteesta. Tällaista lähilukua voi, silloin kun se on tarkoituksenmukaista, tukea esimerkiksi kuvakaappausten avulla. Visuaalisen ilmaisun tarkka lähiluku saattaa joskus avata lähteen luonnetta paremmin kuin pelkkä tekstuaalinen analyysi. Olenaisista on kuitenkin se, että kuvasarjat ovat avainkohtauksien tulkinnan kannalta olennaisia ja niihin myös viitataan analyysissä – ne eivät saa jäädä irralliseksi kuvitukseksi.

Esimerkiksi valittu kohtaus käynnistyy Lisztin juottaessa Wagnerille pyhää vettä sekoittamansa Bloody Mary -cocktailin joukossa. Wagner ei tästä hätkähdä, vaan paljastaa nopeassa lähikuvassa vampyyrinhampaansa. Wagner saa siis kauhuromantiikan hengen mukaisen hirviöroolin. Seuraa säveltäjäjättiäisten taistelu olemassaolosta, jossa kilpailu säveltäjien välillä saa Russellin mielen mukaisen psykodramaattisen audiovisuaalisen muodon. Taistelu käydään musiikin avulla.

Liszt ryntää Wagnerin flyygelille ja alkaa takoa siitä raivoisaa sävelmää. Wagner paiskautuu flyygeliltä ulko-ovia päin, jolloin koko huone peittyä myrskyisään lumipyörteiseen tuuleen. Se tempaa Wagnerin mukaansa ja heittää tämän lopulta pyörimään ensin akselinsa ympäri nopeasti liikkuvan flyygelin mukana ja sitten sen yläpuolella, kattokruunussa. Elokuvan kuvaus muuttuu tässä vaiheessa raivokkaan energiseksi, kamera pyörii flyygelin mukana ja viipty vuorotellen kummankin säveltäjän vääristyneillä kasvoilla.

Lopulta Wagner joutuu päästämään irti ja sinkoutuu seinustalle. Hän poimii käteensä miekan ja hyökkää jälleen Lisztin suuntaan. Tällöin flyygelin muuttuu Lisztin käsissä jättimäiseksi liekinheittimeksi – jokaisen koskettimiin suunnatun musiikillisen iskun kautta Wagnerin suuntaan leviää tulinen leimahdus. Miekka Wagnerin kädessä muuttuu käärmeeksi. Lopulta Wagner peräytyy ulos, jossa Lisztin musiikillisen hyökkäyksen voimasta kiviset tornit sortuvat hänen päälleen. Kuoleva Wagner-hirviö makaa lopulta kivikasan murskaamana, jolloin tämän vaimo – Lisztin tytär – Cosima saapuu paikalle ja syyttää isäänsä elämänsä pilaamisesta.

³¹ Ks, esim Kärki 2003, passim.

Kuvasarja 2. Liekinheitin-flyygeli ja hirviömäisen Wagnerin kuolema.

Cosima kuuntelee kuolevan Wagner-hirviön ohjeet ja vangitsee isänsä, kun hänen entinen aviomiehensä ja Lisztin entinen oppilas Hans von Bülow on yllättäen kolkannut Lisztin. Seuraa siirtymäkohtaus, jossa Cosima kiduttaa oven takaa Lisztiä voodoo-nukella, tämän huutaessa tyttärensä nimeä peilin sirpaleilla päällystetyssä huoneessa. Yhtäkkiä siirrytään lähikuvaan Wagnerin massiivisesta haudasta, joka on ympäröity speeriläisellä natsi-estetiikalla hakaristilippuja ja soihtukulkuetta myöten.

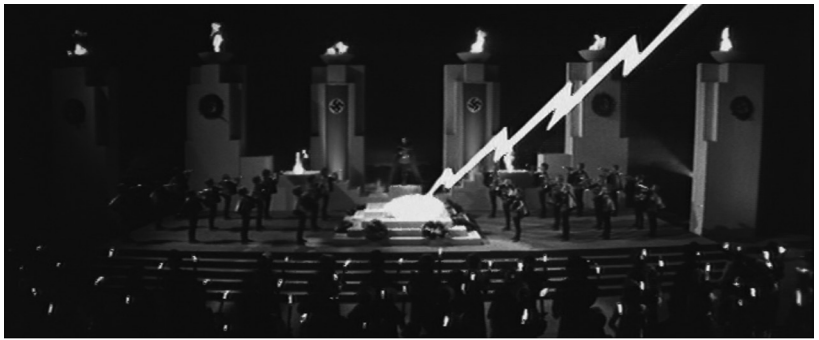
Cosiman resitoidessa Wagnerin *Reininkullasta* (Das Rheingold, 1869) tuttua musiikillista aihiota ”Weia! Waga! Wagala weia! Wallala, weiala weia!”, salama iskee Wagnerin hautaan. Ylös nousee zombie-Hitler-Wagner, jolla on kädessään sähkökitara-konekivääri. Siirrytään juutalaisten asuma-alueelle, jossa Wagner ampuu kaikki asukit, nuorten supersankaritrikooasuisten avustajien nostaessa kätensä natsitervehdykseen.

Täten *Lisztomanian* Wagner on käynyt nopeassa tahdissa läpi pahuuden eri muodot vampyyrista kuolevaksi zombieksi ja lopulta Kolmannen valtakunnan juutalaisia teurastavaksi johtajaksi. Russelin visio Wagnerista täydellistyy puhtaan mustavalkoiseksi karikatyyriksi, ilman harmaasävyjä. Historiallista sensitiivisyyttä on Russellin luennasta mahdotonta löytää. Kyseessä on ilman muuta satiiri, mutta samanaikaisesti Russell hakee tosissaan jonkinlaista psykoanalyyttistä ”totuutta”. Wagnerin avulla Russell vaikuttaa kritisoidaan niin spektakkeleita, massaliikkeitä kuin kapitalistista kulutuskulttuuria. Kiinnostavasti ja paradoksaalisesti *Lisztomania* on teoksena kuitenkin itsessään spektakulaarinen 1970-luvun kulttuuriteollisuuden tuote.

Tutkimuskohteena äänilevy

– *The Soundtrack Album of the Ken Russell Film Lisztomania* (1975)

Albumi sisältää 12 kappaletta, jotka ovat Roger Daltreyn ja Rick Wakemanin sävellysten lisäksi moderneja pop-mukaelmia Richard Wagnerin ja Franz Lisztin 1800-luvun teoksista. Perinteisen musiikkitieteellisen tutkimussuunnan edustaja voisi tarkastella äänilevyn sisältämää musiikillista puolta, esimerkiksi instrumentaatiota, äänitustekniikoita ja sävellyksiä. Mutta koska niillä on samanaikaisesti

Kuvasarja 3. Wagnerin ylösousemus sähkökitara-Hitlerinä.

niin satiirinen kuin ”pop-moderni” muoto, pelkkä notaatio ei tässä tapauksessa tavoita kappaleiden luonnetta. Levyn kappaleet on kreditoitu seuraavasti:

Side one

1. “Rienzi/Chopsticks Fantasia” – 4:20 (Wagner/Liszt)
2. “Love’s Dream” – 4:25 (Liszt/Lyrics: Daltrey). Vocal: Roger Daltrey
3. “Dante Period” – 2:05 (Liszt)
4. “Orpheus Song” – 3:10 (Liszt/Lyrics: Jonathan Benson, Daltrey). Vocal: Roger Daltrey
5. “Hell” – 1:59 (Liszt/ Translation: Forsythe). Vocal: Linda Lewis

Side two

1. “Hibernation” – 1:11 (Rick Wakeman)
2. “Excelsior Song” – 2:32 (Liszt/Lyrics: Wakeman, Russell). Vocal: Paul Nicholas
3. “Master Race” – 0:45 (Wagner)
4. “Rape, Pillage and Clap” – 3:09 (Wagner)
5. “Funerailles” – 3:48 (Liszt/Lyrics: Benson). Vocal: Roger Daltrey
6. “Free Song (Hungarian Rhapsody)” – 1:57 (Liszt)
7. “Peace At Last” – 2:59 (Liszt/Lyrics: Benson, Daltrey). Vocal: Roger Daltrey

Tätä listaa tarkasteltaessa huomataan välittömästi koko teoksen jo mainittu hybridinen satiirisuus: Lisztin ja Wagnerin musiikki on liitetty Wakemanin tekemiin moderneihin sovituksiin ja rock-lauluihin. Erityisesti Wagnerin sävellyksiä on myös nimetty uudelleen palvelemaan *Lisztomanian* narratiivia. Instrumentaation, eli levyllä käytettyjen instrumenttien, suhteen voidaan ainakin erotella, mitä soittimia on käytetty, miten ne soivat suhteessa toisiinsa ja millaisen yleissoinnin eli soundin ne luovat. *Lisztomaniassa* sointi on progressiivisen rockin estetiikan mukainen, Wagner ja Liszt soivat sähköisen yhtyeen sovituksina, melodioita soitetaan mm. Moog-syntetisaattorilla, vaikka pianolla onkin toki keskeinen rooli.³² Albumin sävellyksissä voidaan näiden lisäksi kiinnittää huomiota myös mm. tempoon, melodiaan, rytmiin ja harmoniaan, joiden tulkinassa musiikin teoreettinen osaaminen korostuu. Emme tässä yhteydessä syvenny näihin teoksellisiin elementteihin.³³

³² Ken Russellin DVD-kommenttiraidan mukaan Roger Daltrey soittaa piano-osuudet elokuvassa itse. Äänilevyllä ne on merkitty kuitenkin David Wilde -nimisen pianistin esittämiksi. Levyn tuottajiksi on merkitty Brian Lane ja Bill Curbishley.

³³ Ks. musiikin materiaalisten ja tuotantojen ehtojen analyysistä, erityisesti musiikkiteknologiasta esim. Théberge 1997 ja 2001; Waksman 1999 ja

Kulttuurihistorialliselta kannalta albumia lähestyvä tutkija keskittyy tarkastelemaan enemmän varsinaisen musiikin ympärillä tapahtuvia asioita. Näihin lukeutuvat esimerkiksi kansitaide³⁴, lyriikat, musiikki-teollisuus ja media sekä muut artistit. Potentiaalisia kysymyksiä ovat esimerkiksi: millainen vaikutus albumilla on ollut ilmestyessään, millä tavalla levyn lyriikat ja teemat ilmentävät aikaansa tai mihin musiikilliseen jatkumoon sen voisi sijoittaa? Äänitelähdettä ympäröivän menneisyyden kulttuuris-sosiaalis-poliittisen todellisuuden tiedostaminen on tutkijan kannalta hyödyllistä: äänitteen sijoittaminen tuohon ympäristöön joko vahvistaa tai muuttaa hänen käsityksiään kyseisestä ajasta. Tässä tapauksessa tutkijan on otettava selvää 1970-luvun alun musiikki-teollisuudesta, siitä miten albumiin panostettiin, miten sitä markkinoitiin ja jaeltiin sekä millaista tuottoa se saavutti sekä millainen oli niin elokuvan kuin soundtrackin kaupallinen menestys.³⁵

Lisztomania-soundtrackin voi tyyllillisesti määrittää edustavan 1970-luvun puolenvälin progressiivista rockia ja sen kulta-ajan tapaa hakea inspiraatiota klassisesta musiikista.³⁶ Albumi on kuitenkin myös eräänlainen hybridi tai synteesi aikansa pop-musiikista: kappaleita on kuorutettu Rick Wakemanin analogisesti jytisevillä syntetisaattoreilla ja niissä on monesti kitaralla ja rummuilla korostettu glam-funk-poljento, joka viittaa myös kahteen muuhun tuon ajan suosittuun popmusiikkityyliin: glamrockiin ja varhaiseen funkahtavaan diskomusiikkiin. Siten se on jopa 1970-lukulaisessa musiikillisessä estetiikassa poikkeuksellisen laaja-alainen yhdistelmä eri genrejä.

2001; Kärki 2007, 161–172. Populaarimusiikin tutkimuksesta, ks. esim, Middleton 1990; Aho & Kärjä 2010. Musiikin historian tutkimuksesta yleisesti, ks. Sarjala 2002.

³⁴ Soundtrackin kansi on tyypillisesti vinyylilikanen kokoon sovitettu mukaelma elokuvan julisteesta, jossa miekkaa pitelevä Roger Daltreyn käsi rinnastuu fallokseen. Tälläkin yksityiskohdalla viitataan epäilemättä rooli-hahmon supertähteyteen liittyvään yliseksuaalisuuteen, jota myös elokuvan alun kiihtyvän metronomin tahdissa suoritettu rakastelu korostaa.

³⁵ Ks. esim. Frith & Horne 1987; Frith 1996.

³⁶ Ks. Stump 1997, 1–50; Macan 1997, 40–46; Martin 1998, 33, 49–51, 91–92; Kärki 2007, 67, 70–71, 118–119.

Lopuksi

Lisztomania on teoksena ja lähteenä monipuolinen kohde niin musiikkitieteen, mediatutkimuksen kuin kulttuurihistorian tutkijalle. Sen musiikin analysointi haastaa perinteisen musiikkitieteen piirissä vallinneen käsityksen essentiaalisuudesta – elokuvan musiikki vaatii hybridisen ja satiirisen luonteensa vuoksi oman erityisen tarkastelun, joka yhdistää laajalti kulttuurihistorian ja taiteentutkimuksen erilaisia lähtökohtia. Samasta syystä elokuvan analysoiminen vain esimerkiksi säveltäjäelämäkertana tai puhtaan mediatutkimuksellisen audiovisuaalisen analyysin kautta olisi sekin puutteellinen tarkastelun muoto. Kulttuurihistoriallinen, eri tutkimusperinteitä yhdistävä ja kriittisesti elokuvaa ja sen äänimaailmaa ajallisesti kontekstualisoiva tutkimusote vaikuttaisi tavoittavan parhaiten elokuvan idean ja vaikutuksen. Ajan eri kerrostumat ovat tällaisessa kulttuurihistoriallisessa tulkinnessa keskeisesti läsnä: analyysi kohdistuu niin Franz Lisztin elämää koskeviin käsityksiin, 1970-luvun elokuva- ja musiikkiteollisuuden konventioihin kuin tähänhetkiseen ymmärrykseemme kummastakin. Tämän kronologisen kerroksellisuuden auki kirjoittaminen avaa *Lisztomanian* lähteenä niin aikalaiskontekstissaan kuin myös vaikutushistoriallisesti.

Myös itse elokuva kyseenalaistaa monella tapaa niin elokuvamusikaalin, rock-elokuvan kuin elämäkertaelokuvan muotoa. Sen voikin sanoa olevan niin kerroksellinen teos, että sen voi kenties lopulta tulkita nauravan myös itselleen ja laajemmin 1970-luvun mahtipontisille rock-elokuville.

Lähteet

Elokuva ja televisio

- Lisztomania*. Britannia 1975. Warner Bros. Pictures. O ja K: Ken Russell. T: Roy Baird ja David Puttnam. Ku: Peter Suschitzky. N: Roger Daltrey, Sara Kestelman, Paul Nicholas, Fiona Lewis, Ringo Starr, Rick Wakeman. DVD: Digital Classics 2009. 102 min.
- Late Night Line-Up: Russell at work, 1965*. DVD: *Ken Russell at the BBC*. BBC Video 2008. 30 min.

Äänite

- Various Artists: *The Soundtrack Album of the Ken Russell Film Lisztomania*. A&M Records. SP-4546. 1975.

Kirjallisuus

- Adams, Michael: Ken Russell: Musical Mythmaker. *Notes*. September 2009, 143–163.
- Aho, Marko & Kärjä, Antti-Ville (toim.): *Populaarimusiikin tutkimus*. Vastapaino, Tampere 2007.
- Atkinson, Michael: Long Black Limousine: Pop Biopics. *Celluloid Jukebox. Popular Music and the Movies Since the 50s*. Ed. Jonathan Romney & Adrian Wootton. British Film Institute, London 1995, 20–31.
- Bacon, Henry: *Audiovisuaalisen kerronnan teoria*. SKS, Helsinki 2000.
- Care, Ross: *Ken Russell. Lisztomania*. *Film Quarterly*, vol XXXI No. 3 Spring 1978. <http://www.iainfisher.com/russell/ken-russell-article-lisztomania.html> (tarkistettu 12.12.2011).
- Chion, Michel: *Audio-Vision. Sound on Screen*. Alkuteos: *L'audio-vision. Son et image au cinéma* (1990). Transl. & ed. by Claudia Gorbman. Columbia University Press, New York 1994.
- Cook, Nicholas: *Analyzing Musical Multimedia*. Oxford University Press, Oxford 2000 (1998).
- Cousins, Mark: The Wild Bunch. *Sight & Sound*. September 2009, 22–36.
- Frith, Simon & Horne, Howard: *Art into Pop*. Routledge, London 1987.
- Frith, Simon: *Performing Rites. On the Value of Popular Music*. Oxford University Press, Oxford 1996.
- Goodwin, Andrew: *Dancing in the Distraction Factory. Music Television and Popular Culture*. Routledge, London 1993.
- Hayes, Malcolm: And So To God. *BBC Music*. October 2011, 32–34.
- Herkman, Juha: *Audiovisuaalinen mediakulttuuri*. Vastapaino, Tampere 2001.
- Howard, Leslie. A Prodigious Talent. *BBC Music*. October 2011, 28–30.
- Kallioniemi, Kari: *Dandy, Soul-mies ja rock-sankari: 1960-luvun popmusiikki ja moderni kulttuuri*. KSL, Helsinki 1990.
- Kallioniemi, Kari: Tavara, näyttämö ja tajunnanlaajentaja – musiikkivideo ja popmusiikin totaalinen kokemus. *Lähikuva* 1/1994, 23–33.
- Kallioniemi, Kari & Salmi, Hannu: *Porvariskodista maailmankylään. Populaarikulttuurin historiaa*. TY Täydennyskoulutuskeskus, Turun yliopisto, Turku 1995.
- Kallioniemi, Kari: Järki ja tunteet. Populaarikulttuurintutkimus katsoo itseään peiliin. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Immonen, Kari & Leskelä-Kärki, Maarit. SKS, Helsinki 2001, 91–106.

- Kärki, Kimi: Valon ja äänen kehässä: audiovisuaalisen aineiston tulkintakysymyksiä. *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. Toim. Ollitervo, Sakari, Parikka, Jussi, Väntsi, Timo. k & h, Turku 2003, 206–231.
- Kärki, Kimi: *Epätoivon ja teknologian areenoilla: Pink Floydin lavaesiintymisen 1965–1995*. Lisensiaa-
tintutkielma, kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2007.
- Lack, Russell: *Twenty Four Frames Under. A Buried History of Film Music*. Quartet books, London 2002 (1997).
- Macan, Edward: *Rocking the Classics. English Progressive Rock and the Counterculture*. Oxford University Press, Oxford 1997.
- Martin, Bill: *Listening to the Future. The Time of Progressive Rock 1968–1978*. Open Court, Chicago 1998.
- Middleton, Richard: *Studying Popular Music*. Open University Press, Milton Keynes 1990.
- Nivala, Asko: Romanttinen komedia. Huumori Friedrich Schlegelin varhaisromanttisessa ajattelussa. *Menneen ja tulevan välillä. 1800-luvun kulttuurihistorian lukukirja*. Toim. Hannu Salmi. k & h, Turku 2011, 15–52.
- Pattison, Robert: *The Triumph of Vulgarly. Rock Music in the Mirror of Romanticism*. Oxford University Press, London 1987.
- Russell, Ken: *A British Picture. An Autobiography*. Southbank Publishing, London 2008 (1989).
- Saffle, Michael: Liszt in the Movies: Liszt's Rhapsody as Composer Biopic. *Journal of Popular Film and Television*. 35 n:o2, Summer 2007, 58–65.
- Salmi, Hannu: *Elokuva ja historia*. Suomen elokuva-arkisto, Painatuskeskus, Helsinki 1993.
- Sarjala, Jukka: *Miten tutkia musiikin historiaa?* SKS, Helsinki 2002.
- Siepmann, Jeremy: Power and the Glory. *BBC Music*. October 2011, 27–28.
- Stump, Paul: *The Music's All That Matters: A History of Progressive Rock*. Quartet Books, London 1997.
- Théberge, Paul: *Any Sound You Can Imagine. Making Music/Consuming Technology*. Wesleyan University Press, Hanover 1997.
- Théberge, Paul: 'Plugged In': Technology and Popular Music. *The Cambridge Companion to Pop and Rock*. Ed. Frith, Simon, Straw, Will & Street, John. Cambridge University Press, Cambridge 2001, 3–25.
- Tibbetts, John C: *Composers in the Movies: Studies in Musical Biography*. Yale University Press, New Haven 2005.
- Waksman, Steve: *Instruments of Desire. The Electric Guitar and the Shaping of Musical Experience*. Harvard university Press, Cambridge, Massachusetts 1999.
- Waksman, Steve: Into the Arena: Edward Van Halen and the Cultural Contradictions of the Guitar Hero. Andy Bennett & Kevin Dawe: *Guitar Cultures*. Berg, Oxford 2001, 117–134.
- Walker, Alan: *Franz Liszt – The Virtuoso Years 1811–1847. Volume I*. Cornell University Press, New York 1983.
- Walker, Alan: Glittering Scores, Romantic Wars. *BBC Music*. October 2011, 30–32.
- Whiteley, Sheila: *The Space between the Notes. Rock and the Counter-Culture*. Routledge, London 1992.

KÄSITTEET JA TULKINTA

FILOSOFINEN HERMENEUTIikka JA KULTTUURIHISTORIA

Sakari Ollitervo

Tiedon ehtojen pohtiminen on osa jokaista kulttuurihistoriallista tutkimusta. Kun kulttuurihistorioitsija tarkastelee tieteenalansa yleistä luonnetta, avautuu hänelle mahdollisuus vuorovaikutukseen esimerkiksi filosofisen ajattelun kanssa. Se voi johtaa kysymään, onko kulttuurihistoria itse luonteeltaan ja mahdollisuuksiltaan käsitettävissä kulttuurihistoriallisesti. Filosofiseen ajatteluun perehtyminen on mielekästä, vaikka se ei tarjoaisikaan yksiselitteisiä tutkimuksessa sovellettavia menetelmällisiä ohjeita. Se antaa tutkijan käyttöön lähinnä käsitteellistä tietoa, joka auttaa ajattelemaan tutkimusta määrittäviä lähtökohtia.

Kulttuurihistorialle merkityksellinen käsitys filosofian ja erityistieteen välisestä suhteesta sisältyy filosofisen hermeneutiikan kehittäjänä tunnetuksi tulleen Hans-Georg Gadamerin (1900–2002) ajatteluun. Hänen pääteoksensa on nimeltään *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. (Totuus ja metodi. Filosofisen hermeneutiikan peruspiirteet, 1960). Gadamerin muutamien keskeisten artikkeleiden suomennosten kokoelma *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa* (2004) antaa tiiviin ja monipuolisen kuvan hänen filosofisista perusnäkemyksistään. Varhaisin artikkeli ”Totuus hengen-tieteissä” on vuodelta 1953 ja myöhäisin ”Destruktio ja dekonstruktio” vuodelta 1985. Kokoelman artikkelit vastaavat, täydentävät ja kehittävät

eteenpäin *Wahrheit und Methoden* ajatuksia. Suomentaja Ismo Nikanderin kirjoittama esipuhe esittelee selkeästi Gadamerin ajattelun kehitystä ja perusteita.¹

Filosofinen hermeneutiikka ei enää ole mikään uutuus kulttuurihistorioitsijalle. Se antaa kuitenkin edelleen oleellisia kiinnekohtia historiallisen tiedon ymmärtämiseen. Artikkelini tarkoituksena on kuvata Gadamerin kehittämän ymmärtämisen ja tulkinnan teorian muutamia keskeisiä piirteitä. Lähdän liikkeelle dialogisuuden ajatuksesta. Kuva täsmentyy tarkastelemalla Gadamerin käsityksiä historiallisesta tietoisuudesta, hermeneuttisesta kehästä ja vaikutushistoriasta. Lopuksi käsittelem sitä, miten kysymysten rooli tekstien tulkitsemisen ja ymmärtämisen ehtoina on nähtävä. Vähemmälle huomiolle on jäänyt se tosiasia, että filosofinen hermeneutiikka toimii myös vastaväitteitä esittävänä keskustelukumppanina. Haluankin korostaa sitä, että artikkelini yhtenä tavoitteena on tuoda pohdittavaksi Gadamerille merkityksellinen ajatus: ”Tärkeää on nimenomaan näyttää historiallisen tiedon itsekäsityksen rajat ja palauttaa dogmaattisen tulkinnan oikeutus.”² Filosofinen hermeneutiikka voi koetella kulttuurihistorian käsitystä itsestään.

Hermeneutiikan lähtökohtia

Aluksi mielenkiinto kohdistuu sanaan ’hermeneutiikka’, joka ilmaisee Gadamerin ajattelun keskeisen aiheen. Sanalla ’hermeneutiikka’ ja sen tarkoittamalla asialla on pitkä historia. Asiayhteydestä riippuen hermeneutiikalla tarkoitetaan tekstien tulkintaa, tulkintataittoa tai -teoriaa. Ennen 1800-lukua se liittyi lähinnä teksteihin, joita yhteisöt ja kult-

¹ Artikkelikokoelmasta *Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta* (2005) välittyy monipuolinen kuva hermeneutiikan historiallisesta kehityksestä ja nykytilasta. Kokoelmassa *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria* (2003) hermeneutiikka vertautuu muihin tulkinnan teorioihin. Kulttuurihistorialle tärkeä ajattelija on Paul Ricœur (1913–2005). Jälkimmäisessä kokoelmassa Hanna Meretoja käsittelee Gadamerin ja Ricœurin tulkintateorioita. Meretoja 2003, passim. Huomionarvoinen on myös Erna Oeschin tutkimus *Tulkinnan tiedolliset perusteet modernissa ja filosofisessa hermeneutiikassa* (1994).

² Gadamer 2004, 62.

tuurit pitivät suuntaa-antavina eli normatiivisina tai auktoritatiivisina: Raamattu, antiikin kirjallisuus ja lakitekstit. Normatiivisen käsityksen mukaan tekstejä ovat ennen kaikkea ne, joiden mukaan yhteisöt tai kulttuurit muovaavat itseään.³ Tällainen tekstikäsitelmä on tärkeä myös Gadamerille. Hermeneutiikka on yhdistetty jokapäiväiseen sosiaaliseen kanssakäymiseen, jossa ihmisten odotetaan suhtautuvan ymmärtävästi ja myötämielisesti toisiinsa.⁴

Gadamerin mukaan hermeneutiikka ”voidaan määritellä taidoksi saada sanottu tai kirjoitettu uudelleen puhumaan”.⁵ Hän painottaa käsitteiden ’teksti’ ja ’tulkinta’ läheistä yhteyttä toisiinsa sanomalla, että ”teksti ilmenee varsinaisesti annettuna ja ymmärrettävänä vasta tulkinnan yhteydessä ja pohjalta”.⁶ Siispä, kaikki lukemani ei ilmene minulle tietoista tulkintaa kaipaavana tai vaativana tekstinä. Kiinnitän erityistä huomiota esimerkiksi kirjeen tai päiväkirjan tekstiin, kun se tuottaa minulle ymmärtämisvaikeuksia. Tulkinta pyrkii ratkaisemaan epäselvyydet ja tekemään tekstistä ymmärrettävän. Teksti voi olla lukijalleen jopa *thauma* tai *atopon*. ’Thauma’ on kreikkankielinen sana ihmeelle, sellaiselle, joka on sekä outoa että ihmeellistä; sitä ei ymmärretä ja se on odottamatonta. Myös ’atopon’ on kreikkaa ja tarkoittaa paikatonta, asiaa, jota en kykene sijoittamaan ymmärtämisenodotusteni yhteyteen.⁷

Gadamer nimittää hermeneutiikkaansa filosofiseksi, koska se ei käsittele ymmärtämistä ja tulkintaa erityisenä tutkimusmenetelmänä. Se ei ole metodologista ajattelua, joka määritteli tieteellisen tulkinnan yleiset säännöt. Gadamer väittää pohtivansa sitä, mikä on kaikille tulkitsemisen ja ymmärtämisen tavoille yhteistä. Esimerkiksi kulttuurihistorioitsijat soveltavat monia erilaisia lähestymistapoja ja näkökulmia, mutta kaikille niille olisi Gadamerin mukaan yhteistä se yksinkertainen seikka, että tavoitteena on menneisyyden tulkinta ja ymmärtäminen oikein. On kuitenkin todettava, että filosofisella hermeneutiikalla on metodologisia seuraamuksia historiaa ja kulttuuria tutkivien tieteiden suhteen.

³ Gadamer 2004, 49, 129; Vattimo 1999, 113.

⁴ Gadamer 2004, 129. Sympatian ja ymmärtämisen suhteesta, ks. Gadamer WM GW1, 236–237, 266. WM = *Wahrheit und Methode*, GW = *Gesam-melte Werke*.

⁵ Gadamer 2004, 134.

⁶ Gadamer 2004, 219.

⁷ Songe-Möller 1997, 27–28; Gadamer 2004, 91–92.

Filosofiansa Gadamer avaa hermeneuttisen näkymän taiteeseen, historiaan ja kieleen, ylipäänsä kaikkeen siihen, mitä hän pitää ihmisen kulttuurisen ja yhteiskunnallisen olemisen perusteina. Hän pyrkii osoittamaan, että ymmärtämisellä ja tulkitsemisellä on keskeinen asema kaikessa inhimillisessä kokemuksessa, tietämisessä ja toiminnassa. Kuten pääteoksen *Wahrheit und Methode* johdannosta käy ilmi, Gadamer tutkii, millaisesta tiedosta ja totuudesta ymmärtämisessä oikeastaan on kyse.⁸ Hän etsii mallia, joka luonnehtisi kaikkea tietämistä, todellisuuden oivaltamista ja näkemistä niin tieteessä kuin käytännön elämässäkin.⁹

Gadamer tunnetaan ajattelijana, joka pohtii kielen dialogista luonetta. Hän pitää kieltä ja sille ominaista dialogisuutta avaimena tiedon luonteeseen. Dialoginen kokemus, eli keskustelu, on maailmaamme ja todellisuuttamme koskevan tiedon ja totuuden lähde: ymmärtäminen on sidoksissa kieleen.¹⁰ Vuonna 1957 julkaistussa artikkelissaan ”Mitä on totuus?” Gadamer ilmaisee tietämisen ja keskustelemisen välisen yhteyden seuraavasti:

Jokaisella meistä on oma kielensä, muttei kaikille yhteinen kieli ole mikään ongelma. Sen sijaan on ihme, että pystymme ymmärtämään toisiamme yksilöiden, kansojen ja eri aikojen rajojen yli, vaikka meillä kaikilla on eri kieli. Tämä ihme liittyy selvästi siihen, että myös asiat,

⁸ Gadamer WM GW1, 1–5; Nikander 2004, vii–xiii. Tanskalaisen teologin ja filosofin H. C. Windin mukaan Gadamer ei vastaa kysymykseen, mitä meidän on tehtävä, jotta ymmärtäisimme, vaan kysymykseen, mitä on tapahtunut, kun olemme ymmärtäneet. Voimmeko ymmärtää sen, että ymmärtämistä on? Wind 1987, 23. Ks. myös Gadamer GW2, 438.

⁹ Ks. taiteen kokemista käsitteleviä kirjoituksia ”Philosophie und Literatur” (1981) ja ”Über das Lesen von Bauten und Bilder” (1979). GW8, 244, 331–332. Michael Steinmann pitää *Wahrheit und Methodea* yrityksenä luoda hermeneutiikasta moderni epistemologia eli tieto-oppi. Steinmann 2007, 87, 102 ja passim.

¹⁰ Klassillisen filologian koulutuksen hankkinut Gadamer erikoistui Platonin ja Aristoteleen tutkimiseen. Platonin ajattelun merkitys Gadamerille näkyy kiinnostuksessa dialogisuuteen. Myös saksalaisen romantiikan edustajien Friedrich Schlegelin (1772–1829) ja Friedrich Schleiermacherin (1768–1834) merkitys on suuri. Gadamer on todennut: ”Yksi romantiikan ajan syvällisimmistä virikkeistä oli usko keskusteluun omana, epädogmaattisena totuuden lähteenä, jota mikään dogmatiikka ei pysty korvaamaan”. Gadamer 2004, 48.

joista puhumme, näyttäytyvät meille yhteisinä, kun puhumme niistä. Asianlaita ikään kuin selviää vasta puhumalla siitä. Totuudella eli asioiden peittämättömyydellä, ilmeisyydellä on siis oma ajallisuutensa ja historiallisuutensa.¹¹

Asiat näyttäytyvät meille, kun puhumme niistä. Kieli siis avaa ihmiselle maailman. Ihmisen tiedollinen suhde maailmaan – ymmärtäminen – on laadultaan kielellistä. Sitaatti on yhteydessä *Wahrheit und Methode* -teoksen viimeisestä luvusta löytyvään lauseeseen: ”Oleminen, joka voidaan ymmärtää, on kieltä.”¹² Väite ei tarkoita, että kaikki on kieltä, vaan se ilmaisee tiiviisti ja samalla arvoituksellisesti näkemyksen ymmärtämisen kaikinpuolisesta sidonnaisuudesta kieleen. On huomattava, että lauseessa määritellään, mihin ymmärtämisen ylipäänsä on mahdollista suuntautua. Kaikki, mikä voidaan ymmärtää, on itse kieltä, näyttäytyy kielen muodossa.¹³ Gadamerin käsityksellä kielestä on ikään kuin kaksi puolta: kielen asiallisuus ja asioiden kielellisyys.

Ihmisen tiedollinen suhde maailmaan on ymmärtämistä. Tämän laajan ymmärtämisen käsitteen Gadamer omaksui oppi-isältään Martin Heideggerilta (1889–1976). Se ei enää tarkoita yhtä ihmisen ajattelutoimintaa muiden joukossa, ajattelutoimintaa, joka voidaan kehittää tieteelliseksi menetelmäksi. Itse asiassa ymmärtämisen käsite saa ontologisen merkityksen määrittäessään ihmisen perustapaa olla ja toimia maailmassa.¹⁴ Heideggerin jalanjäljissä Gadamer tuo pääteoksessaan esiin sen, että havaitseminen, ihmisen käytännöllinen valmius ja kyky toimia maailmassa ja ihmisten yhdessäolo ovat ymmärtämistä. Havait-

¹¹ Gadamer 2004, 27–28. Voidaan sanoa, että kukaan ei ymmärrä yksinään. Gadamer on pyrkinyt osoittamaan leikin ja ymmärtämisen (keskustelun) rakenteellisia yhtäläisyyksiä. Ei ole mitenkään epätavallista, että lapset leikeissään ja peleissään kuvittelevat itselleen mielikuvituskumppanin. Ks. Gadamer WM GW1, 111, 493–494; Gadamer 2004, 86–87.

¹² Gadamer WM GW1, 478. Suom. Ismo Nikander, ks. Gadamer 2004, 213.

¹³ Gadamerin mukaan tunnemme asiat, jotka haluamme toisille välittää, kielellisessä muodossa. Gadamer GW2, 178. Väärinkäsitysten torjumiseksi Gadamer täsmensi myöhemmin sanomalla, ”ettei sitä, mikä on, voi koskaan ymmärtää täysin”. Gadamer 2004, 213. Gadamerin peruslauseen tulkitsemisesta, ks. Barbarić 2007, 200–201; Figal 2007, 219–222; Grondin 2009, 64–67. Gadameriin suuresti vaikuttaneen Martin Heideggerin mukaan ”se, ’minä’ jokin on, on jo esillä lausuttavana”. Heidegger 2000 (1927), 192, §32.

¹⁴ Gadamer 2004, 56. Ks. Heidegger 2000 (1927), §31–32.

sen jonkin pöytänä, kirjana tai tunnistan kasvin kulleroksi (jokin jonakin, *als*-rakenne). Osaan käyttää välineitä tarkoituksenmukaisesti ja tehdä perheessä tai yhteisössä tekoja ja ratkaisuja, joita muut ymmärtävät. Kaksi ihmistä ymmärtää toisiaan ei vain satunnaisesti vaan kaikessa oleellisessa, mikä heitä yhdistää.¹⁵ Näin Gadamer pyrki ajattelemaan ihmisen tiedollista suhdetta maailmaan mahdollisimman monipuolisesti kaventamatta sitä pelkästään tiedettä koskevaksi.

Gadamerin kielikäsitteillä on toinenkin puolensa, joka auttaa pohtimaan, miksi hän korostaa dialogisuutta myös kaikkia koskevana tehtävänä eikä vain inhimillisessä todellisuudessa esiintyvänä tosiasiana. Hän toteaa, että jokaisella ihmisellä on oma kiелensä. Kieli, jolla ajattelen, puhun ja kirjoitan, on tietty erityinen kieli. Se ei ole mikään kaikkien käyttämä universaali kieli. Kieleni on myös merkki rajallisuudestani ja historiallisuudestani. Dialogisuudestaan huolimatta kieli myös erottaa ihmisiä, yhteisöjä, kulttuureita, aikakausia ja maailmankuvia toisistaan. Gadamer määrittelee hermeneuttisen ajattelun tehtäväksi kielen eroja luovan ominaisuuden ylittämisen. Meidän tulisi entistä enemmän harjaantua käyttämään kielen dialogisia mahdollisuuksia. Hermeneuttinen ajattelu oli Gadamerille inhimillisen kulttuurin projekti.¹⁶

Filosofisen hermeneutiikan lähestymistapa kieleen liittyy kiinteästi siihen, miten se tarkastelee historiaa. Se etsii dialogisuutta myös historiasta. Kysymykseen, mitä kulttuurihistorioitsija tekee, filosofinen hermeneutiikka vastaa hänen keskustelemaan menneisyyden kanssa. Koska historiallinen tieto perustuu poismenneestä ajasta säilyneeseen, on sanottava, että tutkija keskustele perinteen (*Überlieferung*) kanssa. 'Perinne' on Gadamerin käyttämä kokoava nimitys kaikenlaisille teksteille.¹⁷ Kun lähtökohdaksi hyväksytään filosofinen hermeneutiikka, niin

¹⁵ Gadamer WM GW1, 95–96, 183–184, 264–265, 281. Gadamer tutkii todellisuuden tiedostamista taiteen kielessä. Maailma avautuu taiteessaan. Ks. Gadamer WM GW1, 103–106.

¹⁶ Ks. Gadamer 1982, 10; Gadamer GW2, 207–215.

¹⁷ Filosofisen hermeneutiikan näkökulmasta myös kuvateos, rakennus ja jopa luonnonilmiö ovat tekstejä. Gadamer 2004, 262. Tekstin käsitteestä yksityiskohtaisemmin, ks. Gadamer 2004, 223–235. Ks. myös Gadamer WM GW1, 170. En halua liiemmin problematisoida sanojen 'menneisyys' ja 'historia' käyttötapoja. Historioitsija Friedrich Jaegerin mukaan historialla tarkoitetaan yleensä niitä menneisyyden puolia, joita ihmiset muistelevat ja tulkitsevat ymmärtääkseen ajallisen muutoksen luonnetta ja sen

suhde menneiden aikakausien teksteihin osoittautuu dialogisen suhteen erityistapaukseksi.¹⁸

Mitä tämä lähtökohta sisältää kulttuurihistorian kannalta? Tekstiin syventyvä tulkinta tapahtuu dialogisesti eli kysymisen ja vastaamisen muodossa. Ensisijainen asema keskustelussa on kysymyksillä, joita sen kuluessa sekä odottamatta syntyy että tietoisesti tehdään. Ne vievät tutkimusta eteenpäin ja avaavat tien tekstin ymmärtämiseen ja tietoon. Kuten edellä esitin, korostaessaan ymmärtämisen sidonnaisuutta kieleen Gadamer painottaa myös kielen asioihin suuntautuvaa luonnetta. Kun puhumme tai kirjoitamme, yritämme puhua tai kirjoittaa jostakin, sanoa jotakin. Keskusteleminen on periaatteeltaan osapuolten suuntautumista johonkin asiaan, osallistumista sen käsittelyyn yhdessä. Tekstin ja tulkitsijan välisestä suhteesta Gadamer käyttää termiä 'hermeneuttinen keskustelu'. Sillä on kuitenkin yksi erityispiirre, joka erottaa sen kahden henkilön välisestä elävästä keskustelutilanteesta. Hermeneuttisen keskustelun toisella osapuolella, eli tekstillä, on mahdollisuus puhua ainoastaan tulkitsijansa kautta, mikä ei kuitenkaan anna aihetta luopua asioihin suuntautumisen periaatteesta: tulkitsija tavoittelee ymmärrystä asiasta, josta teksti puhuu ja joka tekstissä avautuu.¹⁹

Gadamerin käsitys menneisyyden tulkitsemisesta ja ymmärtämisestä perinteen ja sen tulkitsijoiden vuorovaikutuksena antaa aiheen pohtia, mikä kulttuurihistorioitsijoiden esittämässä historiantulkinnossa on menneisyydestä peräisin, sen peittelemätöntä näyttäytymistä, ja mikä puolestaan on nykyhetken heijastusta. Voiko tulkinnan tehnyt kulttuurihistorioitsija itse edes vastata kysymykseen vai ratkeaako se vasta jälkeenpäin? Joka tapauksessa Gadamerille tulkinta on keskustelun hedelmä eikä yksinomaan historioitsijan tietoinen teko – hän puhuu mielellään tulkintojen historiallisesta tapahtumisesta. Tässä yhteydessä voidaan kuulostella lähemmin Gadamerin ajatuksia. Artikkelissaan ”Hermeneuttisen ongelman universaalisuus” (1966) hän kirjoittaa tutkimusten historiallisesta tilannesidonnaisuudesta:

vaikutusta nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Historian käsitteessä ajatellaan ajan kolmen ulottuvuuden sisäistä yhteyttä. Jaeger 2011, 109–113.

¹⁸ Ks. erit. Gadamer WM GW1, 383.

¹⁹ Gadamer WM GW1, 391.

Tieteellisen kokemuksen selviöihin kuuluu, että pystymme erehtymättömästi suhteuttamaan historiantutkimuksen mestariteokset – niiden oman ajan poliittisiin suuntauksiin. Lukiessamme Mommsenin Rooman historiaa tiedämme, kenen kirjoittama sen täytyy olla eli minkä ajan poliittisessa tilanteessa historioitsija on yhdistänyt menneisyyden äänet mielekkääksi väitteeksi. – Oman nykyisyyden ennakkoluulojen hallitseminen niin hyvin, ettei menneisyyden dokumentteja ymmärretä väärin, on kieltämättä oikeutettu päämäärä, mutta selvästi näin ei täytetä menneisyyden ja perinteen ymmärtämisen koko tehtävää. – [H]edelmällisissä tutkimuksissa nykyisyys heijastuu lumoavan välittömästi menneisyydessä ja menneisyys nykyisyydessä.²⁰

Menneisyydestä kirjoittava historioitsija tulee samalla kirjoittaneeksi myös nykyisyydestään. Gadamerin perinteinen näkemys historian kirjoittamisen ja lukemisen tarkoituksesta tulee esiin ajatuksessa, että historiallinen tieto on aina myös tietoa itsestämme. Toisaalta historiallisella tiedolla on mahdollisuus näyttää nykyaika uudessa valossa erityisesti silloin, kun historioitsijat keskittyvät aiheisiin, jotka eivät kitkatta sijoitu nykyaikaa hallitseviin odotuksiin.²¹

Edellä on jo tullut esiin, että Gadamer katsoo totuudella, eli asioiden peittämättömyydellä ja ilmeisyydellä, olevan oma ajallisuutensa ja historiallisuutensa. Menneisyys, historia tai aika, ei ole vain kulttuurihistoriallisen tutkimuksen objekti. Myös kulttuurihistoriallinen ymmärtäminen on historiaa ja vaatii aikaa. Se on tekemisissä kohteiden kanssa, joiden näyttäytyminen on aikaa vievä loputon prosessi.²² Tutkimuskohde voi olla mittakaavaltaan pieni tai suuri: yksilön elämä ja toiminta tai kokonaisen yhteisön elämä ja kulttuuri; yksittäinen kulttuurinluomus tai alueellisesti ja ajallisesti moneen suuntaan ulottuva ilmiö. Kaikille aiheille on filosofisen hermeneutiikan mukaan yhteistä se, ettei niitä voi ammentaa tyhjiin. Gadamer ei ajattele historiallisen tiedon kehitystä edistymisenä yhä lähemmäksi totuutta kohti.

²⁰ Gadamer 2004, 113–114.

²¹ Gadamer 2004, 8, 114.

²² Ks. esim. Gadamer 2004, 38.

Historiallisen tietoisuuden kritiikki

Gadamer pohtii ymmärtämistä filosofisesti suhteessa saksalaiseen hengentieteiden (*Geisteswissenschaften*) traditioon, josta hän samalla ottaa etäisyyttä. Hän kiinnittää erityisesti huomion 1800-luvulla muotoutuneisiin historiaa ja ymmärtämistä koskeviin käsityksiin, joihin tavallisesti viitataan termillä 'historismi'. 1800-luvulla hengentieteiden edustajat olivat kiinnostuneita aikakausien ja kulttuurien yksilöllisyydestä, kehityksestä ja itseymmärryksestä sekä yksilöiden liikkumatilasta ja vapaudesta keskellä laajempia kulttuurisia ja yhteiskunnallisia kokonaisuuksia.

Gadamerin mukaan hengentieteiden kohteena ei ole niinkään ihmisen vaan perinteenä välittynyt ihmisen tietämys itsestään:

[Kohteena on] yhtäältä inhimillisyys, josta ihmiskunnan kulttuuri-
luomukset talouden, oikeuden, kielen, taiteen ja uskonnon muodossa
toimivat 'objektiivisena' todisteena, toisaalta yhdessä näiden kanssa
teksteissä ja kielellisissä dokumenteissa ilmaistu nimenomainen tietä-
mys ihmisestä.²³

Termi 'hengentieteet' on laajempi kuin 'humanistiset tieteet'. Myös oikeustiede, teologia ja yhteiskuntatieteet on perinteisesti luettu niiden piiriin.

Tulkintaa koskevien käytännöllisten ja teoreettisten kysymysten voimallisen esiinnousun hengentieteissä Gadamer yhdistää historiallisen tietoisuuden (*historische Bewusstseins*) syntyyn. Hän ajoittaa sen 1700- ja 1800-lukujen vaihteeseen, oikeastaan Ranskan vallankumouksen ajan yhteyteen. Historiallisesta tietoisuudesta on tullut modernin kulttuurin leimallinen piirre. Gadamerin mukaan "[m]eidän nykyinen historiatietoisuutemme eroaa perustavasti siitä tavasta, miten aikaisemmin jollekin kansalle tai aikakaudelle sen oma menneisyys on ilmennyt".²⁴ Moderni historiallinen tietoisuus on määrittynyt tietoisuudeksi jokaisen nykyhetken historiallisuudesta ja kaikkien ajattelutapojen ja käsitysten suhteellisuudesta. Se suhtautuu menneisiin aikakausiin nykyisyydestä erottuvana ja etäännyneenä historian maailmana. Miten on mahdollista

²³ Gadamer 2004, 201, ks. myös 173–174. Sana 'hengentieteet' on yritetty korvata esimerkiksi sanalla 'ihmistieteet'. Ks. Oesch 1994, 34.

²⁴ Gadamer 2001, 7. Suom. S.O.

ymmärtää oikein entisten aikojen kokemusta maailmasta? Rajoittuuko perinteenä välittynyt tietämys ihmisestä tieteellisen tiedon kohteeksi, jonka pohjalta ja kautta menneisyys on rekonstruoitavissa?²⁵

Wahrheit und Methoden johdannossa Gadamer sanoo puolustavansa näkemystä, jonka ylikorostunut historiallinen tietoisuus ja jatkuvaan muutokseen suuntautunut elämäntapa ovat peittäneet. Tavallaan yksi historian olemuksellinen piirre on jäänyt ajattelematta: menneisyyden salattu ja tunnistamaton läsnäolo nykyisyydessä.²⁶ Antiikin kulttuuriin perehtynyt Gadamer korostaakin esimerkiksi sitä, ettemme oikeastaan täysin tunnista historialliset muutokset läpäissyttä ja monien välittävien tekijöiden kautta muotoutunutta antiikin ja nykyajan välistä jatkuvuutta, ettei nykyinen ateisti tunne yhteyttään epikurolaisuuden tulkintatraditioon tai ettemme ylipäänsä ole riittävän tietoisia ajattelumme käsitteiden historiallisesta alkuperästä.²⁷ Filosofiselle hermeneutiikalle nykyaikainen historiallinen tietoisuuskin on historiallinen ilmiö, jota on myös sellaisena tarkasteltava laajemman historiankäsitteilyksen muodostamasta taustaa vasten.

Gadamerin hermeneutiikassa on merkillepantavaa, että se ottaa puheeksi ihmisen luonnollisen suhteen menneisyyteen. Yllättävästi hän toteaa sellaisen suhteen vallinneen iät ja ajat. Luonnollisessa suhteessa menneisyys puhuttelee ihmistä, toimii hänelle hyväksyttävänä esikuvana tai varoittavana, kauhua herättävänä esimerkkinä. Gadamer ei samaista nykyaikaista historiatiedettä ja luonnollista menneisyyssuhdetta mutta ei myöskään näe niiden välillä jyrkkää vastakohtaisuutta.²⁸ ”Luonnollisuus” sisältää erilaisia tulkintavaihtoehtoja, jotka ainakin löyhästi liittyvät toisiinsa. Suhde menneisyyteen on luonnollinen, koska se on periytynyt edeltäviltä sukupolvilta tai on menneisyyden omasta ”luonnosta” johtuva. Lisäksi se edeltää historiatieteen tuottamaa suhdetta menneisyyteen. Tieteen on mahdollista tehdä luonnollinen suhde tietoisemmaksi ja muuntaa sitä. Ei tule tietenkään unohtaa, että nykyinen kulttuurimme, johon kuulumme, on historiallisen kehityksen mahdollistama. Gadamer koros-

²⁵ Gadamer WM GW1, 71; Gadamer 2001, 7–9.

²⁶ Gadamer WM GW1, 3–4.

²⁷ Gadamer 2000, 97–98. Kun sanon ”hermeneutiikka”, ajattelen käsitteellä, joka on välittynyt minulle antiikin Kreikasta. ”Jumalten viestit ihmisille tuonut sanansaattaja oli nimeltään Hermes – –.” Gadamer 2004, 40.

²⁸ Gadamer WM GW1, 286–287.

taa myös historioitsijoiden valitsemien tutkimusaiheiden ja -tehtävien yhteyttä nykyisyyteen ja tutkimussuuntien paikallista välittymistä eteenpäin. Toisin sanoen filosofisen hermeneutiikan näkökulmasta traditiota ja historiatiedettä tai historiaa ja tietoa siitä ei tule eristää toisistaan.²⁹ Luultavasti jyrkän vastakohtaisuuden purkaminen tarkoittaa sitä, ettei kysymyksistä ”mitä historia on?” ja ”miten historiaa tutkitaan?” kumpaankaan voida vastata vastaamatta samanaikaisesti toiseenkin.

’Tradition’ käsittäminen vaatii taustakseen auktoriteetti-käsitteen tarkastelemista. Ne antavat osaltaan Gadamerin filosofisen hermeneutiikan vastauksen kysymykseen, mitä historia on. ’Auktoriteetti’ liitetään yleensä henkilöihin. Toinen on toiselle auktoriteetti jossakin asiassa.³⁰ Veljeni on minulle auktoriteetti remonttiasioissa, koska hän on niistä paremmin perillä kuin minä. Koulussa historianopettajani oli auktoriteettini, sillä jälkeensä olen käsittänyt, että hänen vaikutuksestaan hakeuduin historian opintojen pariin. Yliopisto-opintojen alussa tapasin opettajan, joka sai minut kiinnostumaan hermeneutiikasta; minuun iskostui ennakkokäsitys hermeneutiikasta perehtymisen ansaitsevana asiana.

Voidaanko mitään historiallisesti kehittyvää ja muovautuvaa kulttuuria ymmärtää ottamatta huomioon siinä vaikuttavia auktoriteetteja? Onko kulttuurihistoriassa auktoriteetteja, ja jos on, ovatko he vapaan ja kriittisen ajattelun este? Gadamer on tietoinen auktoriteetti-käsitteen käyttöön liittyvistä vaikeuksista, mutta hänen mukaansa auktoriteettisuhde perustuu tietoon eli siihen, että edellytän tai hyväksyn toisen arvostelmien ja näkemysten olevan omiani parempia ja osuvampia.³¹

Gadamer lähestyy traditioita yhtenä auktoriteetin muotona. ’Tradition’ voidaan ymmärtää viittaavan kulttuurin yhteisiin tapoihin, jotka ovat periytyneet sukupolvelta toiselle. Vakiintuneena ja useimmiten eräänlaisena sanomattomana ja kirjoittamattomana todellisuutena traditio lyö leimansa siihen kuuluvien ihmisten toimintaan. Sen mukaan ihmiset toimivat. Gadamer luonnehtii tradition olemusta sanomalla, ettei sen pätevyyttä, voimassaoloa, perustella argumentoiden.³² Hän kui-

²⁹ Gadamer WM GW1, 287–288. Ks. myös Gadamer 2004, 120.

³⁰ Gadamer WM GW1, 284; Gadamer 2000, 44 ja passim.

³¹ Gadamer 2004, 6–7; Gadamer WM GW1, 284–285.

³² Gadamer WM GW1, 285. Traditioon kuulumisesta, ks. Gadamer 2004, 36–37; Gadamer WM GW1, 282, 300. Ks. myös Gadamer & Dottori 2003, 85.

tenkin – ajattelulleen ominaiseen tapaan – tasapainottaa käsitystään ja tuo esille tradition toisen puolen, sen välittymiseen kuuluvan muovautumisen ja kehityksen ihmisten tekojen kautta. Säilyttämisen merkityksessä traditio on myös järjen käyttöä siinä missä tietoinen suunnitelmien toteuttaminen ja elämänolojen uudistaminen. Se ei tapahdu itsestään ikään kuin riippumattomana ihmisten kulttuurissaan harjoittamasta tradition hyväksymisestä, vaalimisesta ja muovaamisesta. Säilyttämiselle, vanhan ja uuden, aikaisemman ja myöhemmän suhteelle ominaisesta huomaamattomuudesta Gadamer kirjoittaa: ”Jopa elämän muuttuessa jyrkästi, kuten vallankumouksellisina aikoina, säilyy luulotellussa kaikkien asioiden muuttumisessa paljon enemmän kuin, mitä kukaan osaa sanoa, ja se yhtyy uuteen saaden itse uuden merkityksen.”³³ Tradition käsitteellä Gadamer hahmottaa menneen läsnäoloa nykyisessä.

Gadamerin tulkintateoriassa on oleellista, että se on tarkoitettu historiallisen tietoisuuden kritiikiksi. Se käsittelee historiallisena tietoisuutena esiintyvän ajattelutavan ja historiasuhteen pätevyuden rajoja. Historiallisen tietoisuuden synty on tapahtuma, jota ei voi kieltää, mutta sen merkitystä ja tehtävää suhteessamme menneisyyteen tulee pohtia ja arvioida uudelleen. Sen oikeutus täytyy suhteellistaa. Pidän tärkeänä muistaa, että *Wahrheit und Methode* ilmestyi vuonna 1960, se on kirjoitettu 1950-luvulla ja sen lähtökohdat ulottuvat aikaan ennen toista maailmansotaa. Historiatietoisuuden muotoja ja ongelmia on pohdittu viime vuosikymmeninä ahkerasti tavoilla, jotka asettavat Gadamerin ajatukset historialliseen perspektiiviin.³⁴

Gadamer tulkitsee historiallisen tietoisuuden käsitteen toisin painotuksin kuin 1800-luvulla vaikuttaneet historioitsijat ja historiantutkimuksen teoreetikot, joita olivat muiden muassa Leopold von Ranke (1795–1886), Johann Gustav Droysen (1808–1884) ja Wilhelm Dilthey (1833–1911). Millainen perustava ennako-oletus historiallisen tietoisuuden käsitteeseen ja siihen kytkeytyneeseen historismiin sisältyi? Gadamer arvostelee ennen kaikkea sellaista ennako-oletusta, että

³³ Gadamer WM GW1, 286. Suom. S.O. *Mnemosyne* ja *memoria*, ks. Gadamer GW8, 101, 136–137; Gadamer GW9, 254–257. Jokainen aika jättää jostakin itsestään seuraajaansa. Vanhan ja uuden suhteesta, ks. Gadamer GW4, 154–160. Järjen ja kritiikin suhteesta ja valintojen tekemisestä kritiikin harjoittamisen muotona, ks. Gadamer GW10, 436.

³⁴ Ks. esim. *Medeiaista pronnisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* (2010).

historiallinen objektiivisuus saavutetaan asettautumalla menneen ajan henkeen ja ajattelemalla sen käsitteillä ja käsitystavoilla. Toisin sanoen ainoastaan nousemalla täysin oman aikansa ennakkoluulojen yläpuolelle ja luopumalla niistä historioitsijasta tulisi menneisyyden ymmärtäjä, joka pitää ensisijaisena tehtävänä tutkia, miten ihmiset ja aikakaudet ovat ymmärtäneet itsensä. Gadamerin mukaan historiallinen tulkinta määritellään ahtaasti, jos tehtävänä pidetään sen tavoittamista, miten kirjoittaja itse tai hänen alkuperäinen lukijakuntansa tekstin ymmärsi. Tekstin merkitys ulottuu aina yli tekijänsä tietoisuuden.³⁵ Hän vastustaa käsitystä, joka rajaa historioitsijan tehtävän koskemaan aikalaisten subjektiivisia mielipiteitä, suunnitelmia ja kokemuksia, mutta hänen historiantähtäyksessään – kuten aikaisemmin todettiin – yhteisölliset traditiot ovat keskeinen osa historiallista todellisuutta.³⁶

Gadamerin näkemykset liittyvät historioitsijoiden erittäin hyvin tuntemaan ongelmaan, joka voidaan palauttaa mieleen soveltamalla ennakkoluulon käsitettä. Yksilön ennakkoluulot (*Vorurteile*) ovat osa historiallista todellisuutta paljon enemmän kuin hänen arvostelmansa (*Urteile*), Gadamer väittää.³⁷ Yritän avata väitteen merkitystä historian kirjoittamisen kannalta ottamalla avukseni Karel Kosikin ajatuksia vuodelta 1970.³⁸ Joku taiteilija, poliitikko tai jokin historiallinen tapahtuma on aikalaisten silmissä merkittävä, suuri tai käänteentekevä. Myöhemmin historioitsija ei katso voivansa yhtyä aikalaisten käsitykseen vaan pitää sitä ennakkoluulona, jonka taustoja on eriteltävä. Hän ymmärtää toisin. Mikä on historiaa? Ovatko historiaa myöhemmin paljastuvat totuudet vai aikalaisten ennakkoluulot, jotka mahdollisesti vasta jälkikäteen sellaisiksi osoittautuvat? Ovatko ihmisten ennakkoluulot menneisyydestään, nykyisyydestään ja tulevaisuudestaan osa historiaa ja tavallaan tosia, koska niillä on todellista vaikutusta? Tasapainoileeko

³⁵ Gadamer 2004, 37–39; Gadamer WM GW1, 301–302.

³⁶ Ks. erit. Gadamer GW8, 7. Ismo Nikander luonnehtii historismia pyrki-
mykseksi rekonstruoida tekstin alkuperäiset olosuhteet ja tekijän intentio.
Nikander 2005, 248.

³⁷ Gadamer WM GW1, 281, ks. myös 275 ja 277. Haluan korostaa, että Gada-
mer ei käytä ennakkoluulon käsitettä vain negatiivisessa merkityksessä. Ks.
Gadamer 2004, 34, viite 1.

³⁸ Kosik 1976 (1970), 294–295.

kulttuurihistorioitsija ikään kuin kahden ymmärtämistavan välissä, joille voidaan antaa määritteet 'ennen' ja 'nyt'?

Historiallisen tietoisuuden kritiikissään Gadamer painottaa, ettei kaikkiin historiallisessa tiedossa tässä-ja-nyt vaikuttaviin ja sitä rajoittaviin ehtoihin voida suhtautua satunnaisina ja subjektiivisina tekijöinä, joista voitaisiin tiedostaen ja tahtoen luopua.³⁹ Kritiikki kohdistuu historiallisen tiedon aikaulottuvuuden ja tulkintojen historiasidonnaisuuden puutteelliseen käsittämiseen, kuten Georgia Warnke ja Ismo Nikander ovat tahoillaan todenneet.⁴⁰ Filosofisen hermeneutiikan näkökulmasta tarkasteltuna tekstin ja tutkijan välisellä ajallisella etäisyydellä on positiivinen merkitys kulttuurihistorialle. Se avaa mahdollisuuksia ymmärtää tulkintakohteen historiallista merkitystä. Vasta ajallinen etäisyys tekee mahdolliseksi historiallisen tietoisuuden, joka kohdistuu ymmärtämistä ohjaaviin ennakkokäsityksiin ja -luuloihin: toisen ymmärtämistä ja itsensä ymmärtämistä ei voi erottaa toisistaan. Gadamerin keskeinen väite on, että ymmärtäminen on toisinymmärtämistä. Tällä ymmärtämisen historiallisuudella (*Geschichtlichkeit*) hän tarkoittaa: Hengentieteissä harjoitetun ymmärtämisen olemukseen kuuluu, että tekstejä ymmärretään vain, jos ne ymmärretään joka kerta toisin.⁴¹ Väitteen perusteltavuutta voi harkita pohtimalla teksteissä piilevien merkitysten esiin lukemisen ajallisuutta ja myös kysymystä, miksi jokainen aika välttämättä ymmärtää menneisyyttä omalla tavallaan.⁴² Gadamerin havainnollinen toteamus, joka koskee Aristoteleen ymmärtämistä, tuo selvyyttä hänen käsitykseensä tiedon historiallisuudesta ja ajallisuudesta. Aristoteles ei voinut ymmärtää itseään niin kuin ymmärrämme häntä nyt, koska hän ei voinut tuntea nykyisiä teorioita, joiden suhteen häntä ymmärrämme.⁴³ Tämä ajatus soveltuu tietysti myös kohteisiin, jotka ovat lähempänä meidän aikaamme liittymättä mitenkään filosofisen ajattelun historian tutkimiseen.

³⁹ Gadamer 2004, 37–39; Gadamer WM GW1, 235, 280, 301–302.

⁴⁰ Warnke 1995 (1987), 35; Nikander 2005, 248.

⁴¹ Gadamer WM GW1, 314, ks. myös 476–477; Gadamer 2004, 39, 56.

⁴² Gadamer 2004, 37–39; Gadamer WM GW1, 302–305. Ajallinen etäisyys liittyy lähihistorian tutkimisen ongelmiin. Gadamerin mukaan on selvää, että historiallisten ilmiöiden merkitys ja esimerkiksi taideteosten arvo tulee näkyvämmäksi vasta ajallisen etäisyyden kautta. Gadamer GW2, 403.

⁴³ Gadamer GW2, 418.

Historiallisen tietoisuuden sijaan voimme puhua historiantajusta, joka saa tutkijan tunnistamaan samanaikaisesti tarkastelulähtökohtiaan ja tutkimansa ajan omia historiallisia mahdollisuuksia. Tieteensä lähtökohtiin, näkökulmiin ja menetelmiin perehtyneisyyden lisäksi kulttuurihistorioitsija on tullut vastaanottavaiseksi (*Empfänglichkeit* tai *Offenheit*) teksteissä avautuvalle vieraudelle. Historiantaju omaksutaan, siihen kasvetaan ja se kehittyy käytännön antaman kokemuksen myötä.⁴⁴ Gadamerin mukaan tulkittavat tekstit (perinne) tarjoavat ”meille – – aseman tuttuuden ja vierauden välissä: välitilan traditioon kuulumisen ja historiallisesti tarkoitettun, etäisen ulkokohtaisuuden välissä”.⁴⁵ Myös kulttuurihistorian on mahdollista ymmärtää sijoittuvansa tuttuuden ja vierauden väliin, jossa sille avautuu menneisyyden erottuminen ja yhteys nykyisyyteen. Näkemys tuttuuden ja vierauden välitilasta kuvastaa mainiosti Gadamerin historiankäsitystä.

Hermeneuttinen kehä

Historiallisen tietoisuuden kritiikki näkyy myös siinä tavassa, jolla Gadamer omaksui opin hermeneuttisesta kehästä tulkintateorian osaksi. Oppi hermeneuttisesta kehästä on kokenut merkittäviä muutoksia uuden ajan alusta lähtien. Sillä tarkoitetaan tavallisesti tulkintasääntöä, jonka mukaan kokonaisuus tulee ymmärtää osistaan ja osat kokonaisuudesta.

Uudella ajalla sääntöön tukeuduttiin protestanttisessa raamatuntulkinnassa ja antiikin kirjallisuuden tulkinnassa. Tavoitteena oli Raamatun ja klassisen kirjallisuuden merkitysten uudelleen löytäminen. Lutherin kanta oli, että Raamattu on oma tulkitsijansa. Pyhien kirjoitusten kokonaisuuden tuli ohjata yksityiskohtien ymmärtämistä,

⁴⁴ Ks. Gadamer WM GW1, 22. Vuonna 1983 julkaistussa runoilija Stefan Georgea (1868–1933) käsittelevässä artikkelissaan Gadamer luonnehtii historiantajua (*historischer Sinn*) taidoksi nähdä kaikessa perinteessä jotain ainutkertaista. Silloin perinne kohdattaisiin ja kuultaisiin nykyisyyden suhteen eräänlaisena vasta-äänenä, joka johdattelee meitä tutkiskelemaan ja availemaan omia ymmärtämisen rajojamme, horisonttejamme. Gadamer GW9, 267.

⁴⁵ Gadamer 2004, 37.

ja Raamatun kokonaisuus puolestaan tavoitettiin osiensa kautta. Esi-merkiksi vaikeiden sanojen merkitystä voitiin selvittää tutkimalla niitä laajempia yhteyksiä, joissa sanat esiintyivät.⁴⁶ Teologi Sammeli Juntusen mukaan käytännössä protestanttiteologit kuitenkin tukeutuivat jo varhain uskontunnustuksiin ja kirkon keskeiseen dogmaan katolisten kiistakumppaniensa tavoin.⁴⁷ Protestanttista raamatuntulkintaa alettiinkin arvostella siitä, ettei se tullut toimeen ilman dogmaattisia periaatteita. Yhden ennakkoodellytyksen muodosti käsitys Raamatusta yhtenäisenä kokonaisuutena. 1700-luvulta lähtien hermeneuttista osan ja kokonaisuuden -sääntöä alettiin soveltaa myös historiallisesti. Raamatun kirjoitusten ja kaikkien kirjallisten dokumenttien merkitystä tuli tutkia suhteessa alkuperäiseen historialliseen kontekstiin, jossa ne olivat syntyneet. Kyseessä on historiallis-kriittinen tulkintametsodi.⁴⁸ Osan ja kokonaisuuden suhde tuli tarkoittamaan paitsi tekstin ja kontekstin välistä suhdetta myös yksittäisen tekstin elämäkerrallista luentaa osana teki- jänsä yksilöllistä elämää.⁴⁹

Historiallis-kriittinen tulkinta valtasi yhä enemmän alaa dogmaattiselta tulkinnalta, jonka keskeisenä lähtökohtana on tulkittavan tekstin tulkitsijaa sitova pätevyys ja esikuvallisuus. Kuten artikkelin alussa kerroin, teksteinä on pidetty ennen kaikkea niitä, joiden mukaan yhteisöt ja kulttuurit ovat muovanneet itseään. Ennakkositoumuksia sisältävä dogmaattinen tulkinta liittyi näihin velvoittavina ja auktoritatiivisina pidettyihin teksteihin. Kun historioitsija lukee uskonnollista tekstiä syn- tyäikansa sosiaalisia oloja ilmentävänä dokumenttina, hän ei tulkitse sitä ”dogmaattisesti”. Gadamer kuitenkin kysyy, onko oikein kuvata herme- neutiikan historiallista kehitystä 1500-luvulta lähtien ”dogmasta” vapau- tumisen prosessina? Tarvitaanko aina jokin täydentävä ”dogmaattinen” ohjenuora, kun halutaan ymmärtää mitä tekstissä sanotaan?⁵⁰

Hermeneuttisen kehän periaate ei siis enää 1800-luvulle tultaessa rajoittunut siihen, että yksittäinen sana on ymmärrettävä lauseen suh- teen, lause tekstuaalisessa yhteydessään, yksittäinen teksti suhteessa teks-

⁴⁶ Gadamer WM GW1, 178–179; Gadamer 2004, 46.

⁴⁷ Juntunen 2010, 45. ”Dogmalla tarkoitetaan oppeja, joita kristityt yleisesti pitävät uskollenen olennaisina ja joista ei tingitä.” McGrath 2000, 520.

⁴⁸ Gadamer 2004, 46; Gadamer WM GW1, 179.

⁴⁹ Gadamer WM GW1, 180; Warnke 1995 (1987), 31.

⁵⁰ Gadamer WM GW1, 177, 180; Gadamer 2004, 30; Teichert 1991, 53–56.

tilajiin ja niin edelleen. Sääntö ulottui koskemaan myös niitä sisältöjä, joista kirjalliset lähteet kertovat.

Maailmanhistoria, ihmiskunnan historia, nähtiin valtavana kirjana, jonka tekstiä historioitsija tulkitsi etenemällä osista kokonaisuuteen ja kokonaisuudesta osiin. Gadamerin mukaan filologista tuli historian tutkijan esikuva, mikä asetti historian tutkijat teoreettisen ongelman eteen: historian kirjaa ei ole vielä kirjoitettu valmiiksi. Tuleeko historioitsijan esittää kysymys, mikä tekee historiasta yhtenäisen kokonaisuuden? Eikö se merkitsisi siirtymistä empiirisestä tutkimuksesta historian filosofiseen tarkasteluun? Historioitsija saattaa tutkia esimerkiksi tietyn yksilön elämää tai jonkin menneen aikakauden kulttuuria suhteellisena kokonaisuutena, mutta häneltä puuttuu se äärimmäinen ihmiskunnan historian kokonaisuus, jonka suhteen kaiken tapahtuneen merkitys lopulta määrittäytyy. Lisäksi ongelmia tuottaa suhteellisten kokonaisuuksien kohdalla säilyneen aineiston aukollisuus, tietojen sirpaleisuus. Historian filosofista tarkastelua vastustaneet historioitsijat ajattelivat 1800-luvulla, ettei mikään historian perimmäistä tarkoitusta koskeva ennakkokäsitys saanut vaikuttaa empiiriseen tutkimukseen. Gadamer väittää heidän myös olleen sitoutuneita tiettyyn ennakkokäsitykseen, ideaaliin tai ideaan, josta he eivät olleet valmiita tinkimään. Tätä 1800-luvulla vaikuttanutta ennakkokäsitystä hän kuvaa sanomalla, että mitä paremmin historioitsija onnistuu näkemään jokaisen ilmiön häviämättömän arvon, eli ajattelemaan historiallisesti (*historisch*), sitä jumalankaltaisemmin historioitsija ajattelee.⁵¹

Gadamerin hermeneutiikan keskittyminen tekstin ja tulkitsijan väliin suhteeseen on tullut ilmi jo monessa muodossa. Se näkyy myös silloin, kun Gadamer täydentää ja määrittelee uudelleen hermeneuttisen kehän periaatetta Heideggerin osoittamaan suuntaan. Tärkeänä lähtökohtana on se, että tulkitsijan esiymmärrys ohjaa koko ajan tekstin ymmärtämistä. Tulkin tieteellisyys vaatii kriittistä suhtautumista aina jo käytössä olevaan esiymmärrykseen eli ennakkokäsityksiin ja -käsitteisiin. Gadamer käyttää useimmiten käsitettä ”ennakkoluulo” (*Vorurteil*). Kriittinen suhtautuminen esiymmärrykseen puolestaan edellyttää, että tulen siitä tietoiseksi. Kun näin tapahtuu, tekstin tulkintaa ja ymmär-

⁵¹ Gadamer WM GW1, 181, 202–204, 212–214; Warnke 1995, 31–32.

tämistä läpäisee historiallinen tietoisuus.⁵² Esiymmärrys on kuitenkin enemmän kuin tutkijan subjektiivisuutta, yksilöllisyyttä tai pelkästään tieteenteon sisäinen osatekijä. Se kytkee ihmisen laajoihin yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin ja historiallisiin kokonaisuuksiin, traditioon, jossa hän elää ja toimii.

Ymmärtäminen ei koskaan käynnisty ilman esiymmärrystä, joka puolestaan tulee ilmi vasta tekstin tulkintaprosessissa. Tutkija lukee tekstiä tietyin merkitysodotuksin, luonnostelee ymmärtämänsä perusteella sen kokonaismerkitystä ja kontekstia, tarkistaa ja korjaa tekemiään osia ja kokonaisuutta koskevia luonnoksiaan. Hän pohtii tarkemmin, mitä hän voi tekstiltä odottaa ja miten osien ja kokonaisuuden tulkintatavat riippuvat toisistaan. Pysyvänä tehtävänä on työstää esille asianmukaiset luonnokset eli ennakko-otaksumat, jotka voivat saada vahvistuksen asioiden itsensä taholta, eli tekstien ja niiden asiasisällön pohjalta. Teksti siis toimii mittapuuna.⁵³ Heideggeria seuraten Gadamer kirjoittaa hermeneuttisen tilanteen eli ennakoedellytysten työstämisestä. Sillä on kaksi puolta, koska kyse on kahden osapuolen välisestä keskustelusta; se on nähtävä sekä tulkitsijan että tekstin suunnasta. Tulkitsija erottaa omat ennakkokäsityksensä ja -käsitteensä tekstin näkemyksistä. Hän tutkii niiden oikeutusta, niiden alkuperää ja pätevyyttä.⁵⁴ Työstämisen tarkoituksena on, että teksti saa mahdollisuuden ”ilmetä omissa toiseudessaan ja vastata ennakkonäkemyksiin omalla asioilla koskevalla totuudellaan”.⁵⁵ Lienee melkein tarpeetonta lisätä, että Gadamer korostaa esiymmärryksen tiedostamisen osittaisuutta.⁵⁶

Gadamer puhuu tekstin omasta asioista koskevasta totuudesta. Se johdattaa käsitteeseen ’täydellisuuden ennakointi’ (*Vorgriff der Vollkommenheit*), jolla hän katsoo täydentävänsä hermeneuttisen kehän periaatetta. Se on herättänyt vastustusta kriitikoissa, joiden mukaan ’täydellisuuden

⁵² Gadamer 2004, 35; Gadamer WM GW1, 274, 298. Heideggerin ja Gadamerin käsitysten eroavuuksista, ks. Warnke 2011, passim. Ennakkoluulon käsitteestä, ks. Gadamer 2004, 34, viite 1.

⁵³ Gadamer 2004, 29–35, 64; Gadamer WM GW1, 270–274, 296–298. Ks. myös Heidegger 2000 (1927), §32; Teichert 1991, 91–93; Warnke 1995 (1987), 100–101; Bernet 2005, 802, 804.

⁵⁴ Gadamer 2004, 29–35; Gadamer WM GW1, 270–274, 296–298. Ks. Heidegger 2000 (1927), 286, §45.

⁵⁵ Gadamer 2004, 34.

⁵⁶ Gadamer WM GW1, 307.

ennakointi' paljastaa Gadamerin tulkintateorian "idealismien", konservatiivisuuden ja naiiviuden. Arvosteluun hän on vastannut, että kyseessä on *Vorgriff*, ennakkokäsitys, ymmärtämistä ohjaava idea, ennakkoedellytys, joka on välttämättä tehtävä. Keskustellessaan italialaisen filosofin Riccardo Dottorin kanssa Gadamer huomautti, että 'täydellisyden ennakointi' ilmaisee ennakkoedellytyksenä päämäärän, johon jokainen tulkitsija pyrkii sitä koskaan täysin saavuttamatta.⁵⁷ Gadamerin käyttämässä keskustelumallissa on oleellista, että siinä teksti on tulkitsijaansa tärkeämpi. Teksti, jota halutaan ymmärtää, on mittapuu.⁵⁸

Käsitteen 'täydellisyden ennakointi' tarkoituksena on vastata osaltaan kysymykseen, mitä olemme tekstiltä edellyttäneet. Gadamerin mukaan kyseessä on kaikkea ymmärtämistä ohjaava ennakkoedellytys. Täydellisyden ennakoimisen hän jakaa muodolliseen ja sisällölliseen puoleen, mutta ehättää rämentämään muodollisen erottamattomuutta sisällöllisestä. Huomautus on yhteneväinen sen ajatuksen kanssa, että tekstin tulkinnassa ja ymmärtämisessä suuntaudutaan ensisijassa asioihin. Muodollisesti kyse on siitä, että mitään ei ole mahdollista ymmärtää, jos se ei näyntyä täydessä merkityksessään. Toisin sanoen tulkintaa luonnosteleva lukija pitää kiinni mahdollisuudesta, että teksti on johdonmukainen ja kokonaan ymmärrettävissä. Hän suhtautuu tekstin osatekijöihin kokonaisuuden kannalta merkityksellisinä. Mahdollisesti täydellisyden ennakoinnin periaate viittaa myös tekstien aitouden ja alkuperäisyyden olettamiseen. Lukija luottaa siihen, että teksti on se, mikä se väittää olevansa ja ettei se sisällä myöhemmin syntyneitä tulkinnallisia lisätekiöitä. Kun luottamus tekstin ymmärrettävyyteen horjuu sen osoittautuessa epätäydelliseksi, hän paneutuu tarmokkaasti lähde- ja tekstikriittisiin pohdintoihin.⁵⁹

Gadamerin mukaan ennakoitu täydellisyys ei voi koskaan olla pelkästään muodollista, vaan se on aina sidottu tekstin asiasisältöön. Artikkelissa "Ymmärtämisen kehästä" (1959) hän tuo esiin sisällöllisen määräytymisen kuvaamalla kirjeen vastaanottamista:

Kuten kirjeen vastaanottaja ymmärtää kerrotut kuulumiset ja katsoo asiaa ensin kirjeen kirjoittajan näkökulmasta eli pitää kirjoitettua

⁵⁷ Gadamer & Dottori 2003, 49.

⁵⁸ Gadamer 2004, 64.

⁵⁹ Gadamer 2004, 35; Gadamer WM GW1, 299; Gadamer 2001, 49–50.

totena – eikä pyri ymmärtämään esimerkiksi kirjoittajan mielipidettä sinänsä – samoin mekin ymmärrämme perinteen tekstejä merkitysodotusten perusteella, jotka ovat peräisin suhteestamme tarkasteltuun asiaan. Kuten uskomme ulkomaankirjeenvaihtajan uutisiin, koska hän oli paikan päällä tai tietää asiasta muuten meitä paremmin, samoin hyväksymme periaatteessa mahdollisuuden, että perinteen teksti tietää asian paremmin kuin mitä meidän oma ennakkonäkemyksemme ehkä hyväksyisi.⁶⁰

Tässä Gadamer tuo kuvaan mukaan auktoriteetti-käsitteen. Tulkitsija pitää tekstiä mahdollisena auktoriteettinaan; sen mukaan hän suuntautuu aiheeseen. Tulkitsija on avoin sille mahdollisuudelle, että menneisyydestä säilynyt teksti vastaa paremmin ”itse asiaa” kuin hänen omat ennakkonäkemyksensä. Täydellisuuden ennakkoinnin periaate puhuu ”totuudesta”, siitä mahdollisuudesta, että teksti vastaa asiaa. Tekstin totuuden edellyttäminen tarkoittaa vähintäänkin sitä, että tekstillä on järjestystä, merkityksellistä ja tärkeää sanottavaa tulkitsijalleen, mikä saa hänet ponnistelemaan tekstin merkityksen ymmärtämiseksi. Kun edellytys ei täyty, tulkitsija alkaa suhtautua tekstiin mielipiteenä ja yrittää tulkita sitä historiallisesti (*historisch*) tai psykologisesti.⁶¹ Mitä tarkoittaa tekstin ymmärtäminen mielipiteenä joko historiallisesti (*historisch*) tai psykologisesti? Se tarkoittaa, että silloin ajatukseni kohdistuvat ennen kaikkea tekstin historiallisen synnyn edellytyksiin. Tekstin taustoihin ja syntyolosuhteisiin perehtyminen merkitsee äärimuodossaan sitä, että yritän selvittää, miten tekstin kirjoittaja on voinut päätyä mielipiteisiin, joita pidän totuudenvastaisina.⁶²

⁶⁰ Gadamer 2004, 36.

⁶¹ Gadamer 2004, 36; Gadamer WM GW1, 299; Gadamer 2001, 49–50; ks. myös Gadamer GW2, 285, 293. Tulkitsija olettaa, että teksti voi opettaa hänelle jotain ja että se on suurempi auktoriteetti asiassa kuin hän. Warnke 1995 (1987), ks. erit. 112, 108–118. ”Ymmärtäminen tarkoittaa ensisijaisesti tarkastellun asian ymmärtämistä ja vasta toissijaisesti toisen esittämän mielipiteen erottamista omasta mielipiteestä ja sen ymmärtämistä.” Gadamer 2004, 36. Kirjoittajaa, joka haluaa tulla ymmärretyksi, vastaa tulkitsija, jota ohjaa täydellisuuden ennakkoinnin periaate. Debatissaan ranskalaisen filosofin Jacques Derridan (1930–2004) kanssa Gadamer sanoi, että kirjoitamme ja puhumme tullaksemme ymmärretyiksi. Gadamer 2005, 269–272.

⁶² Ks. Wellmer 2004, 415–416; Warnke 1995 (1987), 116.

Täydellisyuden ennakkoinnin periaate auttaa ymmärtämään, millä tavalla Gadamer haluaa palauttaa dogmaattisen tulkinnan oikeutuksen. Filosofit Dieter Teichert viittaa epäsuorasti siihen uskottavaan mahdollisuuteen, että Gadamerin teoria tulkinnasta sijoittuu dogmaattisen ja historiallis-kriittisen tulkinnan väliin.⁶³ Hän rakentaisi niiden synteesiä. Tärkeää on pitää mielessä, että täydellisyuden ennakoimisen ajatus käsitetään väärin, jos se irrotetaan yhteydestään hermeneuttiseen kehään.

Välissä on vaikutushistoria

'Vaikutushistoria' ja 'vaikutushistoriallinen tietoisuus' ovat Gadamerin filosofisen hermeneutiikan peruskäsitteitä. Ne yhtäältä toistavat, mitä edellä on jo tullut sanotuksi, mutta toisaalta ne kokoavat yhteen käsitteiden 'auktoriteetti', 'traditio' ja 'hermeneuttinen kehä' sisältöjä, ja samalla täsmentyy aikojen välisen ymmärtämissuhteen luonne.

Historioitsijat tutkivat historiallisten tapahtumien, prosessien, teosten ja tekstien lisäksi niiden ilmeistä ja piilevää vaikutusta (*Wirkung*) historiassa eli ylipäänsä jonkin ilmiön esiintymistä, seurauksia, ymmärtämistä, tulkitsemista ja vastaanottoa eri aikoina.⁶⁴ Puhutaan myös jälkivaikutuksesta. Monet ajallisesti enemmän tai vähemmän etäiset "ilmiöt" ovat vaikuttaneet ja vaikuttavat edelleen: antiikin kulttuuri, Raamattu, vallankumoukset ja sodat, aatteet ja opit, Minna Canth ja Tove Jansson, 1960-luku, vain muutamia esimerkkejä mainitakseni. Voin pohtia esimerkiksi sitä, mikä tai mitä renessanssista on tullut. Siitä on tullut muun muassa tieteellisen tutkimuksen kohde. Tutkimukset ovat osa kohteensa vaikutushistoriaa. Kulttuurihistorioitsija saattaisi tutkia Topeliuksen kirjoittaman *Maamme kirja. Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa* (1878) vaikutushistoriaa, olla kiinnostunut sen monista jäljistä suomalaisessa kulttuurissa ja yhteiskunnassa. Kulttuurihistorioitsijankin tehtäviin kuuluu selvittää, mikä on ollut historiallista eli asioiden kululle merkityksellistä.

Vaikutushistorialliset pohdinnat ovat erittäin tarpeellisia, jotta voisimme lähestyä tutkittavan ilmiön itsensä varsinaista ja ominta merki-

⁶³ Teichert 1991, 55.

⁶⁴ Gadamer WM GW1, 305.

tystä.⁶⁵ Vaikutushistoriallisesti tietoinen tutkija varoo samaistamasta esimerkiksi Johann Gottfried Herderin (1744–1803) ajattelua herderiläisyyteen ja myöhempiin nationalismiin ilmenemismuotoihin, vaikka ne eivät olisikaan ajateltavissa ilman häntä. On perusteltua ajatella Herderin edelläkävijäluonnetta ja vaikutusta, mutta perustellumpaa on yrittää ymmärtää hänen ajatteluaan 1700-luvun mahdollisuuksien pohjalta.⁶⁶ Vaikutushistoriallinen tieto palvelee menneisyyden tutkimisen mahdollisuutta määräytyä uudelleen ja enemmän kohteensa kuin historiallisesti välittyneiden ennakkokäsitysten pohjalta.

Tutkijan hermeneuttista situaatiota määrittää jatkuvasti muuttuva ja kasvava ajallinen etäisyys tutkimuskohteeseen. Hänen ja kohteen välissä on vaikutushistoria. Sen valossa menneisyys lähestyy tutkijaa. Se määrittää ennalta sitä, mikä näyttäytyy tutkijalle kysymisen arvoisena ja tutkimisen kohteena. Gadamer kärjistää: ”Unohdamme melkein puolet siitä, mikä on todellista, enemmänkin, unohdamme ilmiön koko totuuden, kun pidämme välitöntä ilmiötä itseään koko totuutena.”⁶⁷ Hänen ajatuksensa ei siis ole metodologinen siinä mielessä, että vaikutushistoriasta tulisi kehittää eräänlainen historian aputiede. Vaikutushistorian käsite on enemmän historianfilosofinen ja ontologinen kuin metodologinen. Se sisältää kuitenkin käsityksen vaikutushistoriallisen tietoisuuden kehittämisestä. Gadamer puhuu historiaan kuulumisesta ja historian vallasta myös silloin, kun historioitsijat pyrkivät ratkaisemaan tietoisia tutkimustehtäviään ja -kysymyksiään.⁶⁸

⁶⁵ Gadamer WM GW1, 305–307. Gadamer-tutkijana ansioitunut Jean Grondin toteaa, että vaikutushistorian tutkimisen on ajateltu palvelevan menneisyyden objektiivista tulkintaa ja historian kirjoittamista niin kuin se todella on tapahtunut ennen kuin myöhempi aika antoi sille uuden merkityksen. Grondin 2009, 60.

⁶⁶ Ks. esim. Gadamer GW4, 318–335. Äärimmäinen esimerkki vaikutushistorian kirjoittamisesta löytyy Mihail Bahtinin Rabelais-tutkimuksesta, Bahtin 2002 (1965), 4–128.

⁶⁷ Gadamer WM GW1, 306. Suom. S.O.

⁶⁸ Gadamer WM GW1, 281, 306. Wind tulkitsee Gadameria sanomalla, että historiaa ymmärtävä ihminen oppii näkemään riippuvuutensa siitä, mitä toiset ennen häntä ovat tehneet, sanoneet ja ajatelleet. Wind 1987, 65. Mielestäni Gadamerin historiankäsitteiden erikoisen juonteen muodostavat ihme, salaisuus ja auktoriteetti.

Koska 'vaikutushistoriaa' pidetään monille tulkinnoille avoimena, esittelen lyhyesti Ismo Nikanderin ja Dieter Teichertin käsitykset. Nikander on esittänyt, että vaikutushistorian käsite tuo mukanaan yhden ja monen suhdetta koskevan ongelman. Yhden ja saman tekstin merkitys tulee esille ainoastaan tulkintojen moneudessa. Teksti tulkitaan aina eri tavoin. Eri tulkinnoille on yhteistä se, että ne ovat yhden ja saman tekstin tulkintoja. Jo yksittäistä tekstiäkin hallitsee yhden ja monen suhde osan ja kokonaisuuden välisen suhteen muodossa. Nikanderin mukaan vaikutushistorian käsite tarkoittaa yleisesti samaa asiaa koskevien erilaisten tulkintojen jatkumoa.⁶⁹ Tämä yksi asia, josta on monia tulkintoja, ei aina ole välttämättä teksti. Yhden ja monen välinen suhde läpäisee kaikkea historiaa.

Yksi–moni-suhde tulee selvästi näkyviin, kun Gadamer kirjoittaa klassisuuden ideasta. Se havainnollistaa hänen käsitystään ymmärtämisen historiallisuudesta. ”Klassinen” ei viittaa vain antiikin kulttuuriin vaan myös kaikkiin ”ajattomiin” taiteen, kirjallisuuden ja kulttuurin luomuksiin, jotka ovat tulkintahistoriansa välittämänä saavuttaneet tunnustetun aseman ja sitä myöten kuulumisensa nykyisyyteen.⁷⁰ Lisäksi on ajateltavissa, että esimerkiksi kulttuurihistoriassa on olemassa klassisia tutkimusaiheita, joiden historiaa kirjoitetaan jatkuvasti uudelleen.

Tieteellisyys vaatii tutkimuksessa tehtävien valintojen ja tulkintojen perustelemista. Ei riitä, että tutkija osaa kertoa, miten hän ymmärtää, vaan hänen on parhaansa mukaan perusteltava esittämänsä tulkinta. Dieter Teichert tarkastelee vaikutushistorian käsitettä tässä valossa. Siihen sisältyy varauksellinen suhtautuminen tutkijan mahdollisuuksiin tarkistaa ja perustella työnsä ehtoja kaikinpuolisesti ja menetellä työssään tietoisesti metodologisesti. Mikään metodologia ei kykene yksinään takaamaan, että tutkija löytää tutkimustehtäviensä oikean ratkaisun. Teichert korostaa, että on tärkeää erottaa toisistaan käsitteet 'vaikutushistoria' ja 'vaikutushistoriallinen tietoisuus'. 'Vaikutushistoria' on sana ja käsite sille tosiasialle, että tulkinnat toteutuvat aina historiallisesti määräytyneiden, kehittyvien ja muuttuvien tekijöiden keskellä. Ymmärtämisen historiallisen ehdollisuuden pohtiminen tuottaa vaikutushistoriallista tietoisuutta. Historioitsijan on välttämättä antauduttava vaikutushistoriansa

⁶⁹ Nikander 2005, 247–248.

⁷⁰ Gadamer WM GW1, 290–295.

ajatteluun, koska hän kohtaa tulkintavaikeuksia. Vaikutushistoriallista tietoisuutta Gadamer määrittelee käsitteellä ’avoimuus’ (*Offenheit*). Se tarkoittaa ennakkokäsitysten erheellisyyden tunnistamista, valmiutta ennakkokäsityksiä muuttaviin kokemuksiin ja uuteen tietoon.⁷¹

Alussa ja lopussa on kysymys

Kysymyksen käsitteellä Gadamer kartoittaa tekstin tulkitsemisen ja ymmärtämisen ehtoja. Monien muiden tavoin hän luonnehtii sen kautta tiedettä jatkuvana tutkimisena valmiin opin sijaan, mutta hänelle kysyminen myös kuvastaa ihmisen yleistä suhdetta maailmaan: olemme kysyjinä vastauksia odottavia olentoja.

Kysymysten ensiarvoiseen asemaan johdattaa seuraava ajatus: väitelauseen merkitys ei ole koskaan löydettävissä täysin siitä itsestään.⁷² Tämä palauttaa mieleen perinteisen käsityksen hermeneuttisesta kehästä. Yksittäistä lausetta on tutkittava tekstiyhteydessään. On siis pohdittava tekstin välittämän väitelauseen edellytyksiä. Väitelauseen ymmärtämistä ohjaava perimmäinen edellytys on jokin kysymys. Gadamer siis ehdottaa, että väitelauseita luetaan vastauksina kysymyksiin. Väitelauseen ymmärtäminen edellyttää kysymyksen ymmärtämistä, johon se pyrkii vastaamaan.⁷³

Gadamer ei tarkastele kysymyksen ja vastauksen suhdetta ainoastaan tekstin meille välittämien yksittäisten väitelauseiden tasolla vaan soveltaa sitä koskemaan myös kokonaisia tekstejä. Näin tapahtuu erityisesti hänen pääteoksessaan *Wahrheit und Methode*. Myös yksittäinen teksti vastauksena on lähtöisin tietystä kysymystilanteesta (historiallinen merkityshorisontti), jota on selviteltävä. Gadamer puhuu yksittäisen lauseen tai tekstin motivaatiohistoriasta ja kysymyksen rekonstruomisesta. Tulkitsija hakee tekstin takaa kysymystä, joka vasta tekee tekstistä ymmärrettävän. Koska meneminen tekstin taakse on kuitenkin perustellusti mahdollista vain tekstin itsensä kautta, ohjaa sitä alustava ymmärrys

⁷¹ Teichert 2000, 23–30. Ks. Gadamer WM GW1, 367, 494.

⁷² Gadamer 2004, 23. Gadamer toistaa kirjoituksissaan perusajatustaan sanamuotoa muuttaen. Ks. Gadamer 2004, 67, 87, 105.

⁷³ Gadamer 2004, 22–23, 26.

tekstistä. Tutkija erittelee tekstin omia kontekstuaalisia mahdollisuuksia, myös sellaisia, joita kirjoittaja itse ei tullut tietoisesti ajatelleeksi.⁷⁴ Menneisyyden tekstien ymmärtämisvaikeudet johtuvat osaltaan siitä, ettei nykyaika tunne kysymyksiä, joihin ne liittyivät.

Kulttuurihistorioitsija ei käytä tekstejä omavaltaisesti palvelemaan päämääriään.⁷⁵ Ennen kuin hän hakee tekstistä vastauksia tutkimuskysymyksiinsä, hän siis ottaa huomioon tekstin motivaatiohistorian eli kysymystilanteen, jossa teksti on aikanaan tullut mahdolliseksi. Historiallisen kysymystilanteen mukaisesti tekstin tarkoitus voi vaihdella huomattavasti. Kirjoittajat ovat etsineet vastauksia elämän eri alueiden kysymyksiin, halunneet kertoa kokemuksistaan, vaihtaa ajatuksiaan keskenään tai vaikuttaa muiden mielipiteisiin. Tämä itse asiassa täsmentää aikaisemmin käsiteltyä täydellisyuden ennakkoinnin periaatetta. Nimitäin, kulttuurihistorioitsijan on ajateltava paitsi historiallis-kriittisesti myös tekstityypistä riippuen esimerkiksi uskonnolliselta, juridiselta tai filosofiselta kannalta.⁷⁶

Miksi Gadamer pitää tekstien ymmärtämistä keskusteluna? Tekstejä lukevalla tutkijalla on luonnollisesti tietoisia tutkimuskysymyksiä, mutta tekstin ymmärtäminen on keskustelua ennen kaikkea siksi, että teksti esittää kysymyksen tulkitsijalleen.⁷⁷ Se kyseenalaistaa ja koettelee ennakkokäsityksiä ja odotuksia, jotka ovat hallinneet tulkitsijan ja hänen aikansa ajattelua. Vasta tämä kokemus saa tulkitsijan tekemään valaisevia kysymyksiä. Oikeastaan hänen tulkitseva toimintansa on pohjimmiltaan vastaamista tekstin tuottamiin ymmärtämisvaikeuksiin, yritystä tehdä tekstistä jälleen ymmärrettävä. Gadamer sanoo kysymysten avaavan ja

⁷⁴ Gadamer WM GW1, 375–384; Gadamer 2004, 23.

⁷⁵ Ks. Gadamer 2004, 23, 139–140.

⁷⁶ ”On selvästi eri asia tulkita lakia, Raamattua tai ’klassista’ runoteosta. Tällaisten tekstien ’merkitystä’ ei ole tarkoitettu ’neutraalille’ ymmärtämiselle, vaan se määräytyy niiden omasta pätevyysvaatimuksesta.” Gadamer 2004, 140. Ks. myös Gadamer 1982, 6–8. Hermeneutiikan yhteys retoriikan historiaan on Gadamerille tärkeä. Hänen mukaansa Aristoteleen retoriikka ”ei ole niinkään puhetaidon tekniikkaa, vaan ennemminkin filosofiaa puhumisen määrittämästä elämästä”. Gadamer 2004, 134, ja 129–151. Ks. myös Gadamer & Dottori 2003, 46–65.

⁷⁷ Gadamer WM GW1, 375, 379, 465–466, 476. ”Ymmärtäminen alkaa, kun jokin puhuttelee meitä. Tämä on hermeneuttisista ehdoista ensimmäinen.” Gadamer 2004, 38–39. Lähestyminen tulee nähdä kysymisen valossa.

pitävän avoinna mahdollisuuksia, joiden rajoissa ymmärtäminen eri aikojen välisenä keskusteluna vaikutushistoriallisesti tapahtuu.⁷⁸

Kuvitellaan, että ystävyys antiikin kreikkalaisessa kulttuurissa kiinnostaa minua.⁷⁹ Kreikkaa taitavana tartun Platonin dialogiin nimeltään *Lysis*, koska otaksun siihen sisältyvän jotain aiheeni kannalta arvokasta ja valaisevaa. Ennakkokäsitys ohjaa tekstin lukemista kahdella tapaa. Minulla on ennakkokäsitys siitä, että dialogi käsittelee ystävyyttä. Sen lisäksi minulla on myös omasta ajastani juontuva ennakkokäsitys ystävydestä. Lukiessani yritän pukea sanoiksi omalla kielelläni dialogiin tallentunutta määritelmää, tulkintaa ja kokemusta ystävyydestä. Toimin kuin kääntäjä, joka pyrkii siirtämään merkityksen vieraan kielen maailmasta oman kielensä maailmaan.⁸⁰ Tällainen suhtautuminen perustuu oletukseen, että Platonin ajalla ja omalla ajallani olisi jotakin yhteistä. Mahdollisesti näen yhteisyyden nykyisyyspainotteisesti, kun tunnistan ja ymmärrän Platonin dialogin niitä puolia ja piirteitä, jotka ovat minulle tuttuja oman aikani ajattelumahdollisuuksien pohjalta. Lähestyn Platonin dialogia nyky-ymmärryksen, esiymmärryksen, ohjaamana, joka tulkintavaikeuksien ilmetessä vaatii korjaamista.

Kun ajallinen ja kulttuurinen etäisyys *Lysis*-dialogiin alkaa hahmotua, historiallinen tietoisuuteni saa konkreettista sisältöä. Havahdun ajattelemaan tarkemmin, miten kreikkalainen *filiä* tuttuudestaan huolimatta eroaa nykyisestä ystävyuden käsitteestä. Yritän ymmärtää uudelleen ystävyuden, rakkauden ja pitämisen välisiä yhteyksiä. Alan jopa ihmetellä sitä, mistä dialogissa oikeastaan puhutaan; ikään kuin alkaisin lukea *Lysista* ensimmäistä kertaa. Platonin ajattelu ei kuitenkaan osoitautu täysin tuntemattoman maailman jäänteeksi, vaan ennen kaikkea se pääsee esiin ja saa mahdollisuuden vaikuttaa tulkitsijaansa. Saamani kokemus ohjaa minut tarkastelemaan hermeneuttista situaatiotani eli ennakoedellytysten kokonaisuutta, joka lukutapaani sisältyy. Ennakoedellytyksiin kuuluvat esimerkiksi käsitykseni tekstin historiallisesta

⁷⁸ Gadamer 2004, 39; Gadamer WM GW1, 304, 381, 476. Tässä yhteydessä on ajateltava, mitä Gadamer sanoo hengentieteiden kohteesta ja käsitteen 'perinne' (*Überlieferung*) merkityksestä. Ks. myös Gadamer 2004, 195.

⁷⁹ Esimerkkini on mukailtu Gadamerin, Günter Figalin ja Ismo Nikanderin tekstien pohjalta. Gadamer GW6, 171–186; Figal 2009, 60–61; Nikander 2005, 247–248. Platonin dialogien lukutavasta, ks. Shhadeh 2007, passim.

⁸⁰ Gadamer 2004, 40–41.

kontekstista, antiikin kulttuurista ja ajattelusta yleensä. Miten dialogin muotoon kirjoitettua tekstiä luetaan? Mikä sai minut kiinnostumaan aiheestani?

Kulttuurihistorioitsija haluaa kirjoittaa merkityksellisistä ja kiinnostavista menneisyyden tosiasioista. Filosofisen hermeneutiikan näkökulmasta tosiasioilla, joiden tarkempaan ymmärtämiseen paneudutaan, on aina hermeneuttinen ulottuvuutensa, koska ne ovat vastauksina kysymisen tulos. ”Mitkä tosiasiat alkaisivat puhua, jos esitettäisiin toisia kysymyksiä?”, Gadamer kysyy.⁸¹ Kysymysten perustehtävänä on tutkimuksen kohteen ja aiheen määrittäminen.⁸² Tällä näkemyksellä on myös yleisempää merkitystä. Jos esimerkiksi haluan miettiä kulttuurihistorian identiteettiä, ei se välttämättä onnistu yksinomaan etsimällä kulttuurin yleistä määritelmää. Se onnistuu mahdollisesti jopa paremmin, kun etsin kulttuurihistorioitsijoiden käytännössä esittämistä kysymyksistä hahmottuvaa perusmuotoa.

Hermeneuttiset näkemykset kysymyksistä, vastauksista ja tosiasioista saattavat herättää epäilyn kysymisen taidosta eräänlaisena salaperäisenä taikasauvana, jonka kosketuksesta kaikki tieteen hankaluudet ratkeavat. Näin ei kuitenkaan ole edes filosofisen hermeneutiikan kohdalla.⁸³ Tieteenalan metodien, näkökulmien ja peruskäsitteiden hallitseminen on välttämätöntä, mutta uudet kokemukset kumoavat ennakkoluuloja ja johtavat uusiin kysymyksiin.⁸⁴

⁸¹ Gadamer 2004, 119.

⁸² Gadamer WM GW1, 289, 369. Gadamerin kysymys-käsityksestä tarkemmin, ks. Ollitervo 2003, 48–53.

⁸³ Ks. tästä Gadamer 2004, 119–121.

⁸⁴ Haluan kiittää kirjan toimittajia ja Ritva Hapulia rakentavasta palautteesta.

Lähteet

- Bahtin, Mihail: *François Rabelais – Keskiajan ja renessanssin nauru*. Alkuteos: Tvorščestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i renessansa (1965). Suom. Tapani Laine & Paula Nieminen. 3. painos. Like, Helsinki 2002.
- Barbarić, Damir: Die Grenze zum Unsagbaren. Sprache als Horizont einer hermeneutischen Ontologie (GW1, 442–478). *Hans-Georg Gadamer. Wahrheit und Methode*. Hg. von Günter Figal. Klassiker Auslegen Bd. 10. Akademie Verlag, Berlin 2007, 199–218.
- Bernet, Rudolf: Gadamer on the Subject's Participation in the Game of Truth. Transl. by Basil Vassilicos. *The Review of Metaphysics* 58 (June 2005), 785–814.
- Figal, Günter: *Wahrheit und Methode* als ontologischer Entwurf. Der universale Aspekt der Hermeneutik (GW1, 478–494). *Hans-Georg Gadamer. Wahrheit und Methode*. Hg. von Günter Figal. Klassiker Auslegen Bd. 10. Akademie Verlag, Berlin 2007, 199–218.
- Figal, Günter: *Verstehensfragen. Studien zur phänomenologisch-hermeneutischen Philosophie*. Philosophischen Untersuchungen 21. Mohr Siebeck, Tübingen 2009.
- Gadamer, Hans-Georg: *Gesammelte Werke 1–10*. Taschenbuchausg. Mohr Siebeck, Tübingen 1999.
- Gadamer, Hans-Georg: *Lectures on Philosophical Hermeneutics*. Universiteit van Pretoria, Pretoria 1982.
- Gadamer, Hans-Georg: *Hermeneutische Entwürfe. Vorträge und Aufsätze*. Mohr Siebeck, Tübingen 2000.
- Gadamer, Hans-Georg: *Das Problem des historischen Bewusstseins*. Alkuteos: Le Problème de la Conscience Historique (1996). Aus dem Französischen rückübersetzt von Tobias Nikolaus Klass. Mohr Siebeck, Tübingen 2001.
- Gadamer, Hans-Georg & Dottori, Riccardo: *A Century of Philosophy. Hans-Georg Gadamer in Conversation with Riccardo Dottori*. Alkuteos: Die Lektion des Jahrhunderts. Ein philosophischer Dialog mit Riccardo Dottori (2000). Transl. by Rod Coltman with Sigrid Koepke. Continuum, London & New York 2003.
- Gadamer, Hans-Georg: *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofissa*. Alkuteokset: Gesammelte Werke, osista 2 & 4 (1986, 1987). Valikoinut ja suom. Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004.
- Gadamer, Hans-Georg: Mutta kuitenkin hyvän tahdon valta. Alkuteos: Und dennoch: Macht des Guten Willens (1984). Suom. Ismo Nikander. *Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta*. Toim. Jarkko Tontti. Vastapaino, Tampere 2005, 269–272.
- Grondin, Jean: *Hermeneutik*. Alkuteos: L'herméneutique (2006). Aus dem Französischen übersetzt von Ulrike Blech. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2009.
- Heidegger, Martin: *Oleminen ja aika*. Alkuteos: Sein und Zeit (1927). Suom. Reijo Kupiainen. Vastapaino, Tampere 2000.
- Jaeger, Friedrich: Geschichte. *Lexikon Philosophie. Hundert Grundbegriffe*. Hg. von Stefan Jordan und Christian Nimtz. Reclam, Stuttgart 2011, 109–113.
- Juntunen, Sammeli: *Kirkon raamatutieteologiasta ja sen puutteesta*. Kirjapaja, Helsinki 2010.
- Kosik, Karel: Konkreettinen totaliteetti. Alkuteos: Dialektik des Konkreten (34–59), (1970). Suom. Vesa Oittinen. *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet osa I*. Toim. Raimo Tuomela ja Ilkka Pato- luoto. Gaudeamus, Helsinki 1976, 277–304.
- Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka & Timo Väntsi. Cultural History – Kulttuurihistoria 3. k&h, Turku 2003.
- McGrath, Alister E.: Oppi ja dogma. *Modernin teologian ensyklopedia*. Toim. Alister E. McGrath. Alkuteos: The Blackwell Encyclopedia of Modern Christian Thought (1993). Suom. Satu Norja, Kia Sammalkorpi-Soini. Kirjapaja, Helsinki 2000, 520–527.
- Medeiaista pronssiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm ja Anna Sivula. Historia mirabilis 6. Turun Historiallinen Yhdistys ry, Turku 2010.
- Meretoja, Hanna: Itseymmärryksen kulttuuris-historiallinen välityneisyys Gadamerin ja Ricœurin hermeneutiikassa. *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka & Timo Väntsi. Cultural History – Kulttuurihistoria 3. k&h, Turku 2003, 58–86.
- Nikander, Ismo: Filosofisesta hermeneutiikasta. Suomentajan esipuhe. Hans-Georg Gadamer: *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofissa*. Vastapaino, Tampere 2004, vii–xiii.

- Nikander, Ismo: Dialogin mahdollisuus ja mahdottomuus – Gadamerin ja Derridan ”epätodennäköinen kiistely”. *Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta*. Toim. Jarkko Tontti. Vastapaino, Tampere 2005, 241–265.
- Oesch, Erna: *Tulkinnasta. Tulkinnan tiedolliset perusteet modernissa ja filosofisessa hermeneutiikassa*. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, vol. 53. Tampere 1994.
- Ollitervo, Sakari: Vaikutusten historia. Kokemus ja kysymys Hans-Georg Gadamerin filosofiasa. *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka & Timo Väntsi. Cultural History – Kulttuurihistoria 3. k&h, Turku 2003, 33–57.
- Shhadeh, Salla: *Tietäminen Platonilla – Dialogi tapatumana, filosofia kykynä*. Kulttuurihistorian Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2007.
- Songe-Møller, Vigdis: Luce Irigaray rakkaudesta ja ihmetyksestä. Suom. Sara Heinämaa. *Ruumiin kuvia. Subjektin ja sukupuolen muunnelmia*. Toim. Sara Heinämaa, Martina Reuter ja Kirsi Saarikangas. Gaudeamus, Helsinki 1997, 23–36.
- Steinmann, Michael: Auf dem Weg zu einer modernen Epistemologie. Diltheys Verstrickungen in die Aporien des Historismus; Überwindung der erkenntnistheoretischen Fragestellung durch die phänomenologische Forschung (GW1, 222–269). *Hans-Georg Gadamer. Wahrheit und Methode*. Hg. von Günter Figal. Klassiker Auslegen Bd. 10. Akademie Verlag, Berlin 2007, 87–104.
- Teichert, Dieter: *Erfahrung, Erinnerung, Erkenntnis. Untersuchungen zum Wahrheitsbegriff der Hermeneutik Gadamers*. Metzler, Stuttgart 1991.
- Teichert, Dieter: *Verstehen und Wirkungsgeschichte*. Bouvier Verlag, Bonn 2000.
- Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta*. Toim. Jarkko Tontti. Vastapaino, Tampere 2005.
- Vattimo, Gianni: *Tulkinnan etiikka*. Alkuteokset: La traccia della traccia (1995); Pareyson dall'estetica all'ontologia (1993), Suom. Jussi Vähämäki & Liisa Kunttu. Paradeigma-sarja. Tutkijaliitto, Helsinki 1999.
- Warnke, Georgia: *Hans-Georg Gadamer. Hermeneutik, tradition och förnuft*. Alkuteos: Gadamer. Hermeneutics, Tradition and Reason (1987). Övers. Joachim Retzlaff. Daidalos, Göteborg 1995.
- Warnke, Georgia: The Hermeneutic Circle versus Dialogue. *The Review of Metaphysics* 65 (September 2011), 91–112.
- Wellmer, Albrecht: *Sprachphilosophie. Eine Vorlesung*. Hg. von Thomas Hoffmann, Juliane Rebentisch und Ruth Sonderegger. Suhrkamp, Frankfurt am Main 2004.
- Wind, H. C.: *Historie og forståelse*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 1987.

KÄSITEHISTORIA KULTTUURIHISTORIALLISENA TUTKIMUSMENETELMÄNÄ

Asko Nivala ja Heli Rantala

Asko Nivala

Vallankumouksen maanjäristys

”Ranskan vallankumousta voidaan tarkastella valtiollisen historian suurimpana ja huomattavimpana ilmiönä, lähes universaalina maanjäristyksenä, poliittisen maailman valtavana tulvana tai vallankumousten esikuvana, vallankumouksena sinänsä.”¹ Näin saksalainen varhaisromantikko Friedrich Schlegel (1772–1829) luonnehti Ranskan suurta vallankumousta yhdeksän vuotta sen käynnistymisen jälkeen. Hänen tulkinnassaan on huomion arvoista poliittisen tapahtuman rinnastaminen maanjäristyksen tai tulvan kaltaiseen luonnonmullistukseen. Schlegelin tekemä rinnastus saattaa vaikuttaa aluksi hämmäntävältä, mutta käsitehistoriallisen tietämyksen avulla sitä voidaan tehdä ymmärrettävämmäksi myös nykylukijoille.

Luonnonhistoriallisen sanaston siirtyminen inhimillisen historian alueelle kertoo nimittäin myös jotakin yleisempää 1700- ja 1800-luvun

¹ (Suom. Asko Nivala.) KFSÄ II, 247. Nro 424. KFSÄ = *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*.

vaihteen kulttuurista. Laajemman käsitehistoriallisen näkökulman valossa voidaan nähdä vallankumouksen käsitteen käyttöalueen muuttumisen olevan vain yksi esimerkki yleisemmästä käsitteiden ajallistumisen ja maallistumisen prosessista, jonka aikana uusimman ajan poliittiset käsitteet saivat niiden nykyisen merkityksensä. Aiemmin poliittinen valta oli perustunut ikuiseen Jumalan asettamaan järjestykseen, mutta viimeistään Ranskan vallankumouksen myötä historiaa alettiin ajatella ihmisten teoista koostuvana palautumattomana ajallisen prosessina.² Myöskään käsitteen vallankumous (saks. *Revolution*) käyttöalue ei ollut vielä tällöin yhtä vakiintunut kuin nykyään. Schlegelin käyttötavassa on vielä piirteitä käsitteen alkuperäisestä luonnonhistoriallisesta merkityksestä: latinan *revolutio* viittasi tähtien ikuiseen kiertoon (vrt. englannin *revolve*) sekä luonnonmullistuksiin. Termi vakiintui vasta 1700-luvun lopulla kuvaamaan historiallisen todellisuuden käänteen tekeviä muutoksia, jotka ovat peruuttamattomia. Aluksi sillä viitattiin Ranskan suureen vallankumoukseen, mutta sittemmin myös esimerkiksi teollistumisen alkuvaihe käsitettiin teolliseksi vallankumoukseksi.³

Satula-aika: Reinhart Koselleckin käsitehistoria

Vaikka saksalainen historioitsija Reinhart Koselleck on ollut eräs merkittävimmistä käsitehistorian kehittäjistä, hänen tutkimuksensa eivät suinkaan rajoittuneet pelkästään teorian alueelle. Werner Conzen ja Otto Brunnerin kanssa työstyetty kahdeksan niteinen sanakirja *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache* (Historialliset peruskäsitteet. Poliittis-sosiaalisen kielen historiallinen tietosanakirja, 1972–1997) vaikutti olennaisesti tämän tutkimusalan kehitykseen. Vaikka käsitehistoriallisten sanakirjojen konsultointi kuuluu monien historioitsijoiden käytännön tutkimusmenetelmiin, on kuitenkin olennaista ymmärtää, ettei Koselleckin projektissa ollut missään nimessä kysymys pelkän ulkokohtaisen sanakirjainformaation tuottamisesta. Käsitehistoria on pikemminkin itsenäinen tapa tutkia historiaa.

² GGB I, xvi–xvii. GGB = *Geschichtliche Grundbegriffe*; Koselleck 1985, 4–5.

³ Behrens 1984, 14–16; Oesterle 1977, 169.

Saksaa voi muutenkin pitää erilaisten käsitehistoriallisten sanakirjojen suurvaltana, joten on paikallaan esitellä muutama muu tunnettu käsitehistoriallinen hakuteos. Onkin sanottu, että saksaa kannattaisi opetella jo voidakseen konsultoida massiivista 12-niteistä sanakirjaa *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (Filosofian historiallinen sanakirja, 1971–2005). Tämän ohella on olemassa myös muun muassa esteetiikan alan seitsenosainen sanakirja *Ästhetische Grundbegriffe* (Esteettiset peruskäsitteet, 2000) sekä metaforologiaa koskeva *Wörterbuch der philosophischen Metaphern* (Filosofisten metaforien sanakirja, 2007). Suomalaisista käsitehistoriallisista hankkeista on mainittava Matti Hyvärisen johtaman toimitustyön tuloksena syntynyt *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria* (2003).

Koselleckin johtama käsitehistoriallinen hanke ei pyrkinyt vain listaamaan ulkokohtaisesti käsitteiden merkityksiä eri aikoina, vaan siihen sisältyi tiettyjä lausuttuja ja varmasti myös lausumattomia sisällöllisiä oletuksia historiallisen tiedon luonteesta. Hän painotti historiassa olevia katkoksia ja muutoksia: hänen teoriansa mukaan länsimaiset poliittiset käsitteet saivat nykymerkityksensä niin sanottuna satula-aikana (*Sattelzeit*) 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Satula-ajan metafora viittaa katkokseen – kahden vuoren huipun väliin jäävään satulamaiseen kuiluun. Nykyisen poliittisen käsitteistön synty oli yhteydessä uusimman ajan alun demokratisoitumiseen ja teollistumiseen.⁴ Taustalla oli myös maailmankuvan ajallistuminen: aiemmin staattisina pidettyjä asioita alettiin nyt ajatella muuttuvina.⁵ Käytännön tutkimusmenetelmänä käsitehistoria siis etsii alkuperäislähteistä käsitteiden nykyisestä poikkeavia käyttötapoja pyrkien näin jäljittämään niiden muutospisteiden yhteydet muuhun kulttuuriseen, yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen kehitykseen.

Vaikka käsitehistoria on oma itsenäinen tiedonalansa, sen menetelmiin perehtymisestä on hyötyä kaikille historioitsijoille. Ei ole myöskään perusteltua rajata sen soveltamista pelkästään poliittisen historian alueelle. Kulttuurihistorioitsijan käytännöllisen tutkimustyön ajatellaan usein olevan menneiden käsitteiden kääntämistä nykyisille. Mitä käsitteet sitten ovat? Käsitteen käsitteen määrittelemisen johtaa nopeasti perustaviin tietoteoreettisiin erimielisyyksiin. Todettakoon, että käsitteitä voi lähestyä

⁴ GGB I, xv.

⁵ Koselleck 1985, 4–5.

ainakin kahdella tavalla. Ensinnäkin käsitteet voidaan erottaa sanoista. Esimerkiksi samaan lukuun 'yksi' voidaan viitata arabialaisella numerolla 1, roomalaisella numerolla I sekä vielä sanalla 'yksi'. Vastaavasti yhteen ja samaan 'ajan' käsitteeseen voidaan viitata eri kielten sanoilla kuten *time*, *Zeit* tai *tid*. Antiikin kreikkalaisilla puolestaan oli kaksi eri ajan käsitettä, joihin myös viitattiin kahdella eri sanalla *kronos* ja *kairos*.

Toisaalta käsitteitä ei voida aina kokonaan erottaa sanoista, vaikka monet filosofit ovat eri aikoina ponnistelleet tämän tavoitteen eteen. Tyypillisenä esimerkkinä käsitteen alueen sitoutumisesta siitä käytettyyn sanaan on saksan *Bildung*, jonka kattamaa käsitteellistä alaa on vaikea hahmottaa englanniksi tai suomeksi, vaikka ruotsin *bildning* onnistuuakin tässä tehtävässä. *Education*, *formation* tai 'sivistys' kattavat vain osan käsitteen merkityksestä, koska se kantaa tiettyä kielellistä viitatuskenttää mukanaan. *Bildung* tarkoittaa itsenäisen persoonallisuuden muodostumisen ja työstämisen prosessia (*sich bilden*). Lisäksi käsitteeseen sisältyy kuvan (*Bild*) merkitys: käsitteen historia sisältää alkujaan uskonnollisen viittauksen Genesiksen ajatukseen ihmisestä Jumalan kuvana.⁶ On olennaista ymmärtää, että kyse ei ole pelkästään kielellisestä vaikeudesta kääntää yhtä sanaa toiselle kielelle, vaan *Bildung*-käsite sisältää itsessään tietyn kokonaisvaltaisen kulttuurisen käsityksen ihmisenä olemisesta. Käsitteet ovat aina kulttuurihistoriallisia muodosteita, joiden merkitykset ja keskinäiset suhteet voivat muuttua radikaalisti eri aikakausina. Vaikka tämä käsitteiden sitoutuminen luonnollisiin kieliin vaikuttaa filosofien näkökulmasta ehkä ajattelun sitomiselta historialliseen satunnaisuuteen, käsitehistorioitsija voi nimenomaan porautua tällaisten vaikeasti kääntyvien käsitteiden kautta juuri tietyn kulttuuripiirin ajattelun erityispiirteisiin.

Suomalaisessa keskustelussa Jouni-Matti Kuukkanen on peräänkuulluttanut sitä, että käsitehistorian pitäisi määritellä selvästi käsitteen käsite. Kuukkanen tausta on osittain analyyttisessä perinteessä ja hän on vaatinut käsitteiden selvää erottamista sanoista. Siksi hän ei myöskään hyväksy monien käsitehistorioitsijoiden – kuten Reinhart Koselleckin sekä suomalaisen *Käsitteet liikkeessä* -teoksen kirjoittajien – kantaa siitä, että käsitteen käsitettä ei voida selkeästi määrittää. Hänen mukaansa käsitteen käsite olisi voitava määritellä eksaktisti, jotta käsitehistorian tutkimusala

⁶ Gadamer 1990 (1960), 15–24.

olisi yksiselitteisen selkeä.⁷ Kuukkasen esiin nostama tietoteoreettinen ongelma on keskeinen, mutta siihen lienee valitettavasti mahdotonta vastata tarjoamalla käsitteen käsitteen aukoton määritelmä.

Käytännössä puhtaiden käsitteiden täydellinen erottaminen luonnollisen kielen sanoista edellyttäisi Gottfried Leibnizin kaavaileman matematisoidun metakielen luomista. Erityisesti mannermaisessa filosofian perinteessä onkin tunnustettu luonnollisten kielten satunnaisuuden asettamat rajoitukset käsitteelliselle ajattelulle. Monet nykyajattelijat ovat pitäneet tätä hanketta puhtaan symbolisen yleiskielen luomiseksi yhtä uskottavana kuin paroni von Münchhausenin (1720–1797) kykyä nostaa itsensä hiuksista ilmaan.⁸ Käsitteen käsitteen määrittelemine käsitteellä johtaa nimittäin äärettömän taantumien ongelmaan. Loputon taantuma muodostuu, kun pyritään ratkaisemaan jokin ongelma tavalla, jossa alkuperäinen ongelma toistuukin pohjimmiltaan loputtomiin. Näin juuri käy määriteltäessä käsitteellisesti käsitteen käsitettä: yritämme määrittää käsitettä sillä itsellään. Platon kutsui tätä ongelmaa Menonin paradoksiksi.⁹

Mannermaisen perinteen ratkaisu tähän perustavaan tietoteoreettiseen ongelmaan on ollut hermeneuttisen (eli tulkinnallisen) kehän käsite.¹⁰ Käsitteen käsitettä ei voida määrittellä tyhjentävästi sen paremmin tutkimuksen alussa kuin lopussakaan, vaan sitä täytyy lähteä pikemminkin vähitellen täsmentämään. Saksalaista hermeneutikkaa Martin Heideggeria pidetään tämän ajatuksen tunnetuimpana muotoilijana, mutta myös romanttisen hermeneutiikan perustajat Schlegel ja Schleiermacher tutkivat tätä ongelmaa jo 1800-luvun alussa kehittäessään humanistisen tutkimuksen menetelmää.¹¹ Schlegelin mukaan:

Jokaiselta käsitteeltä, kuten jokaiselta todistukseltakin, voidaan vaatia niiden käsitettä ja todistusta. Siksi filosofian täytyy alkaa eepisen runon tavoin keskeltä – –. Kyse on kokonaisuudesta, jonka tiedostamisen tie ei siis kulje suoraa linjaa pitkin vaan on ympyrän muotoinen.¹²

⁷ Kuukkanen 2006, elektroninen lähde.

⁸ Ks. Nivala 2010, 225.

⁹ Platon, *Menon*, 80d.

¹⁰ Hermeneutiikasta ks. Sakari Ollitervon artikkeli tässä kirjassa.

¹¹ Schlegelin ratkaisevasta vaikutuksesta nykyiseen hermeneutiikkaan ks. esim. Zovko 2009.

¹² (Suom. Asko Nivala.) KFSX XVIII, 518. Nro 16. Itse asiassa Schlegel tavaltaan ennakoii myös itävaltalaisen loogikon Kurt Gödelin väitettä siitä, että

Emme voi määrittellä käsitteen käsitettä käsitteellä, sillä joutuisimme tällöin vain selvittämään uudestaan, mitä tarkoitamme käsitteellä. Sen sijaan filosofian täytyy alkaa aina keskeltä jotakin historiallista tilannetta, kuten *Ilias* alkaa keskeltä Troijan sodan nuolisadetta.¹³

Vastaavasti käsitehistoria ei voi alkaa edellytyksettömästä ylihistoriallisesta pisteestä, vaan se alkaa keskeltä jo olemassa olevien historiallisten edellytysten ketjua. Tästä huolimatta meillä on kuitenkin aina käytännössä jo jokin alustava esiyymmärrys siitä, mitä käsite tarkoittaa. Tätä ymmärrystä voidaan vähitellen avata lisää tutkimuksen edetessä.¹⁴ Toisin sanoen meidän on lähdettävä tematisoimaan käsitehistorian käytäntöjä matemaattisen tarkan ja ehdottoman käsitteen määrittelyn etsimisen sijasta. Tässä mielessä käsitehistoria kulttuurihistoriallisena tutkimusmenetelmänä koskettaa hermeneutiikan alaa. Myös Koselleck ymmärsi käsitteen luonteen tähän tapaan: ”Käsite voi siis olla selvä, mutta sen täytyy olla monimerkityksinen. – Kärjistetyksi muotoiltuna: sanojen merkitykset voidaan määrittellä tarkasti, mutta käsitteitä voidaan vain tulkita.”¹⁵ Hyvärisen mukaan nimenomaan tämä käsitteiden monitulkintaisuus ja -äänisyys osoittaa, kuinka käsitteet ovat menneisyydessäkin koskeneet usein valtataistelua todellisuuden merkityksellistämistä.¹⁶ Vaatimus käsitteen yksiselitteisestä määrittelystä johtaisi viime kädessä menneisyyden yksiääniseen tulkittamiseen: käsitteiden moniäänisyys toimii juuri keinona rekonstruoida ja tulkita menneitä dialogitilanteita ja debatteja.

Metaforologia ja käsitehistoria: valtion jäsenet

Metaforologian tutkimusalan perusti saksalainen aatehistorioitsija Hans Blumenberg. Hän tarkoitti tutkimusmenetelmänsä käsitehistorian täydennykseksi. Käsitteiden ohella myös metaforilla on historia – ja Blu-

matematiikka ei voi koskaan todistaa aukottomasti mitään järjestelmää: ”[J]okainen käsite, jokainen todistus, jokainen lause [on] äärettömiin täydellistyvä. Myöskään matematiikkaa ei ole suljettu tämän ulkopuolelle –.” (Suom. Asko Nivala.) KFSX XVIII, 518. Nro 9.

¹³ Ks. lisää Millán-Zaibert 2007, 134–135.

¹⁴ Ks. Gadamer 1990 (1960), 270–276.

¹⁵ (Suom. Asko Nivala.) GGB I, xxiii.

¹⁶ Hyvärinen 2003, 10.

menbergin mukaan ne ovat jopa vielä voimakkaammin historiallisia kuin käsitteet.¹⁷ Metaforat kertovat aina paljon syntykulttuurinsa tavasta käsitellä asioita, sillä ne syntyvät yrityksestä käsitellä jokin vieras ja uusi asia palauttamalla se jonkin toisen paremmin tunnetun elämänalueen muotoihin. Esimerkiksi ajatus kansalaisesta valtion jäsenenä on syntynyt poliittisen elämän käsittelemisestä kaikille tutun ihmiskehon osien kautta.

Käsitteet ovat kuolleita metaforia. Metaforassa kaksi eri todellisuuden alueilta peräisin olevaa asiaa rinnastetaan molempien valaisemiseksi. Harvoin tullaan ajatelleeksi, että jo 'käsite' itsessään on asioihin käsin tarttumista ja niiden käsittelemisestä johdettu metafora.¹⁸ Metaforien tutkimus tarjoaakin hermeneutiikan perinteen ohella toisen tavan vastata yllä mainittuun käsitteen käsitteen määrittämisen ongelmaan.

Metaforologian näkökulmasta käsitteen käsite määritellään vain erääksi metaforaksi muiden joukossa. Myös tällä hankkeella on toki yhtymäkohtia saksalaisten romantikkojen ja Heideggerin myöhäistuotannon pyrkimyksille etsiä ajattelun perustaa runouden kielestä.¹⁹ Tämän ajatuksen mukaisesti abstraktien käsitteiden taustalla on aina elävä ja aistimellinen metafora, josta käsite on johdettu. Ainoastaan Leibnizin ja Gottlob Fregen fantasioima muodollinen looginen kieli kykenisi varsinaisesti tuottamaan puhtaita käsitteitä, joita ei olisi abstrahoitu metaforista. Juuri tämän utopistisen yleiskielen hankkeen haaksirikkoutuminen 1900-luvun kuluessa on johtanut kasvavaan kiinnostukseen kielen aistimellista tasoa painottavia metaforia kohtaan.²⁰

Metaforien verkosto on aina kulttuurisesti määräytyneen ja sitä myötä sen perusteellinen kartoittaminen kuuluu käsittehistoriallisesti suuntautuneen kulttuurihistorioitsijan käytännön tutkimusmenetelmiin. Kulttuurihistoriaa tutkiva kohtaa nimittäin alati lähteitä, joiden kieli on kaukana täsmällisesti määritellyn käsitteikielen ihannemallista. Niin arkikieli kuin tieteen kielikin ovat yllättävän usein metaforisia, mutta me emme välttämättä enää tunnista näitä ilmaisuja metaforiksi. Tämä filosofista toisinaan kiusalliseltakin vaikuttava kielen metaforisuus on kui-

¹⁷ Blumenberg 1998 (1960), 7, 10–13.

¹⁸ Tässä ei ole kyse yksittäisten kielten erityispiirteistä, vaan sama rakenne toistuu mm. englannin *concept*-metaforassa (taustalla on lat. *capere*, ottaa käsiin) sekä saksan ilmauksessa *Begriff* (vrt. *greifen*, tarttua).

¹⁹ Ks. Elsässer 1994.

²⁰ Ks. tark. Nivala 2010, passim., erit. 225 ja 239–240.

tenkin kulttuurihistorioitsijan kannalta pelkästään etu, sillä metaforissa tapahtuneet muutokset kertovat usein olennaisia asioita aikakaudestaan. Historiaan vihkiytyvän täytyy ensin kuitenkin herkistää kielitajunsa havaitsemaan piilottelevia metaforia, joita arkikieli alati viljelee.

Yhteiskuntaruumiin metaforan historia on valaiseva esimerkki metaforien hallitsevasta asemasta länsimaisessa poliittisessa kulttuurissa. Ajattelemme edelleen yhteisön koostuvan ’jäsenistään’. Jo Platon vertasi valtiota tällä tavoin ihmisruumiiseen.²¹ Metaforaa on tehnyt tunnetuksi myös apostoli Paavalin poliittisen teologian antama määritelmä seurakunnalle: ”Te olette Kristuksen ruumis ja kukin osaltanne Hänen jäseniänsä.”²² Edelleen ahkerassa käytössä oleva metafora kansalaisista valtion jäseninä on siis kytkeytynyt monimutkaiseen, antiikkiin ulottuvaan kulttuuriseen perinteeseen. Kuten Ernst Kantorowicz on osoittanut, keskiajan ja uuden ajan alun poliittinen teoria perustui olennaisesti ajatukselle kuninkaan kahdesta ruumiista – luonnollisesta ruumista ja poliittisesta yhteiskuntaruumiista.²³

Uudella ajalla tämän metaforan sisältö kuitenkin hitaasti muuttui. Moderniin politiikan teoriaan jättiläismäisesti vaikuttanut Thomas Hobbesin *Leviathan, eli, Kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta* (Leviathan or the matter, forme and power of a commonwealth ecclesiasticall and civill, 1651) käsitti poliittisen ruumiin uuden luonnontieteen mukaisesti. Hän ajatteli yhteiskuntaruumiin (*body politic*) toimivan mekaanisen kappaleen (*body*) kaltaisesti.²⁴ Poliittisen ruumiin metafora ajateltiin jälleen uudelleen 1700-luvun valistuksessa. Biologian tieteenalan syntyessä poliittinen ruumis käsitettiin nyt orgaanisen eliön kaltaiseksi. Tämä oli myös suoraan yhteydessä nationalismin syntyyn 1800-luvun alussa. Hobbesilainen itsevaltiias saattoi vielä johtaa mekaanisesti ylhäältä monikansallista imperiumia, mutta orgaaninen kansalaisuus kumpuaa aina syntyperäisestä jäsenyydestä jossakin kansakunnassa. Suomessakin perustuslailliset kansalaisoikeudet saadaan edelleen orgaanis-biologisen syntymän perusteella.²⁵ Italialainen filosofi

²¹ Platon, Valtio, 419a–445e.

²² 1. Kor. 12:27.

²³ Kantorowicz 1997 (1957), 195–196, 199, 207 ja passim.

²⁴ Hobbes 1999 (1651), 31.

²⁵ Suomen perustuslain 5 § 1 momentin mukaan Suomen kansalaisuus saadaan syntymän ja vanhempien kansalaisuuden perusteella.

Giorgio Agamben on kutsunut tätä politiikan teorian kyseenalaistamattomaa biologista perustaa biopolitiikaksi.²⁶

Kaikista näistä käsitteen eri vaiheista (kristillinen, mekaaninen, orgaaninen) on edelleenkin nähtävissä jälkiä yhteiskunnan jäsenen metaforan käytössä. Kulttuurihistoriallisen tutkimuksen tehtävänä on paljastaa, kuinka aluksi luonnollisilta ja varsin abstrakteilta vaikuttavat käsitteet ovat pohjimmiltaan mitä suurimmassa määrin aistimellisia, kuvallisia ja kulttuurisia rakenteita, joilla on historia.

Käsitehistorian kritiikkiä: käsitemaantiede

Käsitehistoria syntyi osana 1900-luvun kielellistä käännettä. Kuten 2000-luvun uusmaterialistinen tutkimus on painottanut, ihminen on myös tilallinen, alueellinen ja ruumiillinen olento. Käsitehistorian heikkoutena voidaan pitää sitä, että se saattaa suunnata huomiota yksipuolisesti ajallisuuteen, kielellisyyteen ja ihmisen sisäisyyteen. Sitä myötä se osallistuu kielen ja tietoisuuden ylivallan korostamiseen materiaalisen ulottuvaisen todellisuuden kustannuksella.²⁷ Esimerkiksi Koselleck kuvaa tilaa usein konservatiivisena ulottuvuutena: pohjimmiltaan hänelle ovat olennaisia vain radikaalit ajalliset muutokset.²⁸ Tämän lähtökohdan ongelmana on ihmisen tilallisuuden, paikallisuuden ja ruumiillisuuden väheksyminen.

Voimakasta historiallisuuden ja ihmisen sisäisen maailman painotusta voidaan pitää erityisesti pohjoiseurooppalaisen kulttuurin piirteinä. Sisäisen todellisuuden korostuneisuus liittyy erityisesti saksalaiseen protestanttiseen kristillisyyteen ja pietismin vaikutukseen pohjoiseurooppalaiseen kulttuuriin.²⁹ Immanuel Kantista aina G. W. F. Hegeliin ja Heideggeriin saakka juuri ajallisuus on nähty todellisuuden perimmäisenä piirteinä. Kant samasti ajallisuuden ja ihmisen sisäisen maailman voimakkaasti toisiinsa.³⁰ Tähän liittyy myös sukupuolitta-

²⁶ Agamben 1998 (1995), 128.

²⁷ Ks. Ojakangas 2003, 19–20.

²⁸ Koselleck 1985, 5.

²⁹ Berman 1988 (1982), 47.

³⁰ Vaikka Kant toteaa ajan ja tilan olevan tavallaan tasa-arvoisia havainnoinnin perusmuotoja, hän päätyy kuitenkin viime kädessä palauttamaan tilallisuuden ajallisuuteen käsitellessään subjektin itsetietoisuuden toteutumista

via piirteitä: länsimaisen historian alusta saakka aika on koettu jonakin maskuliinisena ja tila feminiinisenä.³¹ Tällöin käsitehistorian kirjoittaja tulee helposti osallistuneeksi (usein toki tahtomattaan) maskuliinisten ja materiaalista luontoa alistavien käytäntöjen ylläpitämiseen.

Siksi on syytä käsitellä Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin geofilosofiaa, jonka mukaan ajattelu ”toteutuu suhteessa alueeseen ja maahan.”³² Ranskalaisduo ei tarkoittanut geofilosofiaa suoraan kosellecklaisen käsitehistorian kritiikiksi, mutta se voidaan kuitenkin haluttaessa ajatella sellaiseksi. Lisäksi näin voidaan perustella, miksi filosofisen ajattelun sisäinen tila ei sittenkään palaudu kulttuurihistoriallisiin ehtoihinsa. Edellytysten sarjan ja perättäisten ajattelijoiden vaikutussuhteiden ketjun sijasta historiallista aikaa voidaan ajatella myös päällekkäin limittyviksi alueelliseksi tasoiksi; eriaikaisiksi ja erilaisilla nopeuksilla liikkuviksi historiallisiksi kerrostumiksi.³³ Sovellan Deleuzen ja Guattarin ajatuksia tiedonalaan, jota kutsun käsitemaantieteeksi erona perinteiseen käsitehistoriaan.

Vaikka Deleuze ja Guattari ovat filosofoja, heidän taustanaan on myös ranskalainen kulttuurihistorian perinne. He itse viittaavat toistuvasti ennen kaikkea Fernand Braudeliin.³⁴ Braudelin geohistorian käsitettä soveltaen he kysyvät, kuinka käsitteellinen ajattelu syntyi juuri antiikin Kreikassa. Esimerkiksi intialaisilla ja kiinalaisillakin on toki kuvallisesti ajateltua viisauksijallisuutta, mutta varsinainen käsitteen käsite syntyi Balkanin niemimaan kärjessä.³⁵ Ei ole sattumaa, että käsite syntyi juuri nykyisen Kreikan vuorien ja Välimeren pirstomalla fraktaalaisella alueella:

Hegel ja Heidegger pysyvät historisisteina sikäli kuin he asettavat historian sisäisyytenä, jossa käsite väistämättä kehittyy tai paljastaa kohtalonsa. Tämä väistämättömyys nojaa kehämäiseksi nähdyn historiallisen elementin abstrahointiin, mikä estää kunnolla ymmärtämästä käsitte-

nimenomaan sisäisenä aikatietoisuutena. Tästä huolimatta hän käyttää ratkaisevissa kohdissa (osin huomaamattaan) tilallisia ilmauksia: hänen mukaansa on tehtävä ajattelun kopernikaaninen käänne, ajattelulle on etsittävä tukeva maaperä jne. Deleuze & Guattari 1993 (1991), 91. Vrt. Nivala 2010, 225.

³¹ Derrida 2003 (1967), 197.

³² Deleuze & Guattari 1993 (1991), 91.

³³ Ks. Rantala 2003, 243–244.

³⁴ Braudelin merkityksestä laajemmin ks. Deleuze & Guattari 2010 (1972), 256–257; Deleuze & Guattari 1993 (1991), 100–103.

³⁵ Deleuze & Guattari 1993 (1991), 93.

den ennakoimatonta luonnetta. Filosofia on geofilosofiaa aivan kuten historia on Braudelin tarkoittamassa mielessä geohistoriaa. Miksi filosofia syntyi Kreikassa, ja silloin kuin syntyi? Asia on samoin kuin kapitalismin synnyssä Braudelin mukaan: miksi se syntyi täällä ja tällöin, miksi ei esimerkiksi Kiinassa paljon aikaisemmin, vaikka kaikki siihen tarvittavat elementit olivat jo olemassa? Geografia merkitsee muutakin kuin vain materiaalia ja tapahtumapaikkoja historialliselle muodolle. Se ei ole vain fyysistä ja inhimillistä, vaan myös mentaalista, esimerkiksi maisemana. Se vapauttaa historian välttämättömyyden palvonasta ja nostaa arvoonsa peruuttamattoman satunnaisuuden. Samoin se vapauttaa alkuperän palvonasta ja osoittaa ”ympäristön” voiman ja vaikutuksen – –.³⁶

Braudelin radikaalina ratkaisuna oli kirjoittaa Välimeren historia, jossa toimijana eivät olleetkaan suurmiehet vaan itse meri. Braudelilainen *longue durée* (pitkä kesto) kuvaa maantieteellisen ympäristön inertiaa, joka suostuu vain äärimmäisen hitaaseen ajalliseen muutokseen.³⁷ Kun saksalainen käsitehistoria painottaa käsitteiden ajallisia ehtoja, käsite- maantiede korostaa niiden tilallista ympäristöä. Puhutaanhan myös kunkin käsitteen ’alasta’ eli niiden merkityspiirin rajaamasta alueesta. Vastaavasti todellisuus jaetaan usein alueisiin, joita eri tieteen alojen käsitteet pyrkivät kilvan kolonisoimaan ja ottamaan haltuun. Käsite- maantiede etsii menneisyydestä näitä ’paikallisia’ rajataisteluja.

Deleuzen ja Guattarin de- ja reterritorialisaation käsitteet liittyvät olennaisesti käsitemaantieteen tutkimusalaan. Deterritorialisaatiolla he tarkoittavat dekonstekstualisoivaa liikettä, jolla jokin asia voidaan irrottaa sen alkuperäisestä yhteydestä ja siirtää toiselle vieraalle alueelle. Kulttuuri- historioitsija Jussi Parikka on kuvannut tätä esimerkillä vasarasta:

For example, a hammer, normally a tool (assemblage) in a territory/context of woodwork might deterritorialize in another context as a weapon. Similarly, concepts and discursive practices are able to change territories and acquire new meanings and uses while also carrying some of their old forces with them.³⁸

³⁶ Deleuze & Guattari 1993 (1991), 100–101.

³⁷ Braudelin ohella merkittävä vaikuttaja Deleuzen ja Guattarin ajattelun taustalla on Michel Foucault. Kulttuurihistorian emeritusprofessori Kari Immonen on tuonut esiin juuri Braudelin ja Foucault’n keskeisen merkityksen kulttuurihistorialle saksalaisen hermeneutiikan ohella. Immonen 2001, 19–24.

³⁸ Parikka 2007, 104. Ks. myös Jussi Parikan ja Milla Tiaisen artikkeli tässä

Jos deterritorialisaatiota verrataan metaforaan, voidaan todeta sen olevan jotakin materiaalisempaa ja radikaalimpaa. Jokainen metafora on deterritorialisaation tulosta, mutta kaikki deterritorialisaatiot eivät ole metaforia. Siksi myös Parikka väittää, ettei esimerkiksi tietokonevirus ole pelkkä biologinen metafora, vaan siinä toteutuu radikaalimpi kytkös biologian ja tietotekniikan alueiden välillä.³⁹ Nämä kytkökset tuottavat hetkellisiä materiaalisia koosteita (*assemblage*), joilla on vaihteleva määrä valtaa vaikuttaa todellisuuteen. Ihminen ravihevosen selässä on esimerkki kahden alueen hetkellisestä yhteenliittymästä, jolla on erilainen voima vaikuttaa todellisuuden kulkuun kuin hevosella tai sitä ohjaavalla ihmisellä yksinään olisi. Deterritorialisaation ja metaforan välinen ero on lopulta sama kuin kielen ja materiaalisen todellisuuden välinen ero: voin tehdä vasarasta kielellisen metaforan, mutta vasaran deterritorialisointi astaloksi, ihmisen ja vasaran muodostama hetkellinen kooste, voi johtaa todellisiin kuolonuhreihin.

Vaikka olen tässä (osin pedagogisista syistä) hahmotellut saksalaisen ja ranskalaisen perinteen vastakkaisia piirteitä, meidän ei kuitenkaan tarvitse valita näiden perinteiden väliltä. Geofilosofisesta kritiikistä käsitehistoriaa kohtaan ei nimittäin missään nimessä seuraa se, että käsitteillä ei olisi *myös* historiaa. Deleuze ja Guattarinakin muistuttavatkin tästä heti aluksi: ”Jokaisella käsitteellä on tietysti historiansa. – – [J]okaisella käsitteellä on oma *historiansa*, vaikkakin kiemurainen ja tarvittaessa muiden ongelmien ja erilaisten tasojen kautta etenevä.”⁴⁰ Yhtä lailla kuin aika ja avaruus ovat kaiken inhimillisen elämän välttämättömät muodot, myös käsitehistoria ja käsitemaantiede on nähtävä toisiaan täydentävinä tutkimusmenetelminä, joille kulttuurihistorioitsija perustaa tutkimustaan.

teoksessa.

³⁹ Parikka 2007, 23.

⁴⁰ Deleuze & Guattari 1993 (1991), 28.

Heli Rantala

Miten tutkia 1800-luvun kulttuurin käsitettä?

Menneisyyden ajattelutapojen tutkiminen on keskeisesti käsitteiden tutkimista, niiden löytämistä, kartoittamista, arvioimista ja tulkitsemista. Käsitteet, joita Reinhart Koselleck on kutsunut merkitysten tihentymiksi tai keskittymiksi,⁴¹ avaavat näkökulmia siihen, miten ihmiset ovat eri asioita eri aikoina käsittäneet. Käsitteet ovat ajallisuutensa lisäksi kieli- ja kulttuurisidonnaisia. Tämä tekee niiden tutkimisesta paitsi kiehtovaa, myös haasteellista. Tutkimuksenteon perusohje, selkeä rajaus, on käsitteitä tutkittaessa usein hankalaa, mahdotontakin. Käsitteet ovat harvoin, jos koskaan, vain yhden henkilön luomuksia. Niillä on useita muotoilijoita ja käyttäjiä; parhaimmillaan ne kantavat mukanaan vuosituhansien aikana muotoutuneita ja muuntuneita merkityksiä. Yksi esimerkki tällaisesta käsitteestä on kulttuuri.

Kulttuuri on yksi modernin maailman moniulotteisimpia käsitteitä. Sillä on pitkä historia, lähtien latinan *colere* verbistä, josta *cultura* on aikanaan johdettu.⁴² Vuosisatojen ajan kulttuuri viittasi konkreettisesti viljelemiseen tai asumiseen. Etenkin 1700-luvulta lähtien yleistyi kulttuurin metaforinen käyttö; maan viljelemisestä siirryttiin hengen viljelemiseen, ihmisyksilön tai yhteisön henkisten ominaisuuksien kuvaamiseen.⁴³ Omassa tutkimusprojektissani olen päätenyt tutkimaan sitä, mitä ’kulttuuri’ merkisi 1800-luvun kontekstissa.⁴⁴ Tähän aiheeseen minut on johdattanut kiinnostus Johan Vilhelm Snellmanin (1806–1881) historiakäsitystä kohtaan. Snellmanin historiakäsityksen tutkiminen on ollut hyvin paljon hänen käyttämiensä käsitteiden tutkimista. Mitä Snellman tarkoittaa ”sivistyksellä” kirjoittaessaan sen olevan historian päämäärä? Mihin hän viittaa kirjoittaessaan ”kulttuurihistoriasta”? Miten esimerkiksi hengen käsite olisi suhteutettava ”sivistykseen” ja ”kulttuuriin”? Mitä kaikkea kulttuuri saattoi merkitä Snellmanin aikana?

⁴¹ GGB I, xxii.

⁴² GGB VII, 680–688.

⁴³ Tästä laajemmin esim. GGB VII, 707 ja Williams 1976, 77–80.

⁴⁴ Snellmanin näkemyksiä koskevat huomioni perustuvat väitöskirjaprojektiin, jossa tutkin Snellmanin kulttuurikäsitystä ja historiallista ajattelua.

Käytännössä Snellmanin kulttuurikäsitteiden tutkiminen tarkoittaa hänen erilaisten tekstiensä lähilukua, analyysia ja tulkintaa. Snellman on jättänyt jälkeensä erityyppisiä kirjoituksia 12-niteisen lähdejulkaisun verran. Näitä tekstejä on käytävä ensin alustavasti läpi ja valikoitava tiettyjä avaintekstejä tarkemman analyysin kohteeksi. Vasta huolellisempi lukeminen, eri tekstien vertailu sekä huomion kiinnittäminen Snellmanin sanavalintoihin mahdollistavat varsinaisen käsiteanalyysin sekä analyysista kumpuavan tulkinnan. Tämä muodostuu siis Snellmanin tekstien yksityiskohtaisesta lukemisesta ja arvioimisesta, sen tarkastelemista, miten ja millaisissa yhteyksissä Snellman on erilaisia käsitteitä käyttänyt.

Yksi osa työtä on sen hahmottaminen, millaisiin laajempiin keskusteluyhteyksiin Snellmanin näkemykset on suhteutettava. Angloamerikkalaista käsitehistoriallista suuntausta edustanut Quentin Skinner on painottanut historiallisten tekstien lukemista laajassa aikalaiskontekstissa, muuten on mahdotonta hahmottaa sitä, millaiseen keskusteluun tekstin kirjoittaja on ottanut osaa. Toisaalta tätä kontekstia vasten on mahdollista todeta myös se, mikä tiettyssä yksittäisessä tekstissä – tai tietyn kirjoittajan käyttämissä käsitteissä – on omaleimaista. Skinneriä voikin pitää tekstuaalisen ja kontekstuaalisen lukutavan yhdistävänä teoreetikkona ja tutkijana.⁴⁵ Skinnerin ajatusta seuraten voidaan todeta, että Snellmanin kulttuurin käsitteen tarkastelu vaatii kontekstikseen sen tarkastelemista, miten hänen edeltäjänsä tai aikalaisensa ovat käsitettä käyttäneet. Vain tätä laajempaa yhteyttä vasten on mahdollista sanoa jotakin Snellmanin käsitysten erityisyydestä.

Käytännössä tietyn tekstin aikalaiskontekstin rekonstruoiminen kokonaisuudessaan on mahdotonta. Sen lisäksi, että aineistoa on luultavasti säilynyt vain osittain, on ongelmana se, ettei tutkija voi mitenkään automaattisesti tietää, mikä on relevantti aikalaiskonteksti. Tutkijan on itse rakennettava ja perusteltava luomansa konteksti. Omassa tutkimushankkeessani olen pyrkinyt etsimään Snellmanin kirjoitusten rinnalle sellaisia aikalaistekstejä, joihin hän itse viittaa tai jotka käyvät asiayhteydestä muutoin ilmi. Näiden suorien keskusteluyhteyksien lisäksi on yritettävä kartoittaa myös niin sanottuja mahdollisia keskustelukumppaneita.

⁴⁵ Kurunmäki 2001, 144–147; Skinnerin näkemyksistä ks. esim. *Meaning & Context. Quentin Skinner and his Critics*. Ed. by James Tully. Polity Press, Cambridge 1988. Ks. myös Juhana Saarelaisen artikkeli tässä teoksessa.

Nämä voivat olla myös Snellmanin edeltäjiä, esimerkiksi henkilöitä joiden teoksia Snellman on lukenut tai voinut lukea. Kontekstin luominen ei siis välttämättä (tai useinkaan) koske ainoastaan välittömiä aikalaisia vaan myös edeltäjiä. Tällaisen työn laajuudesta johtuen kaikkea ei ole mahdollista tutkia alkuperäisaineistosta itse. Apuna on käytettävä aiempaa tutkimusta ja *Geschichtliche Grundbegriffen* kaltaisia teoksia, jotka käsittelevät laajemmin tiettyjen käsitteiden merkitysalaa eri aikoina ja eri käyttäjien toimesta. Kootusti voidaan siis sanoa, että Snellmanin käyttämien käsitteiden tutkiminen on sen tutkimista, miten samoja käsitteitä on käytetty ennen häntä ja mitä erityistä on Snellmanin tavassa käyttää niitä.

Käsitteiden tutkiminen on myös eri kielten sisältämien merkitysten tutkimista. Snellmanin tekstit ovat pääosin ruotsinkielisiä. 1800-luvun ruotsissa puolestaan oli runsaasti vaikutteita tai lähes suoria lainoja saksan kielestä etenkin filosofisen käsitteistön osalta. Suomessa käytettiin esimerkiksi sanaa *kultur* (myös muodossa *cultur*) 1800-luvun alun ruotsinkielisessä keskustelussa hyvin samantyyppisesti kuin saksan kielen *Kultur*-sanaa. Samoin ruotsin kielen *bildning* sisälsi kaikki moniulotteisen *Bildung*-käsitteen keskeiset merkitysalat.⁴⁶ Tästä huolimatta Suomessa ruotsin kielellä käytyä keskustelua ei voi kohdella pelkkänä saksalaisen käsitteellisen keskustelun toisintona vaan siihen liittyy myös tilallinen elementti, paikallisuus, joka tarkoittaa sekä maantieteellistä sijaintia⁴⁷ että toisenlaista yhteiskunnallista tilannetta. Käsitteitä ei luoda ja käytetä vain kielellisen rikkauden ilosta vaan niillä halutaan sanoa jotakin siitä ympäristöstä, josta käsin niitä muotoillaan. Käsitteet ovat yhteiskunnallisia ja poliittisia – ja luonnollisesti kulttuurisia; ne heijastelevat yhteiskunnan ja kulttuurin rakenteita, myös niiden ihanteita ja tavoitteita.

Kulttuurin käsite on ehkä käytetyin esimerkki käsitteiden moniulotteisuudesta. Tämä koskee myös 1800-luvun kulttuurin käsitettä, joka nivoutuu yhteen esimerkiksi sivistyksen, hengen, humanisuuden ja sivilisaation käsitteiden kanssa. Kompleksisuus syntyy osittain kielellisestä moninaisuudesta; eri kielissä kulttuuri ja sen lähikäsitteet suhteutuvat toisiinsa eri tavoin. Kyse on myös käsitteiden ajallisista muutoksista. Kulttuurilla ei ollut yhtä vakiintunutta merkitystä 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa vaan termillä saatettiin viitata varsin erilaisiin asioihin. Esimerkiksi

⁴⁶ Ks. Rantala 2010, 27–28 ja passim.

⁴⁷ Katso käsitemaantiede-osuus tässä artikkelissa.

Immanuel Kantin käytössä 1700-luvun lopussa *Kultur* saattoi viitata yksilön ominaisuuksiin.⁴⁸ Yksi kulttuurin käsitteen ajalliseen, ja myös paikalliseen, kehitykseen liittyvä seikka on sen muotoutuminen vastakäsitteeksi sivilisaation käsitteelle 1800-luvun alussa. Tätä on pidetty etenkin saksalaisen kielialueen erikoisuutena. Klassikkoteoksessaan *Über den Prozess der Zivilisation* (Sivilisaatioprosessista, 1939) Norbert Elias tulkitsee tämän vastakkaisuuden nousevan saksalaisen älymystön yhteiskuntakritiikkinä ranskankielistä hovia kohtaan. Kulttuuri toimi tällöin erona tekevästä käsitteestä suhteessa ranskalaisperäiseen sivilisaatio-käsitteeseen.⁴⁹ Kulttuurin ja sivilisaation asettaminen toistensa vastakäsitteiksi näkyy myös suomalaisessa 1800-luvun alun keskustelussa.⁵⁰ Käsitteiden muotoileminen ja käyttö on siis aina myös eron tekemistä; osa niiden määrittelemistä on sen toteaminen, mitä käsite ei pidä sisällään. Käsitteitä tutkittaessa onkin tarkkailtava aina myös sitä, mitä tiettyä käsitettä käyttämällä on rajattu sen ulkopuolelle.

Vastakkaisuuden lisäksi käsitteet saattavat olla myös voimakkaasti toisiinsa limittyneitä. Tämä limittyneisyys koskee esimerkiksi saksan kielen *Kultur*-termin suhdetta sanaan *Bildung*. Myös 1800-luvun Suomessa 'kulttuuria' yleisemmin oli käytössä termi *sivistys/bildning*. Tämä koskee sekä ruotsin- että suomenkielistä keskustelua.⁵¹ Termien rinnakkaisuus näkyy myös Snellmanin teksteissä ja osittain hän käyttääkin termejä synonyymeina. Sekä *kultur* että *bildning* saattaa Snellmanilla viitata tietyn aikakauden tai yhteisön, useimmiten kansan, muodostamaan kokonaisuuteen. Ovatko termit kuitenkin täysin synonyymisiä vai onko niillä myös toisistaan poikkeava merkitysala? Millaisissa yhteyksissä tämä ilmenee? Ovatko ne itsenäisiä käsitteitä vai ainoastaan kaksi eri sanaa yhdelle käsitteelle? Tällaisiin seikkoihin kiinnitän huomiota lukiessani lähdemateriaaliani.

Edellä kuvatun moninaisuuden lisäksi kulttuurista voi puhua myös käyttämättä itse termiä kulttuuri. Ei siis riitä, että kartoitan ne tapaukset, joissa Snellman on käyttänyt termejä *kultur*, *bildning* tai vaikka *civilisation*, kyse on laajemmasta tekstintulkinnasta. Snellman saattoi kirjoittaa esimer-

⁴⁸ Geuss 1996, 154–155.

⁴⁹ Ks. Elias 1976 (1939), 2–9.

⁵⁰ Ks. Rantala 2010.

⁵¹ Suomenkielisen sivistys-käsitteen käytöstä 1800-luvulla, ks. Kokko 2010.

kiksi tietyistä historiallisesti muotoutuneista ajattelutavoista, tiettyä kansaa yhdistävästä henkisestä olemassaolosta tai perityistä tavoista. Mitä Snellman tarkoitti näin kirjoittaessaan? Kysymys johtaa historian tutkimuksen perusongelmaan, kysymykseen tulkinnasta. Tutkija tekee menneisyyden lähteistä oman tulkintansa, joka kumpuaa tutkijan omasta ajasta, siitä ymmärryksestä, joka tutkijalla itsellään on. Tästä huolimatta tulkinnan on kiinnityttävä lähteisiin, tässä tapauksessa historiallisiin teksteihin. Näen oman tehtäväni Snellmanin 1800-luvun kielen kääntämisenä nyky-suomelle, omalle ajallemme, kadottamatta kuitenkaan niitä historiallisia vivahteita ja merkityksiä, joita nämä tekstit kantavat mukanaan. Tutki-essani Snellmanin kulttuurikäsitystä en siis tutki yksittäistä käsitettä vaan tiettyä laajempaa ajattelutapaa, jonka ilmentymiä käsitteet ovat.

Asko Nivala ja Heli Rantala

Käsitteiden väliset yhteneväisyydet ja erot

Lopuksi palaamme kirjoituksen alussa esitettyyn huomioon käsitteiden kielellisistä, alueellisista ja kulttuurisista sidoksista. Vaikka käsitteiden tehtävänä on periaatteessa olla erillisten yksittäisten tapausten taustalla olevia yleisesti tunnistettavia muotoja, käytännössä käsitteiden käytössä esiintyy aina yksilöllisiä erityispiirteitä niin henkilöiden kuin eri kulttuurienkin välillä. Kun samaa käsitettä käytetään eri tavoin, onko kyse yhdestä vai useasta käsitteestä? Lienee selvää, että sana 'kuusi' voi viitata tapauksesta riippuen lukuun tai puulajiin, mutta viittaavatko eri tavat käyttää sanaa 'vapaus' yhteen vai useampaan vapauden käsitteeseen? Käsittelemme ensiksi esimerkin yksilöiden välisestä erilaisesta tavasta käyttää samaa käsitettä ja sen jälkeen esimerkin kulttuurien välisestä tavasta käyttää eri tavoin samaa käsitettä.

Esimerkiksi Johann Gottfried von Herderin käytössä *Bildung* saattoi viitata yhtä lailla ihmisten sivistykseen kuin orgaanisen luonnon biologisiin muodostumiin.⁵² Tämä sopikin hyvin hänen maailmankuvaansa, jossa luonnon ja kulttuurin välillä on jatkumo. Herderin kannalta katsottuna historian sivistysprosessi ja orgaanisen luonnon kehitys heijastivat

⁵² Herder 1966 (1784–1791), 96.

molemmat samoja luonnon luovia voimia. Vaikka myös hänen aikalaisensa Kant oli ahkera *Bildung*-käsitteen soveltaja, hän oletti puolestaan luonnon ja kulttuurin välille voimakkaan katkoksen. Kantin mukaan luonto oli kausaalisen välttämättömyyden valtakunta, mutta kulttuuri oli vapauden alue. Siitä huolimatta Kantinkin teksteissä viitataan niin historian prosessissa tapahtuvaan ihmisten sivistykseen kuin myös luonnon muodostumiin sanalla *Bildung*.⁵³ Yksi sana viittaa siis Herderin kohdalla samaan käsitteeseen, mutta Kantin kohdalla se viittaa kahteen eri käsitteeseen. Kulttuurihistorioitsijan ei siksi tule sekoittaa sanoja ja käsitteitä toisiinsa, vaikka niitä ei voidakaan luonnollisissa kielissä täysin erottaa toisistaan.

'Vapaus' on puolestaan tyypillinen esimerkki sanasta, jolla eri kulttuureissa viitataan täysin erilaisiin käsitteisiin. Tässä mielessä eri tavat käyttää vapauden käsitettä yhdistävät ja erottavat eri kulttuuriperinteitä. Anglosaksisessa perinteessä *freedom* viittaa usein negatiiviseen vapauteen eli vapauteen jostakin ulkoisesta pakosta. Liberalismin teoreetikkojen mukaan *freedom* tai *liberty* tarkoitti yksilön vapautta ohjata tahtoaan valtiosta riippumatta. Mannermaisessa perinteessä *Freiheit* taas viittaa usein päinvastoin positiiviseen vapauteen eli vapauteen tehdä jotakin. Hegel erottaa *Oikeusfilosofiassaan* (Grundlinien der Philosophie des Rechts, 1821) tarkasti tämän vapauden positiivisen merkityksen sen negatiivisesta merkityksestä. Esimerkiksi John Lockelle vapaus tarkoitti sitä, että yksilö on riippumaton valtiosta. Hegelille vapaus taas tarkoittaa päinvastoin sitä, että yksilön ja valtion tahdon välillä vallitsee ykseys.⁵⁴ Molemmat sanat *freedom* ja *Freiheit* ovat etymologisesti samaa germaanista kantaa, mutta silti niillä voidaan viitata lähes vastakkaisiin poliittisiin käsitteisiin. Juuri tästä syystä Koselleck totesikin, että käsitteet ovat aikalaisten jatkuvan poliittisen taistelun kohteena. Käsitteillä ei ole koskaan yksiselitteistä merkitystä, vaan ne ovat aina olleet monitulkintaisia ja niillä on perusteltu mitä erilaisimpia poliittisia ohjelmia.

Kirjoittajille on ollut tyypillistä hyödyntää näitä luonnollisten kielten ominaisuuksia myös peittelemään argumentaationsa heikkouksia. Tämä koskee filosofeja siinä missä muitakin kirjoittajia. Jacques Derridan dekonstruktio on esimerkiksi jäljittänyt Platonin dialogeissa olevia

⁵³ Ks. esim. Kant, *KU*, A ix, vrt. A 245; A 370.

⁵⁴ Berlin 2001 (1969), 47–69.

argumentatiivisia aukkoja. Kun hermeneutiikka pyrkii lukemaan tekstejä yhtenäisinä kokonaisuuksina, dekonstruktio pyrkii päinvastoin osoittamaan niissä olevia ristiriitoja. Derridan mukaan Platon piilotti niin lääkkeen kuin myrkykin käsitteeseen viittaavan *farmakon*-sanan taakse filosofiansa perustavan kirjoituksen asemaa koskeneen ristiriidan. Platon väitti, että kirjoitus on samanaikaisesti sekä lääke että myrky. Hänen Sokrateensa todisti kirjoitustaidon vaurioittavan ihmisen sisintä, mutta paradoksaalisesti Platon *kirjoitti* tämän argumentin kuitenkin ylös.⁵⁵ Yhtäläillä Hegelin *Aufhebung* viittaa yhtä aikaa ylittämiseen, säilyttämiseen ja kumoamiseen. Dekonstruktio kannalta voisi väittää, että tässä kielellisessä monimerkityksellisyydessä piilee myös Hegelin ajattelun argumentatiivinen heikkous. Hegelin itsensä näkökulmasta puolestaan ajattelija, joka ei kykene näkemään säilyttämisen ja kumoamisen välistä ykseyttä on pikemminkin jäänyt näiden välisen dualismin vangiksi.

Vaikka käsitteitä ja sanoja ei siis tule samaistaa, myöskään monimerkityksellisten luonnollisten kielten korvaaminen yksiselitteisellä formalisoidulla yleiskielellä ei ole ollut käytännössä mahdollista. Leibnizin ehdotus kehittää täysin formalisoitu yleiskieli, jossa jokaiselle käsitteelle olisi olemassa eri sana, lienee pelkkä utopia. Hänen mukaansa Saksaa 1600-luvulla repinyt 30-vuotinen sota johtui itse asiassa kielellisistä sekaannuksista, jotka estivät diplomatian harjoittamista.⁵⁶ Hän projektissaan jäi kuitenkin auki, mitä poliittista ohjelmaa tämän kansainvälisen yleiskielen käsitteiden tulisi seurata. Kielen luonteen vuoksi yritys sopia kansainvälisen yleiskielen sanojen merkityksestä johtaa loputtomaan dialogiin siitä, mihin käsitteisiin nuo sanat viittaavat. Epäonnistumisestaan huolimatta Leibnizin yleiskielen projekti osoittaa kieleen liittyvän häilyvyyden: se on väistämättä monimerkityksellistä ja tulkitsijasta riippuvaista. Tämän monitulkintaisuuden seuraukset voivat olla vakavat.

Käsitteet ovat pohjimmiltaan epäselviä, koska niiden merkitykset ovat jatkuvan epistemologisen ja poliittisen taistelun kohteena. Harvoin myöskään yksi kirjoittaja käyttää tiettyä käsitettä täysin yksiselitteisesti. Niin kauan kuin historioitsija törmää työssään luonnollisiin inhimillisiin kieliin ja niiden yksittäisiin käyttäjiin, hänellä on myös tarvetta hermeneutiikalle eli tulkintataidolle. Ymmärtäminen ei voi koskaan täydellistyä

⁵⁵ Derrida 2003 (1967), 168.

⁵⁶ Toulmin 1998 (1990), 197–206.

käsitteiden aukottoman eksaktiksi määrittelyksi vaan käsitehistorioitsijan tehtävänä on esittää tulkinta eli valistunut arvaus kunkin käsitteen merkityksestä yksittäisissä tapauksissa ja argumentoida parhaansa mukaan tämän esittämänsä tulkinnan puolesta.

Tässä artikkelissa mainitut käsitehistoriallisen tutkimuksen kenties tunnetuimmat esimerkit, Koselleckin ja Skinnerin kehrittelemät tutkimussuuntaukset, edustavat käsitehistoriaa, joka on keskittynyt poliittisen keskustelun tai kiistelystä kohteena olevien käsitteiden tutkimiseen. Huomio koskee myös Suomessa harjoitettua käsitehistoriallista tutkimussuuntausta. Esimerkiksi Jussi Kurunmäki on määritellyt käsitehistorian nimen omaan poliittisessa toiminnassa käytettyjen käsitteiden tutkimiseksi.⁵⁷ Tästä painotuksesta huolimatta käsitteet voivat olla myös kulttuurihistoriallisen tutkimuksen kohteena. Käsitteiden tutkiminen kohdistaa huomion kieleen ja sen kulttuurisuuteen, mutta myös kielen yksittäisiin käyttäjiin. Käsitteet kertovat erilaisista ajattelutavoista, näiden tapojen välisistä yhteyksistä ja eroavaisuuksista. Käsitteiden tutkiminen on paitsi erilaisten kielellisten, kulttuuristen tai poliittisten sidosten ja katkosten hahmottamista, myös käsitteiden käyttöön liittyvän yksilöllisyyden huomioimista.

Kulttuurihistorioitsijan toteuttamana käsitehistoriallisen tarkastelun keskeinen tavoite on kyky havaita ja erotella käsitteiden erilaisia ajallisia, kulttuurisia ja yksilöllisiä vivahde-eroja eri kirjoittajilla. Käsitehistorialliset sanakirjat ovat tärkeitä tutkimuksen apukeinoja, mutta ne eivät voi korvata yksittäisen tutkijan omaa arvostelukykä. Kuten Kant huomautti, arvostelukyvyn tehtävänä on soveltaa jotakin yleistä sääntöä tiettyyn erityistapaukseen.⁵⁸ Siksi emme voi katsoa käsitehistoriallisesta sanakirjasta mitä 'vapauden' kaltainen hyvinkin tuttu käsite tarkoittaa jonkun yksittäisen kirjoittajan tai yksittäisen lauseen kohdalla. Käsitteen käytön erityistapausten tulkinta vaatii historioitsijalta aina väistämättä hänen oman arvostelukykynsä käyttöä, nyanssien tajua ja tulkinallisen ammattitaidon kehittämistä, jota ei voida opettaa mekaanisten yleisten sääntöjen avulla. Tämän taidon harjaannuttaminen on yleisemminkin yksi tutkimuksenteon perusta.

⁵⁷ Kurunmäki 2001, 142.

⁵⁸ Arvostelukykä itseään ei voi ohjata millään yleisillä säännöillä, koska tarvittaisiin taas uusi metasääntö, joka ohjaisi tämän arvostelukyvyn säännön käyttöä erityistapauksissa ja niin edelleen loputtomiin. Gadamer 1990 (1960), 36.

Lähteet

Alkuperäislähteet

- Herder, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Löwit, Wiesbaden 1966 (1784–1791).
- Hobbes, Thomas: *Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta*. Alkuteos: Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Common-Wealth Ecclestiall and Civill (1651). Suom. Tuomo Aho. Vastapaino, Tampere 1999.
- Kant, Immanuel: *Kritik der Urteilskraft* (= KU). Suhrkamp, Frankfurt a. M. 2004 (1790).
- Schlegel, Friedrich: *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe* II, XVIII (= KFSA). Hrsg. v. Ernst Behler unter Mitw. v. Jean-Jacques Anstett, Hans Eichner und anderen Fachgelehrten. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien und Zürich 1963, 1967.

Tutkimuskirjallisuus

- Agamben, Giorgio: *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Alkuteos: Homo sacer: Il potere sovrano e la nuda vita (1995). Trans. Daniel Heller-Roazen. Stanford University Press, Stanford 1998.
- Behrens, Klaus: *Friedrich Schlegels Geschichtsphilosophie (1794–1808). Ein Beitrag zur Politischen Romantik*. Ed. Wilfried Barner, Richard Brinkmann & Friedrich Sengle. Niemeyer, Tübingen 1984.
- Berlin, Isaiah: Kaksi vapauden käsitettä. Alkuteos: Two Concepts of Liberty (1969). *Vapaus, ihmisyys ja historia*. Gaudeamus, Helsinki 2001.
- Berman, Marshall: *All That is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*. Penguin Books, New York 1988 (1982).
- Blumenberg, Hans: *Paradigmen zu einer Metaphorologie*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1998 (1960).
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *Mitä filosofia on?* Alkuteos: Qu'est-ce que la philosophie? (1991). Suom. Leevi Lehto. Gaudeamus, Helsinki 1993.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *Anti-Oidipus: Kapitalismi ja skitsofrenia*. Alkuteos: L'anti-Édipe: Capitalisme et schizophrénie (1972). Suom. Tapani Kilpeläinen. Tutkijaliitto, Helsinki 2010.
- Derrida, Jacques: Platonin apteekki. Alkuteos: La pharmacie Platon (1967). Suom. Tiina Arppe. *Platonin apteekki ja muita kirjoituksia*. Toim. Teemu Ikonen ja Janne Porttikivi. Gaudeamus, Helsinki 2003, 102–208.
- Elias, Norbert: *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Erster Band. Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1976 (1939).
- Elsässer, Michael: *Friedrich Schlegels Kritik am Ding*. Meiner, Hamburg 1994.
- Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. J. C. B. Mohr, Tübingen 1990 (1960).
- Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* I, V, VII (= GGB). Hrsg. von Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck. Klett, Stuttgart 1974, 1984, 1992.
- Geuss, Raymond: Kultur, Bildung, Geist. *History and Theory* Vol. 35, No. 2 1996, 151–164.
- Immonen, Kari: Uusi kulttuurihistoria. *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Helsinki 2001, 11–28.
- Kantorowicz, Ernst: *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton University Press, Princeton and Chichester 1997 (1957).
- Kokko, Heikki: Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa. *Kasvatus & Aika* 4 (4) 2010, 7–23.
- Koselleck, Reinhart: Die Verzeitlichung der Utopie. *Utopieforschung III. Interdisziplinäre Studien zur neuzeitlichen Utopie*. Hrsg. v. Wilhelm Voßkamp. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1985, 1–14.

- Kurunmäki, Jussi: Käsitet historia. Näkökulma historian poliittisuuteen ja poliittisen kielen historiallisuuteen. *Politiikka* 43 2/2001, 142–155.
- Kuukkanen, Jouni-Matti: Minkä historiaa käsitet historia on? *Ennen ja nyt* 2006, nro 1. Luettu verkossa: http://www.ennenjanyt.net/2006_1/referee/kuukkanen.pdf, 9. 5. 2011.
- Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitet historia.* Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere 2003.
- Millán-Zaibert, Elizabeth: *Friedrich Schlegel and the Emergence of Romantic Philosophy*. SUNY Press, New York 2007.
- Nivala, Asko: Kemiällinen aikakausi. Historian metaforinen kuvaaminen. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. k & h, Turku 2010, 217–240.
- Oesterle, Ingrid: Der »glückliche Anstoß« ästhetischer Revolution und die Anstößigkeit politischer Revolution. Ein Denk- und Belegversuch zum Zusammenhang von politischer Formveränderung und kultureller Revolution im *Studium*-Aufsatz Friedrich Schlegels. *Zur Modernität der Romantik*. Metzler, Stuttgart 1977, 167–216.
- Ojakangas, Mika: Michel Foucault, yksinkertaisesti nietzscheläinen. *Foucault/Nietzsche*. Tutkijaliitto, Helsinki 2003, 9–38.
- Parikka, Jussi: *Digital Contagions. A Media Archaeology of Computer Viruses*. Peter Lang, New York 2007.
- Platon: *Menon. Teokset II*. Suom. Marja Itkonen-Kaila, Pentti Saarikoski & Marianna Tyni. Otava, Helsinki 1978.
- Platon: *Valtio. Teokset IV*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Otava, Helsinki 2001.
- Rantala, Heli: Ajattelun rajat ja mahdollisuudet – filosofisten tekstien historiallisesta tulkinnasta. *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka & Timo Väntsi. k & h Turku, 2003, 232–251.
- Rantala, Heli: Kulttuurin juurilla: kulttuurin käsite varhaisessa suomalaiskeskustelussa. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. k & h, Turku 2010, 19–40.
- Suomen perustuslaki (11.6.1999/731).
- Toulmin, Stephen: *Kosmopolis. Kuinka uusi aika bukkasi humanismin perinnön*. Alkuteos: *Cosmopolis. The Hidden Agenda of Modernity* (1990). Suom. Matti Kinnunen. WSOY, Helsinki 1998.
- Williams, Raymond: *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. Fontana, Great Britain 1976.
- Zovko, Jure: *Friedrich Schlegel als Philosoph*. Schöningh, Paderborn 2009.

KONTEKSTI JA KONTEKSTUALISOIMINEN

Juhana Saarelainen

Jokainen historiaa ja siten myös kulttuurihistoriaa tutkiva, kirjoittava, harrastava ja lukeva on tekemisissä kontekstin kanssa, vaikka ei sitä tiedostaisikaan. Kontekstin käytöstä voidaan kehittää myös tietoinen tutkimusmenetelmä. Tässä artikkelissa käsittelem kontekstia ja kontekstualisoinnin prosessia osana historian tutkimusta. Historiantutkimuksen piirissä kontekstualisointi usein mielletään erityisesti aatehistorian tutkimusmenetelmäksi, mutta nyt sitä tarkastellaan kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Tarkoitus on antaa lyhyt johdatus kontekstuaalisen tutkimusmenetelmän mahdollisuuksiin ja käyttöön sekä tuoda esille joitakin ongelmia, joita sen yhteydessä on ilmennyt ja pyrkiä vastaamaan niihin.

Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että kontekstuaalinen tutkimusmenetelmä etsii vastausta kysymykseen ”mitä tämä merkitsee?” Mitä merkitsi keskiaikaisille munkeille oman ruumiin kuritus? Mitä maalaus x merkitsi 1700-luvun puolivälissä? Entä sama maalaus 1900-luvun alun Pariisissa? Mitä 1600-luvun Englannissa merkitsi se, että Thomas Hobbesin *Leviathanissa* (1651) kirjoitetaan esivallan hyväksymisen olevan itsesäilytystä?¹ ”Mitä merkitsee” -kysymyksen ei tarvitse edes olla kirjoitettu auki, vaan se sisältyy yhtäläillä esimerkiksi kysymykseen, miksi

¹ Ks. Skinner 1966, 307.

Hobbes samaistaa esivallan hyväksynnän ja itsensäilytyksen. Kysymällä asian merkitystä voidaan tarkastella myös esimerkiksi sitä, mikä menneisyyden lausuma on loukkaus ja mikä kunnioituksen osoitus tai millainen teksti on käsitetty vakavana ja mikä ironisena. Se, miten tällaisiin kulttuurista todellisuutta koskeviin kysymyksiin vastataan, riippuu tutkitun ilmiön historiallisesta asiayhteydestä eli kontekstista. Menneisyyden tavat puhua, kirjoittaa ja toimia ovat hyvin erilaisia kuin oman aikamme. Jokaiselle on varmasti tuttu väite, että kontekstista irrotettu lause vääristyy merkitykseltään eikä ole ymmärrettävissä oikein. Sama pitää paikkansa laajemmassa mielessä myös historian tutkimuksen suhteen. Siksi lähteiden ja niiden tulkintaa ohjaavien kysymysten tueksi tarvitaan kulttuurihistoriallinen konteksti.

Liiallisen toiston uhasta huolimatta otan heti alkuun esille joitakin käsittelylleni keskeisiä lähtökohtia sekä väitteitä ja palaan niihin vielä uudestaan eri vaiheissa tätä artikkelia. Ensimmäiseksi on tehtävä selväksi, että en tarkoita kontekstilla tutkimuksen alkuun sijoitettua historiallista johdatusta, jonka tarkoitus on antaa taustatietoa tulevan tekstin pohjalta. Vaikka oman tutkimusaiheen lyhyt taustoitus on toki usein tarpeen, sitä ei voi tutkimusmenetelmällisessä mielessä nimittää kontekstiksi. Sen sijaan konteksti tuotetaan osana tutkimusprosessia ja se kehkeytyy auki sen aikana. Konteksti ei ole mitään valmiiksi annettua, vaan myös se on tutkimustulos, kuten historioitsija Markku Hyrkkänen on asian ytimekkäästi ilmaissut.² Tutkijan on siis itse rakennettava oman tutkimuksensa konteksti.

Kontekstin rakentamisessa eli kontekstualisoinnissa käytetään luonnollisesti apuna aikaisempaa tutkimusta, mutta valmiina otetussa kontekstissa on vaarana, että valmistumassa olevaa tutkimusta säätelee jo edeltä käsin tunnetut ja tosiasioiksi tunnustetut lähtökohdat, joihin oma tutkimus yritetään parhaan mukaan sovittaa. Tutkimusmenetelmänä kontekstin rakentaminen vaatii aktiivista työstämistä tutkijalta. Kulttuurihistoriallinen tutkimus ei ole vain lähteiden kuvailua tai niiden sisällön raportointia: sen tarkoitus ei ole tuottaa objektiivisia tosiasioita, vaan mahdollisimman huolellisesti perusteltuja tulkintoja ja johtopä-

² Hyrkkänen 2008, 192. Hyrkkäsen teokseen *Aatehistorian mieli* sisältyy hyvä johdatus kontekstuaaliseen tutkimusmenetelmään. Hyrkkänen 2002, 200–227.

töksiä. Tulkinnan tulisi prosessina olla avoin uusille mahdollisuuksille, kuunnella lähteiden omaa ääntä sekä tarkastella kriittisesti aiempaa tutkimusta. Kontekstualisointia voi nimittää tutkimusmenetelmäksi ainoastaan, jos sen avulla on mahdollista tuottaa uutta tietoa.

Tähän lähtökohtaan, että konteksti ymmärretään tutkimustulokseksi, liittyy tiiviisti kaksi muuta väitettä: Ensinnäkin millään tutkimuksella ei ole koskaan yhtä ainoata ja oikeata kontekstia. Mille tahansa lähdeaineistolle voidaan rakentaa päättymättömästi erilaisia konteksteja ja se, millaiseksi yksittäisen tutkimuksen konteksti muodostuu, riippuu tutkimuskysymyksestä sekä tutkimuksen prosessista. Toiseksi konteksti ei määrää tulkintaa, joka tehdään historiallisesta lähteestä. Konteksti ei ole lähteen vankila, vaan tutkimuksessa niiden on annettava olla aktiivisessa vuorovaikutuksessa keskenään, sillä myös jokainen lähde ja lähteen jättänyt menneisyyden toimija on jatkuvasti luonut maailmaansa uudeksi. Toisin sanoen kontekstualisoinnissa on otettava huomioon menneisyyden ihmisten mahdollisuuksien todellisuus.

Seuraavassa käsittelyssä ensin selvitän lyhyesti joitakin kontekstuaalisen tutkimusmenetelmän teoreettisia perusteita. Toisessa osiossa argumentoin sen puolesta, että myös menneisyyteen kadonnutta inhimillistä toimintaa voidaan kontekstualisoida. Sen jälkeen pohdin keinoja, joilla tutkimuksen kontekstia voidaan rakentaa sekä rajata. Artikkelin neljännessä osiossa annan omaan tutkimukseeni perustuvan, Elias Lönnrotin ajattelua koskevan, käytännön esimerkin kontekstualisoinnista. Viimeiseksi esittelen sekä puran kontekstuaalista tutkimusmenetelmää kohtaan esitettyä kritiikkiä.

Konteksti tiedollisena menetelmänä

Kontekstuaalinen tutkimusmenetelmä perustuu oletukseen, että mikä tahansa yksittäinen merkitys on merkityksellinen osana jotakin kontekstia. Humanistisen tieteen totuusvaade on tässä suhteessa erilainen kuin luonnontieteiden: tutkimustulos on suhteellinen. Tehdyn tulkinnan ei oleteta olevan toistettavissa sellaisenaan, kuten esimerkiksi laboratoriokokeen on oltava, vaan se on pystyttävä arvostelemaan uskottavaksi. Näin ollen voidaan tehdä parempia ja huonompia tulkintoja.³ Tulkinta

³ Ricœur 2000 (1976), 124 ja 126.

on taito, joka pitää opetella käytännössä ja myös aina uudestaan tapauskohtaisesti.⁴ Tässä mielessä teoria ei edellä käytäntöä tai päinvastoin, vaan ne määrittävät toisiaan jatkuvasti.

Näin ollen voitaisiin kenties ajatella, että kontekstualisoinnissa kyse on myös asenteesta, joka pitää sisäistää osaksi tutkimusta ja tutkimusmenetelmää. Kontekstin rakentaminen ja sen käyttö tutkimusmenetelmänä voidaan ymmärtää eräänlaisena tulkinnan taidon hiomisena. Käytännön toiminnan edellytys on kuitenkin tulkinnan prosessin eritteleminen ja siitä tietoiseksi tuleminen. Toisin sanoen on tärkeää ymmärtää käytetyn menetelmän teoreettinen perusta. Siksi, vaikka historiatieteissä ja kenties erityisesti kulttuurihistoriassa kontekstualisointia voidaan soveltaa hyvin laajasti, on syytä pohtia kontekstin tiedollisia sekä tietoa tuottavia mahdollisuuksia ja rajoituksia. Toisin sanoen on pystyttävä sanomaan, millä alueella ja millä keinoilla kontekstualisoiminen tuottaa tietoa. Tämä on tärkeää myös siitä syystä, että erääksi kontekstuaaliseen menetelmään liittyväksi ongelmaksi on tiedostettu juuri se, että menetelmä määritellään liian laajasti ja tehdään siten tyhjäksi.⁵

Kontekstin käsitteellä on pitkä menneisyys, jota kulttuurihistorioitsija Peter Burke on jäljittänyt.⁶ Kirjallisuudentutkija Urpo Kovala on puolestaan erottanut neljä nykyaikaista tapaa puhua kontekstista: filosofinen, kielitieteellinen, kulttuurintutkimus-historiallinen sekä paikallisuutta ja mikrotasoa korostava sosiaalis-yhteiskunnallinen teoreettinen suuntaus.⁷ Kenties yksiselitteisimmässä ja samalla perustavimmassa muodossaan konteksti on kielitieteellinen ja filosofinen käsite. Burke katsoo, että juuri näiden tieteenalojen piiristä alkoi 1930-luvulla eräänlainen sukupolven mittainen kontekstuaalinen käänne.⁸

Kielitieteessä kontekstilla on viitattu kolmeen eri tasoon. Ensimmäkin lauseen eri jäsenten saamaan merkitykseen suhteessa toisiinsa, mutta

⁴ Gadamer 2004, 129.

⁵ Burke 2002, 172–173.

⁶ Burke 2002.

⁷ Kovala 2001, 21–22.

⁸ Burke 2002, 164. Humanistisen tutkimuksen piirissä on jo pitkään havaittu niin paljon erilaisia metodologis-teoreettisia käännteitä, että niiden voidaan katsoa ilmentävän tutkimuksen kentän hajoamista yhden paradigmaattisen käsityksen kustannuksella. Eri ”käännteiden” tiheys ja päällekkäisyys on kuitenkin niin suurta, että kyseinen sana on kärsinyt selvää inflaatiota.

myös lauseen merkityksen muodostumiseen sen välittömässä asiayhteydessä sekä kolmanneksi lauseen välitöntä synty-ympäristöstä laajemmassa kulttuurisessa kontekstissa.⁹ Erityisesti kolmas taso on merkittävä kulttuurihistoriallisen tutkimuksen kannalta, mutta sen suhteen on hyvä pitää mielessä, että tutkimuksen asiayhteys tulisi mieltää pikemminkin useiksi jatkuvassa muutoksessa oleviksi konteksteiksi, eikä yhdeksi ainoaksi staattiseksi kontekstiksi.

Filosofisessa tutkimuksessa konteksti tunnetaan erityisesti epistemologisen eli tietoteoreettisen keskustelun käsitteenä. Sen avulla tarkastellaan inhimillisen tiedon ja merkityksenannon olemusta. Tässä tapauksessa tiedolla ei välttämättä tarkoiteta ainoastaan varmennettua tosiasiatietoa tai väitelauseen paikkansapitävyyttä, vaan myös uskomuksia, arvostelmia ja muita diskurssin muotoja.¹⁰ Sen lisäksi on ehdotettu, että konteksti ei ainoastaan mahdollista jo olemassa olevia merkityksiä, vaan myös uusien merkitysten luomisen.¹¹ Myös nämä ovat keskeisiä huomioita kulttuurihistoriallisen tutkimuksen kannalta, koska määritelmällisesti se tarkastelee mitä tahansa kulttuurin ja inhimillisen merkityksellistämisen muotoja. Lisäksi ne muistuttavat siitä, että toiminta tietyssä kontekstissa ei ole kontekstin säätelemää, vaan sen sisällä voidaan toimia uutta luovilla tavoilla.

Kielitieteessä ja filosofiassa konteksti on hyvin teoreettinen käsite, mutta juuri sen ansiosta voidaan näiden tieteenalojen kautta perustella, että historiallisen lähteen merkitys muodostuu kontekstuaalisesti. Kontekstin käytännöllinen hyödyntäminen onkin osoittautunut hedelmälliseksi tavaksi tuottaa uutta tietoa monilla eri tieteenaloilla. Silti kontekstin ja kontekstualisoinnin filosofis-teoreettiset perustelut on syytä pitää mielessä, kun tarkastellaan ja käytetään kontekstuaalista tutkimusmenetelmää. Käytännön työssä on muistettava, että kontekstia ja kontekstualisointia ei ole aina tarkasteltu ainoastaan tutkimusmenetelmänä, vaan ylipäätään osana merkityksen ja inhimillisen tiedon ongelmaa. Toisaalta, koska ei ole kahta samaa tapaa rakentaa tutkimuksen konteksti, vaatii kontekstualisointi yksittäisissä tutkimuksissa luovaa soveltamiskykyä. Myös tästä syystä on tarpeen etsiä

⁹ Fries 1954, 65; Conklin 1959, 631.

¹⁰ Goodman 1988, 308–309.

¹¹ Goodman 1988, 322–323.

kontekstualisoinnille joitakin yleisiä ja yhteisiä nimittäjiä, jotka mahdollistavat käsitteen monipuolisen käytön sekä pystyvät tiivistämään sen, mikä kontekstissa on olennaista – siis sen, mikä pysyy samana käyttöyhteyden muuttuessa.

Teksti ja teko

Klassisessa latinassa sanalla *contextere* on tarkoitettu kutomista, kietomista, yhteen liittämistä ja myös kirjallista sommitelmaa. 400-luvulla jaa. yleiseen käyttöön ilmestyi *contexteresta* johdettu metaforinen käsite *contextio*, jolla viitattiin tulkittavaa Raamatun katkelmaa ympäröivään tekstiin.¹² Tänä päivänä konteksti voidaan suomentaa lause- tai tekstiyhteydeksi, mutta myös asiayhteydeksi. Käsitteellä on selvästi läheinen suhde kirjoitettuun kieleen. Kontekstin lingvistinen ja tekstisidonnainen käsitehistoria sitoo omalla tavallaan kontekstualisoinnin käyttöä tutkimusmenetelmänä. Perinteisesti historiatiede käyttää paljon kirjallisia lähteitä, mutta nykyään tekstien rinnalla hyödynnetään monia erityyppisiä lähdeaineistoja, kuten kuvia, äänitteitä, audiovisuaalisia materiaaleja ja esineitä. Tekstien tapaan myös kaikkien niiden merkitystä voidaan tulkita kontekstualisoimalla. On siis huomattava, että *kontekstuaalisessa* tutkimusmenetelmässä tekstin käsite on ikään kuin laajentunut.¹³ Tosin yhtä lailla on muistettava, että erilaisten lähteiden ja lähdetyyppien merkitykset saattavat rakentua paljon toisistaan poikkeavilla tavoilla, eikä kaikkia voi kontekstualisoida samoilla keinoilla.

En kuitenkaan halua käydä tässä läpi erilaisia lähdetyyppisiä, vaan annan yhden esimerkin. Sen tarkoitus on osoittaa, että tekstin laajentunut käsite voidaan ulottaa myös tekoihin. Valitsen tämän esimerkin, koska on mahdollista tai jopa tavallista, että tutkimusaihe ei ole meille säilynyt lähde sinänsä, vaan jotain menneisyyteen kadonnutta. Esimerkiksi menneisyyden inhimillinen toiminta on lakannut jo kauan aikaa sitten ja

¹² Burke 2002, 153.

¹³ Tällä käsityksellä on kiinteä suhde ns. lingvistiseen käänteeseen sekä myös ranskalaisen filosofin Jacques Derridan ajatuksiin. Ks. esim. Pihlainen 2001, 305–306.

tuntemme sen ainoastaan säilyneiden lähteiden kautta. Kuitenkin myös tekoja, käytäntöjä, tunteita ja tapoja voidaan tulkita kontekstuaalisella menetelmällä.¹⁴ Asian voi jopa kääntää ympäri ja pyrkiä ymmärtämään tekstejä sekä muita valmistettuja teoksia eräänlaisina tekoina. Inhimillistä toimintaa luokitellessa valmistaminen on perinteisesti erotettu omaksi toiminnan lajikseen, kuten käy ilmi esimerkiksi Hannah Arendtin teoksesta *Vita Activa* (The Human Condition, 1958).¹⁵ Kontekstuaalisen tutkimusmenetelmän kehittäjänä tunnettu historiantutkija Quentin Skinner onkin todennut, että on syytä kysyä, mitä kirjoittaja on halunnut tehdä tekstillään.¹⁶ Tässä hän soveltaa englantilaisen filosofin J. L. Austinin tunnettua argumenttia siitä, että puhe ei ole ainoastaan kuvailevaa, vaan sanoilla tehdään asioita.¹⁷

Tutkimusmenetelmän käyttäminen saattaa vaatia käsitteellisiä eroteluja, jotka eivät ole tyyppillisiä arkiselle kielelle. Ranskalaisen filosofin Paul Ricœurin mukaan teosta voidaan erottaa sen tapahtuma ja tarkoitus.¹⁸ Erotus on täysin käsitteellinen, mutta Ricœur haluaa painottaa, että tekoja ymmärretään samaan tapaan kuin tekstejä, sillä molemmat merkitsevät jotakin. Myös Ricœur nojaa teoriassaan Austiniin, mutta hän etenee Skinnerin positiotia pidemmälle, eikä kysy ainoastaan tekijän aikomusta, vaan myös teon yleisempää merkitystä. Ricœur argumentoi, että tekstin tai muun teoksen merkitys ei ole vain sen valmistajan intentiossa, vaan teoksilla on tietty omalakisuus ja niitä voidaan tulkita irrallaan siitä, mitä niiden tekijä on niillä tarkoittanut. Tästä hän jatkaa, että analogisesti teksteille myös ihmisten tekoja ja sosiaalista ”maailmaa” voidaan ymmärtää ja tulkita yleisemmällä tasolla irrotettuna teko tekijästään.¹⁹ Teon tapahtuma on ikään kuin sen välitön tekemisen konteksti, mutta teon merkitys eriytyy tuosta tapahtumasta elämään omaa elämäänsä. Siitä tulee autonominen sekä kulttuurisesti ja historiallisesti merkityksellinen – tämä, Ricœurin ehdotuksen mukaan, ylipäättään mahdollistaa historiankirjoituksen.²⁰

¹⁴ Ricœur 1973, 103; Skinner 1975, 210.

¹⁵ Ks. Arendt 2002 (1958).

¹⁶ Skinner 1988 (1976), 75.

¹⁷ Tiivis esitys puheesta tekona löytyy esim. artikkelista Pihlström 2009.

¹⁸ Ricœur 1973, 99.

¹⁹ Ricœur 1973, 100–101.

²⁰ Ricœur 1973, 102.

Riceeurin korostamaa yksilöllisesti annettujen, mutta yleisesti ymmärrettyjen merkitysten ajatusta voidaan avata edelleen kysymällä, miten yleiset merkitykset ovat mahdollisia – miten ne syntyvät. Eräs vastaus on, että merkitykset rakentuvat kulttuurisesti. Saksalaisen filosofin Hans-Georg Gadamerin mukaan jokainen ainutkertainen ja yksilöllinen merkitys on mahdollista ymmärtää myös yleisesti.²¹ Vaikka samalle teolle annettaisiin useita subjektiivisia merkityksiä, ymmärretään nämä merkitykset jossakin yhteisesti jaetussa kulttuurisessa tilassa, joka toki voi olla hyvin kapea tai suurenmoisen laava.²² Myös Skinner sekä filosofi ja historian tutkija R. G. Collingwood ovat argumentoineet, että se merkitys, jonka kirjoittaja tai lukija antaa tekstille ei synny tyhjästä.²³ Erilaiset kulttuurisesti syntyneet ja laajemmin jaetut esiyymmärrykset, intentiot tekstin suhteen sekä ylipäätään kulttuuriset ja historialliset tilanteet, joissa eri tulkitsijat toimivat, ovat erottamaton osa merkityksenannon prosessia. Kuten teksti tai muu lähde saa merkityksensä kontekstualisoinnissa, myös teot tulevat ymmärrettäväksi tutkijan rakentamassa asiayhteydessä.

Erinomainen esimerkki yksilöllisen ja yleisen suhteesta merkityksenannon prosessissa on kulttuurihistorioitsija Anu Korhosen artikkeli ”Constructing emotion in a culture of hierarchies: A love story”. Siinä tulee ilmi, kuinka myös tunteet ja niihin liittyvät käytännöt ovat merkityksiltään sidoksissa kulttuurihistorialliseen kontekstiin. Korhosen mukaan tunteista ei voida erottaa yksilöllisesti koettua ja yleistä kulttuurista tasoa, vaan jälkimmäinen määrittelee ensimmäistä monin eri tavoin.²⁴ Tavallisesti tunteet mielletään täysin yksilöllisiksi, mutta kriittisesti tarkasteltuna ne osoittautuvat kontekstisidonnaisiksi ja siten niiden tutkiminen vaatii kontekstualisointia.

Eri konteksteista käsin esitetyt tulkinnat saavat samat sanat, kuvat ja teot tuottamaan eri merkityksiä. Vaikka teko, teksti tai muu kulttuurituote olisikin yksilön tekemä ja toisaalta yksilön vastaanottama, merkitykset, joita ne kantavat, ovat myös yleisemmin ymmärrettävissä yksilöllisyyden ylittävässä asiayhteydessä. Kuten tekstin merkitys irtaan-

²¹ Gadamer 2004, 95.

²² Toisin sanoen ei ole syytä olettaa historian muodostavan yhtä monoliittista yhtenäiskulttuurin kontekstia, vaan kulttuurihistoriallisten kontekstien määrä on loppumaton.

²³ Skinner 1988 (1976), 77; Burke 2002, 162.

²⁴ Korhonen 2002, 59.

tuu siitä, mitä sen kirjoittaja halusi sillä sanoa, myös teko merkitsee muu-
 takin kuin sitä, mitä sen tekijä sillä tarkoitti ja aikoi. Se, että jokin teko
 saattaa olla loukkaava tiettyssä asiayhteydessä, vaikka tekijä ei sitä olisi
 missään tapauksessa halunnutkaan, annettakoon tässä yksinkertaisena
 esimerkkinä. Tai Markku Hyrkkäsen antamaa esimerkkiä mukaillen:
 kiveen tarttuvan mellakoitsijan teolla on ymmärrettävissä oleva merki-
 tys, joka ei palaudu ainoastaan aikomukseen heittää kivi, aivan kuten
 ehtoollismaljaan tarttuvan papin teolla on merkitys, joka on paljon
 enemmän kuin pelkästään aikomus juoda viiniä.²⁵

Tämän osion lopuksi annan vielä yhden pidemmän esimerkin syö-
 misen teosta. Välittömästi mieleen saattaa tulla, että riippumatta histori-
 allisesta tai kulttuurisesta kontekstista ihminen syö, koska on nälissään.
 Vaikka ravinto on toki luonnollinen välttämättömyys, ei kaikki syö-
 minen ole vain nälän tunteen tyydyttämistä ja selviytymistä. Joissakin
 asiayhteyksissä on pitkitettävä itsensä ravitsemista, vaikka olisi täysin
 kylläinen tai jopa halkeamaisillaan – esimerkiksi aikanaan hovissa on
 kenties tapakulttuurin vuoksi täytynyt jatkaa syömistä ja juomista yhtä
 kauan kuin valtaa pitävä ruhtinas. Toisaalta on myös mahdollista kiel-
 täytyä ruuasta vaikkapa poliittisena protestina tai osana uskonnollisia
 harjoituksia jopa huolimatta uhkaavasta nälkäkuolemasta. Syöminen ei
 sittenkään ole biologinen automaattitoiminto, jonka nälkä saa aikaiseksi
 ja kylläisyys lopettaa, vaan siihen liittyy erilaisissa kulttuurihistoriallisissa
 konteksteissa monia erilaisia merkityksiä ja tulkintoja, joiden ymmärtä-
 minen vaatii kuitenkin ilmiön kontekstualisointia.²⁶ Ei vain säilyneitä
 lähteitä, vaan myös menneisyyden moninaisia tekoja, tapoja, tunteita ja
 käytäntöjä voidaan tutkia kontekstuaalisella menetelmällä – sikäli kuin
 niistä on jäänyt jälkiä lähdeaineistoon.

²⁵ Hyrkkänen 2002, 53.

²⁶ Oikeastaan vaikuttaa siltä, että siinä missä ihminen on kenties lähimpänä
 muuta biologista elämää, seksuaalisuudessa ja itsensä ravitsemisessa, on kult-
 tuurinen merkityksenanto mitä huomattavinta.

Kontekstin rajaaminen ja rakentaminen

Kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa korostetaan kulttuurin käsitteen kokonaisvaltaisuutta.²⁷ Tähän lähtökohtaan voidaan luontevasti yhdistää kontekstuaalinen tutkimusmenetelmä, sillä konteksti ja kontekstualisointi perustuvat monella tapaa osan ja kokonaisuuden väliselle kehämäiselle suhteelle.²⁸ Lähde on jälki jostakin suuremmasta kokonaisuudesta, jota tutkitaan lähteen avulla, mutta lähdeaineisto ei pysty yksinään vastaamaan esitettyyn tutkimuskysymykseen, vaan se tulee ymmärrettäväksi ainoastaan jossakin asiayhteydessä. Lähde siis merkityksellistyy tutkijan rakentamassa kontekstissa, joka auttaa ymmärtämään lähteessä sitä, mistä se ei kerro suoraan tai mitä siinä itsessään ei eksplisiittisesti tule ilmi. Samanaikaisesti lähteen tuottama uusi tieto vastavuoroisesti muuttaa käsitystä ja tietoa kontekstista, jota tutkimus siten rakentaa.

Tulkittessaan lähdehistoriantutkija haluaa siis tietää, mitä se paljastaa yleisemmin omasta ajastaan. Oletuksena on, että lähde kertoo jostakin itseään laajemmasta, mutta kadonneesta ja tutkijalle usein vieraasta maailmasta. Tutkimusaiheen ja -aineiston kontekstualisoiminen voidaan ymmärtää tuon maailman rakentamisena historian-tutkimuksen keinoin ja lopputulos eli konteksti tutkimustuloksena. Koska tutkijalla ei ole suoraa pääsyä tähän kontekstiin, liittyy siihen hämmästyttävältä vaikuttava kaksijakoisuus: toisaalta konteksti on tutkijan nykypäivässä rakentama, mutta toisaalta sen sanotaan sijaitsevan menneisyydessä. Kuitenkin sama kaksijakoisuus koskee mitä tahansa tutkimustulosta, se tehdään nykypäivässä, mutta samaan aikaan sen oletetaan kertovan jotain menneisyydestä.²⁹ Mikään tutkimustulos ei tietenkään vastaa täydellisesti menneisyyttä; tutkijan rakentama konteksti on nykyhetkestä käsin tehty tulkinta, joka ei sellaisenaan ole ollut olemassa menneisyyden maailmassa.³⁰ Siksi ei olekaan haitaksi pyrkiä

²⁷ Esim. Immonen 2001, 22–23.

²⁸ Tarkemmin tästä aiheesta ks. Sakari Ollitervon artikkeli tässä kirjassa.

²⁹ Ks. myös Korhonen 2001, 50–51.

³⁰ Tässä suhteessa kontekstin keinotekoisuus korostuu. Menneisyyden elävä ja monimuotoinen maailma oli jatkuvassa liikkeessä ja muutoksessa, tutkijan rakentama konteksti on staattinen rekonstruktio, joka ei voi koskaan tavoittaa menneisyyden kaikkia näkökulmia, elettyä ja koettua todellisuutta tai käsityksiä ja ajatuksia sellaisenaan. Myös ns. lähimenneisyys on yhtä-

selvittämään vähintään itselleen, mitkä oman ajan edellytykset ajavat juuri tietyn tutkimuskysymyksen ja lähdeaineiston äärelle.³¹

Tutkimuksen kontekstualisointi ja kontekstin rajaaminen ovat oikeastaan saman kysymyksen kaksi eri puolta. Tähän liittyy eräs vaara: teksti voidaan helposti, ja kenties tiedostamattakin, rajata vastaamaan niitä ennakko-oletuksia, joita tutkijalla on, tai jopa perustelemaan esitettyä hypoteesia tulevasta tutkimustuloksesta.³² Kontekstia ei siis voi rakentaa mielivaltaisesti ja se on suoritettava mahdollisimman läpinäkyvästi. Tutkijan on tehtävä selväksi, esimerkiksi selkeällä dokumentoinnilla, miten tutkimustulokseen on päädytty, sillä tiedeyhteisölle on annettava mahdollisuus arvioida rakennetun kontekstin uskottavuutta ja vakuuttavuutta.

Kontekstin rakentamista ohjaa hyvin pitkälle se, mitä halutaan tietää – mikä on tutkimuskysymys ja miten se on rajattu. Sen lisäksi kontekstin rajaamisen ja valinta perustuu omiin lähteisiin sekä aikaisempaan tutkimukseen. Yksi lähde voidaan luonnollisesti yhdistää useisiin erilaisiin kulttuurihistoriallisiin konteksteihin.³³ Tämän vuoksi ei voida tutkia minkään yksittäisen lähteen merkitystä sinänsä, vaan rajatun näkökulman ja tutkimuskysymyksen valossa. Tämä rajausta vaikuttaa myös kontekstiin, jonka tutkimus rakentaa. Lähteen konteksti ei ole esimerkiksi jokin yksiselitteinen aikakausi, kuten vaikkapa lähteen valmistumisen ajankohta. Monilla lähteillä saattaa olla hyvin pitkä vaikutushistoria.³⁴ Hyvä esimerkki tästä on erittäin pitkällä aikavälillä syntynyt kirjoituskokoelma Raamattu, jonka valtava merkitys länsimaiden historiassa muodostuu useista eri aikakausina ja eri tilanteissa tehdyistä tulkinnoista sekä uudelleentulkinnoista. Yksi tutkimus ei siten kerro lopullista totuutta tulkittavasta lähteestä, vaan osana jotakin tiettyä kontekstia tarjoaa vain erään näkökulman siihen.

Tarkastelemalla lähdeaineistoa suhteessa tutkimuskysymykseen käsitys lähteiden kontekstista muuttuu tutkimuksen aikana. Konteksti ei siis

lailla kadonnut, vaikka se ei kenties ole samalla tavalla vieras kuin kaukainen menneisyys. Kuten kulttuurihistorioitsija Kalle Pihlainen kirjoittaa, on yhtä absurdia ajatella tavoittavansa jokin menneisyyden hetki sellaisenaan, kuin on luulla pystyvänsä käsittämään nykyhetki tai vaikkapa viime tiistäi ”sellaisena kuin se oli.” Pihlainen 2011, 46.

³¹ Ks. myös Pihlainen 2011, 48–49.

³² Burke 2002, 172.

³³ Ks. Burke, 2002, 172.

³⁴ Ollitervo 2003, 44–45.

edellä tutkimusta, sitä ei voi valita, eikä se ole itse tutkimusta taustoittavaa jo varmennettua faktatietoa – kontekstualisointi on osa uuden tiedon tuottamisen prosessia. Koska kyseessä on prosessi, kontekstin rajausta tarkentuu samaan aikaan, kun sitä rakennetaan. Jokaisella tutkijalla on tietenkin jokin esiyymmärrys tutkimansa ilmiön suhteesta aikansa historialliseen todellisuuteen, mutta tätä esiyymmärrystä on kyseenalaistettava tutkimuksen kuluessa.³⁵ Vaikka tarkoituksena on tuottaa uutta tietoa, konteksti harvoin tai pikemminkin tuskin koskaan rakentuu yhdellä kertaa täysin uudeksi. Sen sijaan jo olemassa oleva tieto täydentyy, täsmenee sekä myös kumoutuu.

Kontekstia voidaan verrata eräänlaiseen kulttuuristen merkitysten verkostoon.³⁶ Sen avulla etsitään ja tulkitaan yhtä aikaa mahdollisuuksia sekä ehtoja, jotka auttavat ymmärtämään menneisyyden teoksia, tunteita, ajattelua, toimintaa, käytäntöjä ja muita mahdollisia tutkimusaiheita. Tämä tarkoittaa, että niin pitkälle kuin on mahdollista tulkita uudelleen menneisyyden yksittäistä lähdettä tai tiettyä lähdejoukkoa, tehdään myös uusi tulkinta lähdeaineiston ajasta ja kulttuurista eli sen kontekstista.

Kontekstin itsensä rajaamisen lisäksi on kysytty, missä kulkee kontekstin ja tutkimusaiheen ja -aineiston välinen raja.³⁷ Väitän, ettei tällaista yksiselitteistä rajaa ole erityisen mielekäästä etsiä, koska konteksti muotoutuu osana tutkimuksen prosessia. Konteksti on aina jotain suhteellista, sillä kontekstuaalisen tutkimusmenetelmän näkökulmasta tekstillä tai muulla lähteellä ei ole merkitystä sinänsä. Tutkimuksessa merkitys muodostuu tutkijan rakentamassa asiayhteydessä.³⁸ Lähde sekä se ilmiö, teko tai muu vastaava tutkittu aihe, josta lähde kertoo, on osa kulttuuristen merkitysten maailmaa ja saa erilaisia tulkintoja sen sisällä. Tässä lähteen suhteessa menneisyyden kulttuuriseen todellisuuteen piilee historiantutkijaa kiinnostava seikka: lähde saa merkityksensä kontekstissa, mutta suhde ei ole yksisuuntainen, vaan myös lähde osallistuu kontekstin luomiseen. Kuten Gadamer kirjoittaa, lauseyhteys ei yksiselitteisesti rajaa edes yksittäisen sanan merkitystä, vaan sanan monimerkitysisyys

³⁵ Gadamer 2004, 32–33.

³⁶ Merkitysten verkosto on antropologi Clifford Geertzin käsite, jonka hän lainasi sosiologi Max Weberiltä ja kehitteli edelleen. Ks. esim. Keys 2002, 237.

³⁷ Burke 2002, 172.

³⁸ Ricoeur 1973, 96.

loihii kontekstista esille aina uusia yhteyksiä.³⁹ Samoin ei ole syytä olettaa, että yksittäinen lähde olisi kuin passiivinen astia, johon erilaiset kulttuuriset kontekstit kaatavat merkityksiä. Juuri tästä syystä kontekstualisointi ei voi tapahtua lähteen ulkopuolisista ja valmiiksi annetuista aineksista käsin, vaan lähde itse kertoo, antaa vihjeitä ja myös edellyttää, miten sen konteksti tutkimuksessa rakennetaan.⁴⁰

Koska tutkija rakentaa lähteestä ja kontekstista yhden kokonaisuuden osia, jossa ne määrittelevät toisiaan vastavuoroisesti, on niiden erotelu on oikeastaan keinotekoinen. Lähde on eräs jälki tai merkki, joka kontekstista on jäänyt, eikä ole siinä mielessä mitään siitä erillistä. Konteksti ei ole lähteen ulkopuolella vaan lähteessä.⁴¹ Luonnollisesti tällä on merkitystä myös käytännön tutkimustyön kannalta: tästä syystä ei ole mieltä pyrkiä ensin selvittämään lähteen kontekstia ja kun on mielestään tarpeeksi perehtynyt siihen, siirtyä itse tutkimuksen pariin. Uuden tiedon tuottaminen mahdollistuu kontekstualisoivalla tutkimusmenetelmällä juuri sen takia, että lähde itse on omana aikanaan ollut ikään kuin aktiivinen toimija ja luonut uusia merkityksiä, avannut uusia mahdollisuuksia ja esittänyt uusia tulkintoja.

Elias Lönnrot: monta kontekstia

Tutkimuskysymys, tutkimuksen prosessi sekä lähdeaineisto säätelevät kontekstualisointia. Valmiiksi kaavoitetut tutkimusmenetelmät tuottavat helposti valmiita tulkintoja sekä valmiita tutkimustuloksia, jotka ovat implisiittisesti tiedossa jo ennen tutkimuksen loppuunsaattamista. Koska jokainen konteksti on ainutlaatuinen tutkijan luomus, eikä millenkään tutkimukselle ole olemassa valmista kontekstia, ei ikävä kyllä ole olemassa kovin monia yleisiä ohjeita kontekstualisointiin. Niiden sijaan yritän selkeyttää kontekstin rakentamisen käytäntöä yksittäisen esimerkin kautta ja pyrin sen avulla nostamaan esiin ja konkretisoimaan joitakin keskeisiä ja yleisiä huomioita, joita tähän mennessä on noussut esille:

³⁹ Gadamer 2004, 108.

⁴⁰ Esimerkiksi Kalle Pihlainen on korostanut sitä, että lähteen oma erityisluonne – vaikkapa kaunokirjallisuutena tai muuna taideteoksena – on otettava huomioon sitä tulkittaessa. Pihlainen 2001, 308–309.

⁴¹ Grossberg 2000, 41.

Ensinnäkin tutkimuksen aihe voi olla useiden eri kokonaisuuksien osa. Toiseksi historiantutkijalla ei voi olla valmista annettuna otettua tietoa tai käsitystä tutkimuksensa kontekstista. Kolmanneksi oman tutkimuksen prosessi muokkaa tutkijan tulkintaa kontekstista, näin ollen konteksti on tutkijan oma rakennelma sekä tutkimustulos.

Otan esimerkiksi oman Lönnrot-tutkimukseni. Artikkelissa ”Tieto, tietäminen ja tiede historiallisena ilmiönä”⁴² tarkastelen Elias Lönnrotin (1802–1884) lääketieteen väitöskirjaa siitä näkökulmasta, miten siinä paljastuu Lönnrotin käsitys tiedon olemuksesta ja runoudesta eräänä tiedon muotona. Yhtä tutkimusta tai lähdettä ei voi käytännössä sovitaa 1800-luvun kulttuurihistorian kokonaisuuteen, sillä tämä on liian laaja abstraktio. Mutta onko lähde, tässä tapauksessa eräs väitöskirja, osa 1800-luvun suomalaista porvarillista kulttuuria vai 1800-luvun akateemista kulttuuria vai onko sen konteksti jokin muu? Kontekstin tulee olla rajattu tarkemmin, mutta toisaalta tutkimusta ei voi jakaa loputtomasti erilaisiin osakonteksteihin. Tutkimukselliselta kannalta mikään lähde ei kuulu ensisijaisesti johonkin tiettyyn asiayhteyteen, vaan se voi vastata loputtomaan määrään tutkimuskysymyksiä ja siten sille voi rakentaa useita erilaisia konteksteja.

Esimerkiksi sanomalehtiartikkelin voisi helposti ajatella olevan ymmärrettävissä lehdistökirjoittamisen kontekstissa. Jos tutkimuskysymys ei kuitenkaan koske journalismia, vaan jotain muuta ilmiötä, on lehdistö kontekstina marginaalinen. Samaan tapaan omassa tutkimuksessani keskeinen tutkimuskysymykseni ei koske 1800-luvulla merkittävässä asemassa olleen kirjeenkirjoituskulttuurin tapoja, ehtoja tai käytäntöjä, vaikka käytänkin lähteinäni väitöskirjan ohella Lönnrotin kirjoittamia ja vastaanottamia kirjeitä. Sen sijaan olen kiinnostunut siitä, mistä muusta nuo kirjeet kertovat. Haluan tietää, miten Lönnrot ymmärsi pohjimmiltaan sellaisten asioiden väliset yhteydet kuin taide, runous, kieli, tieto ja tiede. Hänen kirjeensä käsittelevät myös näitä kysymyksiä ja siten niitä voikin lukea monissa erilaisissa asiayhteyksissä, eikä ainoastaan osana ajalle sinänsä keskeistä kirjeenvaihtokäytäntöä.

Tutkimukseni tärkein konteksti on eräät eurooppalaiset ja erityisesti saksalaiset filosofiset virtaukset 1700- ja 1800-luvuilla. Tämän kulttuurisen kontekstin kautta pystyn tutkimaan Lönnrotin mahdollisuutta

⁴² Saarelainen 2011.

yhdistää tieto ja runous toisiinsa. Samassa asiayhteydessä voidaan myös tarkastella Lönnrotin väitöskirjaa omaperäisenä ja uutta luovana tulkintana kontekstin muodostavista filosofista kysymyksistä. Nämä tulkinnat puolestaan rinnastan osaksi Lönnrotin pyrkimyksiä muokata suomalaista kulttuuria ja kansaa. Yritän siis ymmärtää, kuinka Lönnrot teki uudelleentulkinnan eräistä kansainvälisistä ajatustavoista uudessa kontekstissa. Tätä kontekstia rakentamalla voin tarkastella yhtä lähettä osana laajempaa kokonaisuutta.

Lönnrotin lääketieteen väitöskirja on suhteellisen lyhyt, enemmän metaforinen kuin käsitteellinen teksti. Siksi tarkka lähiluku on keskeinen tapa tulkita sitä. Pysin yhdistämään tutkimusongelman kannalta tärkeiksi kokemani ilmaisut, lauseet ja kappaleet laajempaan kulttuuriseen merkitysten verkostoon, kuin mitä niissä eksplisiittisesti tuodaan esille, sillä Lönnrot ei kirjoita erityisen analyyttisesti eikä juurikaan viittaa lähteisiinsä. Parhaiten hänen väitöskirjansa, nykyihmisille kenties vieraalta tuntuva, ajattelu avautuu suhteessa saksalaisen F. W. J. Schellingin (1775–1854) filosofiaan. Tähän suuntaan tutkimustani on ohjannut sekä Lönnrotin väitöskirjan sisältö että myös aikaisempi Lönnrot-tutkimus. En ole kuitenkaan erityisen kiinnostunut siitä, mitä kautta tai keiden välityksellä Lönnrot oli omaksunut ajatuksia, joita voidaan kutsua schellingläisiksi. Tietoisesti omaksuttujen historiallisten vaikutteiden sijaan kiinnitän huomioni siihen, että tutkimuskysymykseni näkökulmasta Lönnrot oli selvästi schellingläinen, vaikka hän ei missään lähteessä sel-laiseksi tunnustaudukaan. Ymmärtääkseni Lönnrotin ajattelun suhdetta schellingläisyyteen olen pyrkinyt muodostamaan mahdollisimman tarkan käsityksen kyseisestä ajattelusuunnasta esimerkiksi lukemalla Schellingin alkuperäistekstejä tyytymättä pelkästään tutkimuskirjallisuuden käyttämiin. Hypoteesini on, että Lönnrotin aikainen ja häntä edeltänyt filosofian ja taiteenteorian perinne mahdollisti sen tavan, jolla Lönnrot itse ajatteli runoutta sekä sen liittymistä tietoon.

Koska haluan saada edelleen paremman otteen tuosta kontekstista, en lue ainoastaan Schellingiä, vaan olen tutustunut yhä useampiin 1700- ja 1800-luvun ajattelijoiden ja filosofien teksteihin. Näin rakennan yhä edelleen kontekstia ymmärtääkseni Lönnrotin ajattelua tässä tietyssä asiayhteydessä. Samalla kyseinen konteksti muuttuu ja saa uusia muotoja, joten myös tutkimusongelmani ja tulkintani Lönnrotin väitöskirjasta on jatku-

vassa liikkeessä. Kontekstuaaliseen menetelmääni siis kuuluu runsas tutustuminen niin sanottuun toissijaiseen alkuperäisaineistoon sekä myös sitä koskevaan tutkimuskirjallisuuteen ja näin yhden mahdollisen kontekstin rakentaminen Lönnrotin väitöskirjalle.⁴³ Lopulta minun on kysyttävä itseltäni, milloin olen kontekstualisoinut tarpeeksi. En voi jatkaa kontekstin rakentamista ikuisuuksiin, vaan minun on jossain vaiheessa lakattava. Tätä katkosta ei voi tehdä sattumanvaraisesti, vaan sille pitää löytyä perustelu esimerkiksi saavutetuista tutkimustuloksista.⁴⁴

Lönnrot kirjoittaa inhimillisen tiedon jakautuneen kahteen osaan, mutta muodostavan yhden kokonaisuuden. Hän ilmaisee tämän vertaamalla tietoa puun oksistoon ja juuristoon. Lönnrot kutsuu näkyvämmässä olevaa juuristoa tiedon yöpuoleksi sekä vastavuoroisesti oksistoa tiedon päiväpuoleksi. Tutkimuskysymyksenä voidaan yksinkertaistaa muotoon: Miten Lönnrot ymmärsi tiedon olemuksen? Mitä hän sanoi tiedosta? Tutkimustulos ei kuitenkaan ole se, että vain uusinnan sen, mitä lähteet sanovat: ”Lönnrotin mukaan tieto on kuin puu.” Minun on aktiivisesti tulkittava, mitä hän tarkoittaa kirjoittaessaan näin. Lönnrot jatkaa puuvertaustaan kertomalla, että kuten puu myös tieto kasvaa kahteen suuntaan: juuristoinen maan alle ja oksistoinen maan päälle. Jälleen en voi tehdä hätiköityjä johtopäätöksiä siitä, että tutkimustulos olisi valmis, kun kuvailisin tarkemmin, miten Lönnrot määritteli vertaustaan. Hyvä tutkimustulos ei ole myöskään se, että esittäisin tulkinnan, jonka mukaan Lönnrot ennakoiki psykoanalyysia toteamalla inhimillisessä tiedossa olevan tiedostettuja (oksisto) ja tiedostamattomia (juuristo) osia. Tällainen tutkimustulos perustuisi anakronismiin, jossa tutkittua aikaa seurannut aikakausi selittäisi tutkittavan aikakauden teemoja ikään kuin niiden esiasteena.

Jos tutkimustulos ei ole kuvailua tai raportointia, se ei ole myöskään Lönnrotin tietokäsityksen, tai muun tutkittavan ilmiön, palauttamista kontekstiin. Lönnrot esittää uuden tulkinnan schellingläisestä filosofiasta uudessa kontekstissa, kun hän tuo schellingläisen filosofian omaan

⁴³ Toisenkinlaisen kontekstin rakentaminen olisi toki mahdollista. Esimerkiksi kirjallisuudentutkija Pertti Karkama, vaikka tunnustaakin schellingläisen filosofian läsnäolon Lönnrotin väitöskirjassa, tulkitsee sitä lähinnä J. G. Herderin (1744–1803) filosofian kautta. Karkama 2001, 82.

⁴⁴ Tässä yhteydessä käytännön asettamia rajoituksia, kuten tekstillä soveltua palautuspäivää, ei pidä myöskään väheksyä perusteluna.

kulttuurihistorialliseen tilanteeseensa. Lönnrotin puuvertaus tulee ymmärrettäväksi suhteessa Schellingin filosofialle tärkeään organismin käsitteeseen, mutta siihen yhdistyy uusi näkemys kansanrunouden tuottaman tiedon tasaveroisuudesta (luonnon)tieteellisen tiedon kanssa. Ei olisi erityisen mielekästä tutkia, missä suhteessa Lönnrotin käsitys vastaa Schellingin käsitystä. Sen sijaan mielenkiintoista on, mitä uutta Lönnrot tuo schellingläiseen ajattelutapaan ja mitä nämä hänen uudelleentulkintansa kertovat aikakauden tieteellisestä kulttuurista.

Tämä esimerkki on ollut varsin helppo antaa, sillä tutkimusmenetelmänä kontekstualisointi sopii erityisesti sellaiseen tulkintaan, jossa teoreettis-opillisen teoksen merkitysympäristöä rakennetaan lukemalla kyseistä tekstiä suhteessa muihin teksteihin. Lönnrotin väitöskirja on selkeästi osallinen eräänlaisessa keskustelussa ja se myös yrittää vastata eräisiin 1800-luvun alkupuolen mieliä askarruttaneisiin ongelmiin. Eräs kontekstualisoinnin keino onkin pohtia sitä, millaiseen keskusteluun lähde osallistuu. Collingwoodia mukaillen voidaan esimerkiksi kysyä, onko lähde vastaus johonkin ongelmaan tai esittääkö se uuden kysymyksen.⁴⁵ Gadamer on puolestaan esittänyt, että myös suorat väitelauseet ovat vastauksia kysymykseen.⁴⁶ Vastaavasti voidaan ajatella, että mikä tahansa lähde on tietystä mielessä väitelause, joka on vastaus johonkin kysymykseen ja samalla luo mahdollisuuden esittää uusia kysymyksiä – jolloin syntyy keskustelu. Kontekstualisointi on tuon keskustelun – kysymyksen, vastauksen ja ne mahdollistaneen kulttuurihistoriallisen tilanteen – rakentamista.

Keskustelua ei tarvitse ymmärtää konkreettisenä tai eksplisiittisenä, myös ei-tekstuaaliset lähteet voivat olla osa dialogia, esimerkiksi maalaus saattaa ”keskustella” toisten sitä historiallisesti edeltäneiden maalausten tai vaikkapa välittömän ympäristönsä kanssa, kuten alttarimaalaus kirkossa. Lähteenä pelkkä alttarimaalaus ilman kontekstia, esimerkiksi ilman kirkkorakennusta muine taideteoksineen ja suoritettuine rituaaleineen, ei ole riittävä vastaamaan esitettyyn tutkimuskysymykseen.

Käytännössä jokaista kontekstia rakennettaessa on hyödyllistä eritellä kontekstin eri tasoja, vaikka silloin joudutaan myös oikomaan mutkia suoriksi. Vaikka tätä erittelyä ei ole välttämättä tarpeen kirjoittaa auki

⁴⁵ Hyrkkänen 2002, 160–161.

⁴⁶ Gadamer 2004, 23.

omaan tekstiin, se voi toimia omaa ajattelua ja tutkimustyötä jäsentävänä työkaluna. Soveltamalla käsitteen lingvististä perintöä, voitaisiin tulkinnan ensimmäisen tason konteksti määritellä lähteen sisäiseksi. Se voi olla esimerkiksi yksittäisen kuvan tai tekstin osien ja kokonaisuuden muodostama. Yhden tekstin tai muun lähteen yksityiskohdat suhteutuvat ja saavat merkityksensä kyseisen lähteen kokonaisuudessa.

Tämän niin sanotun sisäisen kontekstin ohella voidaan eritellä myös lähteen ulkoista kontekstia. Sen yhteydessä on ensinnäkin syytä kysyä, mikä on tekstin tai muun lähteen välitön konteksti ja mitä lähde voi kertoa siitä. Onko lähde kenties ottanut osaa johonkin aikalaistapah-tumaan, esimerkiksi väittelyyn, keskusteluun, neuvonpitoon, kilpailuun tai muuhun vastaavaan? Viittaako se täsmällisesti toisiin kulttuurisiin tuotoksiin sanallisesti, kuvallisesti tai muilla keinoin? Toisaalta tutkijan rakentama konteksti voi olla myös jotain aikalaisille tiedostamatonta, jota esimerkiksi lähteen valmistaja ei artikuloi tai kenties ei edes olisi pystynyt tunnistamaan. Tällainen kulttuurinen konteksti voi olla vaikkapa taloudellis-poliittinen, aatteellinen, uskonnollinen, yhteiskunnallinen tai muulla tavalla rakenteellinen. Esimerkiksi lähde voi osallistua tutkit-tavan ajan sukupuolijärjestelmään ja rakentaa sitä, mutta tehdä tämän ilman harkittua aikomusta tai edes tietoisuutta siitä, että on olemassa sukupuolijärjestelmä.

Tutkittaessa tällaisia rakenteellisia ilmiöitä ei ole mitään menetelmäl- listä estettä kontekstualisoida tutkimusta käyttäen apuna esimerkiksi juuri sukupuolijärjestelmän kaltaista käsitettä. Sen avulla voidaan jäsen- tää tutkimusaihetta sekä myös purkaa ja kritisoida käsitteen paljastamia kulttuurihistoriallisia rakenteita. On kuitenkin muistettava, tällainen että käsite on peräisin sekä omasta ajastamme että tietystä tutkimus- perinteestä.⁴⁷ Toisin sanoen on oltava tietoinen siitä, että myös tutki- muksen käsitteet ovat historiallisia ja ymmärrettävä, mihin teoreettiseen ajatteluun niitä käyttäessään sitoutuu.

⁴⁷ Ks. lisää tästä problematiikasta esim. Ollila 2010, 69.

Kriittisiä näkökulmia

Väitteestä, että kontekstualisointi on yleispätevä merkityksen tulkinnan ja ymmärtämisen menetelmä, voidaan kiistellä. Nostan esille kaksi mahdollista vasta-argumenttia, esimerkkeineen, sille, että historiallinen konteksti on otettava jokaisessa tulkinnassa huomioon: (1) Tekstiä tai muuta lähdettä voidaan tulkita vain niiltä osin, kuin se sopii tämän päivän käsityksiin tai kiistää ne. Toisin sanoen sillä ei ole merkitystä, mitä lähde on aikanaan merkinnyt historiallisessa asiayhteydessä, vaan ainoastaan sillä kuinka se puhuttelee omaa aikaamme. Voidaan myös väittää, että (2) millään lähteillä ei ole mitään yleistä merkitystä omana aikanaan tai tässä päivässä, vaan jokainen merkitys on yksilöllinen, oli se sitten kirjoittajan tai lukijan antama.⁴⁸

1. Heli Rantala on kuvannut, kuinka Quentin Skinner joutui debattiin Amsterdamissa Yves Charles Zarkan kanssa vuonna 1996. Heidän näkemyksensä erosivat siinä, miten Thomas Hobbesia tulisi tulkita. Skinner kertoi, että häntä kiinnostaa vain historiallinen Hobbes ja tämän valtioteorian synty-ympäristö. Zarka puolestaan arvosteli Skinneriä historismista ja siitä, että unohti historiallisen kontekstin syntyvän aina tutkijan tulkinnan kautta. Häntä itseään kiinnosti Hobbesissa vain hänen ajankohtaisuutensa ja sovellettavuutensa nykypäivään.⁴⁹

Zarkan on oikeassa huomauttaessaan, että konteksti on tutkijan tulkinnan kautta luotu rakennelma. Myös hänen kysymyksensä Hobbesin soveltamisen mahdollisuudesta omana aikanamme on erittäin mielenkiintoinen. Silti vastatakseen tähän kysymykseen on ensin ymmärrettävä, mitä Hobbesin pääteos *Leviathan* merkitsee. Kuten on tullut jo ilmi, tämä kysymys ei ole yksinkertainen. Voisiko Zarka olla välittämättä *Leviathanin* monista eriaikaisista historiallista konteksteista ja lukea teosta ainoastaan oman aikamme asiayhteydessä? Ilmestymisestään asti *Leviathan* on vaikuttanut länsimaisessa historiassa, eikä tuota historiaa voida noin vain pyyhkiä pois. Se vaikuttaa myös niissä tulkinnoissa, joita *Leviathanista* tehdään tänä päivänä. Jo teoksen nimen ymmärtäminen vaatii ponnisteluja: *Leviathan* – miksi Hobbes kutsuu yhteiskuntaa Raa-

⁴⁸ Ylipäättään kontekstuaalista menetelmää kohtaan on esitetty paljon kritiikkiä, eikä sitä kaikkea voi tässä yhteydessä käsitellä. Ks. esim. *Meaning & Context. Quentin Skinner and his Critics* (1988).

⁴⁹ Rantala 2003, 234.

matusta tutun myyttisen vesipedon nimellä? Vastausta olisi varmasti vaikea antaa tuntematta 1600-luvun kulttuurihistoriallista kontekstia. Teoksen alkukielinen alaotsikko on *The Matter, Forme and Power of a Common Wealth Ecclesiasticall and Civil*. Alatotsikolle keskeinen käsite *Common Wealth* ei ole tänä päivänä erityisen tuttu, mutta kylläkin käytössä. Ei ole kuitenkaan syytä olettaa sen tarkoittaneen 360 vuotta sitten täysin samaa asiaa kuin tänä päivänä. Entä sen määritteet *Matter, Form* ja *Power* sekä lajit *Ecclesiasticall* ja *Civil*? Kaikki saattavat vaikuttaa tutulta sanoilta, mutta niille annetut merkitykset vaihtelevat huomattavasti kontekstista toiseen. Jos teoksen pelkän nimen ymmärtäminen vaatii historiallisen asiayhteyden tuntemista, voidaan kysyä, onnistuuko otsikon jälkeisten satojen sivujen lukeminen ilman sitä.

Zarka korostaa kontekstualisoinnin haitallisuutta eräänlaisena vanakilana, joka rajoittaa tekstin merkityksen tiettyyn aikaan paikkaan, vaikka se voisi olla kiinnostava yli aikakausien.⁵⁰ Tämä on hyvä muistutus kontekstuaalisen tutkimusmenetelmän vaaroista. Ilman käsitystä tuotettavan tiedon kehämäisestä luonteesta, voi kontekstista tulla ikään kuin syy, joka on välttämättömyydellä aikaansaanut tietyn vaikutuksen – historiallisen lähteen. Zarka painottaa Hobbesin aktualisuutta siitä näkökulmasta, että hänen jälkeensä politiikka ei ollut enää entisellään.⁵¹ *Leviathan* onkin hyvä esimerkki siitä, miten lähde osallistuu kontekstiin ja määrittää sitä uudelleen. Kuten edellä on käynyt ilmi, kontekstin osuutta ymmärtämisen kehässä on vaikea redusoida pois, mutta teksti yksinään ei voi tuottaa uutta tietoa. Jos lähteestä etsitään vain jo ennalta käsin tunnettua kontekstia vahvistavia merkityksiä, uutta tietoa ei synny. Lähde sekä konteksti pysyvät mykkinä.

Tätä tilannetta välttääkseen tulisi hylätä oletus siitä, että joko lähde tai konteksti on ensisijainen. Kuten todettu, ne määrittävät toisiaan vastavuoroisesti; konteksti ja lähde eivät ole erillään toisistaan, vaan konteksti on lähteessä yhtä paljon kuin lähde kontekstissa. Asiayhteys ei ole mitään tutkimukselle edeltä käsin annettua, vaan se syntyy osana tutkimusprosessia ja tutkimusprosessin alussa vallinnut esiymmärrys muuttuu sen aikana. Tämä sama tulkinnallinen malli vastaa Zarkan asettamaan haasteeseen kontekstista lähteen vankilana. Historiallinen lähde

⁵⁰ Rantala 2003, 234.

⁵¹ Rantala 2003, 245.

on jälki uutta luovasta kyvystä ihmisessä. Vaikka kaikki lähteet eivät ole olisi yhtä vaikutusvaltaisia kuin Hobbesin *Leviathan*, ei mikään lähde ole ollut ehdottoman välttämätön tai ainoastaan aiemman perinteen toisto. Juuri konteksti mahdollistaa uuden syntymisen. *Leviathanin* jälkeen politiikka ei ollut enää entisellään *suhteessa* siihen mitä se oli sitä ennen, siis suhteessa syntykontekstiinsa.

2. Historianteoreetikko Mark Bevir on esittänyt, että tekstit eivät yksinään merkitse mitään abstraktissa kontekstissa, vaan ainoastaan individuaalinen tekstin tuottaja tai vastaanottaja voi antaa tekstille merkityksen.⁵² Bevirin väite pitää paikkansa tietyistä näkökulmasta katsottuna, merkitykset eivät ole tekstien tai muiden lähteiden ulkopuolella vaan konkreettisesti sisältyvät niihin. Silti on pystyttävä selittämään, miksi erilaiset yksilölliset merkitykset voidaan ymmärtää myös yleisesti. Bevirin näkemyksen mukaan kontekstia korostettaessa yksilöiden vaikutus jää huomioimatta. Kukaan tuskin voi kiistää, että arkijärjellä ajateltuna vain yksilöt toimivat. Silti Bevirin metodologista individualismia tulee kritisoida vähintään yhdessä suhteessa. Hän kirjoittaa, että yksilöiden tavoitteiden tietäminen sellaisenaan on luonnollisesti mahdotonta, mutta toisaalta historiantutkijan on mahdollista olettaa eräänlainen parhaaseen mahdolliseen selitykseen perustuva valistunut arvaus siitä, millaisia merkityksiä menneisyyden yksilö on asettanut tekstille.⁵³ Bevir ei kuitenkaan tarkemmin pohdi mihin tällainen oletus perustuu.

Myös Ricoeur korostaa arvauksen tärkeyttä tai jopa välttämättömyyttä uuden tiedon tuottamisessa, mutta hän myös analysoi arvauksen toimintaperiaatetta, joka perustuu osan ja kokonaisuuden kehälle.⁵⁴ Toisin sanoen vain konteksti voi auttaa lukemaan, ymmärtämään ja tulkitsemaan yksittäistä lähdetä. Pelkän individualistisen merkityksen antaminen tekstille tai muulle lähteelle on sinänsä jo epälooginen oletus, jos pidetään kiinni väitteestä, että lähde ja konteksti muodostavat erottamattoman kokonaisuuden, jossa yksityinen ja yleinen edellyttävät toisiaan vastavuoroisesti. Vaikka tutkimuskysymys koskisi menneisyyden yksilöiden tulkintoja, ei kontekstista päästä eroon, sillä tällainen yksittäinen merkityksenanto yksittäiselle tekstille tai tekstijoukolle rakentuu joka tapauksessa kulttuu-

⁵² Bevir 2002, 213.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ricoeur 2000 (1976), 119–120.

rihistoriallisessa kontekstissa. Ihminen toimii ja ajattelee kulttuurisessa, sosiaalisessa, taloudellisessa ja historiallis-paikallisessa tilanteessa – sanotaan sitä sitten järjestelmäksi, rakenteeksi tai muuksi vastaavaksi. Perusteltu arvaus yksittäisen henkilön toiminnan motiiveista, jos sitä halutaan kysyä, syntyy juuri tämän kontekstin kautta.

Katsoisin, että pohjimmiltaan sekä Bevir että Zarka ovat hyvästä syystä huolestuneita samasta asiasta: pakottaako konteksti lähteen muottiin, joka ei anna sille omaa liikkumatilaa? Riistääkö kontekstualisointi menneisyyden subjekteilta kyvyn itsenäiseen ja omaehtoiseen toimintaan, kun se pyrkii ymmärtämään kaiken osana jotain laajempaa kokonaisuutta? Erityisesti Bevirin mukaan kontekstuaalinen metodi kieltää menneisyyden ihmisiltä uutta luovan toiminnan mahdollisuuden, eikä tästä samasta syystä pysty tutkimusmenetelmänä tuottamaan uutta tietoa.⁵⁵ Olen pyrkinyt vastaamaan tähän ongelmaan määrittelemällä kontekstualisoinnin siten, että tutkimusmenetelmänä sitä luonnehtii pyrkimys ymmärtää rakennettu konteksti lähteiden aktiivisen toimijuuden mahdollistajana. Rakennettu konteksti tekee menneisyyden toiminnan ymmärrettäväksi, mutta se ei määrää sitä. Toiminta tietystä menneisyyden kontekstissa on ollut kyseisen kontekstin uudelleen luomista; se on tuottanut uusia tulintoja ja käytäntöjä vaihtuvissa tilanteissa sekä on ollut uusien vastausten ja ongelmien esittämistä. Tutkimusongelma ja sitä varten rakennettu konteksti on pyrkimystä ymmärtää tätä uusien mahdollisuuksien tilaa. Siten tutkimusongelman konteksti on merkitykseltään täysin avoin, eikä sen merkitystä voida ennalta tietää tai määritellä. Esimerkki lähes äärimmäisestä kontekstualisoinnista on ranskalaisen historioitsijan Alain Corbinin teos *Le Monde retrouvé de Louis-François Pinagot. Sur les traces d'un inconnu (1798–1876)* (1998), jossa tarkastellaan 1800-luvulla eläneen puunkengäntekijän Pinagot'n kokemaa todellisuutta ja historiankäsitystä – huolimatta siitä, että hänestä ei ole säilynyt kuin muutama maininta lähdeaineistossa. Koko Corbinin tutkimus voitaisiin käsitellä kontekstualisointina, jonka avulla pyritään nimenomaan selvittämään, mikä oli mahdollista ja todennäköistä.⁵⁶ Tällöin tutkimus tarkastelee ihmistä vapaana toimijana ja voi myös paljastaa vapauden historiallisia muotoja.

⁵⁵ Bevir 1992, 298.

⁵⁶ Salmi 2010, 343–345.

Lopuksi

Peter Burke on kysynyt: Mikä on konteksti? Miten se tulisi määritellä?⁵⁷ Samassa yhteydessä, omassa artikkelissaan, hän on antanut itse hyvän vastauksen tähän kysymykseen etsimällä kontekstin ja kontekstuaalisoinnin historiaa tulkinnan ja tutkimuksen apuvälineenä. Kontekstilla ei ole yhtä määritelmää, vaan jokaisen tutkijan on määriteltävä sitä hiukan uudestaan uudessa asiayhteydessä ja siten se muodostuu historiallisesti, mutta ei mielivaltaisesti.

Burke esittää myös hankalamman kysymyksen: Onko konteksti metodi? Tai tarkemmin: jos konteksti on metodi, onko se *vain* metodi, jolloin se voidaan korvata jollakin toisella menetelmällä, vai onko se metodina välttämätön?⁵⁸ Tässä artikkelissa en ole halunnut antaa suoraa vastausta tähän kysymykseen. Voin kuitenkin todeta, että kontekstin filosofis-teoreettiset perusteet antavat syyn pohtia, voidaanko konteksti koskaan jättää täysin huomiotta, silloin kun ollaan tekemisissä tiedon ja tietämisen sekä ymmärtämisen ja tulkinnan kanssa. On kuitenkin eri kysymys, tuleeko näistä perusteista aina johtaa tarkasti määritelty tutkimusmenetelmä vai voiko konteksti olla läsnä tutkimuksessa muilla tavoilla, esimerkiksi sisäistettynä tulkinnan taitona, kuten aiemmin ehdotin.

Tässä yhteydessä tyydyn argumentoimaan rajatusti: Kontekstuaalisointia voidaan käyttää *myös* hyödyllisenä tutkimusmenetelmänä, kun se tehdään täsmällisesti ja tiedostaen sen oma erityisluonne. Vaikka jokaisella historian tutkimuksella on konteksti, kontekstuaalisointi ei kuitenkaan ole ainoa mahdollinen tutkimusmenetelmä. Toisaalta sen erityisluonne tarkoittaa myös sitä, että *tiettyjen* kysymysten tarkastelussa kontekstuaalisointi on menetelmänä korvaamaton, vaihtamalla menetelmää vaihtuisi myös esitetty tutkimuskysymys ja -tulos.⁵⁹

⁵⁷ Burke 2002, 171.

⁵⁸ Burke 2002, 173.

⁵⁹ Esitän parhaimmat kiitokseni Kalle Pihlaiselle saamastani palautteesta.

Lähteet

- Arendt, Hannah: *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Alkuteos: The Human Condition (1958). Suom. Riitta Oittinen ja työryhmä. Vastapaino, Tampere 2002.
- Bevir, Mark: The Errors of Linguistic Contextualism. *History and Theory*. Vol. 31, 3/1992, 276–298.
- Bevir, Mark: How to Be an Intentionalist. *History and Theory*. Vol. 41, 2/2002, 209–217.
- Burke, Peter: Context in Context. *Common Knowledge*. Vol. 8, 1/2002, 152–177.
- Conklin, Harold C.: Linguistic Play in Its Cultural Context. *Language*. Vol. 35, 4/1959, 631–636.
- Fries, Charles C.: Meaning and Linguistic Analysis. *Language*. Vol. 30, No. 1/1954, 57–68.
- Gadamer, Hans-Georg: *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Alkuteokset: Gesammelte Werke, osista 2 & 4 (1986, 1987). Valikoitua suom. Ismo Nikander. Vastapaino, Tampere 2004.
- Goodman, Lenn E.: Context. *Philosophy East and West*. Vol. 38, 3/1988, 307–323.
- Grossberg, Lawrence: Context of Cultural Studies? *Inescapable Horizon. Culture and Context*. Ed. Sirpa Leppänen & Joel Kuortti. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2000, 27–49.
- Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.
- Hyrkkänen, Markku: Historian arvo ja viehätyks. *Tutkijan kirja*. Vastapaino, Tampere 2008, 187–203.
- Immonen, Kari: Uusi kulttuurihistoria. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001, 11–25.
- Karkama, Pertti: *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.
- Keyes, Charles F.: Weber and Anthropology. *Annual Review of Anthropology*. Vol. 31, 2002, 233–255.
- Korhonen, Anu: Mentaliteetti ja kulttuurihistoria. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001, 40–58.
- Korhonen, Anu: Constructing emotion in culture of hierarchies: A love story. *Time frames. Negotiating Cultural History*. Ed. Anu Korhonen & Kirsi Tuohela. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 2002, 57–74.
- Kovala, Urpo: *Anchorage of Meaning. The Consequences of Contextualist Approaches to Literary Meaning Production*. Peter Lang, Frankfurt a. M., Bern, Bruxelles, New York, Oxford and Wien 2001.
- Meaning & Context. Quentin Skinner and his Critics*. Ed. James Tully. Polity Press, Cambridge 1988.
- Ollila, Anne: Yksilö ja yhteisö: kiistoja kontekstualisoimisesta. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. k&h, Turku 2010, 63–79.
- Ollitervo, Sakari: Vaikutusten historia. Kokemus ja kysymys Hans-Georg Gadamerin filosofiassa. *Kohdattamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnanteoria*. Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka & Timo Väntsi. k&h, Turku 2003, 33–57.
- Pihlainen, Kalle: Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historian tutkimuksessa. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001, 303–317.
- Pihlainen, Kalle: Auttaisiko aikakone menneisyyden merkityksen etsinnässä? *Historian aikakoneessa. Onnittelukirja Hannu Salmelle*. Toim. Silja Laine et al. k&h, Turku 2011, 41–49.
- Pihlström, Sami: Sanoilla tekeminen – filosofinen näkökulma. *Korkeempi kaiku. Sanan magiaa ja puheen poetiikkaa*. Toim. Seppo Knuutila & Ulla Piela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.
- Rantala, Heli: Ajattelun rajat ja mahdollisuudet – filosofisten tekstien historiallisesta tulkinnasta. *Kohdattamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnanteoria*. Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka & Timo Väntsi. k&h, Turku 2003, 232–251.
- Ricœur, Paul: Model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text. *New Literary History*. Vol. 5, 1/1973, 91–117.
- Ricœur, Paul: *Tulkinnan teoria. Diskursi ja merkityksen lisä*. Alkuteos: Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning (1976). Suom. Heikki Kujansivu. Tutkijaliitto, Helsinki 2000.
- Saarelainen, Juhana: Tieto, tietäminen ja tiede historiallisena ilmiönä. Elias Lönnrotin lääketieteen väitöskirja ja hänen käsityksensä tiedosta. *Menneen ja tulevan välillä. 1800-luvun kulttuurihistorian lukukirja*. Toim. Hannu Salmi. k&h, Turku 2011, 53–90.

- Salmi, Hannu: Kulttuurihistoria, mahdollinen ja runsauden periaate. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. k&h, Turku 2010, 338–359.
- Skinner, Quentin: The Ideological Context of Hobbes's Political Thought. *The Historical Journal*. Vol. 9 3/1966, 286–317.
- Skinner, Quentin: Hermeneutics and the Role of History. *New Literary History*. Vol. 7, 1/1975, 209–232.
- Skinner, Quentin: Motives, intentions and the interpretation of texts (1976). *Meaning & Context. Quentin Skinner and his Critics*. Ed. James Tully. Polity Press, Cambridge 1988, 68–78.

MATERIAALISUUS JA REPRESENTAATIO

FIKTIO KULTTUURIHISTORIAN TUTKIMUKSEN LÄHTEENÄ JA KOHTEENA

Paavo Oinonen ja Rami Mähkä

Fiktion määrittelystä

Tässä artikkelissa pohditaan, miten kulttuurihistorioitsija voi käyttää fiktiivistä radio-ohjelmaa ja elokuvaa tutkimuskohteena ja -lähteenä. Vaikka käsittelemme vakiintuneita fiktion muotoja ja näiden tulkin-
taa sekä etenemme tapausesimerkein, monet esille tulevat kysymykset
koskevat fiktiota ylipäätään. On silti hyvä huomata, että fiktio eri lajei-
neen muuttuu jatkuvasti; se on saanut Internetin ja sosiaalisen median
myötä uudenlaisia jakelukanavia ja ennen kaikkea tekijyyden kollektiiv-
isia muotoja, jotka tarjoavat uusia haasteita ja tutkimuskysymyksiä.¹
Samalla tietoinen leikkittely fiktion ja ”toden” välillä näyttää lisäänty-
neen, josta erilaiset tosi-tv-tähdet ovat yksi esimerkki.

Kaikkiaan fiktio ja siihen liittyvä käsitteellistäminen on laajaa ja
monitieteistä. Sekä kirjallisuuden- että historiantutkimuksella on mie-
lenkiintoa fiktion määrittelyä kohtaan, joten sivuamme kummankin
oppialan tarjoamia tulokulmia. Jotta fiktion käsitteellä säilyisi mielek-
kyys, on yleensä tarpeellista rajata pois historialliset, elämäkerralliset

¹ Tällaista fiktiota edustavat muun muassa kollektiivisesti tuotettu ja verkko-
sivuilla julkaistu fanifiktio. Ks. Jenkins 2008 (2006), 175–216, passim.

ja esseistiset teokset, mutta on myönnettävä, että lajien reuna-alueilla tunnistaminen ja määrittely ovat haastavia. Tietyissä tilanteissa fiktion tarkkarajainen määrittely voi olla vähemmän tärkeää. Jos vaikkapa historioitsijan kirjoittamisen tapaa problematisoidaan, päädytään pohtimaan historian tutkimuksen ja fiktiivisen kerronnan läheisyyttä.² Lingvistisen käänteän jälkeen monet historianfilosofit ovat kiinnittäneet huomiota kielellisiin keinoihin, joilla teksti tuottaa merkityksiä. Tällöin fiktion todenvastaavuuden sijaan sen merkityksiä haetaan vaikkapa teoksen sisäisen maailman kautta.³

Tässä artikkelissa haemme fiktiolle melko yksiselitteistä määritelmää, jotta pystyisimme hahmottelemaan, miten kulttuurihistorioitsija voi työskennellä fiktion parissa. Haluamme kuitenkin painottaa myös tutkijan luovuuden merkitystä: fiktiosta on varsinkin tutkimuksen lähteenä moneksi, ja vaikkapa yksittäinen elokuvakohtausta voi olla lähteenä tutkimuksessa, jossa kyseinen elokuva tai elokuva ylipäättään eivät muuten omaa lähdearvoa.

Oletamme, että vaikka fiktio on tietyssä mielessä ei-referentiaalista, se viittaa aina todellisuuteen joillain tavoin, ja nämä viittaussuhteet luo fiktion vastaanottaja, olipa tämä sitten radionkuuntelija, elokuvankatsoja tai tutkija. Fiktion analyysissä ei kuitenkaan ole keskeistä kuvitteellisen maailman ja todellisuuden vertaaminen, vaan fiktion omaehtoisen maailman hyväksyminen, jolloin kohteesta saatavaa tietoa on käsiteltävä toisin kuin niin sanottua dokumentaarista tietoa.⁴ Tämä on sinällään ilmiselvää kun havaitsemme, että fiktio voi olla enemmän tai vähemmän irrallaan todellisesta maailmasta. On selvää, että fantasiaromaani voi sijoittua maailmaan, jolla ei ole juuri ilmiselviä yhteyksiä omaamme, kun taas realistinen romaani todennäköisesti sijoittuu olemassa olevan esikuvan mukaan nimettyyn paikkaan ja kenties todenmukaisesti nimeytyille kaduille. Silti näidenkään esimerkkien ”todellisuussuhde” ei ole hierarkkinen, vaan monimerkityksinen. Tällä tarkoitamme yksinkertaisesti sitä, että fantasia käsittelee usein jotain asiaa tai ilmiötä hyvinkin todellisuutta vastaavasti jonkin kuvitteellisen maailman sisällä.

² Ks. historian tutkimuksen kertomuksellisuudesta, Korhonen 2005.

³ Pihlainen 2001, 306.

⁴ Pihlainen 2001, 306–307; ks. myös Lehtonen 1998, 122–123.

Monet kirjallisuudentutkijat ovat asettaneet Aristoteleen kautta parhaiten tunnetun *mimesis*-käsitteen ja latinalaisperäisen *fiktio*n lähelle toisiaan, sillä molemmat viittaavat kerrontaan, jossa rakennetaan kuvitteellisia maailmoja. *Mimesis* korostaa jäljittelyn elementtiä, kun taas fiktio painottaa kuvittelua. Aristoteleen mukaan jäljittelyn välineitä ovat kerronnan eri muodot ja jäljittelyn kohteena taas ovat ihmiset, jotka esitetään joko parempina kuin me (tragedia) tai huonompina (komedia).⁵ Aristoteliset kerronnan muodot ilmaisivat myös säännösten, jonka mukaan tragedia kuvasi yläluokan ihmisiä ja komedia alempia yhteiskunnan ryhmiä. Vasta porvariston nousun myötä näiden säännösten merkitys mureni, ja uuden yhteiskuntaluokan edustajat saattoivat kohota sepitteiden traagisiksi keskushenkilöiksi ja ylhäisö siirtyä komedian kohteeksi.⁶

Perustavanlaatuaista mimesiksen käsitteessä on kuitenkin se, että teoksen tekijä esittää ihmiset jonkinlaisina, jopa muuttuvina, ja motivoi heidän toimintansa. Tämä pätee myös fiktion käsitteen kohdalla. Aristotelinen *mimesis* siis vakiintui kauan ennen fiktion käsitettä, josta muun muassa 1800-luvun kuluessa muodostui englanninkielinen nimitys proosamuotoiselle kerronnalle. Tämän käsitehistorian kehityksessä kirjallisuudentutkija Dorrit Cohn lähestyy fiktiota ei-referentiaalisenä kertomuksena. Tämä merkitsee sitä, ”että fiktiivinen teos luo itse maailman, johon se viittaa, juuri viittaamalla siihen”.⁷

Tässä yhteydessä on syytä nostaa esiin metafiktion käsite. Yhdessä mielessä metafiktion voi ymmärtää fiktioksi, jonka kohteena on fiktio. Yleisemmällä tasolla kyse on siitä, että fiktio on ymmärrettävissä aina ensi sijassa fiktioksi, ja vasta sitten potentiaalisesti joksikin todellisuuden ilmentymäksi. Kuten kirjallisuudentutkija Mika Hallila on todennut, metafiktiota määrittää eräänlainen tulkinnallisen riippumattomuuden ja riippuvuuden kaksinaisuus: yhtäältä se tarjoaa lukijalle lähes rajattoman tulkinnan vapauden, toisaalta teksti tekstuaalisena artefaktina ohjaa ja asettaa tulkinnalle rajoja.⁸ Kun kulttuurihistorioitsija tutkii fiktiota, tut-

⁵ Aristoteles, *Poet.*, 1447a, 1448a. Mimesiksen käsitteestä ks. myös Auerbach 1992 (1946).

⁶ Auerbach 1992 (1946), 50–53; 60–68; Nivala 2011, 27–28.

⁷ Cohn 2006 (1999), 22–24.

⁸ Hallila 2006, 199–200.

kimusongelma ja tutkija itse määrittävät, mikä merkitys fiktion fiktiivisyydellä kulloinkin on.

Lähdemme artikkelissamme oletuksesta, että edellä luonnehditut fiktion perustavat rakennusaineokset ei-referentiaalisuuden osalta ovat samankaltaiset fiktiivisessä elokuvassa ja televisio- sekä radiofiktiossa. Vaikka tunnustamme, että niiden tavat kertoa ja välittää merkityksiä eroavat toisistaan, tässä artikkelissa ei ole syytä edetä tälle alueelle kovin syvälle. Mediatutkija John Ellisin 1980-luvun alussa ilmestynyt teos *Visible Fictions: Cinema, Television, Video* niputtaa otsikossaan erilaisia visuaalisia medioita⁹ yhteen, mutta samalla tekijä korostaa alkusanoissaan eroja vaikkapa elokuvan ja yleisradioperustaisen television sosiaalisen rakentumisen, institutionaalisen perustan ja estetiikan välillä.¹⁰ Yhtä kaikki mediatutkimuksen klassikko käy esimerkiksi yhdestä tavasta koota audiovisuaalinen media yhteisen ”visuaalisten fiktioiden” otsikon alle.

Siinä missä visuaalisen median kohdalla tutkijat ovat edenneet pois teoskeskeisyydestä ja tarkastelleet fiktiota muun muassa tuotannon ja vastaanoton merkityksiä purkamalla, on varsinkin anglosaksinen radiofiktio tutkimus ollut enemmän teoskeskeistä. Radioteatteriin ja -draamaan keskittyneet tutkijat ovat selvittäneet välineen kerronnan keinoja ja analysoineet kanonisoituja teoksia.¹¹ Radiokerronta on näissä tutkimuksissa ja analyyseissä kyllä hahmotettu osaksi yleisradiojärjestelmää ja teatterin perinnettä, mutta keskeistä on ollut kuunnelman analysoiminen taidemuotona. Lähtökohtamme on täysin erilainen, sillä peräänkuulutamme kontekstualisointia radio- ja audiovisuaalisen fiktion analyysiin.

Miksi tutkia fiktiota?

Ennen kuin siirrymme esimerkkeihin fiktion käytöstä kulttuurihistorian tutkimuksessa, on tarpeen hahmottaa tutkimuskohteen merkitystä. Miksi kulttuurihistorioitsija tutkii fiktiivisiä lähteitä? Mitä erityistä tietoa fiktio tuottaa kulttuurihistorioitsijalle? Kari Immonen on Severi Parkon

⁹ Media on itse asiassa monikkomuoto sanalle *medium*. Käytämme tässä siis ikään kuin ”tuplamonikkaa”, sillä suomen kielessä mediaa käytetään myös yksikössä.

¹⁰ Ellis 2006 (1982), 1.

¹¹ Drakakis 1981; Crook 1999; Rattigan 2002.

ajatuksia seuraten pohtinut, miten taide ei ole ainoastaan vahvasti tunteisiin vetoavaa, vaan se voi tutkimusta välittömämmin vaikuttaa esimerkiksi historiatulkintaan, kuten kävi sotien jälkeen Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* (1954) ja *Täällä Pohjantähden alla* (1959, 1960, 1962) -teosten haastettua vallitsevat tulkinnat Suomen lähihistoriasta. Taiteen on lisäksi katsottu muokkaavan perustavalla tavalla maailmassa olemistamme.¹² Immonen esittää taiteen keskeisenä kulttuuristen tulkintojen lähteenä, mikä antaa kulttuurihistorioitsijalle syyn kiinnostua yhtäältä taiteellisesta ja toisaalta myös laajemmin fiktiosta. Taiteen merkitysjärjestelmien tutkiminen kuuluu juuri taiteentutkimukseen, mutta luovan työn tuotokset asettuvat monin tavoin ympäröivään yhteiskuntaan ja myös kuvastelevat sitä, joten taiteentutkijoiden ohella kulttuurihistorioitsijoille avautuu kiintoisia tutkimusongelmia.

Mediasta kiinnostuneet kulttuurihistorioitsijat ovat kuitenkin perinteistä taidetta useammin halunneet tutkia populaarifiktioita ja yleensä mediavälitteisen populaarikulttuurin – monesti juuri tunteisiin kiinnittyviä – merkityksiä sekä näiden määrittymistä muuttuvassa kulttuurihierarkiassa.¹³ Viime vuosikymmenten kuluessa populaarikulttuuri on saanut kulttuurintutkimuksen piirissä erityistä painoarvoa. Myös suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä viestinnän tutkimuksessa on tapahtunut kulttuurinen käänne, jossa angloamerikkalaisen kulttuurintutkimuksen lähestymistavat ovat 1990-luvulla tuoneet populaari- ja mediakulttuuria käsittelevät aiheet suomalaisiin mediatutkimusjulkaisujen suosituimmiksi aiheiksi.¹⁴

Tapahtuneella muutoksella on merkitystä näiden tutkimusotteiden läheisyydessä toimivalle kulttuurihistorialle, sillä monitieteinen ala hyötyy lähitieteiden tutkimuksesta. Kulttuurihistoriallisen populaarikulttuurin tutkimuksen rinnalle voi nostaa mediahistoriaksi kutsutun tutkimusalueen, jossa median ja viestinnän sisällöt ovat siirtyneet tutkimuskohteeksi ja näkökulmaksi kulttuuriin.¹⁵ Tällöin tutkija hakee merkityksiä mediumista ja tulkitsee mediatuotetta eri konteksteissaan, eikä hän käytä sitä pelkästään lähteenä selvittääkseen jotakin muuta tutki-

¹² Immonen 1993, 19.

¹³ Ks. esim. Kallioniemi 2001.

¹⁴ Herkman ja Vähämaa 2008, passim, erit. 23.

¹⁵ Salokangas 2005, 492, passim.

muskysymystä. Tärkeää on myös ymmärtää, että konteksteja ei ole, tai ei pitäisi olla, annettuna olemassa, vaan ne luo tutkija itse.¹⁶

Osa näistä mediatuotteista on luonteeltaan fiktiivisiä, jolloin tutkija joutuu pohtimaan tarkkaan analysoitavana olevan teoksen asemaa työssään: onko kyse tutkimuksen lähteestä vai kohteesta. Kulttuurihistoriallisessa populaarifiktion tutkimuksessa voi olla samaan aikaan kyse molemmista: tämä ajatus on läsnä myös tämän artikkelin tutkimus-esimerkeissä. Siirtymä on samankaltainen kuin menneisyyden median vakiintumisessa itseisarvoiseksi mediahistorian tutkimuskohteeksi. On huomattava, että vaikka kulttuurihistoriallisen analyysin laatija on tietoinen käsillä olevan teoksen lajityypistä ja sen historiasta, hän ei tee arvoeroa populaari- ja korkeakulttuurisen fiktion välille.

Monin paikoin kulttuurihistorioitsijan tulkintatapa hyvin todennäköisesti poikkeaa jonkin verran taiteentutkijan vastaavasta. Taiteentutkimuksessa itse teksti ja teos saattavat toimia hyvin pitkälle tulkintaan riittävänä aineistona, kun taas historioitsija pyrkii kokoamaan kohteen ympärille *mahdollisimman laajan* tulkintaa tukevan lähdemateriaalin. Tyypillisesti teoksen sisältö – jos sitä analysoidaan – saa merkityksensä tulkintaa tukevien lähteiden avulla. Tilanteesta riippuen hän voi pyrkiä hakemaan mukaansa kaiken mahdollisen aineiston, reseptiota eli vastaanottoa unohtamatta. Reseptiolla, johon palaamme myöhemmin, tarkoitamme teosten vastaanotosta jääneitä jälkiä, kuten julkista kritiikkiä, mahdollisesti säilynyttä yleisöpalautetta ja muistitietoa.

Käytännössä lähdeaineistotilanteet vaihtelevat suuresti ja kaiken mahdollisen aineiston hyödyntäminen voi olla työekonomisesti mielellöntä, mutta silti mahdollisimman kattava aineistojen lukeminen on välttämätöntä. Selvää on, että myös taiteentutkimuksen lähestymistavat vaihtelevat laajasti eikä eri alojen metodien välille ole syytä rakentaa vastakkainasetteluja, mutta tämä pelkistys auttaa meitä ymmärtämään seuraavia tapaustutkimuksia.

¹⁶ Ks. Juhana Saarelaisen artikkeli tässä teoksessa.

Paavo Oinonen

Yksi tarina, monta versiota:

Könnin kello -kuunnelman merkityksiä

Radiofiktioanalyysistä on esimerkkinä suomalaisen radiokuuntelijoiden klassikoksi kohottama *Könnin kello*. Kyseessä on Hertha Odemanin alkuperäisaiheesta *Klockan på Rönneberga* suomennettu sovitus, joka on Yleisradion kuunnelmaohjelmiston kaikkien aikojen toivotuin ja useimmin uusintoja saanut kuunnelma.¹⁷ Radioteatterin kuunnelmaosaston päällikkö Markus Rautio hankki talvisodan aikana Ruotsin radion taajuuksilta kuulemansa teoksen oikeudet Yleisradiolle, sillä hän piti maaseudulle sijoittuvasta kuunnelmasta ja arveli sen kiinnostavan myös suomalaisia radionkuuntelijoita. Agraarinen aihe oli epäilemättä läheinen suurelle osalle suomalaisia, jotka saivat elantonsa maataloudesta, ja tekstin suomennoksessa teos saa alueellisen lisä vivahteen Könnin talonpoikaisen kellontekijäsuvun mukaan.

Yleisradio esitti ensimmäisen Markus Raution ohjaaman version maanantaina 2. 12. 1940 klo 20.05–21.25, suunnilleen vuosi sen jälkeen, kun Rautio oli löytänyt ruotsalaiskuunnelman. *Radiokuuntelija*-lehti muistutti sekä radioviikon pakinassa että erityisessä esittelyssä teoksen saamasta menestyksestä myös Ruotsin ulkopuolella.¹⁸ Kaikkiaan Markus Rautio ohjasi *Könnin kellosta* kuusi eri versiota. Tallella ovat äänitteet vuosilta 1946 ja 1955, joista ensimmäisen Rautio halusi uusintaesityksiin.¹⁹ Jos ensimmäiset versiot edes nauhoitettiin, ne ovat tuhoutuneet uusien ohjelmien nauhoitusten alle.

Tässä artikkelissa en hae analyysin kohteelle yhtä tarkkarajaista tutkimuskysymystä, vaan pikemminkin pohdin, millaisia kulttuurihistoriallisia teemoja ääniradion fiktion ympäriltä voisi kummuta. Kohteen merkittävyyttä voi puolustaa ensiksi välineen ja kulttuurimuodon näkökulmasta, sillä radio alkoi olla 1940-luvun Suomessa merkittävä sähköinen joukkoviestin, jonka kuuntelijamäärä kasvoi erityisesti sotavuosina. Radioteatterin päällikkö Olavi Paavolainen tavoitteli jo vuonna 1950 radioteatterille oikeutusta olla koko kansan teatteri, sillä lähetyksillä oli

¹⁷ *Kuunnelman tiet*, osa 4.

¹⁸ *Radiokuuntelija* 49/1940, 4, 10, 20.

¹⁹ Kallio 1979, 25; *Kuunnelman tiet*, osa 4.

maanantaisina teatteri-iltoina parhaimmillaan miljoonayleisö.²⁰ Radiofiktio oli kuuntelijoiden suosiossa, joten vaikkapa ohjelmien välittämällä tulkinnoilla historiasta, suomalaisuudesta tai perheestä voi uskoa olleen merkitystä suurelle osalle kansakunnasta.

Fiktiivisen radio-ohjelman tutkimusta varten voi kenties yksinkertaisimmin erotella kolme pääosaa, jotka ovat (1) *teoksen tai sarjan valmistamis- ja syntyprosessi (myös näyttelijät)*, (2) *esityshistoria mukaan lukien reseptio ja (3) sisältö sekä ilmaisukeinot eri ulottuvuuksineen (aihe, juoni, symboliikka, metaforat, allegoriat jne.)*. Tutkimuskysymyksestä riippuu, miten tutkija ryhtyy kohdetta käsittelemään ja miten hän painottaa näitä eri elementtejä. Selvää on, että eri teosten kohdalla tietojen saataavuus vaihtelee. Seuraavassa en näitä alueita käy järjestelmällisesti lävitse, vaan pikemminkin keskeisiä teemoja lyhyesti sivuten.

Könnin kellon päätyminen suomalaiseen yleisradio-ohjelmistoon oli edellä jo lyhyesti esillä, joten seuraavaksi tärkeää on pohtia, mistä tutkimuskohde kertoo ja miten. Näiden tietojen avulla on helpompi kontekstualisoida teos erilaisine fiktiivisine elementteineen joko pelkätään aikalaisvastaanottoon tai laajemmin vastaanottohistoriaan. Tärkeitä lähderyhmiä ovat ohjelmatalenteet (mikäli jäljellä), käsikirjoitukset, lehdistöaineistot ja muistelmat. Menneisyyden yleisradio-ohjelmistosta on mahdollista löytää myös ohjelmasuunnitelmia ja ohjelmakokousten pöytäkirjoja, jotka välittävät tietoa ohjelmapolitiikasta.

Tässä artikkelissa esittelen vuonna 1946 taltioidun kuunnelman vanhimman säilyneen version, jonka Huugo Jalkanen on suomentanut ja sovittanut Yleisradiolle.²¹ Siinä Malmien suvun tarina lähtee liikkeelle tarkemmin määrittelemättömästä menneisyydestä. Alkukohtauksessa Kalle Rounin esittämä suvun päämies Henrik Malmi saa vihdoin pojan, ja Koivula-nimisen sukutilan jatko on turvattu. Lauri Kuosmasen kertoja johdattelee kuuntelijan realistisesti hahmoteltuun maalaisympäristöön, ja vuoropuhelu kuljettaa tarinaa. Samaan aikaan kun kättilö auttaa pojan maailmaan, isäntä ostaa kulkukauppiaalta Kullaksi nimetyn Könnin

²⁰ Paavolainen 1950, ix.

²¹ Näyttelijöistä seitsemän oli ollut mukana jo ensimmäisessä versiossa (Salli Karuna, Kaarlo Kytö, Artturi Laakso, Kalle Rouni, Vilho Siivola, Maire Suvanto ja Elsa Turakainen). *Radiokuuntelija* 49/1940, 20.

kellon. ”Siitä tulloo poikanne uskollinen Kulta, se mittaa kaikki hänen elinhetkensä”, kauppias – Vilho Siivola – lupaa.

Nämä sanat osoittautuvat enteellisiksi, mutta tätä ennen Kaarlo-poika – Kaarlo Kytö – kasvaa mieheksi ja päätyy isänsä pettymykseksi upseerin uralle. Hän kuitenkin palaa vanhempiensa kuoltua vastaviihitty vaimo mukanaan tilalle maanviljelijäksi. Kokematon Kaarlo epäonnistuu tilanhoidossa, ja koko omaisuus päätyy vasaran alle, mutta vaikeuksien kautta hän lunastaa tilan lopulta takaisin. Elämän harmauteen kyllästynyt Helena-vaimo – Terttu Soinvirta – on lähtenyt toisen miehen mukaan ja sittemmin menehtynyt. Lopulta kello ja myös seuraava sukupolvi palaavat vanhentuneen Kaarlon mukana Koivulaan.

Muuttuvat kuuntelutilanteet

Radiofiktioaikalaisvastaanoton paras ja monesti ainoa lähde on lehdistökirjoittelu. Mutta koska kuunnelmien ja radio-ohjelmien arvostelukäytäntö virisi vasta 1950-luvulla, *Könnin kellon* ensimmäisten radiointien vastaanoton järjestelmällinen jäljittäminen on vaikeaa ja ehkä jopa mahdotonta. Tätä artikkelia varten onnistuin löytämään *Radiokuuntelija*-lehden (49/1940) ohjelmaesittelyn ja lähetystiedot.²² Palaan lyhyesti kritiikkeihin myöhemmin, mutta näiden varhaisten radiointien kohdalla arvostelujen puuttuminen ei estä ohjelmaan kiinnittyneiden merkitysten tutkimista. Nyt korostuu muistitiedon merkitys, jonka avulla voi muodostua toisenlaisia tutkimuskysymyksiä. Tällöin merkityksellisiä voivat olla vaikkapa muistelijoiden tavat sitoa ohjelman kuuleminen erilaisiin tapahtumiin. Kun vaatimus historian-tutkimuksen objektiivisuudesta on vaihtunut kiinnostukseksi tutkijan subjektiivisia tulkintoja kohtaan, on myös muistitiedon asema kulttuurihistoriallisena tiedonhankinnan menetelmänä tunnustettu. Siitä on tullut tulkinnan väline, jota on syytä hyödyntää, mikäli se on mahdollista ja palvelee tutkimuskysymyksen vastaamista.²³

²² Jos haluaisin jäljittää tarkemmin ensimmäisen radioinnin vastaanottoa, aloittaisin lukemalla lähetysajan sanomalehtiä, jolloin varmistaisin, onko kuunnelmasta jäänyt merkintöjä. Tätä en kuitenkaan nyt tehnyt.

²³ Rossi 2005, 83–84; ks. myös Leena Rossin artikkeli tässä teoksessa.

Markus Rautio oli kuunnellut Hertha Odemannin kuunnelman ensimmäisen kerran Sundsvallin radioaalloilta Porissa, Yleisradion talvisodan aikaisessa evakkokaupungissa, juuri kaupunkia pahoin runnelleen pommitusyön jälkeisenä iltana. Hän muisteli, että ”joka kerran, kun sen ohjasin, muistui elävästi mieleeni se pommitusyö, jolloin siihen ensi kerran tutustuin”.²⁴

Myös monien muiden suomalaiskuuntelijoiden mielissä kuunnelma yhdistyi sodan tapahtumiin. Kansanrunousarkiston vuonna 1972 keräämän radionkuuntelua koskevan muistiaineiston perusteella *Könnin kellon* radioinnit ovat jääneet hyvin mieleen. Usein juuri yksittäisiä ohjelmia koskevat muistelmat kertovat viestimen merkittävydestä suomalaisten kokemusympäristössä. Eräs kuuntelija muisteli kuullessaan *Könnin kellon* ensimmäisen kerran sen jälkeen, kun uutinen Viipurin menettämisestä oli julkistettu. Kuuntelijan mukaan silloin oli hävinnyt jotain tärkeää, mutta kuunnelmassa todettiin, että vaikka ystävät katoavat, uskollinen ja ikuinen säilyy. Se loi tälle muistelijalle ”aivan kuin pohjaa ja perustaa jo raunioilta näyttävään tulevaisuuteen”.²⁵

Kuuntelija muisti mitä todennäköisimmin *Könnin kellon* ensimmäisen radioinnin joulukuulta 1940, sillä saman vuoden maaliskuussa julkistetut Moskovan rauhanehdot aluemenetyksineen olivat monien mielissä. Yleisradion tietojen mukaan seuraavan kerran kuunnelma esitettiin vasta vuonna 1946, josta syntyi ensimmäinen säilynyt tallenne, mutta tärkeämpää kuin lähetyst historian ja kuuntelijan muiston paikansapitävyyden vertaaminen onkin ylipäätään tieto, että radiolähetys on kuuntelijan mielessä kytkeytynyt suomalaisia liikuttaneisiin tapahtumiin.²⁶ Osaltaan tämä kertonee, miten kuuntelija pystyi tarinan avulla käsittelemään vaikeaa asiaa ja miten se saattoi toimia joko tiedostamattomana tai tiedostettuna vertauskuvana Suomen tilanteesta sodan vielä kestäessä. Silti uskottavia tulkintoja kuunnelman merkityksestä kuuntelijoille pystyn tekemään vain muistitiedon pohjalta, joten aikalaismerkityksen sijaan on mahdollista saavuttaa pelkästään muistelijoiden tulkinta heidän tuonaikaisista tuntemuksistaan.

²⁴ Rautio 1957, 189–190.

²⁵ KRTM, 555, 664.

²⁶ Vuoden 1946 versio on radioitu myös 1970, 1972, 1973, 1979 ja 1994. Vuoden 1955 tallenne on lähetetty myöhemmin 1955, 1960, 1964, 1966 ja 2007. Tiedot: Tuula Hyttinen ja Tuomo Wuori (YLE).

Näyttää siltä, että *Könnin kellon* merkitystä suomalaisille ei kannata yrittää tutkia yhtenä radiointina, sillä se ei edes näyttäisi avaavan kiinnostavaa näkökulmaa. Pikemminkin sellaisen muodostaa sotavuosista alkava lähetyshistoria eri versioineen, joihin myös ohjaajan ja kuuntelijoiden tulkinnat sekä muistot kiinnittyvät. Tältä perustalta on myös Yleisradion radioteatterin pitkäaikainen päällikkö Pekka Kyrö hahmotellut *Könnin kellon* mentaalista merkitystä suomalaisille. Tulkinnessaan hän olettaa kuunnelman valistuneeksi yleisöksi vähintään 1950-lukulaisen kuuntelijan, jolla on jo ymmärrys suomalaisten selviämisestä sodan rasituksista.

Ilmeisesti *Könnin kellon* keskushenkilöiden voimakas tunneside sukutilaan ja maaseutuun, voisi sanoa maausko, vetosi aikalaiskuuntelijoihin, mutta samalla se viestitti sodan kokeneille muutakin, sillä melodraama toimi allegoriana suomalaisten tilanteesta sodan jälkeen. Tässä tapauksessa allegorisuus tarkoittaa yksinkertaisuudessaan sitä, että kerroksen merkitykset ovat myös muita kuin sen ilmiö. Kaappikelloon kirjoitettu aforismi ”Aika ja ihmiset kaikkoo, uskollinen, ikuinen säilyy” viittasi suoraan Suomen tilanteeseen, jossa maan säilyminen riippui kansalaisten uskollisuudesta. Tähän kellon tekstiin kertomuksen keskushenkilöt vetoavat aina uudelleen. Samalla tavalla kuin Kaarlo Malmi hukkas tilansa, menetti Suomi jotain yhtä pysyvää ja kiinteää. Mutta suvun päämies hankki tilansa takaisin ja Suomi suoritti sotakorvaukset, ja Suomi eli Koivula säilyi suomalaisten eli Malmien hallussa.²⁷

Tarinan allegorisen ulottuvuuden havaitseminen on merkityksellistä, ja edellä esitelty sisällön analyysi ja tietoni lähetyshistoriasta tukevat toisiaan. On siis syytä tarkastella fiktion henkilöasetelmia, motivointia, keskeisiä symboleita ja olla tietoinen sekä sota-ajan että sotienjälkeisestä suomalaisesta mentaliteetista. Sodankokeneiden suomalaisten kokemuksia korostava tulkintani siis painottaa, että ihmiset pystyivät liittämään menetyksen ja arvokkaan säilymisen tunteet melodraamaan muotoon laadittuun kuunnelmaan, joka kertoi ihan muusta kuin sodasta.

Varmasti *Könnin kelloa* tulkittiin ja ymmärrettiin eri tavoin kuuntelijakohtaisesti. Yksi saattoi kuunnella sitä pelkästään maaseutuun liittyvänä ihanteellisena kertomuksena, kun taas toinen pystyi sitomaan sen draaman suomalaiseen lähistoriaan. Itsestään selvää on, että fiktio rakentuu aina kerroksisesti ja muodostaa vastaanottotilanteessa merki-

²⁷ *Kuunnelman tiet*, osa 4.

tyksiä. Muun muassa kirjallisuussemiotiikassa vastaanottajan herkkyyttä populaarifiktio tekstuallisille kerroksille on hahmoteltu siten, että juonivetoista lukutapaa kehittyneempää edustaa sivistynyt, kirjallisia keinoja ja kulttuurisia viittauksia tunnistava lukija.²⁸ On selvää, että jonkinasteinen genrekonventioiden tunnistaminen on perusedellytys, jota odotamme länsimaiselta ihmiseltä. Ilman tätä kykyä hän ei ensinkään voisi ymmärtää fiktiota ja nauttia siitä.

Pelkän juonen, toiminnan, motiivien ja henkilösuhteiden ulottuvuus on siis perustaso, kun taas symboliikan ja allegorian tunnistaminen edustavat ensin mainittua kehittyneempää ymmärrystä. Lopulta on kuitenkin niin, että nämä kaikki tasot pelaavat fiktiossa yhdessä, joten jokaisen osasen huomaaminen voi olla tulkinnallisesti tärkeää. Tämä on yksinkertaista, mutta fiktion analyysin eteenpäin viemisessä perustavanlaatuisia.

Oletus, että fiktio tarjoaa kansalliselle yleisölle tilaisuuden käsitellä kulttuurisia jännitteitä ja yhteiskunnalle tärkeitä kysymyksiä, on tuttu elokuvatuotkimuksen ritualistisesta genreteoriasta, johon kuuluu myös ajatus hollywoodilaisista lajityypeistä tiettyjen asioiden käsittelyn näytämöinä.²⁹ Monesti juuri tämänkaltaiset oletukset fiktion potentiaalista motivoivat kulttuurihistorioitsijoita tulkitsemaan mediatuotteita. Ja vaikkei tutkija ottaisi erilaisia lähestymistapoja sisältävää genreteoriaa suoranaiseksi ohjenuoraksi kuunnelman tai ohjelmasarjan analyysiin, se tarjoaa hyödyllisiä tulkinnallisia vihjeitä.

Onhan kiistatonta, että tämä Markus Raution valitsema kuunnelma edusti Hollywood-elokuvan tavoin ajanvietettä ja kuunnelmatarjonnan kevyehköä antia lukuisten klassikkoesitysten vastapainona. Sen edustamalle lajityypille oli olemassa vaikutusvaltainen vastine yhdysvaltalaisessa elokuvateollisuudessa. *Könnin kello* on kiistattomasti melodraama. Radion melodraamoja käsitellessään Pekka Kyrö toteaa, että ”suuret tunteet ja intohimot kohtaavat velvollisuuden ja yleisen moraalin ja aiheuttavat jäytäviä tilanteita, joissa avautuu näkymä tyhjyyteen ja ahdistukseen tai vapautukseen ja valoon. Ja siihen kuuluu tulkinnallinen ylivitys.”³⁰

²⁸ Ks. esim. Eco 1985, 144–173, passim, erit. 163.

²⁹ Ks. Altman 2002 (1999), 42–44.

³⁰ *Kuunnelman tiet* 4.

Näin ollen on selvää, että *Könnin kellon* ihmiset ratkovat ensisijaisesti moraalisia ja tunne-elämän konflikteja, mutta niitä ruokkii omaisuuteen ja tilanhoitoon liittyvä umpikuja. Sodan läheisyys tarjosi kuuntelijoille reitin tulkita kotitilan säilyttämiseen liittyviä pulmia Suomen ahdistukseen verraten, mutta myöhemmin agraariset tulkintakehykset ovat saaneet toisenlaisia painotuksia. Vuonna 1970 Yleisradion ohjelmassa *Kuunnelma meidän mieleemme* ryhmä Invalidisäätiön potilaita keskusteli toimittaja Tuula Sariolan johdolla juuri kuulemastaan *Könnin kello*-kuunnelmasta. Yksi haastatelluista arvioi kuunnelmaa pitkävetoiseksi, mutta toinen piti sitä ajankohtaisena, sillä siinä käsiteltiin maanviljelystä ja sukutilaa.³¹ Noina vuosina suomalaiset elivät muun muassa suuren muuton aikaa, ja maatalouspolitiikka voi- ja kananmunavuorineen oli osa päivittäistä uutisarkea. Näin aikalaisvastaanoton horisontti oli vaihtunut toiseksi.

Ohjelmasuunnitelmat ja sanomalehtiarvostelut kertovat

Aiemmin mainittua hallintoa ja ohjelmasuunnittelua koskevaa tietoa on löytynyt Yleisradion historiankirjoittaja Timo Vihavainen, jonka mukaan pääjohtaja Hella Wuolijoki inhosi syvästi kaikkien aikojen suosituinta kuunnelmaa. 1940-luvun lopulla hän kehotti jopa hävittämään sen nauhoitteet, sillä *Könnin kello* oli hänen mielestään jopa valheellinen.³² Miksi Wuolijoki arvosteli näin voimakkaasti tätä kuunnelmaa, että merkintä hänen kannastaan on jäänyt ohjelmasuunnittelua koskevaan pöytäkirjaan?

Wuolijoen *Könnin kelloa* kohtaan tuntemaan penseyden perusteita voi vain arvailla. Ehkäpä hän ei yksinkertaisesti pitänyt ruotsalaiskuunnelman suomalaissovituksen kiedotusta sovittelevasta ja lepertelevästä idealismista, jollainen tuntuu puuttuvan Wuolijoen omista maaseutunäytelmistä. Näissä hän kuitenkin käsitteli *Könnin kellon* tapaan velvollisuuden ja unelmien välistä ristiriitaa.

Kuten Rick Altman on todennut, genre-elokuvan jännitys on aina valheellista, sillä kerronnan tarjoamiin voimakkaisiin tunteisiin osal-

³¹ *Kuunnelma meidän mieleemme*.

³² Vihavainen 1996, 273.

listumiseksi on tarpeen teeskennellä tietämätöntä.³³ Sama epäuskon sivuuttaminen on välttämätöntä melodramaattisen radiokuunnelmasta nauttimisessa. Saattoipa juuri haluttomuus antautua fiktion vietäväksi olla pääjohtajan roolissa puhuneen Wuolijoen yksi kielteisen arvion vaikutin, sillä kaiken lisäksi Koivulan tilan tarina huipentuu mysteeriiin.³⁴ Sen keskiössä on alkuminuuteista lähtien symbolista merkitystä kantava kello, jonka lyönnit tuntuvat toistavan kylkeen koristeltua mietelauseita ikuisen säilymisestä. Ennen lopullista vaikenemistaan tämä vaalinnan kohde ryhtyy lyömään ylimääräisiä puolenyön lyönnejä hetkellä, jolloin Koivulan vanhaisäntä tekee kuolemaa. Kumahdusten vaiettua pysähtyneet viisarit osoittavat suvun päämiehen kuolinhetken.

Wuolijoen mielipiteen taustalla saattoi olla myös poliittis-ideologisia syitä. Hän ymmärsi kuuntelijamääräänsä tasaisesti kasvattaneen radion vaikutusvallan tarinoiden kertomisen areenana. Marxilainen pääjohtaja oli päässyt valvomaan suomalaista eetteriviestintää kansandemokraattisen vasemmiston parlamentaarisella tuella, ja kenties *Könnin kello* oli hänen mielestään vääränlainen tarina tai ainakin epätyytyttävällä tavalla esitetty.³⁵

Sanomalehtien arvioita kuunnelmasta löytyy varmuudella vasta 1950-luvulta, ja ne paljastavat kirjoittajien kaksijakoisen suhtautumisen. Kun joulupäivänä 1955 radioitiin Raution ohjaama uusi versio, osa sanomalehtien arvostelijoista tunnusti *Könnin kellon* arvon ennen muuta jatkuvan yleisönsuosion takia, mutta toisen arvostelijan mukaan se oli ”siirappikeitos, jota ei ainakaan paatunut arvostelija pysty nielemään ilman kärsimyksiä”.³⁶

Kuunnelman ilmaissukeinot ja näyttelijäntyö ovat aikasidonnaisia samaan tapaan kuin ne ovat sitä myös teatterissa ja elokuvassa. Vanhoista kuunnelmista on aistittavissa nykyiselle radionäyttelemiselle vierasta

³³ Altman 2002 (1999), 41.

³⁴ On silti syytä muistaa, että Hella Wuolijosta löytyi yliluonnolliseen viritykseen taipuva puoli, jota hän hyödynsi vuoden 1951 kuunnelmassaan *Kuunsilta*. Matti Kassila ohjasi vuonna 1953 kuunnelman pohjalta elokuvan *Tyttö kuunsillalta*.

³⁵ Wuolijoen kuunnelmaa kohtaan tuntemaan penseyden mahdollisista poliittisistä vaikuttimista on ole löytänyt näyttöä, mutta tutkijan on hyödyllistä pohtia myös tätä ulottuvuutta.

³⁶ *Helsingin Sanomat* 29.12.1955 (sitaatti); *Kaleva* 29.12.1955; *Satakunnan Kansa* 29.12.1955; *Uusi Suomi* 29.12.1955.

suurieisyyttä, joka on tarttunut erityisen herkästi juuri melodramaattiseen ilmaisuun. Tehosteiden käyttö on myös muuttunut 1940-luvun tavasta, jolloin kuunnelma saatettiin nauhoittaa suorana, ja tehosteteknikko hoiti oman osuutensa tällä samalla äänityskerralla. Tutkijaa teko-tavan hahmottaminen ja tieto teknisistä edellytyksistä auttavat ainakin ymmärtämään teoksen ilmaisutapoja. Tätä vuoden 1946 kuunnelmaaä-nitettä voisi hyvin käyttää lähteenä vaikkapa 1940-luvun äänikerronnan ja kuunnelman konventioiden tutkimuksessa.

Koska teos on säilynyt lukuisten kuuntelijapolvien muistoissa, tutkija voisi hahmottaa sen myös laajemmin erittäin motivoivana tutkimuskohteena. Kiinnostava tutkimuskysymys voisi olla pohtia, miksi *Könnin kello* kuunnelmasta on kasvanut suomalainen radiokuunnelman klassikko. Luultavasti edellä on käsitelty ainakin muutamia osasia, jotka sen merkitystä ovat rakentaneet ja kenties yhä rakentavat. Maaliskuussa 2008 Helsingin kaupunginkirjaston *Kysy mitä vain* -keskustelupalstalla oli seuraava tiedustelu.

Kuulin 70-luvulla radoista [sic] kuunnelman josta on jäänyt mieleeni vain hataria muistikuvia hyvin vaikuttavia kuitenkin. Kaappikelloa en huusholliini huoli! Sanat jotka jäivät mieleeni: aika ja ystävät jättää ainoa uskollinen – – Kaappikello raksutti näitä sanoja. Tässä kohtaa kuunnelmaa talon vanhaemäntä (-isäntä) kuoli ja iso könninkello pysähtyi samalla hetkellä. Tuli hiljaista. Onkohan mahdollista löytää tätä tarinaa?³⁷

Palstan hallinnoija kysyi asiaa Yleisradiosta, ja oikea vastaus löytyi. Edelleen Yleisradio radioi klassikkokuunnelman säännöllisin väliajoin. Viimeksi *Könnin kello* on esitetty Radio Ylen ykköskanavalla 25.12.2007, jolloin vuorossa oli vuoden 1955 versio.

³⁷ Helsingin kaupunginkirjasto: *Kysy mitä vain*. <http://igs.kirjastot.fi/iGS/kysymykset/haku.aspx?word=Yleisradio> (linkki tarkistettu 8.12.2011).

Rami Mähkä

”Suومتunut 60-lukulainen riempupaukku”:

Vodkaa, komisario Palmu -elokuvan (1969) tulkintalinjoja

Artikkelin toinen esimerkkitapaus fiktion tutkimuksesta käsittelee Matti Kassilan ohjaamaa elokuvaa *Vodkaa, komisario Palmu* vuodelta 1969. Teos oli neljäs ja viimeinen komisario Palmu -elokuva, mutta aiemmista poiketen hahmon luonut Mika Waltari ei osallistunut sen käsikirjoittamiseen. Elokuva on aiempien Palmujen tapaan murhamysteeri, mutta uutta on miljöön vaihtuminen dekadenteista aateliispiireistä Suomen ulko- ja sisäpolitiikan kiemuroihin. Vastaavasti erilaiset uuden viihdekulttuurin muodot julkkiksineen, sekä kansainvälisten agenttiseikkailujen vauhdikkuus ja tekniset laitteet, ovat elokuvassa tärkeässä osassa. Kaikkea tätä Palmu-maailmalle uutta suodattaa, artikuloi ja rakentaa elokuvan tarinamaailmassa Yleisradio, tuolloin jo pelkästään televisiolupien rajun kasvun myötä yhä vaikutusvaltaisempi kansallinen instituutio. Vaikka Yleisradion Torpo-nimisen toimittajan murha, jota Palmu kutsutaan eläkkeeltä selvittämään, paljastuu lopulta intohimorikokseksi, elokuvan tapahtumia ja asetelmia leimaa voimakas poliittisuus. Sitä onkin toisinaan luonnehdittu eräänlaiseksi suومتumisen kuvaukseksi, jopa sen ilmentäjäksi; esimerkiksi sosialistiksi kuvatun toimittajan murhaa äärioikeistolainen, neuvostovastainen henkilö.

Erilaisia tulkinnallisia näkökulmia ja vaihtoehtoja voisi kutsua vaikkapa – erityisesti tämän elokuvan kohdalla – tulkintalinjoiksi, mukaillen poliisin rikostutkinnassa käyttämää tutkintalinja-termiä. Tällöin tavoitteena on erilaisten tulkintamahdollisuuksien kartoittaminen. Kaikki tutkimus lähtee liikkeelle tutkimusongelmasta. Fiktion kohdalla voidaan tutkimuskysymystä hahmotettaessa lähteä liikkeelle vaikkapa siitä, onko tarkoitus tutkia jonkin ’todellisuuden’ ilmiön mahdollista esiintymistä ja käsittelyä fiktiossa, vai onko kohteena jokin fiktiossa havaitsemamme ilmiö, jota lähdetään selvittämään.³⁸ Kulttuurihistorioitsija on usein kiinnostunut siitä, millä tavoin fiktio sekä kuvaa että toisaalta aktiivisesti konstruoi jotakin aihetta, jolloin joudutaan väistämättä pohtimaan fiktion suhdetta todellisuuteen ja tarkastelemaan niitä keinoja ja muotoja, joita fiktio käyttää ja luo. Tarkastelen

³⁸ Salmi 1993, 13–16, passim.

aluksi sitä fiktiivistä maailmaa, jonka elokuva rakentaa. Millainen on se 1960-luvun lopun Suomi, jossa komisario Palmu seikkailee? Sen jälkeen käsittelem elokuvasta tehtyjä tulkintoja, ja analysoin lyhyesti sen vastaanottoa ja ohjaaja Kassilan näkemyksiä ottaen huomioon historiallisen perspektiivin, toisin sanoen elokuvan merkitysten mahdollisen muutoksen vuosikymmenien kuluessa. Lopuksi pohdin vielä elokuvan sisältämän huumorin, jota kutsun tässä komediallisuudeksi, mahdollisia vaikutuksia elokuvan tulkintaan.

Yleisradio, viranomaiset ja politiikka

Kuten edellä totesin, politiikka on elokuvassa keskeisessä osassa. Tämä käy hyvin ilmi jo otoksessa, jossa Palmu (Joel Rinne) kommentoi nykymaailman menoa: ”Nämä ovat aikoja, jolloin tukipylyvätkin järkkyvät. Nämä vallankumoukset...” Hallitusneuvos Virta (Matti Ranin), Palmun entinen sekä alainen että esimies, keskeyttää Palmun ja tuhahtaa: ”Nämä niin sanotut vallankumoukset ovat pelkkää huliganismia”, pyytäen Palmua – siviiliä – pidättäytymään kaikista (tarkoittaen tietysti [ulko-] poliittisesti arkaluontoisia) lausunnoista. Prahnan kevään jälkitunnelmissa Virran kommentilla lienee ollut aikamoista resonanssia, vaikka maailman tapahtumiin ei elokuvassa suoraan viitatakaan. Elokuva sisältää kuitenkin useita otoksia, joissa Suomen ulko- ja sisäpolitiikan kysymyksiä puidaan YYA-sopimuksen ja sen tematiikan ympärillä. Näin esimerkiksi televisiopaneelissa, jossa Suomen ulkoministerin rutiininomainen toteamus, ”voidaan aiheellisesti kysyä, kuinka paljon suomalaisilla on halua Neuvostoliiton aktiiviseen tuntemukseen” edustaa juuri sitä poliittista jargonia, jota suomalaiset kuulsivat vuosikymmeniä.

Yksi kulttuuritutkimuksen tärkeistä käsitteistä on representaatio ja kysymys representaatioiden edustavuudesta. Esimerkiksi, jos jossain elokuvassa esiintyy tietynlainen vähemmistön edustaja, ’kuvaako’ elokuva sen tekijöiden yleistä käsitystä kyseessä olevasta vähemmistöstä? Ylipäätään representaatiotutkimusta on toisinaan arvosteltu siitä, että se pikemminkin tyytyy kuvailemaan representaatiota niiden proble-

matsoinnin sijaan.³⁹ Tämä on ongelmallista siinäkin mielessä, että teoksen ei-tutkimuksellinen vastaanotto näyttää usein perustuvan juuri representaatioiden arvottamiselle, kuten alla käy ilmi *Vodkaa*-elokuvan kriitikoreseption esittelynkäin tapauksessa. Joka tapauksessa representaatiot ovat tärkeä analyysin väline ja siksi onkin syytä tarkastella, minkä kaltaista kuvaa *Vodkaa*-elokuva rakentaa tarinalleen keskeisistä ryhmistä ja instituutioista.

Elokuvan tarinan poliittinen kiintopiste on Suomen ja Neuvostoliiton välinen uittotunnelisopimus, jota tutkiessaan Torpo (Turo Unho) murhataan. Neuvottelijana toimiva ”suurkapitalisti”, itänaapurista palannut suomalainen vuorineuvos on elokuvan alussa Torpon haastateltavana. Ensin mainittu kiistää neuvottelut ja toteaa, ettei tiedä syytä neuvostoministerin tulolle Suomeen, vaikka miehet saapuvat samalla koneella Helsinkiin: ”Mitäs outoa siinä on? Ystävät käyvät toistensa luona vierailulla.” Toimittajan mukaan epäillään, että uittotunneliasia pyritään sopimaan mahdollisimman nopeasti, jotta laajemmalta julkiselta keskustelulta säästyttäisiin. Tämä liittyy nimenomaan Ylen asemaan elokuvan maailmassa: yleisö voi luottaa sen kykyyn paljastaa politiikkojen todelliset motiivit ja toimet, samoin kuin elokuvan edessä neuvostovastaiset salaliitot ja piileskelevät natsit. Voi esimerkiksi katsoa, että allegorian tasolla tähän viitataan Torpon televisioreportaasin jälkeen säätiedotuksessa, jossa luvataan ”korkeapainetta Keski-Venäjältä” – siis Kremlistä. Toisin sanoen edes Neuvostoliiton etu ei ole Ylen journalistisen eetoksen esteenä.⁴⁰

Idänkauppoja juonivien kapitalistien ohella myös Suomen poliisista annetaan elokuvassa hieman kyseenalainen kuva.⁴¹ Tässäkin on kyse representaatioista: on pohdittava, onko todellakin kyseessä pyrkimys kuvata – representoida – poliisi yleensä jonkinlaiseksi, onko kyseessä poikkeusyksilö tai -ryhmä, ja ottaa lisäksi huomioon fiktion eri lajityyppien konventiot.⁴² Niinpä Palmun sihteeriksi komennettu naistoimittaja toteaa

³⁹ Representaation käsitteestä ks. esim. Stuart Hallin toimittama artikkelikoelma *Representation* (1997).

⁴⁰ Joidenkin mielestä ne olivat pitkälti yhteneväiset. Ks. Viljakainen 2008.

⁴¹ Ks. myös Levä 2008, 190–191.

⁴² Lajityyppikonventioiden ohella on syytä muistaa, että poliisin kaltaiset instituutiot ovat niin ikään historiallisen jatkuvuuden ja muutoksen alaisia. Ks. esim. Levä 2008, erit. 238–242. Lajityyppistä ks. esim. Moine 2008.

poliisiin asettaneen Torpon murhan ”täydelliseen sensuuriin”, mikä kuulostaa varsin hurjalta ajatukselta rauhanajan sisäpoliittisessa toiminnassa. Joka tapauksessa elokuvassa poliisi näyttäytyy paitsi vanhanaikaisen tehottomana (sarjan aiemmissa elokuvissa vain suhteessa Palmuun, nyt siis myös Yleisradioon), myös autoritaarisena, paikoin jopa väkivaltaisena. Tämä liittyy tietysti dekkariperinteeseen, jossa mestarietsivä on aina vähintään yhden askeleen poliisia edellä.

Poliisiin eräänlaisena vastakohtana tarinassa toimiva Yleisradio on tehokas, moderni, ja ennen kaikkea totuuden ja sananvapauden väsymätön puolustaja. Siksi onkin loogista, että uutispäällikkö Rolf Brunkeberg (Lars Svedberg) julistaa Palmulle olevansa sosialistipuolueen vasemmistosiiven jäsen. Toisella ääri laidalla on Torpon murhaaja Kosti Kula (Matti Oravisto). Kulan äärioikeistolaisessa hahmossa rinnastuvat kuin vaivihkaa ”kovat sotilaat ja ryssänvihaajat” asekatkijöihin, ja toisaalta toisen maailmansodan tapahtumia vatvoviin oikeistopiireihin. Aivan kuin tämä ei riittäisi, Kula nostattaa taisteluhenkä kuuntelemalla kotonaan propagandapuheita sotamuistoesineidensä ja Hitlerin kuvan äärellä. Tässä asetelmassa Palmu edustaa neutraalia, vanhan ajan maalaisjärkeä, jolla on oikeus kommentoida vapaammin eri tapahtumia ja toimijoita. Näin on viime kädessä siksi, että kyseessä on tunnettu elokuvasarjan keskushahmo, jonka voi katsoa edustavan ensi sijassa edellä mainittua dekkariperinnettä jonkin 1960-luvun lopun Suomen poliittisen tai yhteiskunnallisen instituution sijaan.

Yksi fiktion tutkimuksen kannalta tärkeä ongelma on, että elokuvassa esiintyy useita tunnettuja julkisuuden henkilöitä ikään kuin omana itsenään. Selkeimmin tämä korostuu kohtauksessa, jossa pääministeri soittaa Yleisradion pääjohtajalle viitaten muun muassa lehdistön kirjoiteluun jälkimmäisen alaisen murhasta. Paikalla on fiktiivinen hahmo, Palmu, ja puhelinkeskustelu koskee tietysti toisen fiktiivisen hahmon kohtaloa. Kuitenkin keskustelun käyvät (lukevat käsikirjoituksesta) Suomen tuolloinen pääministeri Mauno Koivisto ja Ylen tuolloinen pääjohtaja Eino S. Repo. Reino Paasilinna jopa esittelee itsensä ”Paasilinnaksi”. Vastaavasti elokuvassa esiintyy useita Yleisradion toimittajia, pääministerin ja pääjohtajan tapaan, eräänlaisissa cameo-rooleissa: Palmun uutistoimituksessa toteama ”täällähän on tuttuja kasvoja” onkin yhtä lailla osoitettu elokuvan katsojille kuin sen tarinamaailman hah-

moille. Juuri tällainen todellisuuden ja fiktion tarkoituksellinen sekoittaminen asettaa haasteita elokuvan tulkinnalle. Näkökulmasta riippuen kyseessä on metafiktion ajatusta noudattava fiktiolla leikittely, tai fiktion pikemminkin todellisuussuhdetta korostava elementti, tai vaikkapa yksi esimerkki aikakauden julkkiskulttuurista.

Yhtenä esimerkkinä fiktion todellisuussuhteen ongelmasta voidaan mainita yksi keskeisimmistä suomalaisista elokuvista, eli Edvin Laineen *Tuntematon sotilas* (1955), jota mediatutkija Jukka Sihvonen on analysoinut tuoreessa tutkimuksessaan. Elokuva sisältää, sinänsä varsinkin vanhemmalle sotaelokuvalle tyypillisesti, dokumenttiotoksia, mutta *Tuntemattoman sotilaan* kytköksiä todellisuuteen on etsitty sotatapahtumien kuvauksen ohella jäljittämällä sen kansalliseen tyyppikuvastoon jo kauan sitten siirtyneiden hahmojen (Rokka, Koskela, Lammio, ja niin edelleen) esikuvia.⁴³ Monille suomalaisille *Tuntematon sotilas* onkin periaatteessa sama asia kuin jatkosota. *Vodkaa, komisario Palmu* ei tietenkään ole lähimainkaan vastaavanlaisessa asemassa, mutta on herkullista ajatella tunnettujen suomalaisten esiintymisen elokuvassa omanneen erityisiä merkityksiä pelkkää julkkiskulttuuria syvemmissä mielessä. Päästäänhän siinä katsomaan kansallisen instituution, Yleisradion, sisälle sen kiistellyn pääjohtajan opastuksella.

Vodkaa-elokuvan muuttuvat tulkinnat

Elokuvan lopussa Inga Sulinin ja Viktor Klimenkon esittämät viihdetähdet laulavat kappaleen ”Isoveli näkee” juhlagaalassa, jossa lahjoitusvaroin poliisille on hankittu helikopteri, viitaten todellisiin poliisin kalustohankintoja varten suunnattuihin keräyskampanjoihin. Laulu voidaan nähdä monimerkityksisenä allegoriana elokuvan poliittisuuden monimerkityksellisyydestä. Yksi kysymys esimerkiksi on, onko laulun orwellilainen ”isovei” Suomen poliisi vai Neuvostoliitto, vai ovatko sitä molemmat, toisin sanoen ”isovei” ja ”isompi veiki”? Laulun ilmeiseltä vaikuttava kaksoismerkitys on varmasti ollut monen aikalaiskatsojankin tulkinta liikenneturvallisuutta korostavasta iskelmästä, joka on helposti luettavissa ironisena kommenttina Suomen ulkopoliitiikasta. Tätä tul-

⁴³ Sihvonen 2009, 62–68, passim.

kintaa helpottaa otos, jossa kamera kuvaa laulajia Kalastajatorpan yläsanteelta. Tilannetta tarkkaileva, savuketta tyynesti sytyttävä nainen on nimittäin neuvostoagentti, joka on juuri onnistunut vangitsemaan ääri-oikeistolaiset rikolliset – Suomen poliisin nenän edestä. Viimeksi mainitun edustajilla on lisäksi vain kehuja ripeäotteiselle agentille, vaikka kuvittelisi aseistetun ulkovallan edustajan liikkumisen Suomen pääkaupungissa aiheuttavan ensi sijassa päänsärkyä maan viranomaisille.

Oma keskeinen ongelmakenttensä on teoksen reseption tutkimus. Usein aikalais- tai ylipäättään katsojavastaanotto muodostuu tutkimukselle metodiseksi ongelmakohtaksi, sillä yleensä elokuvan tai muun teoksen vastaanotosta ei tallennu riittävästi aineistoa, jota voisi käyttää tutkimuslähteenä. Kuitenkin teoksen, tai minkä tahansa viestin, merkitykset syntyvät tilanteessa, jossa ne vastaanotetaan. Tämä koskee elokuvan kohdalla yhtä lailla aikalais(rivi)katsojaa kuin tutkijaaakin. Mistä siis saamme tietoa, miten vaikkapa juuri elokuva ymmärrettiin katsojien keskuudessa? Ideaalitapauksessa tutkijalla on käytössään hyvin laaja aikalaisaineisto elokuvan vastaanotosta; käytännössä sellainen lienee olemassa erittäin harvoista teoksista.

Lukemattomien muiden tutkimusten tavoin myös tässä artikkelissa turvaudutaan kriittikkoreseptioon, sekä elokuvan tekijöistä lähinnä ohjaaja-käsikirjoittaja Kassilan näkemyksiin. Pyrkimyksenä on kuitenkin tarkastella lyhyesti sekä kriittikkovastaanoton että Kassilan näkemysten muutosta vuosikymmenien saatossa ja pohtia, mistä mahdolliset muutokset saattavat johtua. Tämä alkuperäismateriaali pyritään kontekstualisoimaan toisaalta olettamalla, että (varsinkin kaupalliset) elokuvantekijät pyrkivät puhuttelemaan yleisöjään käsittelemällä näille tuttuja tai ainakin ymmärrettäviä aiheita – itse asiassa minäkin tutkijana oletan, että elokuvan sisältämät teemat olivat katsojille tuttuja. Tämän lisäksi pyrin lukemaan elokuvaa suhteessa omaan mediaansa, sekä aikakauden suomalaisiin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin todellisuuksiin. Sitä, millä tavoin elokuvan katsojat todella tulkitsivat elokuvaa on tämän esityksen puitteissa siis mahdotonta kuin arvuutella, mutta yhtenä lähtökohtana voidaan käyttää siis elokuvakritiikkiä. Elokuvatutkija Ari Kivimäen mukaan:

aikaisempaa voimakkaampi politisoituminen leimasi kuitenkin 60-luvun loppupuolen elokuvakritiikkiä miltei lehdestä riippumatta. Keskustelu ei enää ollut vain elokuvan kentän sisäistä, vaan myös pii-

rien ulkopuolella käytiin vilkasta keskustelua. Näin elokuvalehdistön ja päivälehtien elokuvajournalismin keskeinen asema elokuvakeskustelun paikkana järkkyy.⁴⁴

Muuttuneessa tilanteessa kritiikit vaikuttivat varmasti joillain tavoin elokuvista kiinnostuneen yleisön odotuksiin ja myös tapoihin vastaanottaa (tulkita, ymmärtää) elokuvaa. Voidaan olettaa, että sekä kritiikistä johtuen että siitä riippumatta elokuvan vastaanotto oli ideologisesti tai poliittisesti suodattunutta myös katsojien keskuudessa.

Itse asiassa elokuvan vastaanottoa tutkiva joutuukin usein esittämään hypoteeseja siitä, miten elokuva ymmärrettiin katsojien valtaosan keskuudessa. Kriitikotekstien lukeminen ei nimittäin anna suoraa vastausta viimeksi mainittuun ongelmaan. Itse asiassa asiaa voi havainnollistaa Kivimäen tapaan erottamalla termit vastaanotto ja reseptio toisistaan, termit, joita usein käytetään toistensa synonyymeina, mikä on kielellisessä mielessä perusteltua. Tutkimuksellisessa erottelussa reseptio ymmärretään aktiiviseksi merkitysten luennaksi teoksesta, ja tällä viitataan tyypillisesti kriitikoiden ja tutkijoiden tapaan katsoa elokuvaa (lukea kirjallisuutta, kuunnella konserttia, ja niin edelleen). Vastaanotto on puolestaan passiivisempaa: sitä lähestytään vaikkapa jonkin elokuvan kaupallista suosiota, käytännössä katsojamääriä, tarkistelemalla. Elokuvakritiikistä kartoitetaan tällöin lähinnä sitä, ovatko kritiikit pitäneet elokuvasta.⁴⁵

Aikalaiskritiikistä voidaan esimerkkinä nostaa esiin Sakari Toiviaisen arvio: ”Tuloksena on se, että filmi ei ole mitään kunnolla: sekä trillerinä, komediana että ajankohtaisena kommenttina se on mitätön, ellen sanoisi ”törkeä”.⁴⁶ On vaikea arvioida, mitä Toiviainen täsmälleen tarkoitti, mutta ”törkeä” herättää ajatuksia enemmänkin elokuvan poliittisesta sisällöstä kuin sen elokuvallisuudesta. Lajityyppejä ajatellessa komedian luonnehtimisen ”törkeäksi” vielä ymmärtää, mutta ajatus ”törkeästä” trilleristä tuntuu oudolta. Tässä huomaamme, että esitelty jako reseptioon ja vastaanottoon on ongelmallinen. Jos tarkastellaan, ovatko kritiikit pitäneet

⁴⁴ Kivimäki et al. 1999, 93–94.

⁴⁵ Kivimäki 2001, 283–284.

⁴⁶ *Ilta-Sanomat* 13.9.1969. On merkillepantavaa, että Kassila siteeraa ja kommentoi Toiviaisen (ja parin muun arvostelijan) kritiikkiä muistelmissaan. Kassila 2004, 319–320.

elokuvasta tuntuisi oudolta sivuuttaa kysymys, miksi he ovat, tai eivät ole, pitäneet siitä. Toiviaisien tapauksessa voidaan esittää hypoteesi, että *Vodkaa*-elokuva oli ”vääränlainen” sisältämään poliittisesti arkaluontoisia asioita. Elokuvatutkija Mervi Pantti on todennut:

1960-luvun intellektuaalisen elokuvakulttuurin tuottama ihanne oli sen sijaan ajankohtaisia yhteiskunnallisia realiteetteja kuvaava elokuva vastakohtana studiokauden ja sen farssitraditiota seuraavan, pitkälti Spede Pasaseen henkilöityvän, kaupallisen viihde-elokuvan eskapistisiksi nähdyille tuotteille.⁴⁷

Tällaisessa kulttuurisessa ilmastossa yhdistelmä populaaria rikosdekkaria, tiettyä komediallisuutta ja herkkää sisäpoliittista tilannetta saattoi hyvinkin närkästyttää muitakin kuin elokuvakriitikoita. Kassila tiivistää osan tästä ajatuksesta kirjoittaessaan muistelmissaan: ”Komedia ei meillä jostain syystä ole taidetta eikä kai dekkarikaan, joten *dekkarikomedia* on kai sitten vielä vähemmän.”⁴⁸

Elokuvan tulkintahistoriasta

Kansan uutisten Martti Savo kehui elokuvaa ja totesi, että ”elokuvan vitsit ja piikit suuntautuvat kaikkiin suuntiin.”⁴⁹ Tämä on periaatteessa totta, mutta elokuvasta on vaikea löytää minkäänlaisia ”piikkejä” suhteessa Neuvostoliittoon, eivätkä vasemmistolaisiksi esitetyt henkilöt ole suinkaan samanlaisia kajahtaneita äärikarikatyyrejä kuin Kula. Jörn Donner julisti 1960-luvun alussa, elokuvan on tutkittava maan todellisuutta.⁵⁰ Donner tarkoitti tällä ajankohtaisiin ilmiöihin ja sosiaalisiin ongelmiin eurooppalaisen uuden aallon tavoin tarttuvaa elokuvaa, eikä varmaankaan Palmun kaltaista dekkarielokuvaa. Silti *Vodkaa*-elokuvan voi tämän päivän näkökulmasta katsoa täyttäneen sitä tehtävää, jota Donner elokuvalta vaati. Huomionarvoisaa onkin se, että Suomen ulkopoliittista tilannetta ei edes yritetä käsitellä allegorioiden tasolla, vaan viemällä katsojat suoraan siihen maailmaan, josta ihmiset saivat

⁴⁷ Kivimäki et al. 1999, 121.

⁴⁸ Kassila 1995, 220.

⁴⁹ Cit. Kassila 2004, 320.

⁵⁰ Kivimäki et al. 1999, 120, 90–91.

tietoa median, ja erityisesti elokuvassa keskeisessä asemassa olevan Yleisradion, välityksellä. Elokuvan paikoin leikittelevä, paikoin kome-diallinen tyyli toimii kuitenkin pehmentävänä elementtinä, vaikka yllä mainittu Toiviainen toisin kokikin. Lähdän itse siitä ajatuksesta, että ajallisen etäisyyden kasvaessa elokuvan komediallisuuden merkitykset ovat muuttuneet.⁵¹

Kymmenen vuotta elokuvan ensi-illan jälkeen, siis vuonna 1979, Markku Tuuli kirjoitti:

Kassila ja Korkman ovat myös halunneet tehdä elokuvasta poliittisen satiirin ja monesti tuntuu siltä, että melko heppohintaiset päiväkohtaiset vitsit ovat saaneet tilaa joustavan tarinankerronnan kustannuksella. Mutta ehkäpä näin kymmenen vuotta myöhemmin, kun useammat parodioinnin kohteet ovat jääneet unholaan, elokuvan lopullinen arvo dekkarina paljastuu.⁵²

Tässä arvioissa korostuu siis, että nimenomaan päivänpoliittinen materiaali vähentää elokuvan nautittavuutta. Vuonna 1991, Neuvostoliiton romahdettua, *Helsingin sanomat* kirjoitti puolestaan elokuvan televisioinnin yhteydessä, otsikkonaan ”Komisario Palmu kohtaa Reino Paasilinnan”, arvion kuullessa seuraavasti: ”Se [elokuva] on värillinen agenttiseikkailu, joka tarjoaa sitäkin mustavalkoisempaa politiikkaa. Etsivä evp. tutustuu Yleisradion – siis Repo-radion – radikaaleihin, muiden muassa toimittaja Reino Paasilinnaan. Suomettunut 60-lukulainen riemupaukku!”⁵³ Varmasti 1990-luvun alussa tällainen suomettumistulkinta *Vodkaa*-elokuvasta oli luonnollinen.⁵⁴ Mikäli 1979 elokuvan oli helppo nähdä vanhentuneen päivänpoliittisesti – muttei suinkaan ulkopoliittiselta perusasetelmaltaan, vuonna 1991 muuttunut poliittinen ilmapiiri mahdollisti jo lähes nostalgisen huvittuneen vastaanoton.

Nykypäivän näkökulmasta näkisin pikemminkin niin, että elokuva omalla laillaan tallensi ja rakensi sitä maailmaa, jossa tuon ajan suomalaiset elivät, halusivat he sitä tai eivät. Elokuvassa on kuitenkin vielä eräs

⁵¹ Voidaan puhua jonkin teoksen vaikutushistorista. Katso Sakari Ollitervon artikkeli tässä kirjassa.

⁵² *Katso* 28/1979.

⁵³ *Helsingin sanomat* 19.12.1991.

⁵⁴ Suomettumisesta ja sen tulkinnoista tuolloin ks. Vihavainen 1991.

elementti, jota on syytä tarkastella, sillä tietyssä mielessä sen voi katsoa kyseenalaistavan tähän asti esittämäni tulkinnat. Näin ei mielestäni käy, mutta sitä voi pitää mahdollisena. Kyseessä on siis juuri elokuvan komediallinen sävy. Komediaa ja komediallisuutta⁵⁵ tutkittaessa on nimittäin keskeistä ymmärtää, että tulkintojen tekeminen vaatii jatkuvaa (itse-)kriittisyyttä: jonkin yksittäisen huumorin teorian tai lajityyppianalyysin soveltaminen johtaa itse asiassa usein koko komediallisuuden unohtamiseen. On lisäksi pidettävä mielessä sosiologi Michael Mulkayn empiirisiin tutkimuksiin perustuva johtopäätös: kun humoristista moodia (ilmaisutapaa) käytetään jonkin vakavan sanoman välittämiseen, on humoristinen moodi alisteinen vakavalle sanomalle, jota sillä välitetään.⁵⁶ Tämä pätee mielestäni myös komediaan, mutta kuten totesin, vain elokuvan komediallisuuden mielessä pitäminen, ja sen koomisten elementtien aktiivinen analyysi mahdollistaa komediaan aina kuuluvan kaksoismerkityksen (komediallinen – ei-komediallinen) ymmärtämisen. Tämä voidaan rinnastaa tämän artikkelin ydinteemaan, fiktion. Myös fiktio viittaa siis ensi sijassa itseensä ja vasta sitten ei-fiktiiviseen maailmaan.

Kassila tunsi henkilökohtaisesti Eino S. Revon, ja he olivat suunnitelleet komisario Palmu-televisiosarjaa – idea oli Kassilan – MTV:lle joi-tain vuosia ennen *Vodkaa*-elokuvan tekemistä.⁵⁷ Tähän asetelmaan liittyi myös jännite, sillä elokuva-alalla meni Suomessa huonosti, ja monet pyrkivät töihin televisioon. Tämä tuo väistämättä ironisen sävyn television keskeiseen rooliin *Vodkaa*-elokuvassa. Voikin pohtia, olisiko tässä yksi tulkinnallinen avain elokuvan kohtaukseen, jossa Palmu seuraa kuvauksia Ylen studiolla. Kyseessä on viihdeohjelma, jonka esiintyjät ovat elokuvan juonelle keskeiset, jo mainitut Inga Sulinin ja Viktor Klimenkon esittämät hahmot. Televisioshow'ssa käydään läpi Venäjän historiaa, lauluesitysten edetessä pastoraali-idyllistä sikailevien kasakoiden kautta vallankumouksen tasa-arvoa ja Neuvostotieteen saavutuksia päätöksellä ylistäviin veisuihin. Onko kyseessä pastissi vai parodia ajan televisioviih-teestä? Tuntuu siltä, että jälkimmäinen tulkinta tuntuu sitä luontevam-malta, mitä lähemmäs nykypäivää tullaan. Tämä johtuu ennen kaikkea

⁵⁵ Ymmärrän komedian huumorin osa-alueeksi. Huumoria esiintyy alati vaka-vissa teoksissa, mutta Jerry Palmeria lainaten voidaan todeta, että komedi-assa on kyse ”intentionaalisesta komedia(llisuude)sta”. Palmer 1987, 21–22.

⁵⁶ Mulkay 1988.

⁵⁷ Kassila 1995, 243–247.

parodian vakiintuneesta asemasta niin taiteen, viihteen kuin talouden (mainostaminen) alueilla lähes omaksi lajityypikseen viime vuosikymmeninä.⁵⁸ Toisaalta toisenlaiseen tulkintaan, eli esityksen pastissiluonteseen houkuttaa myös se ironinen, osittain (n)ostalginenkin⁵⁹ vire, jolla neuvosto/DDR-estetiikkaan nykyään tavataan suhtautua. Tässä on syytä painottaa sanaa nykyään: vuonna 1969 neuvostoestetiikka oli ajankoh-taista, ironista kaikkine Lada-vitseineen, mutta tuskin nostalgista. Viimeksi mainittu edellyttää ajallista etäisyyttä.

Huumori ja komediallisuus ovat aina kuuluneet Palmu-elokuviin, mutta varsinaisia komedioita ne eivät siis mielestäni ole. Tietyissä mielessä usein sarjan leikkimielisimmäksi miellettyä *Vodkaa*-elokuva voi pitää elokuvista itse asiassa vakavimpana, toisaalta raa'an puukotusmurhan takia, toisaalta vahvan poliittisen ilmapiirin takia. Elokuva ei missään nimessä ole ensi sijassa komedia, mutta fiktiivisenä kertomuksena se sisältää kohtauksia ja elementtejä, jotka on houkuttelevaa tulkita parodiseksi ja satiirisiksi. Eräs tällainen on neuvostopropagandaa mukai-leva viihdeohjelma, jonka kuvauksia Palmu seuraa Yleisradion studiossa. Vallankumouksen ja neuvostojärjestelmän siunauksellisuutta julistetaan päätöksellä, joka on siis tulkittavissa joko pastissiksi tai parodiaksi. Fik-tion tulkinnan kannalta huomionarvoista on, että mielestäni ajallinen etäisyys elokuvan valmistumisajankohtaan houkuttaa nyt nimenomaan jälkimmäiseen vaihtoehtoon.

Toinen esimerkki koomisesta tulkintalinjasta on murhaajaksi pal-jastuva toimittaja, ”katkeroitunut kirjailija” Kosti Kula, joka on Suo-jelupoliisiin mukaan ”Saksan uusnatsien sukulaissielu”. Hitlerin kuvaa asuntonsa seinällä pitävä Kula on osa (peräti kymmenen) miehen salaseu-uraa, jonka tavoitteena on vastustaa Neuvostoliiton vaikutusta Suomessa. Hän on aiemmin saanut rahoitusta toimintaansa CIA:lta, ja hänen tove-reistaan osa vaikuttaakin Saksan uusnatsipiirien ohella Yhdysvalloissa. Sinänsä kyseisessä yhdistelmässä ei ole mitään koomista kylmän sodan

⁵⁸ Parodiasta ks. esim. Harris 2000.

⁵⁹ ”Ostalgia” on tullut niin Suomessa kuin varsinkin entisissä itäblokin maissa huomattava populaarikulttuurinen ilmiö. Venäjällä se on tuotteis-tettu hyvin pitkälle esimerkiksi muodissa. Käsite *Ostalgie* lienee alkujaan peräisin entisen Itä-Saksan alueelta, josta se on omaksuttu Venäjälle ja muu-allekin Itä-Eurooppaan. Kiitän Asko Nivalaa käsitteen alkuperää koskevasta huomautuksesta.

aikaisessa Suomessa, mutta pitäen mielessä *Tähdet kertovat, komisario Palmu* -elokuvan (Kassila, 1961) sadistisen, sotahullun upseerihahmon (Helge Herala, varmuuden vuoksi Hitler-viiksillä), tällainen arkkityyppi tai karikatyyri voidaan nähdä myös parodian näkökulmasta.

Itsekritiittinen Kassila kirjoittaa muistelmissaan *Vodkaa*-elokuvasta:

Olisi tästä sopasta voinut kehittää maukkaan, jos minulla olisi ollut kykyä ja rohkeutta tehdä purevampaa satiiria politiikasta, tv-hommasta, Bondista ja muusta. Terävämpi ote olisi tosin nostanut esiin todellisen vaaran, että elokuva kielletään, koska se olisi voinut vahingoittaa Suomen suhteita ulkovaltoihin.⁶⁰

On vaikea arvioida, kuinka paljon mukana on ajallisen etäisyyden mukanaan tuomaa jälkiviisautta, mutta kuten edellä on tullut ilmi, mielestäni elokuvaa ei suinkaan voi sivuuttaa puskarfarsina. Ulkopoliittikan ja kansallisen poliittisen jakautumisen lisäksi kylmän sodan asetelmien läsnäolo konkretisoituu elokuvassa radikaalien vasemmistolaistomittajien, neuvostoagentin ja Kulan kaltaisten hahmojen kautta. Elokuvassa on kuitenkin myös selkeitä viihteellisiä elementtejä, joiden tulkinta vaatii väistämättä näkökulman muuttamista. Palmun ”Batman-auto” -letkautus ja elokuvan kliimaksin James Bond -tyyppinen takaa-ajo helikopterin jalaksella roikkumisineen näyttäytyvät ensi silmäyksellä kansainvälisten agenttiseikkailujen lämminhenkiseltä parodialta,⁶¹ joka keventää elokuvan paikoin hyvinkin vakavia poliittisia ja ideologisia teemoja. Mikäli lähtökohdaksi otetaan Kassilan pessimistinen toteamus *Vodkaa*-elokuvan ”suomettuneisuudesta”⁶², elokuvan komedialliset sävyt näyttävät pikemminkin vahvistavan sen ei-komediallista asetelmaa kuin kyseenalaistavan sitä.

Kassila itsekin on kirjoittanut James Bondin vaikutuksesta elokuvaansa, mutta hän näkee Bond-elokuvien olleen parodissävyytteisiä. Tulkinta yllätti ainakin minut, sillä itse en ole 1960-luvun Bondissa

⁶⁰ Kassila 2004, 319.

⁶¹ Sinänsähän vaikkapa juuri Bond-elokuvat sisältävät nekin paljon komediaallisuutta, mutta poliittisesti niistä on vaikea löytää *Vodkaa*-elokuvan kaltaista ambivalenttisuutta. Niiden komediaallisuus kohdistuu sekä lajityyppiin että moniin brittiläisiin instituutioihin, mutta hierarkia esimerkiksi idän ja lännen kulttuurien välillä on selvä.

⁶² Kassila 2004, 320–321.

suoranaista parodiaa havainnut, korkeintaan itseironiaa elokuvasarjan pidentessä. Vastaavasti Kassilan mukaan oli ”toivotonta yrittää tehdä jenkkityylistä toimintaa meidän resurssueillamme”⁶³. Tässäkin nousee mieleen väistämättä ajatus, että ajallinen etäisyys on vaikuttanut vahvasti muistelijan ajatuksiin (johon Kassila itsekin viittaa vuoden 1995 kirjansa esipuheessa). Eihän suomalaisessa elokuvassa vieläkään oikeastaan ole ”jenkkityylistä toimintaa”, vaan tietty suomalainen realismi, jopa lakonisuus on edelleen luonteenomaista vauhdikkaimmissakin tuotannoissa. Juuri siksi *Vodkaa*-elokuvan takaa-ajokohtaus kiinnittääkin nykykatsojan huomion. Sen sijaan Kassilan toteamus sinänsä elokuvan tarinan kannalta perustellun seksikohtauksen sisällyttämisestä höllentyneen sensuurin mahdollistamana tuntuu täysin uskottavalta.⁶⁴

Kassilan James Bond -kommentin, jossa hän siis näkee jälkimmäisen agenttiseikkailujen parodiana jo 1960-luvun kontekstissa, nostaa esiin myös kysymyksen siitä, moniko muu – esimerkiksi ei-elokuvaammattilainen – koki Bond-elokuvat tuolloin samoin, saati ymmärsi *Vodkaa*-elokuvan suhteen niihin, siis komedialliselta kannalta. Asetelmaa voi verrata vaikkapa *Batman*-televisiosarjan Suomessa 1960-luvulla aiheuttamaan moraalikohuun, joka johtui toisaalta television vaikutuksesta käytyihin keskusteluihin, mutta erikseen vielä siihen, ettei sarjan parodialuonnetta ymmärretty laajojen kansalaispiirien keskuudessa lajityyppikonventioiden tuntemuksen puutteen takia. Samalla tuntuu kuitenkin siltä, että ollaan päädytty kovin kauas tämän artikkelin *Palmu*-elokuvan analyysin lähtökohdista. Juuri tässä tulee esiin fiktion kulttuurihistoriallisen tutkimuksen luonne: on lukemattomia kontekstuaalisia polkuja, joita lähteä kulkemaan. Siksi tutkimuksessa onkin oltava tietoinen omasta tutkimuskysymyksestään kuitenkin unohtamatta sitä, että sivupoluiltakin saattaa löytää aiheelleen tärkeitä kontekstuaalisia vihjeitä.

⁶³ Ibid., 319

⁶⁴ Ibid.

Lopuksi

Artikkelissamme käsitellyillä esimerkeillä, kuunnelmalla ja elokuvalla, on molemmilla takanaan pitkä esityshistoria, ja sitä olemme pitäneet analyysissämme merkityksellisenä. Tätä voinee pitää historioitsijoille luontevana lähestymistapana. Joskus fiktiivisen teoksen tulkinnan fokus saattaa koskettaa vain pientä osaa kohteen tarjoamista mahdollisuuksista, vaikkapa yhtä henkilöä tai motiivia, mutta toisessa tilanteessa se voi laajeta tulkinnaksi jopa Suomen sotienjälkeisestä poliittisesta tilanteesta, kuten kummassakin analyysissä vihjaamme. Kaiken ydin on kuitenkin tutkimusongelma, joka voi nousta yksittäisestä fiktiotallenteesta, mutta sen avaaminen ja tulkinnan eteneminen mitä todennäköisimmin vaativat kulttuurihistorialliselle tutkimusprosessille tyypillistä laajaa kontekstualisointia. Tämä takia meidän on hyvä vielä lopuksi kiinnittää huomiota fiktiivisten teosten ominaislaatuun.

Elokuvan kohdalla Hannu Salmi on puhunut tuotantoprosessin myötä muodostuvasta polyfonisuudesta, moniäänisyydestä, jolle on ominaista ajallinen kerrostuneisuus.⁶⁵ Yhtenä elementtinä on elokuvan lajityyppi ja sen historia. Toiseksi voidaan tarkastella elokuvan tarinaa ja siitä kontekstualisoitavia kulttuurisia ilmiöitä, joilla on omat historiallisesti muodostuneet rakenteensa. On myös tärkeää muistaa, että elokuvan kaltainen kulttuurintuote ei koskaan vain passiivisesti kuvasta aikakauttaan, vaan se enemmän tai vähemmän aktiivisesti rakentaa merkityksiä, jotka sen katsojat ymmärtävät omista lähtökohdistaan. Näin elokuvan tekijöille ja myös sen katsojille yksittäinen teos on useiden merkitysjärjestelmien muodostama ja väistämättä osin suunnitteleman kokonaisuus. Tämä tekee kohteen analysoimisen haastavaksi, sillä lopulta kulttuurihistorioitsija on katsojan kanssa samankaltaisessa tilanteessa tekemässä yhtä tulkintaa fiktiivisestä teoksesta. Tutkijan on kuitenkin ankkuroitava argumenttinsa ja tulkintansa valitsemansa teoreettisen kehyksen kautta, ja tämä kehys ja kontekstit antavat tulkinnalle mielen.

Edellä sivutut elokuvaan koskevat yleishuomiot pätevät myös fiktiiviseen radiokuunnelmaan, joka on elokuvan tavoin syntynyt monien merkitysjärjestelmien vaikutuspiirissä. Kuitenkin kuunnelman ja elo-

⁶⁵ Salmi 1993, 120–121, 135–137.

kuvan välinen ero koskee paitsi näiden ominaislaadua fiktioina, myös tuotantotapaa, jakelua ja kulutusta. Elokuva *Vodkaa, komisario Palmu* on elokuvayhtiön kaupallista menestystä tavoittelemaan tuottama viihteellinen teos, jonka tarkoitus oli saavuttaa suuret määrät maksavaa yleisöä. Kuunnelma *Könnin kello* oli luparahoitteisen yleisradioyhtiön radioteatterin maanantaikuunnelma, jolla yhtiö niin ikään tavoitteli maksimaalista kuuntelijakuntaa. Ero konkretisoituu tuotannossa, vaikka elokuvan myöhempi esityshistoria televisiossa on häivyttänyt sitä. Yksinkertaisesti radion avatessaan kuuntelija oli maksanut yhtiön kotiin toimittamasta palvelusta, mutta sen sijaan elokuvan katsoja käveli lippuluukulle ja teki yksittäistä elokuvaa koskevan ostopäätöksen.

Katsojille *Palmu*-elokuva lienee ollut eräänlainen fiktiivinen kurkistusikkuna ulkopoliitiikan varmasti usein salamyhkäiseltä tuntuneeseen maailmaan. Voimme myös olettaa, että elokuvan hahmottamat sisäpoliittiset jännitteet ovat puhutelleet eri aikojen yleisöjä. Siinä missä Matti Kassilan ohjaus pyrki vetoamaan aikalaisyleisöön vauhdikkaan kansainvälisen viihteen tunnusmerkein, Yleisradion teatteriosasto tarjosi 1940-luvun radionkuuntelijoille täysin toisenlaista, melodramaattista ja yliviritettyä ilmaisutapaa, joka on arkaaisuudestaan huolimatta – tai kenties sen vuoksi – koskettanut monia kuuntelijasukupolvia.

Fiktiota tutkivan kulttuurihistorioitsijan on siis oltava tietoinen kohteen ominaislaadusta aina tuotantoa myöten. Kaikkea ei ole mahdollista sisällyttää yhteen tutkielmaan, ja lopullisessa analyysissä paljon jää kirjoittamatta, koska tutkimuskysymys rajaa tulkintalinjoja. Joka tapauksessa vain yksi asia näyttää selvältä: tutkijan on itse päätettävä omasta tulkinnastaan. Se ei ole aina helppoa, varsinkin, jos oma tulkinta ei vastaa tutkimuksen valtavirtaa. Vain uudet, mutta aina mahdollisimman hyvin todistellut näkökulmat ja tulkinnat kehittävät tutkimusta ja tuottavat uutta tietoa. Toisaalta on muistettava, että tutkimuksessa, ja erikseen ehkä vielä humanistisessa tutkimuksessa, todistelua on harvoin liikaa.

Lähteet

Arkistolähteet

SKS Kansanrunousarkisto

Kun radio tuli meille, 1972. Järj: Oy Yleisradio Ab. (KRTM)

Radioarkisto, YLE

Kuunnelma meidän mieleemme 18. 10. 1970

Radioteatterin lehtileikekokoelma, YLE

Kuunnelma-arvostelut

Elokuvat, radio-ohjelmat ja verkkosivut

Vodkaa, komisario Palmu. Suomi 1969. O: Matti Kassila. K: Matti Kassila ja Georg Korkman. T: Fenneda-Filmi. DVD: YLE 2003.

Kuunnelman tiet: Tunne ja velvollisuus eli melodraaman ääni, osa 4. Toim. Pekka Kyrö. YLE Radio 1, 23.11.2009 (tallenne, tekijän hallussa).

Könnin kello. Läh. alun perin 30.12.1946. YLE EXPCD110. YLE Tallennemyynti 2006.

Helsingin kaupunginkirjasto: *Kysy mitä vain*. <http://igs.kirjastot.fi/iGS/kysymykset/haku.aspx?word=Yleisradio>

Haastattelut

Tuula Hyttinen (Radioteatteri), sähköposti 9. 3. 2011.

Tuomo Wuori (Radioarkisto), sähköposti 20. 7. 2010.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Helsingin Sanomat 1955; 1991.

Iltä-Sanomat 1969.

Kaleva 1955

Katso 1979.

Radiokuuntelija 1940

Satakunnan Kansan 1955

Uusi Suomi 1955

Muistelmat

- Kallio, Eila: *Pallokaiutin: Muistikuvia Radioteatterista*. Otava, Helsinki 1979.
Kassila, Matti: *Mustaa ja valkoista*. Otava, Helsinki 1995.
Kassila, Matti: *Käsikirjoitus ja ohjaus: Matti Kassila*. WSOY, Helsinki 2004.
Rautio, Markus: *Markus-setä muistelee*. Otava, Helsinki 1957.

Tutkimuskirjallisuus

- Altman, Rick: *Elokuva ja genre*. Alkuteos: Film/Genre (1999). Suom. Kimmo ja Silja Laine. Vastapaino, Tampere 2002.
- Aristoteles: *Runousoppi*. Suom. Paavo Hohti. Alkuteos: Peri poietikes, (n. 335 eaa). Gaudeamus, Helsinki 2000.
- Auerbach, Erich: *Mimesis. Todellisuuskuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa*. Alkuteos: Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur (1946). Suom. Oili Suominen. SKS, Helsinki 1992.
- Cohn, Dorrit: *Fiktio mieli*. Alkuteos: The Distinction of Fiction (1999). Suom. Paula Korhonen et al. Gaudeamus, Helsinki 2006.
- Crook, Tom: *Radio Drama: Theory and Practice*. Routledge, London and New York 1999.
- Drakakis, John (ed.): *British Radio Drama*. Cambridge University Press, Cambridge, London, New York et al. 1981.
- Eco, Umberto: *The Role of the Reader: Explorations in the semiotics of texts*. Hutchinson, London, Melbourne, Sydney, Auckland & Johannesburg 1985.
- Ellis, John: *Visible Fictions: Cinema, Television, Video*. Routledge, London and New York 2006 (1982).
- Hallila, Mika: *Metafiktio käsite. Teoreettinen, kontekstuaalinen ja historiallinen tutkimus*. Joensuun yliopisto, Joensuu 2006.
- Harris, Dan: *Film Parody*. British Film Institute, London 2000.
- Herkman, Juha ja Vähämaa, Miika: Kulttuurin käänne suomalaisessa viestinnän tutkimuksessa. *Kulttuurintutkimus* 3/2008, 15–27.
- Immonen, Kari: Mennyt nykyisyytenä. *Metodikirja: Näkökulmia kulttuurihistorian tutkimukseen*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:16, Turku 1993, 19–33.
- Jenkins, Henry: *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York University Press, New York & London 2008 (2006).
- Kallioniemi, Kari: Järki ja tunteet: Populaarikulttuurin tutkimus katsoo itseään peiliin. *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä–Kärki. SKS, Helsinki 2001, 91–106.
- Kivimäki, Ari, Pantti, Mervi ja Sedergren, Jari: *Kriisi, kritiikki, konsensus. Elokuva ja suomalainen yhteiskunta*. Toim. Hannu Salmi. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto, Turku 1999.
- Kivimäki, Ari: Elokvakritiikki kulttuurihistorian lähteenä. *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä–Kärki. SKS, Helsinki 2001, 281–302.
- Korhonen, Anu: Historiallisia kertomuksia. *Historian kirjoittamisesta*. Toim. Marjo Kaartinen & Anu Korhonen. Kirja-Aurora, Turku 2005, 41–72.
- Lehtonen, Mikko: *Merkitysten maailma: Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. 2. painos. Vastapaino, Tampere 1998.
- Levä, Ilkka: *Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi. Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997*. SKS, Helsinki 2008.
- Moine, Raphaële: *Cinema Genre*. Alkuteos: Les Genres du cinema, (2002). Trans. Alistair Fox & Hilary Radner. Blackwell, Malden, 2008.

- Mulkay, Michael: *On Humour: Its Nature and Its Place in Modern Society*. Polity Press, Cambridge, 1988.
- Nivala, Asko: Romanttinen komedia. Huumori Friedrich Schlegelin varhaisromanttisessa ajattelussa. *Menneen ja tulevan välillä. 1800-luvun kulttuurihistorian lukukirja*. Toim. Hannu Salmi. k & h, Turku 2011, 15–52.
- Paavolainen, Olavi: Esipuhe. *Parhaat suomalaiset radiokuunnelmat 1948–49*. Toim. Olavi Paavolainen. WSOY, Helsinki 1950, v–xvi.
- Palmer, Jerry: *The Logic of the Absurd: On Film and Television Comedy*. British Film Institute, London 1987.
- Pihlainen, Kalle: Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historiantutkimuksessa. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen & Maarit Leskelä–Kärki. SKS, Helsinki 2001, 303–317.
- Rattigan, Dermot: *Theatre of Sound: Radio and the Dramatic Imagination*. Carysfort Press, Dublin 2002.
- Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Edited by Stuart Hall. SAGE, London 1997.
- Rossi, Leena: Muistitietohistoria ja Alessandro Portelli. *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*. Toim. Hanna Järvinen ja Kimi Kärki. k & h, Turku 2005, 83–93.
- Salmi, Hannu: *Elokuva ja historia*. Painatuskeskus, Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1993.
- Salokangas, Raimo: Mediahistorian tutkimuskohdetta etsimässä: Aatehistorian materiaalista kohti viestintähistoriaa. *Historiallinen aikakauskirja* 4/2005, 483–492.
- Sihvonen, Jukka: *Idiootti ja samurai – Tuntematon sotilas elokuvana*. Ectos, Turku 2009.
- Vihavainen, Timo: *Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia*. Otava, Helsinki 1991.
- Vihavainen, Timo: *Sodan ja vaaran vuodet. Yleisradion historia 1926–1949*. 1. osa. Yleisradio Oy 1996.
- Viljakainen, Jarmo: *Reporadio. Yleisradion vaaran vuodet 1965–1972*. Opus Liberum, Helsinki 2008.

ESIMODERNIN ESINEEN JÄLJILLÄ

Liisa Lagerstam

Artikkelini kertoo vanhempien aikojen esinekuulttuurin yleisistä ja erityisistä tutkimusmenetelmistä, joita olen pohtinut vuosien varrella kirjoittaessani esimodernia esinehistoriaa huutokauppaluetteloista antiikkikirjoihin. Tarkoitukseni on keskittyä eritoten niihin tieteellisen esinehistorian kysymyksiin, joita kohtasin työstäessäni väitöskirjaani 2000-luvun alkuvuosina Turussa yliopistossa. Tutkimuskohteenani oli tuolloin ruotsalainen aatelismies Gabriel Kurck (1630–1712). Väitöskirjaprojektin suurena tavoitteena oli keskustella teksti-, kuva- ja esineaineiston pohjalta niistä henkilökohtaisista, materiaalisista ja kulttuurisista voimavaroista, joiden varaan yksi 1600-luvun aatelismies oli elämänsä rakentanut.¹ Vanhempien aikojen materiaalisen kulttuurin tutkimuksille tyypillisesti esinelähteideni joukko oli kirjava – sisältäen yhtä lailla kokonaiskartoituksia kuin piskuisia ruukunsirpaleita.

Vanhoja esineitä analysoitaessa tutkimuksen alkumetrit edellyttävät usein työlästä perustutkimusta. On yritettävä saada selville: Millainen tutkittava esine on nyt? Millainen se on alun perin ollut? Missä, milloin ja kenelle se oli tehty? Millainen elämänkaari sillä on ollut? Onko esine ylipäätänsä aito? Lähdekriittiseen myyräntyöhön lomittuvat tulkinnalliset kysymykset: Miksi esine on valmistettu? Miksi se on muotoiltu

¹ Lagerstam 2007, 11–28.

tietyllä tavalla? Millaisia kulttuurisia ja käytännöllisiä merkityksiä esineen muotoiluun, valmistukseen, hankintaan ja käyttöön on omana aikanaan liittynyt? Juuri tutkimustyön myötä korjaantuvista kysymysten ja vastausten sarjoista rakentuu kulttuurihistoriallinen tapa tulkita esimodernia materiaalista maailmaa ja sen kulttuurisia rakennusaineita. Keskeistä on, että tutkimuskohteen ja kulloinkin relevantin kontekstin välinen vuoropuhelu käydään tutkimuskohteen luonteeseen soveltuvien kysymysten ja näkökulmien ohjaamana.

Kulttuurihistorian oppiaineen seminaarit ja oppikirjat opastavat mielekkäiden näkökulmien ja kysymysten valinnassa sekä tulkintojen teossa. Vanhojen esineiden tai niistä kertovien kuva- ja tekstiaineistojen ymmärtämiseksi tutkijan on yleensä etsittävä tietotaitoa myös muiden oppiaineiden piiristä. Itse olen kokenut erittäin hyödylliseksi taidehistorian puolelta hankkimani tiedon vanhempien aikojen kuva- ja esine-taiteesta ja sen analysointimenetelmistä. Historiallisen ajan kaivauksilta olen puolestaan kerännyt arkeologista tietämystä. Lisäksi vuosien varrella on tullut paljon omaehtoisesti harjoiteltua esimodernissa arkistotyössä välttämätöntä vanhojen käsialojen ja kielten tuntemusta. Tähän artikkeliin valitsemieni esimerkkitapausten tarkoituksena on valottaa nimenomaan sitä, miten olen käytännön tutkimustyössäni soveltanut edellä mainittuja kulttuurihistoriallisia tutkimusmenetelmiä ja vanhojen aikojen tutkijalta vaadittavia erikoistaitoja. Artikkelin alkupuolella jäljitän Gabriel Kurckin muotokuvaa ja keskustelen samalla vanhojen aikojen materiaalsen kulttuurin perustutkimukseen liittyvistä lähdekriittisistä ja tulkinnallisista haasteista. Artikkelin loppuosassa paneudun esimodernin esinetutkimuksen ehkä tyypillisimpään lajiin eli arkistoasiakirjojen pohjalta rakennettuihin rekonstruktioihin menneestä materiaalisesta elinympäristöstä.

Muotokuvan arvoitus

Ennen siirtymistä Gabriel Kurckin muotokuvan pariin on syytä pohtia muutamalla sanalla, miksi päätin uhrata väitöskirjassani ylen määrin aikaa ja vaivaa yhden ainoan esinelähteen analysoinnille. Tärkein syy lienee se, että kyseinen muotokuva oli ainoa kertova lähde elämäkertani

päähenkilön ulkomuodosta, jonka voidaan keskeisellä tavalla katsoa jäsen-täneen tutkimuskohteeni, Gabriel Kurckin, itseymmärrystä ja sosiaalista kanssakäymistä. Toisaalta halusin rakentaa mahdollisimman perusteellisen pohjan omille kuvatulkinnoilleni eli sille, esittikö muotokuva todella Gabriel Kurckia. Odotin joutuvani muotokuvan identifikaation tiimoilta tiukkaan tieteelliseen piinapenkkiin viimeistään väitöstilaisuudessa. Nyt, kun väitöksestä on vierähtänyt nelisen vuotta voin suureksi hämmästykseni todeta, ettei kukaan ole koskaan kyseenalaistanut tulkintojeni paikkaansa pitävyyttä. Vähäisestä väittelystä huolimatta muotokuvatulkinnalle uhratut pitkät päivät eivät tunnu hukkaan heitetyiltä, sillä kulttuurihistoriassa parhaat tulkinnat tuntuvat usein kypsyvän juuri kovimpia lähdekriittisiä pähkinöitä pureskellessa.

Vanhojen esinelähteiden pitkällisten tulkintaprosessien sivutuotteena syntyvät moninaiset tulkinnat eivät kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että vanhojen aikojen esinetutkimus on useasti varsin työlästä. Joskus tutkimustyö tuntuu melkein turhautavalta, koska lopullisessa tekstissä lähdekriittiset tikapuut on yleensä jätettävä noottien tasolle. Jos tutkijaa kuitenkin kiehtoo vanha kunnan salapoliisityö, eikä hän pelkää pölyisiä arkistoja tai luettelomattomia museokokoelmia, esimodernia esinetutkimusta parempaa tutkimuskohdetta on vaikea löytää. Yksi vanhempien aikojen esinetutkimuksen suurimmista iloista ja suruista on kysymys tutkimuskohteen alkuperästä, elämänkaaresta ja aitoudesta. Ei ole suinkaan poikkeuksellista, että tutkimuksen kannalta keskeisestä esineestä löytyy vain kaukainen kirjallinen maininta tai kellastunut valokuva. Seuraava esimerkkini kertoo tilanteesta, jossa olin tietoinen tietyn esineen – toisin sanoen väitöskirjani päähenkilöä Gabriel Kurckia esittävän muotokuvan – olemassaolosta. Minulla ei kuitenkaan ollut harmainta aavistustakaan, missä muotokuva nykyisin oli. Tilannetta hankaloitti entisestään muotokuvan epävarma identifikaatio, johon pureutuakseni minun oli kuitenkin ensin jäljitettävä muotokuva.

Lähdin liikkeelle tiedosta, jonka mukaan Gabrielin muotokuva oli ollut olemassa vuonna 1931, jolloin maalauksesta oli tehty jäljennös Kurck-suvun suomalaiseseen kotikartanoon. Vanhan kartanohistoriikin mukaan Gabriel Kurckin ja muiden Kurck-suvun herrojen muotokuvat oli maalannut tunnettu muotokuvamaalari Emil Rautala kartanon silloisen omistajan Rafael Haarlan toimeksiannosta. Muotokuvat oli

jäljennetty suuremmasta sukumuotokuvien kokoelmasta Ryngen kartanossa, jonka omisti tuolloin viimeinen kreivitär Kurck.² Vanhastaan tiesin myös sen, ettei muotokuvia tai Kurck-suvun jäseniä enää ollut Ryngessä. Perimätiedon mukaan kreivitär Kurck oli joutunut rahapulaan myymään sukumuotokuvansa 1930–40-lukujen vaihteessa. Siitä, kenelle kuvat oli myyty, ei ollut säilynyt tietoa. Saatoin vain toivoa, ettei muotokuvakokoelma olisi kokenut vanhojen sukugallerioiden tyypillistä kohtaloa eli tuhoutunut tulipalossa, homehtunut vintille, sirpaloitunut perinnönjaoissa tai kadonnut antiikkihuutokaupoissa.

Tänään olisin jatkanut jäljitysprojektiani tietokoneruudun ääreltä, sillä useat suuret pohjoismaiset museot ovat viime vuosina siirtäneet kokoelmaluetteloitaan kuvien kera verkkoon. Kun aloitin tutkimustyötäni 1990-luvulla, kunnan nettihakemistoja ei ollut olemassa, joten minun oli koitettava onneani perinteisellä selausmenetelmällä kirjastojen yleisteoksista, vanhoista näyttelykatalogeista ja huutokauppaluetteloista.³ Alaviitteitä seuraamalla pääsinkin todennäköisten museokokoelmien jäljille. Sitten ei auttanut muu kuin ryhtyä laatimaan kohteliaita tiedustelukirjeitä, joissa kerroin etsiväni tieteelliseen tutkimustyöhöni Gabriel Kurckin muotokuvaa ja muita Kurck-sukuun liittyviä esineitä. Iloni oli suuri, kun koko muotokuvakokoelma lopulta löytyi Malmöön nykytaiteeseen erikoistuneesta taidemuseosta, jonka ystävällinen henkilökunta myös kuvasi muotokuvat nuorelle suomalaiselle graduntekijälle.

Onko Gabriel Gabriel?

Kurckin muotokuvan (kuva 1) löydyttyä ja tutkimusongelman hahmotuttua oli aika tarttua varsinaisiin tutkimusmenetelmiin eli maalauksen lähdekriittiseen analyysiin ja kontekstuaalisiin tulkintoihin. Seuraavassa joukko tulkintaprosessiin liittyneitä ajatuskulkuja, joiden toivoin valaisevan, miten lähdekriittinen perustutkimus ja kulttuurinen tulkinta limittyvät toisiinsa käytännön tutkimustyössä. Oman muotokuva-analyysini kantavana päämääränä oli selvittää, esittikö Malmön taidemuseosta löytynyt muotokuva todella väitöskirjatyöni kohdetta

² Raevuori 1963, 312.

³ Ks. esim. *Index* 1935; Malmborg 1978.

Kuva 1.

Gabriel Kurckia vai jotain muuta aikakauden aatelisupseeria. Vastavat identifikaatio-ongelmat ovat esimodernien muotokuvien tutkijoiden ahkeria seuralaisia. Tällä kertaa kysymys oli kuitenkin tavanomaista polttavampi, sillä muotokuvan henkilöllisyyden yllä lepäsi tumma epäilyn varjo, joka juonsi juurensa Kurckin omaelämäkerran painetusta versiosta. Kirjan esipuheessa toimittaja Reinhold Hausen kirjoittaa, ettei

muistelmiin oltu liitetty tekijän muotokuvaa, koska Gabriel Kurckin muotokuvan henkilöllisyys oli maalauksen silloisen omistajan, paroni Clas Kurckin, mukaan epäluotettava.⁴ Nyt oli selvitettävä, miksi paroni Kurck epäili muotokuvan identifikaatiota ja mihin Hausen ylipäätänsä perusti lausuntonsa, joka on saanut itseni ja monet muut Kurck-tutkijat epäroimään muotokuvan edessä.

Vastauksia molempiin kysymyksiin löytyi Tukholman Kuninkaallisessa kirjastossa ja Helsingin Kansallisarkistossa säilytettävästä Reinhold Hausenin ja Clas Kurckin kirjeenvaihdosta, jossa neuvoteltiin Kurck-suvun muotokuvien valokuvaamisesta Ryngen kartanossa. Kirjeistä paljastui, ettei Clas Kurckilla itse asiassa ollut mitään painavaa syytä epäillä Gabrielin muotokuvan identifikaatiota. Sen sijaan oli olemassa hyvin käytännönläheinen syy sille, miksei muotokuvaa julkaistu Kurckin omaelämäkerran painetussa versiossa. Julkaiseminen olisi yksinkertaisesti ollut mahdotonta, koska paroni Kurck ei ollut Hausenin painostuksesta huolimatta pystynyt järjestämään muotokuvien valokuvausta ennen omaelämäkerran viemistä painoon. Käytännön toteutusongelmien ohella Clas Kurck kertoo epäilevänsä Gabriel Kurckin muotokuvan identifikaatiota, koska maalausta ei oltu varustettu vanhaan tapaan nimellä tai vaakunalla.⁵ Tutkimuskirjallisuuteen paneutuminen osoitti kuitenkin, ettei vaakunoiden tai muun rekvisiitan puutteesta ollut mitään epäilyttävää, sillä vaakunoita ei enää 1660-luvun tienoilla, jolloin muotokuva oli maalaustyylinsä ja asuvalintansa perusteella maalattu, maalattu muodikkaisiin muotokuviin. Gabriel Kurckin muotokuva edusti uuden eurooppalaisen tyylin mukaista eleganttia muotokuvaperinnettä, jossa ei enää esitelty mallin varakkuutta tai pitkiä sukujuuria, vaan hänen persoonallista ulkomuotoaan, mie-

⁴ Kurck 1906 (1705), III.

⁵ KB i Ep. H. 6, R. Hausen C. Kurckille, Helsingfors 13.9.1905; KA virka-arkisto Ec 2, C. Kurck R. Hausenille, Lund 5.12.1906; KB i Ep. H. 6, R. Hausen C. Kurckille, Helsingfors 26.12.1905; KA Reinhold Hausens privata brevsamling V, C. Kurck R. Hausenille, Stockholm 21.1.1906; KB i Ep. H. 6, R. Hausen Clas Kurckille, Helsingfors 30.1.1906; KB i Ep. H. 6, R. Hausen C. Kurckille, Helsingfors 5.4.1906; KA virka-arkisto Ec 2, C. Kurck R. Hausenille, Lund 3.5.1906, Lund 28.5.1906, Lund 21.7.1906; KB i Ep. H. 6, R. Hausen C. Kurckille, Helsingfors 8.8.1906; KA Reinhold Hausens privata brevsamling V, C. Kurck R. Hausenille, Lund 10.12.1906.

hekkyyttään tai naiseuttaan, ammatillisia, hengellisiä tai esteettisiä saavutuksiaan tai maailmallista tyylikkyyttään.⁶

Clas Kurckin elinaikana kansallinen historiakulttuuri oli vahvasti patriarkaalista. Siksi se oli nostanut suurvalta-ajan aatelismiehet korkealle jalustalle, mutta vain silloin, kun nämä esiintyivät vakavina, työteläinä ja pröystäilemättöminä. Gabriel Kurckin kaltaiset aistilliset aristokraatit lainehtivine peruukkeineen, viivamaisine viiksineen ja hymynvire huulillaan eivät kuuluneet valtakunnankansleri Axel Oxentiernan johtamaan todellisten ruotsalaisten aatelismiesten joukkoon.⁷ Eikä keikarimainen muotokuva sopinut hevin myöskään Kurckin muistelmien maalamaan kirjalliseen omakuvaan miehekkäästä upseerista, velvollisuudentuntoisesta maaherrasta ja hurskaasta virsirunoilijasta. Gabriel Kurckin muotokuva oli lisäksi outo poikkeus Kurck-suvun miesten muotokuvien joukossa, koska kuvan rintahaarniskaan pukeutuneen upseerin kasvopiirteet eivät muistuta juuri lainkaan tummaa ja tuimakatseista isäänsä, jonka ulkonäön molemmat vanhemmat veljet olivat perineet. Molemmat sukupuolet huomioonottava muotokuvavertailu paljastaa kuitenkin nopeasti, että Gabriel kyllä muistutti vanhempiaan, mutta ei isäänsä Jöns Kurkea, vaan äitiänsä Märta Oxenstiernaa. Tulkintaa ”Gabrielista Gabrielina” vahvistaa edelleen vertailu Suomen Kansallismuseon kokoelmiin kuuluvan niin sanotun Laukon arkun kanteen maalatun Gabriel Kurckiksi tulkittavan muotokuvan kanssa.⁸

Muotokuvan tunnistusprosessin pohjaksi jouduin luonnollisesti pohtimaan myös lähdekriittisiä peruskysymyksiä liittyen maalauksen tekijään, tilaajaan ja elinkaareen. Muotokuva oli esimoderneille kartanomuotokuville ominaiseen tapaan signeeraamaton, joten ainoa varma keino tekijän löytämiseksi olisi ollut arkistonivaskasta paljastunut maininta kirjeessä tai tilikirjassa. Erinäisistä yrityksistä huolimatta en kuitenkaan onnistunut tällaista mainintaa löytämään Ruotsin tai Suomen arkistokokoelmista. Ainoaksi käyttökelpoiseksi tulkinnan apuvälineeksi jäi näin ollen taidehistorian puolelta omaksuttu pinta- ja tyylianalyysi. Kurckin muotokuva ei ollut mikään taiteellinen merkkiteos, mutta selkeästi ammatti- ja muotitietoisen mestarimaalarin

⁶ Ångström Grandien 1997, 351–378.

⁷ Olin 2000, 13–16.

⁸ Laukon arkusta ks. Lagerstam 2007, 172–173.

käsialaa. Vastaavat 1600-luvun jälkipuoliskolla maalatut muotokuvat on usein tapana yhdistää väljästi hovimaalari Ehrenstrahlin suureen ateljeehen. Muotokuva voi kuitenkin yhtä hyvin olla peräisin jonkun muun pääkaupungissa tai maakunnissa toimineen taitavan konterfeijarin eli kiertävän maalarin työpajasta. Entä kuka maalauksen oli maalauttanut ja miksi? Vaikutti selvältä, ettei Malmön taidemuseon muotokuva voinut olla peräisin Gabriel Kurckin omasta sukukokoelmasta, jonka hän kertoo palaneen Laukon kartanon päärakennuksen mukana talvella 1704.⁹ Lopulta Malmön museossa säilytettävän muotokuvakokoelman kotikartanoksi paljastui Hedensö, jota isännöi 1600-luvun jälkipuoliskolla Gabrielin kultivoitunut ja sukuylpeä isovelji Knut Kurck. Muotokuvakokoelma kertoo Knutin maalauttaneen suurella taidolla ja antaumuksella kuvia omasta perheestään, vanhemmistaan, veljistään ja heidän puolisoistaan.

Gabriel Kurckin muotokuva on suurella todennäköisyydellä saanut alkunsa osana Knut Kurckin toteuttamaa monisyistä aristokraattista sukukuvaprojektia.¹⁰ Kyseinen hanke lukuisine muotokuvineen ja vaa-kunasaleineen on itse asiassa juuri senlaatuinen tutkimuskohde, joista esinekulttuurin tutkijat ovat viime vuosina olleet erityisen kiinnostuneita. Linnoihin, kartanoihin ja pappiloihin uuden ajan alussa kerätyt muotokuvakokoelmat on nähty visuaalisina todisteina tavasta rakentaa ystävyys-, suku- ja suojeluverkostoja. Sosiaalisen statuksen ja verkostoitumisen näkökulmien ohella muotokuvia on tulkittu muun muassa hyveiden, sukupuolen ja ikäkausien historian näkökulmista.¹¹ Esimerkiksi vanhoissa muotokuvissa ahkerasti viljelty kuvasymboliikka toimii-kin käteväinä johtolankana naisten tai miesten pukeutumista, asumista ja käytöstä ohjeistaneisiin kulttuurisiin ihanteisiin ja sääntöihin. Kulttuuri- ja sosiaalishistorioitsijoiden lisäksi esimodernit muotokuvat kiinnostavat luonnollisesti myös taidehistorioitsijoita, joiden tutkimuskohteet ja -kysymykset ovat nykyisellään usein varsin lähellä kulttuurihistoriallista katsetta.

⁹ Kurck 1906 (1705), 86–87.

¹⁰ Esim. Bedoire 2001, 203.

¹¹ Ks. esim. Lindgren 1996, 244–263; Sidén 2001; Muizelar & Phillips 2003, 65–85.

Vanhemmassa taidehistoriassa, jossa tutkimusnäkökulmat olivat usein taiteilija- tai tyylikeskeisiä, ero kulttuurihistoriaan näyttäytyi nykyistä selkeämpänä. Keskeisin taide- ja kulttuurihistorian lähestymistapoja erottava tekijä lienee, että kulttuurihistoriassa esineen konkreettiseen muotoiluun, laatuun ja tyyliin liittyvät kysymykset ovat ensisijassa apuvälineitä, joiden kautta voidaan päästä kiinni laajempiin kulttuuriin sisältöihin ja kysymyksiin. Kulttuurihistorioitsijan onkin osattava käyttää apuvälineenään erilaisia tyyli- ja pinta-analyyseja, joista ei kuitenkaan pidä tulla tutkimuksen päämäärää, vaan mukana tulisi aina olla myös syvempiä kulttuurisia tulkinnantasoja. Koska taideteosten laadun arvottaminen on kulttuurihistorioitsijoille useimmiten toissijaista, tutkimuskohteeksi on valikoitu perinteisen taitelijakeskeisen taidehistorian rajapinnoille jääneitä esineryhmiä. Näihin kuuluvat myös suurvalta-ajalla ruotsalaisiin kartanoihin joukolla tehtäillut perhemuotokuvat, joiden arvo perukirjoissa saattoi jäädä vähäisemmäksi kuin kuvia kehystäneiden raamien.

1600-luvun kartanokoti rekonstruktiona

Esimodernille esinetutkimukselle ehkä tyypillisin salapoliisiprojekti tapahtuu arkistojen kätköissä, jossa rakennetaan kirjallisten lähteiden perusteella rekonstruktioita entisaikojen materiaalisesta ympäristöstä. Vanhempien aikojen tieteellisen esinetutkimuksellehan on luonteenomaista, ettei tutkita niinkään konkreettisia esineitä tai interiöörejä, vaan niistä kertovia kirjallisia ja kuvallisia mainintoja, joiden pohjalta puolestaan yritetään uutterasti rekonstruoida esimerkiksi entisaikojen koteja ja niiden sisustuksia. Uuden ajan alun esinetutkijoiden omimpaan lähdeaineistoon kuuluvat kirjekokoelmien ohella perunkirjoituksia, pakkohuutokauppoja tai muita oikeusprosesseja silmällä pitäen tehdyt esineluettelot. Tutkimustyö on usein aikaa vievää, koska lähdemateriaali pitää ensin paikallistaa arkistokokoelmista, joiden hakumenetelmät ovat ainakin Pohjoismaissa auttamattoman vanhanaikaisia. Vanhojen kirjeiden ja esineluetteloiden lukeminen edellyttää puolestaan kielitaitoa ja vanhojen käsialojen tuntemusta. Koska arkistoluettelossa esiintyvien esineiden ulkonäkö ja käyttötarkoitukset ovat saattaneet muuttua nykyihmiselle vieraiksi, tutkijan täytyy

lukemansa ymmärtämiseksi omata myös suhteellisen kattava tietopohja tutkimansa aikakauden esinekulttuurista.

Omalla kohdallani mittavin arkistolähteiden pohjalta tekemäni rekonstruktio käsitteli Gabriel Kurckin kodinsisustusta hänen asuinkartanossaan Vesilahden Laukossa. Kartanon päärakennuksen ulkoasun kohdalla lähdetilanne ei ollut kehuttava. Ensimmäinen kirjallinen maininta rakennuksen ulkoasusta löytyi vasta Kurckin omista muistelmista. Niissä Gabriel kertoo suuresta tulipalosta, joka tammikuuisena yönä 1704 tuhosi hänen suuren päärakennuksensa, jossa hän oli aina lastensa ja vaimonsa kanssa asunut.¹² Kaikeksi onneksi Laukon päärakennuksen irtaimistosta oli säilynyt paremmin tietoja Tukholman Kansallisarkiston Kurck-kokouksessa. Siellä säilytettiin muun muassa kahta laajaa inventaarioluetteloa, jotka oli laadittu Gabriel Kurckin ja hänen ensimmäisen vaimonsa Christina Stenbockin välistä perunkirjoitusprosessia silmällä pitäen. Perheen asuinkartanoissa, Laukossa ja Marieholmissa, 1670-luvulla tehdyissä katselmuksissa oli tietyin poikkeuksin lueteltu Kurckien koti-irtaimisto tyyntyyliinoista tuoleihin.¹³ Tilannetta hankaloitti kuitenkin se, että Laukon irtaimisto oli luetteloitu aikana, jolloin kartano oli ollut asumattomana lähes kymmenen vuotta. Esineluettelon perusteella Kurckit olivat vieneet Marieholmin kuninkaankartanoon muuttaessaan mukanaan melkein kaiken irtonaisen arvotavaran. Laukkoon oli jätetty vähemmän muodikkaita, mutta yhä käyttökelpoisia huonekaluja, tauluja, kirjoja, liinavaatteita ja muuta taloustavaraa. Kun Laukon luetteloon yhdistettiin Marieholmin kuninkaankartanossa tehty kevyempi irtaimistokartoitus, oli mahdollista luoda suhteellisen luotettava kokonaiskuva Gabriel Kurckin kodinsisustuksesta. Yhteen sovittavana liimana käytin aikalaislähteistä ja tutkimuskirjallisuudesta keräämääni tietoa ruotsalaisten maaseutukartanoiden elämäntavasta ja sisustuksista 1600-luvun jälkipuoliskolla.¹⁴

¹² Kurck 1906 (1705), 205–206.

¹³ Inventaarioissa luetellaan Gabriel Kurckin ja Christina Stenbockin yhteinen omaisuus, joka jaettiin isän ja lasten kesken Nyruudin kartanossa vuonna 1683 järjestetyssä perunkirjoituksessa. RA Kurckska samlingen E 4432, Laukon inventaario, Laukko 11–14.8.1677; RA Kurckska samlingen E 4432, Marieholmin inventaario, [Marieholm c. 1677]; RA Kurckska samlingen E 4432; Christina Stenbockin perukirja, Nyrod 28.4.1683.

¹⁴ Ks. esim. Karlson 1945; Bedoire 2001; *Skoklosters slott* 2004; *Louhisaaren kartano* 2005.

Ennen paneutumista Laukon ja Marieholmin irtaimistoluetteloiden saloihin on syytä pohtia muutamalla sanalla Gabrielin kodin ulkokuorta, jonka tarjoamissa kehyksissä Laukon päärakennuksessa asuttiin, työskenneltiin ja juhlittiin. Laukon päärakennuksesta on yksittäisen kirjallisen maininnan lisäksi saatavilla mielenkiintoista arkeologista tietoa, jollaista esimodernin materiaalisien ympäristön tutkijoilla laajemminkin on tapana käyttää tutkimusaineistonaan. Itse asiassa moni esimodernin ajan esinetutkija on koulutukseltaan nimenomaan historiallisen ajan arkeologi. Itse olin kerännyt kokemusta arkeologista tutkimusmenetelmistä jo kouluajoilta, jolloin olin tehnyt kesätöitä Laukossa arkeologisilla kaivauksilla. Museoviraston johdolla tehdyn pitkäaikaisen kaivausprojektin tarkoituksena oli ollut selvittää, miltä kartanon 1704 palanut päärakennus oli näyttänyt ja miten siellä oli eletty. Löytöaineiston perusteella päädyttiin siihen lopputulokseen, että Gabrielin muistelmissaan mainitsema suuri päärakennus oli rakennettu 1600-luvun alkupuolella vanhemman kartanolinnan perustoille.¹⁵ Kyseistä tulkintaa vahvistivat Suomen Kansallisarkistossa löytämäni 1600-luvun alkuvuosien henkikirjat, jotka kertoivat Laukossa tähän aikaan työskennelleistä muuri- ja lasimestareista. Arkeologisen aineiston ja kirjallisten tiedonmurusten perusteella oli kuitenkin mahdotonta pitävästi päätellä, oliko Gabrielin koti rakennettu kotoisesti puusta vai aristokraattisemmin kivistä tai tiilestä. Tätä kysymystä oli pohdittava 1600-luvun pohjoismaisen ja eurooppalaisen kartanorakentamisen käytänteiden ja ihanteiden kontekstista käsin.¹⁶

Kulttuurihistorioitsijalle Laukon päärakennuksen rakennusmateriaalin kautta avautuva tulkintojen moninaisuus ei kuitenkaan ole ollut ongelma vaan pikemminkin rikkaus. Ainakin itseni kohdalla tulkintaprosessin kulttuurinen syventäminen – toisin sanoen tutkimusaineiston tulkinta kulloinkin asiaankuuluvassa kontekstissa – on monta kertaa osoittautunut hedelmällisimmäksi juuri tilanteessa, jossa olen ollut selkeiden vastausten puuttuessa pakotettu punnitsemaan monia erilaisia selitysmahdollisuuksia aikakauden kulttuurista ja elämäntavasta käsin. Yksiselitteiset tulkinnat harvemmin edes kuuluvat vanhojen aikojen

¹⁵ Laukon arkeologisista tutkimuksista julkaistiin 2000 artikkelikokoelma *Vesilahden Laukko: linna, koti, kartano*.

¹⁶ Esim. Rosenhane 1944 (c. 1660), 40–47; Samuelson 1993, 148–154; Bedoire 2001, 94–95.

kulttuurihistorioitsijoiden tavoitteisiin. Pikemminkin pyritään tekemään laadukasta perustutkimusta. Tätä kautta esiin nousevien kysymysten perusteella lähdetään pohtimaan erilaisia tulkintamahdollisuuksia, joiden toivotaan puolestaan tuottavan uutta tietoa niin tutkimuskohteesta kuin sitä ympäröineestä elämämpiiristä.

Käytännössä oma tutkimustapani muistuttaa pitkälti mikrohistoriallista johtolankamenetelmää, jossa lähteistä nousevat ihmytykset ja muut johtolangat auttavat minua kiinnittymään kohteen kulttuuriseen kontekstiin.¹⁷ Koska jokaisesta yksityiskohdasta voi punoutua potentiaalinen johtolanka, tutkijan on varottava eksymästä mahdollisten kysymysten, tulkintojen ja kontekstien viidakkoon, jottei lopputuloksesta muodostu hahmoton yleiskatsaus tietyn aikakauden elämäntapaan ja kulttuuriin. Itse välttelen akuuttia eksymisvaaraa pitämällä yllä tiukkaa vuoropuhelua tutkimuskohteen ja kulloinkin relevantin kontekstin välillä. Lisäksi pyrin konkreettisesti rajoittamaan oikeuttani tutkia erinäisiä viikkoja kiinnostavia sivujuonteita, joita tutkimusta tehdessä aina löytyy. Lopullisessa tekstissä yritän pitää tutkimuskohteen läsnä rakenteellisilla ja kirjoitusteknisillä valinnoilla. Tutkimuksen kirjoittamisen tapa onkin minulle erityisen keskeinen osa kulttuurihistoriallista tutkimusta, joka on perusuonteeltaan vahvan kertomuksellista ja tulkinnallista. Uskon vahvasti, että tutkielman rakenteen pohtimiselle ja sen ulos kirjoittamiselle on varattava tarpeeksi aikaa. Vain tätä kautta kulttuurihistorian ytimessä oleva näkökulmien ja kysymysten ohjaama vuoropuhelu kohteen ja kontekstin välillä voidaan saada kunnolla uloskirjoitetuksi.

Laukon salissa ja Kurckin kodissa

Kuten sanottua, minulle kulttuurihistoriallinen tutkimusmenetelmä tarkoittaa ennen muuta yksityisen ja yleisen – kohteen ja kontekstien – välillä käytävää tulkinnallista vuoropuhelua. Havainnollistan tutkimustapani Laukon salista tekemälläni rekonstruktioilla. Tavoitteena oli tehdä näkyväksi ja ymmärrettäväksi Gabriel Kurckin henkilökohtaista elinympäristöä, aatelista elämäntapaa ja sen pohjalla vaikuttaneita kulttuurisia ihanteita ja käytänteitä. Laukon kartanon suuri sali oli vuoden

¹⁷ Ks. esim. Ginzburg 1996 (1983).

1677 irtaimistoluettelon mukaan asumattomanakin käyttökelpoisessa kunnossa.¹⁸ Huoneessa säilytettiin vakituiseen kahtakymmentäneljää mustaa ja valkoista karmituolia, kaksiovista suurta salikaappia ja muutamaa pöytää, jotka aikakauden sisustusmuodin mukaisesti aseteltiin seinänvierustoille. Uuden ajan alun kodeissa tuolit ja pöydät oli tapana siirtää keskilattialle vain aterioiden ajaksi, jonka jälkeen huonekalujen vapaa sijoittelu jatkui vain, jos herrasväki halusi viihdyttää itseään lukeamalla, musisoimalla tai pelaamalla korttia suuren avotakan edustalla.¹⁹ Laukon salia lämmittänyttä takkaa tai kaakeliuunia, kuten muitakaan kiinteään sisustuksen elementtejä, ei ole kirjattu irtaimistoluettelon. Perukirjasta löytyy kuitenkin maininta takan edustalle asetettavasta koristeellisesta suojasermistä, joka vahvistaa salia lämmitetyn ylhäisen epätaloudellisesti avotakan avulla.

Laukon salin ehkä erikoisin esine riippui huoneen katossa. Kolmen rautaketjun varaan ripustettu kattokruunu oli rakennettu maala- tuista hirvensarvista, veistetyistä hirvenpäästä ja viidestä messinkisestä kynttilänpidikkeestä. Harvinainen valaisin oli todennäköisesti paikallisen nikkarimestarin käsialaa, koska onnistuin paikantamaan vastaavan kruunun vasta pitkällisen jäljityksen jälkeen Korpilahden vanhasta kirkkosalista. Laukon kotikutoista kattokruunua sievoisesti hintavimmat messinkikruunut olivat 1600-luvun eurooppalaisten kartanoiden ehdotonta arvoirtaimistoa. Hohtavat kruunut lukeutui- vat myös hollantilaisten ja flaamilaisten sisäkuvamestareiden lempi- aiheisiin, koska niiden kautta saattoi kuvata parhaalla mahdollisella tavalla tilaajien suuresti arvostamaa materiaalista illusionismia (kuva 2). Ruotsalainen ylhäisö suosi 1600-luvulla nimenomaan saksalais- hollantilaista esinemuotia, joten hollantilaiset ja flaamilaiset interi- öörikuvat ovat meilläkin käyttökelpoista lähdeaineistoa yksittäisten esineitten ulkonäköä tutkittaessa. Sisäkuvat toimivat myös oivina joh- tolankoina 1600-luvun tapaan ilmentää kuvallisesti – joko suoraan tai negaation kautta – hyvän elämän ihanteita. Interiöörimaalausten laajemmassa tulkinnassa on kuitenkin oltava varovainen, koska tau- luja ei maalattu arkielämän dokumenteiksi, vaan kohteliaan koti- ja perhe-elämään visuaalisiksi oppaiksi. Kuvissa kunnialliset kodit ovat-

¹⁸ Kurckska samlingen E 4432, Laukon inventaario, Laukko 11–14.8.1677.

¹⁹ Ks. esim. Thornton 1993 (1984), 14–87.

Kuva 2.

kin äärimmäisen siistejä, ilmeviä ja harkitun ylellisesti sisustettuja. Vastavuoroisesti moraalittomien ihmisten elämäntilat ovat järjestäen siivottomia ja sotkuisia.²⁰

Laukon ylhäistä ja ilmeisen siistiä salia valaissut harvinainen sarvikruunu lienee ripustettu vallitsevan sisustusmuodin mukaisesti maalaus- ja koristeltuun palkkikattoon, jollainen on Suomessa säilynyt muun muassa Louhisaaren kartanon salissa. Laukon palkkikatto on suurella todennäköisyydellä ollut kartanon oman koristemaalarin Jöran Sassin käsialaa, jonka jäljille minut opasti 2000-luvun alkuvuosina aikakauden maalarimestareihin tutkimustyössään erikoistunut taidehistorioitsija Heidi Pääfli. Vanhemman esinekultuurin tutkijan onkin hyvä omata mahdollisimman laaja kontaktiverkosto, koska omatoimisesti on mahdotonta edes yrittää käydä läpi kaikkia tutkimuskohteeseen potentiaalisesti liittyviä arkistoaineistoja. Laukon salin seinäpinnat oli ilmeisesti koristeltu kalkki- maalauksilla, koska irtaimistoluetteloista ei löydy suureen saliin sopivia

²⁰ Muizelaar & Phillips 2003, 42, 54, 61–63.

kudottuja kuvatapetteja. Nykyisin gobeliineina tunnetut kudotut kuvatapetit olivat 1600-luvun vauriissa kartanoissa tavanomainen salin kaunistus, joskin osa sisustusoppaista neuvoi välttämään kangastapetteja Laukon tapaan ruokailuun käytetyissä saleissa, koska ruuan hajun ja rasvan katsoittiin pinttyvän niihin ikävästi.²¹ Tekstiilien sijasta suositeltiin salin tapetoimista arvokkaalla kultanahalla, jonka voimakkaat värit, runsas kasvi- ja eläinornamentiikka sekä dramaattinen metallinhohde miellyttivät suuresti 1600-luvun esteettistä silmää.

Koska Gabrielilla, toisin kuin isoveljellä Knutilla, ei ollut varoja tai paloa kultanahkatapettien kaltaiseen ylellisyyteen, Laukon salin koristelu on täytynyt toteuttaa irtaimistoluettelossa mainittujen lukuisten maalausten avulla.²² Ilmeisimmin kunniapaikalle avotakan yläpuolelle oli ripustettu talon arvokkain maalaus, joka esitti Kustaa II Aadolfin ja liittoutuneiden taistelua. Koska sali oli 1600-luvulla ensisijainen perheen kunniaa ja mainetta rakentanut edustushuone, sinne tavattiin sijoittaa talon arvokkaimmat maalaukset. Salin seiiniä kiersi samaisesta syystä usein myös talonväen korkea-arvoisia suhdeverkostoja esitteleviä maalauksia.²³ Tätä taustaa vasten tulkittuna olisi luontevaa, että varastoaitassa säilytetyt hintavat hallitsijamuotokuvat olisi sijoitettu nimenomaan saliin, jossa niitä pääsivät ihailemaan yhtä lailla kotiväki kuin vieraat.

Kun tarkastelu laajennetaan Laukon salista kamareihin, voidaan havaita Gabriel Kurckin kodinsisustuksen seuranneen varsin tarkasti ruotsalaisten aatelisperheiden suosimaa hillittyä saksalais-hollantilaista esinemuotia, joka sopi huomattavasti paremmin pohjoisiin olosuhteisiin ja ostajien kukkaroille kuin upottavan ylellinen ranskalainen barokkimuoti. Gabriel Kurckin huonekaluista uutta ranskalaista tyyliä toteutti vain häälahjana saatu hopeanhoitava makuuhuoneen kalusto. Vertailussa William Karlsonin perusteelliseen kartanoirtaimistoa koskevaan tutkimukseen, *Ståt och vardag i stormaktstidens herremanshem* (1945), Laukon sisustus näyttätyy täysin kunniallisena, muttei mitenkään erityisen ylellisinä. Näin ollen voidaan päätellä, että Kurckit olivat sisustaneet kotinsa suurvalta-ajan talouskirjallisuuden ihannoimalla

²¹ Ks. esim. Alm 1997, 199–214.

²² RA Kurckska samligen E 4432 Laukon inventaario, Laukko 11–14.8.1677; RA Hedensö arkiv vol., Knut Kurckin irtaimiston huutokauppaluettelo, Stockholm 1686.

²³ Muizelaar & Phillips 2003, 33, 84–85.

säädynmukaisella kohtuullisuudella, jonka tuli olla suhteessa perheen yhteiskunnalliseen asemaan ja taloudellisiin resursseihin.²⁴ Gabriel siis toteutti kodinsisustuksessaan samaa kohtuullista elämäntyyliä, jonka ansioista hän sai mainetta yhtenä harvoista ruotsalaisista aatelismiehistä, jotka olivat järkevällä elämäntavallaan onnistuneet säilyttämään ainakin suhteellisen vakaan elintason.²⁵

Lopuksi lienee syytä sanoa vielä sananen koko tutkimusprosessia ohjaavista tutkimuskysymyksistä. Kulttuurihistoriallisen tutkimuksen perusluonteeseenhan kuuluu, ettei minkään eettisesti kestävän kysymyksen kysyminen ole kiellettyä. Aivan toinen asia on sitten, pystyykö lähdeaineisto vastaamaan esitettyihin kysymyksiin. Lähteiden sirpaleinen säilyvyys tai vähäpuheisuus rajoittaa melkein aina esimodernin esinetutkijan kysymysrepertuaaria. Itse olisin väitöskirjassani ollut erityisen kiinnostunut penkomaan Gabriel Kurckin vaatearkkuja ja kirjahyllyjä, joiden kautta olisin voinut avata uudenlaisia lähtökohtia esimerkiksi aristokraattiseen muodin, mukavuuden, hengellisyyden ja ruumiillisuuden teemoihin. Pahaksi onneksi Laukon tai Marieholmin irtaimistoluetteloihin ei kuitenkaan ollut kirjattu Gabriel Kurckin henkilökohtaista omaisuutta. Jälkiviisaudella katsottuna puute saattoi olla tällä kertaa siunaus, koska vastausta vaille jääneiden kysymysten pohjalta virisi uusin tutkimusprojektini *Punaiset korot*.

²⁴ Kunniallisesta kohtuullisuudesta ks. esim. Runefelt 2001, 167–176, 189.

²⁵ Magalotti 1986 (1674), 75–76.

Lähteet

Arkistolähteet

Kungliga biblioteket (KB), Stockholm
Gabriel Kurcks självbiografi
R. Hausens brev till C. Kurck

Riksarkivet (RA), Stockholm
Enskilda arkiv och samlingar
Hedensö arkiv
Knut von Friesendorffs samling
Kurckska samlingen (Kurckska familjepapper)

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

- Alm, Göran: Inredningarna. *Barockens konst. Signums svenska konsthistoria*. Signum, Lund 1997, 189–225.
- Bedoire, Fredric: *Guldålder. Slott och politik i 1600-talets Sverige*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2001.
- Ginzburg, Carlo: *Osten och maskarna. En 1500-talsmjölnares tankar om skapelsen*. Alkuteos: Il formaggio e i vermi: Il cosmo di un mugnaio del '500 (1973). Övers. Lars Lindmark. Ordfronts förlag, Stockholm 1996 (1983).
- Index över svenska porträtt 1500–1850 i Svenska porträttarkivets samlingar*. Band I. Utg. Sixten Strömbohm. Stockholm Nordisk rotarygravyr, Stockholm 1935.
- Karlson, William: *Ståt och vardag. I stormaktstidens herremanshem*. Gleerups, Lund 1945.
- Kurck, Gabriel: *Landshöfdingen Friherre Gabriel Kurcks Lefnadsminnen upptecknade af honom själf* (käsikirjoitus 1705). I tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom Reinhold Hausen. Statsarkivet, Helsingfors 1906.
- Lagerstam, Liisa: *A Noble Life: the Cultural Biography of Gabriel Kurck (1630–1712)*. Finnish Academy of Science and Letters, Helsinki 2007.
- Lindgren, Mereth: Måleriet. *Signums svenska konsthistoria. Renässansens konst*. Signum, Lund 1996, 217–264.
- Louhisaaren kartano. Suku ja rälsi – säteri ja kirkko*. Toim. Irma Lounatvuori & Marja Terttu Knapas. Museovirasto, Helsinki 2005.
- Magalotti, Lorenzo: *Sverige under år 1674*. Övers. från förf:s italienska orig.-ms. (1674). Rediviva, Stockholm 1986.
- Malmberg, Boo von: *Svensk porträttkonst under fem århundraden*. Allhems & Nationalmuseum, Stockholm 1978.
- Muizelaar, Klaske & Phillips, Derek: *Picturing Men and Women in the Dutch Golden Age. Paintings and People in Historical Perspective*. Yale University Press, New Haven & London 2003.
- Olin, Martin: *Det karolinska porträttet: ideologi, ikonografi, identitet*. Raster förlag, Stockholm 2000.
- Raevuori, Yrjö: *Laukon omistajia ja vaihteita*. Laukon kartano, Tampere 1963.
- Rosenhane, Schering: *Oeconomia* (käsikirjoitus n. 1660). Utgiven av Torsten Lagerstedt. Lärdomshistoriska Samfundet, Stockholm 1944.

- Runefelt, Leif: *Hushållnings dygder: affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*. Almqvist & Wiksell, Stockholm 2001.
- Samuelson, Jan: *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*. University Press, Lund 1993.
- Sidén, Karin: *Den ideala barbdomen. Studier i det stormaktstida barnporträttets ikonografi och funktion*. Raster förlag, Stockholm 2001.
- Skoklosters slott under 350 år*. Red. Carin Bergström. Byggförlaget, Stockholm 2004.
- Thornton, Peter: *Authentic Decor. The Domestic Interior 1620–1920*. Weidenfeld & Nicolson, London 1993 (1984).
- Vesilahden Laukko: linna, kartano, koti*. Toim. Kari Uotila. Suomen keskiajan arkeologinen seura, Turku 2000.
- Ångström Grandien, Inga Lena: "Det profana måleriet." *Barockens konst. Signums svenska konsthistoria*. Signum, Lund 1997, 351–428.

KOHTI MATERIAALISEN JA UUDEN KULTTUURIANALYYSIA - TAI REPRESENTAATION HYÖDYSTÄ JA HAITASTA ELÄMÄLLE

Jussi Parikka ja Milla Tiainen

Millaisin ehdoin ja seurauksin representaatiotutkimus sijaitsee kulttuurintutkimuksen ytimessä? Representaatioajattelu ja -analyysi ovat tähän mennessä saavuttaneet sijan angloamerikkalaisen *Cultural Studiesin* kentillä. Samaa voi sanoa kulttuurintutkimukselle läheisistä tai sitä leikkaavista alueista, kuten taiteentutkimuksesta, mediatutkimuksesta ja niin sanotusta uudesta historiantutkimuksesta. Kyseisen metodiikan asemaa voidaan kuitenkin pohtia nietzscheläisen ajatuksen mukaisesti: mikä on representaatioanalytiikan hyöty ja haitta elämälle? Millaisiin kysymyksiin ja historiallisiin problematiikkoihin se on koettu vastaukseksi ja millaiset taas jäävät sen sokeaan pisteeseen?

Artikkelimme tavoitteena on kartoittaa lyhyesti representaatioajattelun alaa ja sijaa sekä etsiä sille täydennyksiä erityisesti Gilles Deleuzen inspiroimista tutkimussuunnista, joissa on korostettu kulttuurianalyysin materiaalisuutta ja uuden luomisen tarpeellisuutta eli kokeellisuutta. Nämä teemat mahdollistavat myös uudenlaisen poliittisuuden korostamisen kulttuurintutkimuksessa. Representaatioajattelun ja sen vaihtoehtojen kartoittaminen ei tarkoitaakaan tässä ainoastaan jo olemassa olevan jäljittämistä ja uloskirjoittamista. Se merkitsee samalla kokeilua; uudenlaisten teoreettisten linjausten, uloskäyntien ja avautumisten

hahmottelua.¹ Viime kädessä artikkelimme pyrkii osoittamaan, ettei kulttuurianalyysi tyhjenny representaatioajatteluun. Se voi laajeta sisältämäänsä myös toisenlaisia ontologisia kantoja ja teoreettismetodologisia otteita, jotka haastavat representaatioiden yksinoikeuden tarkastelun kohteina – asettavat ne osaksi monisäikeisempää todellisuutta ja tutkimuksenteon kenttää.

Deleuzea ja Guattaria seuraten ajattelemme, että käsitteet, kuten representaatio, ovat operatiivisia, poliittisia ja taktisia elementtejä osana laajempia koosteita, joissa ne toimivat. Käsitteet ovat osa problematiikkoja, ongelmien muodostumia: ”Jokainen käsite perustuu ongelmaan tai ongelmiin, joita ilman sillä ei olisi mieltä ja joka puolestaan voidaan purkaa tai ymmärtää vain ratkaisemalla ne”.²

Käsite ei ole tällaisessa hahmotuksessa kuvaava eikä funktionaalinen siten kuin luonnontieteissä. Pikemmin se toimii kokoavana *voimana*. Käsitteet on luotava problematiikkojen kentällä, samalla kun ne itse luovat ja kokoavat voimia. Tällöin käsitteet eivät redusoidu yksinkertaisesti ”kulttuurisiin konteksteihin” vaan ylittävät ne: ”Käsite on ruumiiton, vaikka inkarnoitu ja toteutuukin ruumiissa. Mutta juuri siksi sitä ei voikaan samastaa niihin asiantiloihin, joissa se toteutuu. Sillä ei ole ajallis-paikallisia koordinaatteja, vain oma intensiivinen jäsenyneyisyytensä. – – Käsite tarkoittaa tapahtumaa, ei olemusta tai asiaa.”³ Ymmärrämme tämän muotoilun siten, että vaikka käsitteet resonoivat aina tiettyjen problematiikkojen kentillä (jotka voidaan linkittää kulttuuris-materiaalisiin koosteisiin), on niillä silti oma tulemisen voimansa. Toisin sanoen, kukin käsite kantaa mukanaan omaa intensiivistä energiaansa, joka on tapa tai tyyli, ei vahvuus itseriitaisuuden merkityksessä. Tämä voima myös kuljettaa ajattelua tiettyyn suuntaan, joka ei voi olla täysin ennalta määrätty. Käsitteet ovat luotuja, mutta samaan aikaan luovia.

Käsitteet ovat täten pragmaattisia olentoja. Ne eivät heijasta maailmaa eivätkä siis liity ”totuuden kysymyksiin”. Pikemmin ne auttavat kytkeytymään maailman prosesseihin, toimivat kättilöinä, tulemisen agentteina. Dorothea Olkowski on tähän liittyen täsmentänyt, että Deleuzelle käsitteen ja ontologian asema nivoutuu tapaan, jolla ote-

¹ Vrt. Deleuze & Guattari 1987, 12–13.

² Deleuze & Guattari 1993, 27.

³ Mt., 31.

taan elämästä kiinni: kyse on näkökulmista, jotka nousevat elämästä ja samalla tuottavat elämää. Toisin sanoen kysymys on siitä, ”[m]iten me käsitteellistämme maailman oleellisesti kytköksissä siihen, miten me sen elämme.”⁴

Brian Massumi on esittänyt filosofisista käsitteistä samansuuntaisen näkemyksen, joka pätee mielestämme ihmis- tai kulttuuritieteellisiin käsitteisiin ylipäänsä.⁵ Hän korostaa, että (filosofisen) käsitteen koostumus – sen yllä mainittu luonteenomaisuus, intensiteetti, tyyli – muuntuu aina päättyessään hankauksiin todellisuuden eri alueiden, siis jo pitkälti järjestäytyneiden ilmiöiden ja toimintakenttien kanssa. Käsite voi tuottaa efektejä vain eriytymällä, luopumalla omasta pysyvyydestään. Toisaalta käsitteet ja tämän myötä tutkimus järjestävät kohtaamaansa elämää aktiivisesti uudelleen: niiden vaikutus riippuu siitä, mitä tuoreita yhteyksiä ja muuttujien kokoonpanoja ne pystyvät kirvoittamaan esiin kustakin ilmiöstä. Näitä ajatuksia seuraten, jos haluamme muuttaa maailmaa, esimerkiksi siihen sisältyviä vallan ja hallitsemisen verkostoja, meidän on kyettävä löytämään sellaisia uusia itsessään muutokselle taipuisia käsitteitä, joiden avulla tuota muutosta synnyttää. Olkowskin mukaan monien representationaalisten käsitteiden pulmana näyttäytyy tältä kannalta niiden taipumus staattisuuteen. Ne eivät niinkään luo uutta todellisuutta kuin jäljittävät ja siten toistavat vallitsevia elämän muotoja.

Artikkelimme luotaa representaatioajattelua liittämällä sen ensin kulttuurintutkimukselle keskeiseen sosiaalisen konstruktionismin ideaan. Etsimme tähän kriittistä tulokulmaa uuden materialismin suunnalta kuten filosofi Manuel DeLandan näkemyksistä. Sitten pohdimme representaatio-käsitteen hyötyjä ja haittoja kommentoimalla Judith Butlerin ajattelun ja niin sanotun deleuzelaisen feminismiin välistä keskustelua.

Näiden etappien kautta artikkeli pyrkii esittämään kaksi argumenttia. Ensinnäkin, tarvitsemme *materiaalista* kulttuurintutkimuksen agenda, koska se auttaisi nykyistä paremmin hahmottamaan ruumiillisuuden, kulttuurin eri modaaliteeteista rakentuvien koosteiden sekä hybridisyyden (esimerkiksi teknologia- ja biotieteiden) teemoja. Käytännössä tämä tarkoittaa, että ruumiillisuutta ja muuta materiaalisuutta ei ymmär-

⁴ Olkowski 1999, 94.

⁵ Massumi 2002, 243

rettäisi pelkkänä merkkien, representaatioiden ja tiedon operaatioiden kohteena. Niille suotaisiin status omanlaisinaan tapahtumina tai tapahtumien osina; olemassaolon prosesseina, jotka kuitenkin limittyvät koko ajan esimerkiksi käsitteisiin. Tällainen näkökulma merkitsisi yksisuuntaisten ja yhtä ainoaa (kausaali)logiikkaa noudattavien suhteiden kyseenalaistamista muun muassa ruumiiden ja niistä tuotettujen määritelmien välillä.⁶ Emme voi koskaan ennalta tietää, millaisen koosteen käsitteet, ruumiinosat ja -liikkeet sekä muut todellisuuden intensiteetit (äänet, kuvat jne.) muodostavat kussakin tapahtumassa. Artikkelin toinen, ensimmäiseen liittyvä väite kuuluu, että kulttuurintutkijoiden tulisi vakavissaan pohtia *uuden* kategoriaa ja sen merkitystä analysoileen. Esitämme, ettei nykyinen representaatiotutkimus anna välttämättä edellytyksiä tavoittaa uutta ja ennakoimatonta ja tuoda niitä osaksi kulttuurianalyysin agenda.

Tekstimme toimii eräänlaisena resonaatiokoneena, syntetisaattorina. Se kasaa ja sommittelee yhteen heterogeenisiä palasia post-representaationaalisena ajattelun kentältä yrittäen löytää niistä linjoja, joita kulttuurintutkimus voisi seurata – pakoviivoja kohti uusia teoreettis-käytännöllisiä koosteita ja ajattelun kuvia.

Identiteettipoliitikasta reaalisen ontologiaan

On syytä aloittaa keskeltä, kysymyksestä, mitä on tarkemmin se representaatioajattelu, johon artikkelimme viittaa. Mihin sen synty ajoittuu, millaiset pitkän keston historialliset ja teoreettiset säikeet ankkuroivat sitä? Kuinka voidaan rajata se problematiikka, jossa representaation käsite alkoi saada nykymuotoaan ja johon sitä käyttävät tutkimusotteet pyrkivät yhä vastaamaan?

Representaatioanalyysin variaatiot ylittävät toki jo kotimaisissa ihmis- ja yhteiskuntatieteissä monin verroin artikkelimme kommentintivalmiudet. Sen painotukset eri aloilla ja niiden yhdistelmissä naistutkimuksesta kulttuurihistoriaan, kirjallisuustieteestä visuaalisen kulttuurin tutkimukseen ja niin edelleen jäävätkin katsauksemme ulkopuolelle. Moninaisuudestaan huolimatta lähestymistavoille löytyy

⁶ Ks. Bray & Colebrook 1998.

yhteisiä nimittäjiä, jotka ovat sekä sosiohistoriallisia että ontologisia. Tämä ei tarkoita pelkkää ideahistoriallista opinkappaleiden kartoitusta: representaatioajattelu on pitkälti niin vakiintunut osa kulttuurintutkijoiden praksista, että sen näennäinen itseäänselvyys vaatii tarkkaa huomiota. Usein sovellettaessa representaation käsitettä sitä samalla yksinkertaistetaan niistä ajatuksista, joita muun muassa tässä tekstissä käsittelemämme keskeiset teoreetikot ovat esittäneet.

Ajallisesti representaatioajattelua ja sitä siivittävää konstruktionistista käännettä sopii rajaamaan vuosi 1968. Tätä pistettä voi pitää likimääräisenä alkuna tutkimusotteille, jotka ryhtyivät vastustamaan tuolloin vallinneita naturalismia ja essentialismia muotoja, puhutaanpa sitten sukupuolta, rotua, seksuaalisuutta tai yhteiskunnallista työnjakoa koskevista käsityksistä. Teoreettisesti kyse oli uudelleen vilkastuneen psykoanalyysin (Lacan), strukturalismin eri juonteiden (Lévi-Strauss, Saussure) ja fenomenologian toisiaan muokkaavista kohtaamisista.⁷

Nämä teoreettiset suuntaukset resonoiivat vahvasti myös niiden vaateiden kanssa, joita tuon ajan uudet yhteiskunnalliset liikkeet esittivät. Feministiset, rodulliset ja tiettyihin marginalisoituihin sosiaaliryhmiin (esimerkiksi seksuaalivähemmistöihin) liittyneet tunnistamisen vaateet löysivät teoreettista tukea erityisesti Hegeliin pohjaavista identiteetin teorioista. Hegeliläinen kysymys tunni(/u)stamisesta nousikin keskeiseksi paitsi teoriassa myös yhteiskunnallisissa käytännöissä. Etenkin länsimaissa mustat, naisjärjestöt ja monet muut ryhmät vaativat oman *identiteettinsä tunnustamista* valtamediassa, pääsyä osaksi julkisuuden areenaa. Tässä mielessä viittaamme vuoden 1968 jälkeiseen mediakulttuurin ja myös kulttuurintutkimuksen politiikkaan hegeliläisenä identiteettipolitiikkana, jossa erilaisten (ryhmä)identiteettien olemassaolon hyväksyminen nähdään kyseisten ryhmien väyläksi yhteiskunnalliseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen. Toisin sanoen, merkityksen, identiteetin ja representaation filosofis-kulttuurianalyttiset kategoriat avautuivat identiteetin, representaation ja eron kulttuuripoliittiseksi agendaksi, jossa tärkeiksi kamppailun teemoiksi nousivat esittämisen ja vaihtoehdoisen esittämisen, identiteetin ja eron sekä uudistavan dekodeauksen taktiikat.⁸

⁷ Grosz 2005, 44–46.

⁸ Terranova 2004, 8–9.

Teorian tasolla identiteettipolitiikka kytkettiin ennen muuta *anti-essentialismin* korostukseen. Vuoden 1968 tapahtumista lähtien olemmekin eläneet ihmis- ja yhteiskuntatieteiden kentillä antinaturalismin ja erityyppisten konstruktionismien valtakautta. Kuten Elizabeth Grosz tilanteen summaa, vallitsevat näkemyksemme kulttuurista korostavat sen läpikotaista sopimuksenvaraisuutta; sen statusta sosiaalisten kamppailujen ja intressien tuotteena. Samoin nykykäsitykset subjektista painottavat lähes poikkeuksetta sen konstruktio-olunnetta.⁹ Subjektina olo merkitsee muotoutumista sosiaalisen sfäärin normatiivisissa kielellisissä ja sukupuolittavissa käytännöissä, muun muassa perheen, heteromatriisin ja lääketieteen diskursiivisissa järjestelmissä.

Yhtäältä konstruktionististen paradigmojen pääideoita tulee arvioida sen yllä kuvatun politiikan ehdoin, johon ne liittyvät. Näitä lähestymistapoja on alusta saakka suunnannut luottamus, että yhteiskunnallinen muutos mahdollistuu, kunhan tunni(/u)stamme todellisuuden radikaalin rakenneluonteen. Tällöin ei ole kuviteltavissa mitään luontoa tai materiaa käsitteenmuodostuksen – kulttuuristen ja inhimillisten väliintulojen – ulkopuolella. Toisaalta juuri tämä ajatus pitää kontekstualisoida paria vuosikymmentä pidemmälle. Kulttuurintutkimuksen konstruktionistiset jäljet johtavat Hegelin ohella aina Immanuel Kantiin. Hegelin (ja Marxin) dialektisiin tiedon ja historian malleihin konstruktionismit nojaavat uskossaan sosiaalisten systeemien voimaan: inhimillisten kategorioiden ja tointen ajatellaan muovaavan maailmaa riippumatta itsensä ulkopuolisista tekijöistä.¹⁰ Kantin filosofiaan konstruktionistisia lähestymistapoja yhdistää äskeiseen liittyvä painotus. Viime kädessä ne ovat variaatio kantilaisesta ontologisesta jaosta, jossa meillä on pääsy maailmaan vain käsitteidemme ja representaatioidemme välityksellä (*fenomenien* eli ilmiöiden taso). Maailmaa ”sellaisenaan”, suorana olemisena (*noumena*-taso) emme sitä vastoin koskaan kohtaa.

Representaatioajattelun kantilais-hegeliläinen perintö valottuu, jos tarkastellaan lyhyesti yhtä konstruktionismin kärkiteoreetikkoa. Stuart Hall kuuluu *Cultural Studies* -suuntauksen luojiin ja sosiaalisen konstruktionismin, etenkin representaatioanalyysin tärkeimpiin kehittäjiin. Toimittamassaan oppikirjassa *Representation* (1997) Hall ruotii konst-

⁹ Grosz 2005, 44.

¹⁰ Grosz 2005, 45–46; ks. Wiley 2005, 69–73.

ruktionistisen otteen eroa aiempiin representaatio-hahmotuksiin, joita hän nimittää heijastavaksi (*reflective approach*) ja intentionaaliseksi (*intentional approach*). Hall kirjoittaa, että toisin kuin edeltäjänsä, konstruktivistinen näkökulma kykenee huomioimaan käsitteiden ja muiden merkitysjärjestelmien maailmaa tuottavan luonteen. Mikä tärkeää, tämä kyky pohjaa jyrkälle materiaalisen ja symbolisen erottelulle. Hallin sanoin konstruktivistit oivaltavat, ettei meidän tule sekoittaa aineellista todellisuutta – sfääriä jossa asiat ja ihmiset ovat – niihin symbolisiin käytäntöihin, joissa kieli, representaatiot ja merkitys operoivat. Konstruktivistinen ajattelu ei tietenkään kiellä aineellisen todellisuuden olemassaoloa, tarkentaa Hall, mutta se alleviivaa, ettei tällä todellisuudella ole roolia tai efektejä sinänsä. Materiaalinen maailma ei luo merkityksiä, joihin konstruktivistinen lähestymistapa keskittyy, vaan tämän tekevät sosiaaliset toimijat ja prosessit.¹¹

Kantilainen jako olemiseen ja ilmenemiseen (ihmisille) elää siis vahvana Hallin representaation määritelmässä. Läsä on myös ajatus aineellisesta todellisuudesta merkityksenantojen kohteena tai alustana. Hall puhuukin toisaalla maailman materiaalisesta ”perustasta”, jonka rakentumisen ytimeen kulttuurin representaatiot pystyvät ylätämään.¹² Yksi avainlainaus Hallin ajatuksista 1980-luvun lopulta kuuluu näin:

Oma kantani on, että tapahtumilla, suhteilla ja rakenteilla on olemassaolon ehdot ja todellisia vaikutuksia diskursiivisen alueen ulkopuolella, mutta samalla ne on konstruoitu ja voidaan konstruoida vain diskursiivisen sisällä, sen erityisten ehtojen, rajojen ja modaliteettien alaisuudessa. Vaikka en haluakaan laajentaa diskursiivisen aluetta loputtomiin, asioiden representoimistavalla sekä representaation ”koneistoilla” ja menetelmillä on kulttuurissa *konstitutiivinen* eikä vain refleksiivinen eli jälkikäteinen rooli.¹³

Ensi lukemalta Hallin lausuma, kuten representaatioajattelu laajemmin, edustaa hedelmällistä anti-essentialismia. Se tuntuu haastavan länsimaisen metafysiikan pitkiä perinteitä ja mahdollistavan maailman ajattelun dynaamisena, muuttavana. Representaatiokriittiseltä kannalta lähestymistapa on kuitenkin lopulta ongelmallinen ontolo-

¹¹ Hall 1997, 24–25.

¹² Hall 1997, 5–6.

¹³ Hall 1988, 27; Sit. Grossberg 1995, 242.

gisesti ja poliittisesti. Näennäisestä anti-essentialismistaan huolimatta sen voi nähdä toistavan pikemmin kuin yksiselitteisesti kumoavan jo Platonista alkavien metafyyssisten perinteiden jäykkiä juonteita. Tätä tukee sitaatin kytkeminen Manuel DeLanda näkemyksiin konstruktionistisista tutkimusotteista. DeLanda väittää, että monet näistä hahmottavat materiaalisen itse asiassa samaan tapaan passiivisena sfäärinä kuin mitä Platonin filosofia (jossa materiaalisuuden muoto virtaa ideosta) ja juutalais-kristillinen perinne (jossa muoto virtaa Jumalasta) tekivät omista lähtökohdistaan.¹⁴ Konstruktionismissa materiaalisuuden saama muoto vain kumpuaa yhteisöllisestä ihmismielestä, joka sosiaalisen rakentuneisuuden tai diskursiivisten käytäntöjen kautta ”päättää” todellisuuden luonteen.

DeLanda väittää edelleen, että sosiaalinen konstruktionismi – jonka hän lukee juontuvan erityisesti uuskantilaisesta kulttuurirelativismista (Margaret Mead, Franz Boas, Edward Sapir, Benjamin Whorf, Thomas Kuhn) – syyllistyy metafyyssiseen *hylomorfismiin*. Hylomorfismi viittaa tässä ajatukseen, että tarvitaan aktiivista, transsendenttia tahoja muotoilemaan muutoin passiivinen maailma toimivaksi kokonaisuudeksi. Sosiaalisessa konstruktionismissa tällaista tahoja edustaisivat siis yhteisöllisiä diskursseja ja representaatioita tuottavat, maailmaa jäsentävät ihmissubjektit. Jos hyväksytään DeLanda väite, nykyiset konstruktionismit jakavat tältä osin maaperän klassisen essentialismin kanssa. Essentialismille materia on itsessään muuttumatonta raaka-ainesta aktiivisille väliintuloille, jotka rajaavat sen ulkoapäin entiteeteiksi. Tällöin hahmottuvat erillisiksi kategorioikseen myös arvioiva, analyttinen subjekti ja passiivinen, odottava objekti (materia).¹⁵

DeLanda ei ole toki ensimmäinen representaatiokeskeisen kulttuuriteorian kriitikko. Lawrence Grossberg muotoili jo 10 vuotta sitten samansuuntaista kritiikkiä *Cultural Studies* -paradigman sisältä. Grossbergin kannan mukaan kulttuurintutkijoiden olisi nostettava reaalin takaisin agendalleen, vaikkei todellisuudessamme olisikaan mitään ”mutkatonta pääsyä ’reaaliseen’ merkityksenannon ja representaation järjestelmien ulkopuolella”.¹⁶ Toteamus liittyy Grossbergin keskusteluun Hallin

¹⁴ DeLanda 1999, 32.

¹⁵ DeLanda 1999, 29–34; Deleuze & Guattari 1987, 407–410.

¹⁶ Grossberg 1995, 243.

kanssa. Kun Hall korostaa representaation ”koneistojen” luonnetta maailmaa perustavalla tavalla tuottavina (eikä vain refleksiivisinä), Grossberg tuo esiin, miten tämä käsitys palautuu kantilaiseen skeemaan, joka on kiinnostunut ainoastaan ilmiömaailmasta.¹⁷ Kyseisen lähestymistavan tilalle hän ehdottaa Spinozaan, Foucault’hon sekä Deleuzeen ja Guattariin pohjaavaa ulkopuolen ja reaalisen ontologiaa, joka pystyisi vastaamaan kantilaisen mallin rajoituksiin. Samasta on paljolti kyse tämän artikkelimme materiaalisuutta koskevassa argumentissa: tavoitteemme on korostaa, että reaalisen, materiaalisen ja ei-diskursiivisen alueet on ”unohdettu” ja niihin liittyvien käsitteiden ja metodien kehittyminen jäänyt ikään kuin kesken tähänastisessa kulttuurintutkimuksessa.¹⁸

Tärkeä lähtökohta tällaisten metodien kehitykselle olisi todellisuuden hahmottaminen komplekseina tapahtumina ja *moneutena* (eng. *multiplicity*, ransk. *multiplicité*). Moneus viittaa tässä maailman heterogeenisyyteen, jossa suhteet erilaisten komponenttien, kuten materiaalisten tekijöiden ja käsitteiden, välillä alinomaan lisääntyvät, eivät vain määrällisesti vaan myös laadullisesti. Eri muuttujista muodostuvia moneuksia leimaa edelleen se, ettei niillä ole yhtä yläperiaatetta tai -dimensiota, joka perimmiltään määrittäisi niiden luonteen.¹⁹ Ajatus sopii myös diskurssien/representaation ja materiaalisen suhteisiin. Sen sijaan, että todellisuuden tuotannon ajateltaisiin tapahtuvan aina ja vain kielen – tai muiden siihen rinnastettavien merkkisysteemien – koodauskoneiston kautta, tulisi ilmiöiden ja niiden representaation suhde ymmärtää monimutkaisemmaksi. Toisen sanoen representaatiot eivät toimi yläperiaatteena ilmiökentille, joihin ne osallistuvat, vaan osana moneuksia. Tässä yhteydessä on ehkä erityisesti huomattava, että jo Foucault, johon valtaosa diskurssija representaatioanalyysia tekevästä kulttuurintutkijoista nojaa, korosti diskursiivisen välttämättömyyden yhteyttä ei-diskursii-

¹⁷ Tämän Grossberg määrittelee olevan ”kulttuuristen muotojen välityksen avulla konstituoitua inhimillisen kokemuksen maailmaa.” Grossberg 1995, 242. Grossbergista ks. Wiley 2005. Suomalaisesta keskustelusta ks. Lehtonen 2005. Ks. myös Jokinen 2006. Edellä mainitut tutkijat eivät kuitenkaan kyseenalaista representaation käsitteen käyttökelpoisuutta. Deleuzesta ja kontekstualismista ks. Taira 2003.

¹⁸ Esimerkiksi kulttuurihistorioitsija Roger Chartier on korostanut samansuuntaista teemaa omissa lingvistisen käänteiden kritiikissään. Chartier 1997, 68–69.

¹⁹ Deleuze & Guattari 1987, 8–9.

viseen – ajatus löytyy hänen varhaisista arkeologisista tutkimuksistaan, mutta painottuu etenkin myöhemmässä tuotannossa, kuten *Tarkkailla ja rangaista* -teoksessa. Jo *Tiedon arkeologiassa* Foucault alleviivaa, ettei hänen diskursiivista tutkimustaan ohjaa merkitysten jäljitteleminen tai tulkinta, vaan moniulotteisempi skeema, jossa korostuu juuri todellisuuden kompleksisuus, heterogeenisuus. Tämä tarkoittaa hänelle aivan tietynlaisen tutkimustehtävän muotoilua:

Tehtävän, joka ei – enää – ole diskurssien kohtelemista merkkien (sisältöihin tai representaatioihin viittaavien merkitsevien elementtien) kokonaisuuksina vaan käytäntöinä, jotka muotoilevat järjestelmällisesti kohteet joista puhuvat. Tietenkin diskurssit on tehty merkeistä: mutta se, mitä ne tekevät, on enemmän kuin merkkien käyttämistä asioiden tarkoittamiseksi. Juuri tämä *enemmän* tekee niistä kieleen ja puheeseen palautumattomia. Juuri tämä ”enemmän” on saatava näkyviin ja kuvattava.²⁰

Valtaosa kulttuurintutkimuksesta sitoutuu periaatteessa sitaatin kantaan. Näkemys diskursseista ja representaatioista tieto/valta-muodostelmina, jotka systemaattisesti luovat nimeämänsä kohteet, on lähes puhki kulutettu tuttu niin Hallin ja muun muassa Judith Butlerin ajattelusta kuin näiden kansainvälisistä ja kotimaisista kehittelyistä. Voidaan kuitenkin kysyä, ovatko kulttuurintutkimuksen analyysit huomioineet Foucault’n määritelmän loppuun saakka. Ovatko ne pureutuneet siihen ”enempään”, jota sitaatti perää – kenneet saamaan näkyviin sen, miten kulttuurin määrittelevät ja tuottavat käytännöt ovat aina muutakin kuin diskurssia; käsitteisiin ja lausumiin redusioimattomia? Jos mietitään kulttuurintutkimusta hallitsevia näkökulmia ja aineistoja, siis liki yksinomaista keskittymistä teksteihin ja muihin tekstin kaltaisiksi tulkittuihin materiaaleihin (esim. kuvat), vastaus kysymykseen on kielteinen. Niin kauan kuin vaikkapa sukupuolen esityksiä jossakin musiikkikulttuurissa tarkastellaan vain tuon kulttuurin puhetaujan läpi, jää kysymys diskursiivisen ja ei-diskursiivisen dynaamisesta, monihaarisesta suhdeverkostosta pimentoon. Analyysin ulkopuolelle rajautuvat sukupuolta tuottavien subjektien/ruumiiden erityiset liikeradat ja kyvyt, toimijoiden vuorovaikutuksen monet muuttujat (kieli,

²⁰ Foucault 2005, 68–69.

eleet, nuotin symbolit, keskinäiset fyysiset sijainnit, institutionalisoituneet rituaalit) sekä kyseisen kulttuurin tilajärjestelyt, vain muutamia tekijöitä mainitaksemme. Mikään tutkimus ei voi tietenkään kattaa diskurssien ja niiden ulkopuolten toisiinsa palautumattomia yhteyksiä kauttaaltaan. Silti tutkimuksen laajentaminen ohi pelkkien representaation käytäntöjen avaisi kulttuurintutkimukselle merkittäviä, uusia metodologisia-ontologisia haasteita.

Foucault-sitaatti ja todellisuuden kompleksisuus vievät luontevasti *koosteen* tai *sommitelman* teemaan (engl. *assemblage*, ransk. *agencement*). Yksi mahdollisuus päätyä tähän on lukea Foucault'ta lomittain Deleuzen ja Guattarin kanssa, kuten Grossberg on tehnyt. Deleuze ja Guattari kirjoittavat *A Thousand Plateaus* -teoksessaan jähmeästä ja hierarkkisesta, puumaisesta ajattelun kuvasta.²¹ Tämä kuva pilkkoo todellisuuden erillisiksi tasoiksi: 1) maailmaan itseensä, 2) sen representaatioon ja 3) representaation tekijään. Kulttuurintutkimuksen representaatioanalyysija voi kantilaisine perintöineen pitää ainakin osaksi puumaisena hahmotelmana. Deleuze ja Guattari kuitenkin korostavat, että jäykän puu mallin sijaan olisi pyrittävä liikkumaan rihmastollisen ajattelun kuvan kentällä.²² Rihmastomallia luonnehtivat muun muassa konnektionismin, heterogeenisuuden, moneuden ja ei-merkitsevän katkoksen periaatteet. Mallin mukaan mikä tahansa todellisuuden elementti voi linkittyä mihin tahansa toiseen, ja nämä kytkökset liikkuvat, lisääntyvät loputtomiin, transformoituvat. Ne ovat yllättäviä eivätkä tottele mitään transsendenttia kokonaiskaavaa.²³ Esimerkiksi kieli ei ole koskaan ”vain” kieltä: se niveltyy eleisiin, havaitsemisen tapoihin, kognitiivisiin kapasiteetteihin, lausuman materiaalisiin olosuhteisiin ja vaikutuksiin, sosio-kielellisiin valtasommitelmiin, ruumiillisiin tapahtumiin ja niin edelleen. Tällaisia todellisuuden eri alueiden ja moodien tilannekohtaisia kasaamia voidaan siis tarkastella koosteina. Nostamme koosteen teeman esiin uudelleen artikkelin seuraavassa osassa.

²¹ Ajattelun kuva on se perusta, jolle filosofia ja ajattelu asettuvat. Deleuze määritteli sitä esimerkiksi näin: ”En käsitä ajattelun kuvaa metodiksi, vaan joksikin perustavammaksi, aina edellytetyksi, koordinaattien, dynamismien ja orientaatioiden systeemiksi: siksi, mitä ajatella ja ’suuntautua ajatteluun’ merkitsee.” Deleuze 2005, 89.

²² Deleuze & Guattari 1987, 3–25; Grossberg 1995, 242–246.

²³ Deleuze & Guattari 1987, 7–9.

Rihmastomallia seurattaessa erilaiset ilmausten virrat – kuten musiikki, kuvataide, tanssi, tieteellinen ajattelu, teknologia – eivät toimi vain merkitsevinä tai representoivina prosesseina. Niitä voi hahmottaa muunkinlaisilla käsitteillä kuin merkki, merkitys, diskurssi, todellisuuden esitys. Kuten Milla Tiainen on ehdottanut yhdessä Katve-Kaisa Kontturin kanssa ja viitaten muun muassa Elizabeth Grosziin, taiteen, ruumiillisuuden ja sukupuolen suhteita ei tarvitse ymmärtää vain taiteellisten käytäntöjen keinoina representoida ruumiita ja sukupuolisuuksia.²⁴ Niitä voi lähestyä myös ”ruumiillisina erityisyyksinä”: niinä alati muuntuvinä tapoina, joissa ruumiilliset subjektit – niin taiteentekijät kuin -kokijat – muotoutuvat ja sukupuolittuvat tai karkaavat olemassa olevilta luokituksilta kytköksissä soittimiin, maalaustaiteen materiaaleihin, tanssimusiikin rytmeihin, erilaisiin näyttämörooleihin, toisiin esiintyjiin ja vastaanottajiin.²⁵ Tällöin ruumiit eivät sovi yksioikoiseen, ensimmäisiä termejä priorisoivaan kaavaan diskurssi/symbolinen vs. ruumis/aineellinen. Ne eivät ole nimien tai ylipäänsä symbolisten jälkien neutraaleja piirtoalustoja eivätkä semioottisen oireita tai ilmaisijoita (kulttuurisia merkityksiä tuottava tai niitä kausaalisesti sisäistävä ruumis).²⁶ Ruumiit muotoutuvat osana itseään laajempia koosteita, joissa diskursiiviset käytännöt yhtyvät ennalta arvaamattomasti toiminnassa käytettyihin välineisiin, ruumiillisen kurinpidon ja kokeilun tekniikoihin ynnä muihin ulottuvuuksiin.

Vastaavasti musiikissa äänet eivät vain representoi yhteisöllisiä identiteettejä, kuten kansallisuuteen, seksuaalisuuteen ja musiikkigenreen liittyviä rajauksia. Niitä voi lähestyä myös mikrolaatuina tai -liikkeinä, jotka eivät ole spatiaalisia ja signifioivia (tai representationaalisia) vaan intensiivisiä. Intensiteetit tarkoittavat tässä esimerkiksi äänenvolyymeja, -kestoja ja -värejä sekä niiden tuottamiseksi toimivien ruumiinosien nopeuksia, jotka varioivat tilanteittain ja hetkittäin. Intensiteeteistä syntyy toki kulttuurisesti tunnistettavia ja merkitseviä tyylejä, kuten tietynlaisia sukupuolen esityksiä. Silti niiden laadullinen moneus ei koskaan lakkaa lisääntymästä ja uudistumasta, yhtymästä toisiin sosio-musiikillisissa käytännöissä aktu-

²⁴ Kontturi & Tiainen 2004, 17; Grosz 1995.

²⁵ Ks. myös Kontturi & Tiainen 2007; Tiainen 2005; Kontturi 2005.

²⁶ Ks. Bray & Colebrook 1998, 55.

alisoituviin intensiteetteihin. Tältä kannalta intensiteetit ovat esi-representaationaalisia ja samalla esi-subjektiivisia.²⁷

Kantavana ajatuksena sekä rihmastomallissa että intensiteetin käsitteessä onkin, ettei todellisuuden tuotanto tapahdu vain ihmisyyhteisöjen merkityksiä asettavalla tasolla. Se saa voimansa laajemmasta maailman olemisen, tai tulemisen, moneudesta. Tällöin tuotannon – Deleuzen ja Guattarin termein *halun* – intensiivinen ja moninainen kenttä on ensisijainen suhteessa representaation kehikoihin, jotka sitten kaappaavat, järjestävät, pelkistävät ja pysäyttävät näitä intensiteettejä (esimerkiksi identiteeteiksi). Maailma on kytkentöjen tanner, joka voidaan aina vasta retrospektiivisesti, jälkikäteen kodifoida representaatioiksi – samalla kun sen kytkennät jatkavat eriytymistään ja yli pursuamistaan jo tuotetuista jäsenyksistä. Deleuzen kielellä representaation järjestelmä on koodi, valtiokone, puumainen kirja, virtojen suitsija.²⁸

Kysymys kuuluu, haluaako kulttuurintutkimus tarkastella etupäässä näitä pysäyttäviä koodeja vai pyrkiikö se osallistumaan maailman moneuteen luomalla uusia, yllättäviä kytkentöjä kulttuuristen todellisuuksien elementtien välille. Analysoimme tätä seuraavaksi fokuoimalla Judith Butlerin ajatteluun. Keskiössä ovat tulemisen ja virtuaalisuuden käsitteet sekä äskeistä täydentävällä tavalla koosteen tematiikka.

Ero(o)n negatiivisuudesta

Artikkelimme ehdottamat muutokset kiertyivät siis edellä kulttuurintutkimuksen (uus)kantilaisen ontologian ja käsitteistön uudelleen miettimiseen sekä tarpeeseen arvioida Foucault’ta uusin tavoin. Mikäli häntä luetaan Deleuzen (ja Guattarin) kanssa, on mahdollista korostaa aiempaa vahvemmin materiaalisuutta sekä diskursiivisen ja ei-diskursiivisen artikulaatioita. Tällöin maailma ei pelkisty symbolisiin tietö/valta-kehikoihin, vaan niitä edeltää ylijäämä, joka alati pakoilee representaatioita ja konteksteja – moneus ja tapahtumallisuus.²⁹

²⁷ Colebrook 2002, 43–45; Grosz 1995, 34–36; Braidotti 2001; Braidotti 2006, 144–203.

²⁸ Ks. Deleuze 2005, 47–59.

²⁹ Deleuze selvittää hyvin hänen ja Foucault’n ajattelun eroja sekä kohtaamisia ”Halu ja nautinto” -artikkelissa. Ks. Deleuze 2005, 47–59. Tekstissä Deleuze

Representaatioajattelua ja sen vaihtoehtoja on hedelmällistä punnita nyt toista tietä. Kulttuurintutkimukselle läheisissä feministisen ja queer-teorian suuntauksissa tämä ontologinen kanta on niveltynyt *performatiivisuuteen*, joka nousee pitkälti Judith Butlerin radikaalista konstruktionismista. Hänen filosofiansa tunnetaan siitä taajaan siteeratusta väitteestä, että sukupuolen ja seksuaalisuuden performatiivit – puheet ja teot, jotka toistaen representoivat, esittävät sukupuolituneita tai seksuaalisia konventioita – tuottavat ne identiteetit, joita on totuttu pitämään niiden lähteenä.³⁰ Butler on ulottanut representaatioiden voiman vaikutusvaltaisella tavalla sellaisiin (muun muassa) feministisen teorian ongelmallisiksi osoittamiin kahtiajakoihin kuin biologinen ja sosiaalinen sukupuoli (*sex-gender*), materiaallinen ja käsitteellinen sekä luonto ja kulttuuri. Hänen ratkaisunsa korostaa, että jo pyrkiessämme myöntämään ruumiin tai sukupuolen aineellisuuden kiinnitymme väijäämättä johonkin diskurssiin, representoinnin tapaan, joka mahdollistaa koko aineellisen toteamisen ja ei-diskursiivisen postuloinnin.³¹ Todellisuuden materiaalisuus *sinänsä* on siis Butlerille illuusiota. Kuten hän kantansa kiteyttää³², emme voi lähestyä ruumiin ”puhtaita” aineellisia prosesseja tuottamatta niistä samalla diskursiivista kehitelmää, joka aktiivisesti luo tuota aineellisuutta. Materiaalisuus on ei-diskursiivista vain, koska se on asetettu

korostaa, miten hänelle halu on ensisijaista ja valtakoneistot tulevat loogisesti vasta halun jälkeen. Vallan dispositiivit eivät voi synnyttää halua, vaan nekin artikuloituvat sen koneellisissa koosteissa. Halu toimii siis Deleuzelle yhdistymisen periaatteena ja ilmaisee itseään koosteiden muotoutumisen liikkeissä. Esimerkiksi *feodalismi* voidaan ymmärtää halun koosteena, jossa yhdistyvät sellaiset elementit kuin uudenlainen suhde eläimiin (hevosratsastus), maahan (ritarimatkat, ristiretket), naisiin (uudenlaiset rakkauskäsitykset) ja niin edelleen. Tässä kohdin tulee hyvin esiin Deleuzen ja Foucault’n ero, joka näkyy vieläkin kärjistetympin butlerilaisen kulttuurintutkimuksen ja deleuzelaisen agendan välillä. Kun Deleuzella halu on primaarinen aktiivinen koostamisen tapahtuma ja valta on sille toissijainen, kaappaava, tyypistävä, niin Foucault’lle valta on luova periaate ja kaikki tapahtuu vasta vallan myötä. Butlerilla tämä liittyy laajempaan symbolisen tematisointiin: ei ole ulospääsyä symbolisista representaatioista.

³⁰ Butler 1990, 25.

³¹ Butler 1993, 10–12.

³² Mt., 10.

sellaiseksi tietyissä diskursseissa, jotka ovat luonteeltaan nimenomaan merkkien ja representaation järjestelmiä.³³

Diskurssien kyky tuottaa todellisuutta on näkemys, jonka edellä hahmoteltu materiaalisen ja reaalisen ontologia täysin jakaa Butlerin kanssa. Diskursiivisten tuotantoprosessien alasta ja statuksesta nämä ajattelutavat ovat sen sijaan eri mieltä. Butlerilla, kuten Hallilla, diskurssit ja representaatiot vasta itse asiassa saattavat materiaalisen maailman olemaan inhimillisesti katsoen: ne asuttavat ja ”nielaisevat” sen ja alleviivaavat samalla välittömän eksistenssin mahdottomuutta. Todellisuus ei *ole* meille, vaan sille annetaan reflektoitu, välitetty muoto; se re-presentoidaan. Jälleen päädyimme länsimaisen metafysiikan perinteisiin, etenkin Kantin ilmiötasoon. Tutkimuspoliittisesti tästä painotuksesta on seurannut, että noumenaalinen maailma (ns. olioiden sinänsä -maailma, joka ylittää inhimilliset jäsenyykset ja siten tutkimuksenkin) nähdään toissijaisena, itsessään mykkänä diskurssien efektinä, ja tärkeitä ovat ainoastaan meille ihmisille *ilmenevät* rakennelmat. Ei ole olemassa esimerkiksi luonnon ”omaa” eksistenssiä, vaan se suodattuu aina ja kaikkialla diskursiivisen kentän kautta. Tätä hahmotusta reaalisen ontologia vastustaa riittämättömänä. Kiinnostavia näyttöjä ajattelutavasta löytyy viime vuosien feministisestä teoriasta. Muun muassa Elizabeth Grosz ja Rosi Braidotti argumentoivat tuoreissa teoksissaan, että maailman intensiiviset erot – mukaan lukien sukupuoli- ja seksuaalisuuserot – muotoutuvat myös epistemologisten kehikkojemme ulkopuolella.³⁴

Feminismien kohdalla Mikko Tuhkanen on summannut onnistuneesti jännitettä butlerilaisen position ja uusmaterialistisen tai deleuzelaisen lähestymistavan³⁵, etenkin Rosi Braidottin tekstien välillä.³⁶ Tuhkasen jäsenyys tuo peliin uuden näkökulman, joka kuitenkin kiin-

³³ Colebrook 2000, 79. Butlerin performatiivisuusteoriassa on kuitenkin paljon mahdollisuuksia ruumiin uudelleenajattelulle ja materiaaliselle politiikalle. Monet ongelmat ovat pikemmin nousseet hänen ajattelunsa yksinkertaisista sovellutuksista. Butlerin suhteesta Deleuzeen ks. myös Holland 2002; vrt. Hardt ja Negri 2004, 199–201.

³⁴ Grosz 2004; Grosz 2005; Braidotti 2006.

³⁵ Ks. Braidotti 2006, 50–51. Uusmaterialistisen feminismin käsitteestä ks. esim. Kontturi & Tiainen 2004; Kontturi & Tiainen 2006.

³⁶ Tuhkanen 2005.

nittyy reaalisen teemaan: hänen mukaansa puheena olevien feminis-
mien erot ankkuroituvat *tulemisen* politiikkaan ja samalla hegeliläisen
ja deleuzelaisen ajattelun eroihin. Butlerin Deleuze-kritiikki korostaa,
kuinka (diskurssien) ulkopuoleen on mahdotonta suhtautua sellaise-
naan. Tästä syystä myös kaikki tavat ajatella tulevaa ovat kiinni jossain
jo olemassa olevassa diskursiivisessa matriisissa. Toisin sanoen, sym-
boliset käytännöt ovat kokonaisvaltainen systeemi, jota ei voi paeta
– vaikka juuri tämän Lain systeemin sisällä kuplii ristiriitoja, repeämiä
ja vastarinnan pisteitä. Deleuzeläinen ajatus hegemonisen vallan vasta-
rinnasta ei itse asiassa täysin eroa tästä, vaikka Butler tuntuu niin osin
ajattelevan. Myös Deleuze korostaa immanenttia, systeemien sisältä
sikiävää kritiikkiä. Toimimme aina tietyssä järjestelmässä tai positiossa,
joka on osa ajattelumme ja tekojemme territoriota, aluetta.

Eron Butlerin hegeliläiseen skeemaan tekee kuitenkin Deleu-
zen ajatus *virtuaalisesta*. Kuten Tuhkanen esittää, Butlerille tärkeää
on pyrkiä ”mahdollistamaan tulevaa symbolista järjestelmää, jossa
abjektivoidut ruumiit tulisivat kulttuurisesti ymmärrettäviksi. Deleu-
zen terminologiassa tätä prosessia voidaan kutsua ’mahdollisuuksien
realisaatioksi’.”³⁷ Tässä nousee erityisen hyvin esiin se, kuinka butleri-
lainen projekti paikantuu edellä mainittuihin vuoden 1968 jälkeisiin
ihmistieteen suuntauksiin: representaation ja identiteetin kategorioi-
den nousuun keskeisiksi työkaluiksi sekä edustamisen ja tunni(/u)sta-
misen aktien määrittymiseen olennaisiksi tavoitteiksi.

Samalla ero Deleuzeen liittyy tähän ”mahdollisen” ja ”tunnistami-
sen” kohtaan. Deleuze ei näet puhu mahdollisen toteutumisesta, koska
hänelle mahdollisuus on filosofisesti *reaktiivinen* käsite. Tällä hän
tarkoittaa, että ajatus mahdollisuuksista implikoi sellaisia prosesseja,
jotka ovat toistaiseksi vailla olemassaoloa mutta juuri ilmaantumisen
mahdollisuuksiensa osalta jo determinoituja ja tässä mielessä kiinni
nykyisessä, siinä mikä on. Mahdollisuuden idean mukaan tulevaisuus
(ja maailma yleensä) on jo olemassa vähintään ituina, vaikkei se olisi
vielä todentunut. Mahdollinen hahmotetaan todellisuuden ja toden-
tutumisen näkökulmasta, ja tämä tekee siitä Deleuzelle käsitteen, joka
riittää tulevaisuudelta radikaalin avoimuuden. Deleuze kirjoittaakin
mieluummin virtuaalisesta. Erona mahdolliseen virtuaalisuus viittaa

³⁷ Tuhkanen 2005, 9.

vielä eriytymättömiin intensiivisiin voimiin. Tällöin todellisuuden ei ajatella muodostuvan niinkään olemassa olevien mahdollisuuksien liikkeistä kuin jatkuvista eriytymisen, uuden synnyn prosesseista. Virtuaalinen on jotakin, joka aktualisoituu alati muuttuen ja monimutkaistuen. Tuhkasen sanoin,

[t]oisin kuin mahdollisella, virtuaalisella ei ole muotoa eikä olemassa-oloa, joka olisi todellinen tai epätodellinen, konkreettinen tai potentiaalinen. Siinä missä mahdollinen toteutuu rajoitusten kautta (jotkut vaihtoehdot rajataan pois), virtuaalisen aktualisoituminen on radikaalimpaa, arvaamattomampaa uuden eriytymistä.³⁸

Virtuaalisen ja uuden kategorioihin liittyy läheisesti yksi Deleuzen ja Guattarin keskeisistä termeistä, tuleminen (engl. *becoming*, ransk. *devenir*). Käsite viittaa juuri maailman lakkaamattomiin, lopullisia muotoja väistäviin eriytymisiin, onpa kyseessä inhimillinen, eläimellinen, epäorgaaninen tai jonkin muunlaatuinen elämä, tai kuten usein, näiden sekoitus. Tulemisen käsite haastaa länsimaisen ajattelun ehkä sitkeimmän periaatteen, oletuksen olemuksesta. Sen sijaan, että kuvittelisimme jonkin enemmän tai vähemmän valmiin olennon, joka sitten läpikäy muutoksia, tulemisen idea kehottaa asettamaan liikkeen, prosessit ja metamorfoosit ensisijaisiksi. Deleuzen termin tämä merkitsee siirtymää eron kielteisyydestä eron myönteisyyteen. Eroa ei enää hahmoteta ensisijassa olemuksia identifioivina ja niitä toisistaan erottavina piirteinä (ero jostakin), vaan dynamiikkoina, jotka pitävät ilmiöt liikkeessä; eriyttävät niitä tyhjentyttömästi (ero sinänsä, puhdas ero).³⁹

Sitoutuminen myönteiseen eroon ja tulemiseen on tuottanut kiinnostavia muotoiluja muun muassa feministiseen tutkimukseen. Claire Colebrookin sanoin sukupuoliero jäsentyy tällöin sosiaalisten, seksuaalisten, geneettisten ynnä muiden erojen paljoutena, josta stereotyyppiset nainen–mies-kahtiajat ovat karkea reduktio.⁴⁰ Kyseenalaistaakseen näitä jähmettymiä feministisen teorian olisi luotava ”alhaalta ylös” -ajattelua (‘bottom-up’ theory) päinvastaisten mallien sijaan, jotka lähinnä kritisoiivat olemassa olevia makrotason represen-

³⁸ Tuhkanen 2005, 9–10.

³⁹ Deleuze 1994, 137–145; Deleuze & Guattari 1987, 3–25, 232–309; DeLanda 1999; Colebrook 2002, 15–18, 27–43.

⁴⁰ Colebrook 2002, 43.

taatioita. Elizabeth Grosz on taas viime vuosien teksteissään pohtinut, miten virtuaalisuus ja tuleminen voisivat suunnata uudelleen feminististä teoriaa ja politiikkaa. Hän näkee vahvaa potentiaalia ajattelussa, joka hyväksyy tulevaisuuden avoimuuden: sen, ettemme voi läpeensä ennalta tietää, mitä muotoja sukupuolierot ja yhteiskunnalliset valtasuhdanteet saavat sekä millaisia feministisiä käsitteitä ja tavoitteita ne innoittavat.⁴¹

Toisin sanoen: virtuaalisuuden, tulemisen ja eron käsitteistä ponnistava representaatioajattelun kritiikki lisää materiaalisuus-teeman ohkeen tärkeitä ulottuvuuksia. Se tarttuu representaation viitekehysten reaktiivisuuteen ja sen mahdollistamien erokäsitysten negatiivisuuteen. Tärkeää tämä kritiikki on siksi, että samaiset representaation ja diskursiivisen näkökulmat ovat pyrkineet irtautumaan olemusten ajattelusta – keskittymään kulttuuristen ”olioiden” muotoutumisprosesseihin niiden sosiaalis-materiaalis-historiallisten ehtojen kautta. Pulmana vain on, että reaktiivisuus (mahdollisuuden käsitteessä pitäytyminen) ja negatiivisuus (eron kielteisyys) ovat tutkimusotteina vaarassa pikemmin toistaa niitä jäykkiä, olemuksellisia esitettyjä identiteettejä ja ilmiöitä, joiden purkuun ne tähtäävät. Tutkittaessa esimerkiksi erilaisia seksuaalisten ja rodullisten identiteettien representaatioita operoidaan yleensä sillä samalla käsitteistöillä, jolla redusoivat vallan koneistot kyseisiä identiteettejä tuottavat. Käytännön tasolla virtuaalisen ja myönteisen eron ontologia ehdottaakin, että sen sijaan, että analyysi jäljittäisi vaikkapa miehisyyden stereotyyppien jylläämistä nykyisessä amerikkalaisessa valtavirtavihteessä (tutkimus jonka tulos on hyvin ennalta arvattava), sen tulisi hahmottaa moneuden pisteitä ja erojen paljouksia stereotyyppien välistä ja keskeltä. Analyysin ei tarvitse imitoida jo jäykistyneitä muodostelmia. Se voi luoda uusia käsitteitä ja havainnon tapoja, jotka usuttavat erojen runsauden esiin ja ilmiöt ennalta määrittelemättömään tulemisen tilaan.⁴²

⁴¹ Grosz 2000; ks. myös Grosz 2004; Grosz 2005.

⁴² *Difference and Repetition* -teoksessa Deleuze hahmottaa jo filosofisen representaatio-kritiikin ytimen. Deleuze 1994, 138. Representaatio perustuu dogmaattiseen ajattelun kuvaan, jossa erot nähdään ainoastaan suhteessa havaittuun ja tuttuun identiteettiin, analogiaan. Representaatio-ajattelu ei siten Deleuzen mukaan pysty seuraamaan eroa itsessään – sitä mikä pakenee tunnistamisen ja samankaltaisuuden logiikkaa.

Representaatio- ja identiteetti-käsitteisiin pohjaava tutkimus on tietenkin menestynyt mitä parhaiten. Cary Wolfen sanoin voidaan silti ajatella, ettei mikään epäonnistu niin kuin menestys. Wolfe huomioi osuvasti, kuinka poststrukturalistiset kulttuurianalyysin käytännöt ovat ajautuneet realismiin ja essentialismiin arvostelussaan itse samantyyppiseen ongelmaan. Essentialismiin kiinnostukseksi eivät enää piirry platonilaiset ikiolemukset, mutta niiden tilalle on asetettu tehokkain tavoin ihminen itse itseään (diskursiivisesti) määrittävänä, solipsistisena toimijana. Poststrukturalismin ja 1970-luvulta alkaneen ”lingvistisen käänteän” myötä transsendenssia ja läsnäolon metafysiikkaa koskevat kritiikit ovat Wolfen mukaan kääntyneet omanlaisekseen transsendenssiksi ja idealismiksi.⁴³ Tässä prosessissa ”referentin” ja ”tiedon objektin” kritisoidut käsitteet on siirretty realistisen tradition ehdottamasta diskurssien ulkopuolisuudesta niiden sisään, itsessään diskursiivisiksi rakennelmiksi. Kieltämättä tämä jo Foucault’n *Tiedon arkeologiassa* esittelemä liike on mahdollistanut huomion suuntaamisen pois- ja eteenpäin ihmissubjektien/-yhteisöjen tietoisesta toiminnasta kohti sarjojen ja käytäntöjen tutkimusta.⁴⁴ Kysymys alkuperästä on osoitettu irrelevantiksi ja virheelliseksi ja huomio kohdennettu kulttuurisiin lausumifunktioihin, niiden keskinäisiin suhteisiin, diskursiivisiin alueisiin sekä siihen ”yleiseen arkistojärjestelmään”, josta nämä juontuvat.

Argumenttimme mukaan vallitsevia diskurssi- ja representaatioanalyyseja leimaa yhtä kaikki kaksi ongelmaa, jotka muodostavat paradoksaalisen yhtälön. Toisaalta nämä analyysit ovat liian ihmiskeskeisiä: ihmissubjektit esitetään maailmaa ja itseään determinoivina toiminnan keskuksina, vaikka sitten sinänsä yksilötason ylittävillä tavoilla. Toisaalta ongelmana on, että niin inhimillisiä toimijoita kuin muuta todellisuutta lähestytään liian ennaltadeterminoituna: ihmisyhteisöjen nähdään vasta sysäävän maailman liikkeeseen, mutta tämä liike rajoittuu jo olemassa olevien horisonttien sisälle jättämättä tilaa ei-determinoidulle uuden synnylle. Todellisuuden tuotanto on ”aina jo” määrittyneiden ja määrittävien matriisien vangitsemaa. Haastaaksemme edelleen ihmis- ja determinaatio-keskeisyyttä palaamme lyhy-

⁴³ Wolfe 1998, xiv–xv.

⁴⁴ Foucault 2005, 174.

esti koosteen teemaan. Moneuden rinnalle nousevat nyt enenevästi ei-inhimillisyyden ja virtuaalisen aspektit.

DeLanda on tahollaan korostanut koosteen käsitteen hedelmällisyyttä. Koosteet ovat perustavia ontologisen tulemisen prosesseja, jotka eivät rajoitu ihmisyyhteisöjen elämään. Yksi DeLandan esimerkeistä on kävelevä eläin, joka muodostaa koosteen tukevan maan sekä painovoiman kanssa – nämä yhdessä mahdollistavat eläimen liikkeen erilaisten (tässä tapauksessa erityisesti fyysisten) attraktiivoimien välissä.⁴⁵ Tällainen koostamisen prosessi on DeLandan mukaan *intensiivinen* siinä mielessä, että koosteet syntyvät heterogeenisistä osasista eikä niiden muotoutuminen pakota näitä osia homogeenisiksi identiteeteiksi.⁴⁶ Osat pystyvät siis olemaan vuorovaikutuksessa ilman yhtä yhdistävää prinssiippiä, genus-periaatetta. Kyse on siitä, kuinka eri intensiiviset elementit ja affektit kykenevät asettumaan keskinäisvaikutuksiin. Maan ja sillä kävelevän eläimen tapauksessa oleellista on muun muassa maan kyky antaa eläimelle mahdollisuus kävelyyn (olettaen että painovoima on mukana yhdistelmässä). Koosteissa aktualisoituvat piirteet ja kyvyt eivät kumpuakaan osastensa ns. sisäisistä olemuksista, vaan kyse on ”suhteellisista affordansseista” lainataksemme James Gibsonin käsitettä. Affordanssit aktivoituvat vasta konkreettisissa elementtien ja voimien kohtaamisissa eikä kaikkia syntyviä affordansseja tai affekteja voida koskaan etukäteen tietää. Tältä kannalta kokeilulla on keskeinen sija koosteiden toiminnallisuuden määrittämisessä.⁴⁷

Kulttuurintutkimuksessa koostemaisen ajattelun kuvan etu piilee siinä, että se kutsuu aloittamaan pohdinnat maailmasta pikemmin

⁴⁵ DeLanda 2002, 72.

⁴⁶ Mt., 73.

⁴⁷ Tämä ajatus kehrittelee spinozalaista ruumiin ajatusta, jossa ei koskaan tiedetä etukäteen, mihin ruumis pystyy. Ruumista (joka voi olla eläimellinen, sosiaalinen, poliittinen, kemiallinen jne.) määrittävät siten ainoastaan ne affektit, joita se kykenee tuottamaan ja vastaanottamaan. Esimerkiksi punkilla on kolme määrittävää affektia: valo, joka saa sen puuhun; nisäkkään haju, joka saa sen pudottautumaan eläimeen kiinni; ja karvat, jotka ”vaivaavat sitä” jolloin se etsii karvattoman paikan imeäkseen verta. Deleuze 2005, 163–165. Tämä on osa laajempaa *etologista* tapaa hahmottaa maailma. Ks. Deleuze 1988, erityisesti viimeinen luku. Etologiasta feministisessä teoriassa ks. Gatens 2000.

kuin vain ihmisestä.⁴⁸ Koostaminen tapahtuu todellisuuden monialaisten eriytymisprosessien tasolla, ei ainoastaan ihmismielen projektiona. Tätä voi soveltaa myös diskurssien tutkimukseen. Ensinnäkin lausumat syntyvät aina itseään laajemmissa koosteissa, joissa risteilee diskursiivisten muuttujien lisäksi monenlaisia asignifioivia, materiaalisia, inhimillisiä ja ei-inhimillisiä komponentteja. Toiseksi lausumien vaikutukset eivät pysähdy kielellis-semanttiseen ulottuvuuteen, vaan laitavat ”peliin meissä ja meidän ulkopuolellemme väestöjä, moneuksia, territorioita, muutoksia, affekteja ja tapahtumia”.⁴⁹ Tueksi ajatukselle sopii toinen koosteen määritelmä – tai ”sommitelman”, kuten termi on Tutkijaliiton käänöksessä suomennettu:

Mikä on sommitelma? Se on moneus, joka kantaa monia heterogeenisiä termejä ja joka perustaa yhteyksiä ja suhteita niiden välille ikien, sukupuolten ja valtojen, siis erilaisten luontojen läpi. Sommitelman ainoa ykseys on yhteistoiminnassa: se on symbioosi, ”sympatia”. Olennaisia eivät koskaan ole polveutumiset, vaan liitot ja seokset, jotka eivät ole perinnöllisiä ja jälkeläisiä vaan tarttumisia ja epidemioita, tuuli. Velhot tietävät sen hyvin. Eläin määrittyy vähemmän sukunsa ja lajinsa tai elimiensä ja toimintojensa kautta, kuin niiden sommitelmien kautta, joihin se kuuluu.⁵⁰

Sommitelmien hahmottama ei-ihmiskeskeinen maailmallisuus vie takaisin moneuteen ja rihmastolliseen ajattelun kuvaan. Representaation kritiikin näkökulmasta olennaisinta on ihmiskeskeisyyden haastamisen lisäksi, ettei tällainen ajattelun kuva suostu nojaamaan

⁴⁸ Bruno Latour on tietysti myös korostanut epäinhimillisten toimijoiden aktiivisuutta. Kulttuuriset toimijaverkostot eivät koostu vain inhimillisistä tiedon, intentioiden yms. määreistä vaan erilaisista luonnon ja teknologian toimijuuksista (joista saavutettu tieto on toki diskursiivisesti rakennettua ja siten hybridimäistä.) Latourin mukaan radikaalin luonnon politiikan hahmottelua estää juuri ajatus, että sosiaalisuus ja politiikka olisivat ihmisyhteisöjen, kulttuurin, aluetta, kun taas luonto on ikuinen, lainomainen ja siten ei poliittinen. Latour 2004. Latourilainen kritiikin positio juontuu kaukaa, muun muassa Gabriel Tarden koosteen sosiologiasta ja A. N. Whiteheadin tieteenfilosofiasta, mutta Latour on erityisen onnistuneesti tuonut esiin nykyisen politiikan käsitteen ontologisen perustan. Poliitiikka ja sen uusiksi ajattelu ovat representaatio–uusmaterialismi-jännitteen keskiössä.

⁴⁹ Deleuze 2005, 154.

⁵⁰ Deleuze 2005, 174; vrt. Wiley 2005, 73–78.

vakiintuneiden yleiskäsitteiden kehikkoon. Representaatioajattelu olettaa vähintään implisiittisesti, että analysoitavat ilmiöt/termit liikkuvat yhteismitallisella tunnistamisen kehikolla, joka perustuu eroihin ja identiteetteihin – muun muassa mies/nainen, tumma/valkoinen ja niin edelleen.⁵¹ Koosteajattelu ja rihmastollisuus kyseenalaistavat tällaisten tilannekohtaisille sommitelmille transsendenttien yleisraamien olemassaolon. Ne tähtäävät ohi vakiintuneiden makrokäsitteiden – tai molaaristen käsitteiden, kuten Deleuze ja Guattari niitä kutsuvat. Maailman moneus ja rihmastot eivät redusoidu yleistermeihin sen enempää kuin puhtaasti inhimilliseen, vaan virtaavat niiden lävitse, alitse ja yli.⁵² Tätä ajatusta on feministisessä teoriassa kehitellyt muun muassa Grosz käsitteellä ”tuhat pikkuruista sukupuolta” (*a thousand tiny sexes*).⁵³

Koosteiden kartoittaminen saattaa meidät kaikkiaan paljon mutkikkaampaan tilanteeseen kuin mitä identiteetin kulttuuriteoria ja -politiikka edustavat. Sen sijaan että pyrkisimme lisäämään identiteettien näkyvyyttä ja tunnistamista tietyllä kehikolla, huomiota olisi kiinnitettävä tällaisten kehikoiden alaisiin virtoihin: pakeneviin termeihin, elementtien liikkeeseen ja vuorovaikutuksiin tilannekohtaisissa koosteissa. Teknologian ja median tutkimuksen puolelta löytyy jo tällaisia kehittäjiä, jotka pyrkivät post-representationaaliseen analyysiin. Kuten esimerkiksi Luciana Parisi ja Tiziana Terranova epäsuorasti esittävät, koska mediateknologiat eivät toimi yksinomaan kielen ja merkityksen rekistereissä, niiden tutkiminen vain tällaisina olisi reduktiota.⁵⁴ Parisin mukaan nykyinen bioteknologinen kapitalismi luo aivan uudenlaisia seksuaalisuuden modaliteetteja, jotka toimivat niin kutsutulla molekulaarisella tasolla, esimerkkinä geenimanipulaatio. Tällöin myös kulttuurianalyysin olisi liikuttava ja luotava käsitteitä samalla tasolla. Terranova puolestaan argumentoi, että nykyinen verkkokulttuuri toimii paljon heterogeenisemmällä logiikalla kuin representaatioanalyysi antaa olettaa. Kyse on (myös) materiaalisten informaatiovirtojen dynaamisesta logiikasta, joka ei ole pohjimmil-

⁵¹ Ks. Terranova 2004, 35; Parisi 2004, 74–75.

⁵² Deleuze & Guattari 1987, 8–9.

⁵³ Grosz 2001 [1994], 1456–1457.

⁵⁴ Parisi 2004; Terranova 2004.

taan representatiivista ja spatiaalista, vaan noudattaa esimerkiksi toisen asteen kybernetiikan esittämiä kytkentämällejaja kompleksisia systeemejä. Parikka taas painottaa, että mediateknologian representationaaliset käytännöt olisi nähtävä suhteessa sen materiaalisiin koosteisiin, jotka seuraavat monimutkaista, epälineaarista syöte–palaute-kaavaa.⁵⁵

Kulttuurintutkimuksen kokonaisuuden tasolla koosteen temaattikka merkitsee moniulotteisten, sekoittuneiden käsiterihmastojen ja tutkimuskäytäntöjen kehittelyä. Tällainen tutkimus pyrkii löytämään kulttuurista uusia puolia huomioimalla myös sen (ei-inhimillisen) materiaalisuuden ja antamalla ajattelun tavoissaan tilaa todellisuuden tulemisille, virtuaalisuudelle.

Lopuksi: moneus ja virtuaalisuus ajattelun kuvina

Emme ole pyrkineet tässä tekstissä luomaan representaatioajattelusta epäonnistunutta kulttuuriteorian muotoa, joka pitäisi hylätä. Kyse on ollut sen paikantamisesta eri tutkimussuuntia läpäiseväksi jäsennystavaksi, joka kytkeytyy tiettyyn metafyyssiseen ja poliittiseen tilanteeseen ja sisältää omat sokeat pisteensä. Tähän liittyy yleinen huomio siitä, että ontologis-filosofiset kysymyksenasettelut ovat olleet viime vuosikymmeninä pannassa erityisesti angloamerikkalaisissa kulttuuriteorian keskusteluissa.⁵⁶ Pohtimalla nykyisen kulttuurintutkimuksen ontologis-filosofisia ehtoja ja rajoja olemme pyrkineet osaltamme herättämään näitä kysymyksiä uuteen eloon.

Kulttuurintutkimuksen sokeat pisteet liittyvät väitteemme mukaan materiaalisuuteen, ihmiskeskeisyyteen sekä vaikeuteen tarjota radikaaleja poliittisia avauksia uusien käsitteiden muodossa. Ehdotammekin representaatiotutkimusta täydentäväksi ajattelun suunnaksi

⁵⁵ Parikka 2005; Parikka 2006. Samalla esimerkiksi saksalaisessa mediatieteessä ja erityisesti Friedrich Kittlerin työssä on korostunut pyrkimys ajatella sitä materiaalisen tasoa, jonka myötä vasta representaatiot, merkitykset ja diskurssit muodostuvat. Tällainen diskurssianalyysi korostaa Foucault'n ajattelun materiaalisia puolia. Kittleristä, ks. esim. Parikka 2004, luku 5. Kirjoituksesta algoritmeihin: ihminen mediateknologioiden kaiveruspintana.

⁵⁶ Ks. Colebrook 2000, 78.

uusmaterialistista, koosteisiin keskittyvää ja rihmastomaisesti ”vaeltavaa” teoriaa – konstruktivismia, joka ei toistaisi sosiaalisen konstruktioismin ongelmia. Vaikka olemme viitanneet tämänsuuntaisen ajattelun kuvan piirteisiin läpi tekstin, summaamme vielä lopuksi sen polttopisteet:

1. Tuleminen. Representaatioanalyysi ei pysty seuraamaan todellisuuden tulemisen liikkeitä, vaan toimii itse todellisuutta jähmettävänä tai sen jähmettymiä tukevana ”snap-shot” -analyysina. Toisin sanoen vallitseva kulttuurintutkimus operoi paljolti valmiiksi annetuilla käsitteillä, kuten mies vs. nainen, ihminen vs. luonto, ajattelu vs. materia. Vaikka analyysi pyrkii kritisoimaan näitä kartesiolaisiksi binaarioppositioiksi nimettyjä jakoja, se usein pönkittää kritiikkinsä kautta samaisia kategorioita. Representaatiotutkimus nojaa ”samankaltaisuuden imperiumiin”, analogioiden ja identifioivien erojen ajatteluun.⁵⁷ Kulttuurin todellisuus kahlitaan totuttujen identiteettien ja metaforien kehikkoon, jonka kautta sitä tulkitaan. Uusmaterialistinen, rihmastomainen ajattelu kuitenkin korostaa, että on olemassa ehtymätön vyyhti kulttuurisia virtoja, jotka pakenevat näitä identiteettejä, eivät tule kunnolla tunnistetuiksi jo asetetuissa raameissa ja solahtavat siten representaation kehikoiden ohii. Kyse on virtuaalisen ja radikaalin uuden tematiikasta, jolloin kulttuuriteorian ja -analyysin tehtäväksi nousee myös maailman mikroliikkeiden kartoitus – sen ennalta arvaamattomien yhdistelmien, muutosten ja eriytymisten tutkiminen.

2. Koosteet. Representaatio-käsitteen myötä ajaututaan helposti idealistiseen kuvaan kulttuurisesta todellisuudesta. ”Making things mean” -tyylisessä ajattelussa⁵⁸ representaatio ei toki tarkoita naiivia reflektiota, vaan aktiivista merkitystuotantoa, josta kulttuurin ja todellisuuden nähdään koostuvan. Koostumisen prosessi pelkistyy kuitenkin tämänsuuntaisissa näkemyksissä inhimillisen muodon asettamiseksi maailmallisen materian päälle. ”Ilmiöt” tai ”asiat” eivät merkitse, vaan niitä jatkuvasti merkityksellistetään. Tällöin maailma määritetty diskursiivis-semanttiseksi kokonaisuudeksi ja tutkimustyö asioita artikuloivien sanojen (diskurssien) analyysiksi. Koosteiden ajattelu heterogeenisinä kytkentäkoneina – Deleuzen ja Guattarin koneellisuuden

⁵⁷ Massumi 1992, 4; Deleuze 1994, 129–138.

⁵⁸ Hall 1982, 64.

idea seuraten⁵⁹ – korostaa sen sijaan loputonta ”ja”-elementtiä, joka osin ylittää inhimillisen: maailma koostuu diskursseista (representaatioista) ja rikkaasta kirjosta ei-diskursiivisia sekä asgnifioivia prosesseja, kuten myös Foucault painotti.

3. Käsitteiden politiikka. Uusien käsitteiden luomista ei tällä hetkellä pidetä (riittävästi) kulttuurintutkimuksen tehtävänä. Ja silti, juuri tällä tasolla kulttuurianalyysi voisi kytkeytyä omien instituutioidensa ulkopuoliseen maailmaan. Heijastelevan ajattelun sijaan – jota representaatiotutkimus haastaa mutta samalla itse harjoittaa jäljittelemällä kritiikin kohteitaan – olisi pystyttävä aktiivisempaan agendaan, jossa luominen ja kokeellisuus eivät kuulu institutionaalisesti vain vaikkapa filosofialle, vaan myös kulttuurianalyysi pystyy toimimaan aktiivisena käsitteellisen tuotannon ja eettis-poliittisten väliintulojen areenana. Käsitteet niveltävät tutkimuksen laajempiin yhteiskunnallisen vallan verkostoihin, tai pyrkimykseen muuttaa niitä.⁶⁰ Tulisi siis luoda käsitteitä, jotka affirmoivat eriytyvää, jähmettyneitä valtasuhteita kyseenalaistavaa elämää.⁶¹

⁵⁹ Deleuze & Guattari 1983.

⁶⁰ Olkowski 1999; ks. myös Massumi 2002, 252–256; Grosz 2005, 168–169.

⁶¹ [Kiitämme *Kulttuurintutkimus*-lehteä sekä artikkelin kirjoittajia siitä, että he antoivat luvan tekstin uudelleen julkaisuun. Artikkelin alkuperäiset julkaisutiedot ovat *Kulttuurintutkimus* 23 (2006):2, 3–20. –Toimittajat.]

Lähteet

- Braidotti, Rosi: *How to Endure Intensity: Towards a Sustainable Nomadic Subject. Micropolitics of Media Culture: Reading the Rhizomes of Deleuze and Guattari*. Ed. Patricia Pisters. Amsterdam University Press, Amsterdam 2001.
- Braidotti, Rosi: *Transpositions: On Nomadic Ethics*. Polity, Cambridge 2006.
- Butler, Judith: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, London 1990.
- Butler, Judith: *Bodies That Matter. On The Discursive Limits of "Sex"*. Routledge, New York & London 1993.
- Chartier, Roger: *On the Edge of the Cliff. History, Language, and Practices*. Transl. Lydia G. Cochrane. The Johns Hopkins University Press, Baltimore & London 1997.
- Colebrook, Claire: From Radical Representations to Corporeal Becomings: The Feminist Philosophy of Lloyd, Grosz, and Gatens. *Hypatia*, vol. 15, 2/Spring 2000, 76–93.
- Colebrook, Claire: *Understanding Deleuze*. Allen & Unwin, Crows Nest 2002.
- DeLanda, Manuel: Deleuze, Diagrams, and the Open-Ended Becoming of the World. *Becomings: Explorations in Time, Memory, and Futures*. Ed. Elisabeth Grosz. Cornell University Press, Ithaca & London 1999, 29–41.
- DeLanda, Manuel: *Intensive Science and Virtual Philosophy*. Continuum, London 2002.
- Deleuze, Gilles: *Spinoza. Practical Philosophy*. Trans. Robert Hurley. City Lights Books, San Francisco 1988.
- Deleuze, Gilles: *Difference and Repetition*. Transl. Paul Patton. Columbia University Press, New York 1994.
- Deleuze, Gilles: *Haastatteluja*. Suom. Anna Helle, Vappu Helmisaari, Janne Porttikivi & Jussi Vähämäki. Tutkijaliitto, Helsinki 2005.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *Anti-Oedipus*. Transl. Robert Hurley, Mark Seem & Helen R. Lane. University of Minnesota Press, Minneapolis 1983.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix: *A Thousand Plateaus*. Transl. Brian Massumi. University of Minnesota Press, Minneapolis 1987.
- Foucault, Michel: *Tiedon arkeologia*. Suom. Tapani Kilpeläinen. Tampere, Vastapaino 2005.
- Gatens, Moira: Feminism as 'Password': Re-thinking the 'Possible' with Spinoza and Deleuze. *Hypatia* vol. 15, 2/Spring 2000, 59–75.
- Grossberg, Lawrence: *Mielihyvän kytkennät. Risteilyjä populaarikulttuurissa*. Suom. ja toim. Juha Koivisto et al. Vastapaino, Tampere 1995.
- Grosz, Elizabeth: *Space, Time, and Perversion: Essays on the Politics of Bodies*. Routledge, New York and London 1995.
- Grosz, Elizabeth: Deleuze's Bergson: Duration, the Virtual, and a Politics of the Future. *Deleuze and Feminist Theory*. Ed. Ian Buchanan & Claire Colebrook. Edinburgh University Press, Edinburgh 2000, 214–234.
- Grosz, Elizabeth: A Thousand Tiny Sexes: Feminism and Rhizomatics. *Deleuze and Guattari: Critical Assessments of Leading Philosophers*. Vol. III. Ed. Gary Genosko. Routledge, Florence (KY, USA) 2001/1994, 1440–1463.
- Grosz, Elizabeth: *The Nick of Time: Politics, Evolution, and the Untimely*. Duke University Press, Durham & London 2004.
- Grosz, Elizabeth: *Time Travels: Feminism, Nature, Power*. Duke University Press, Durham & London 2005.
- Hall, Stuart: The Rediscovery of 'Ideology': Return of the Repressed in Media Studies. In Michael Gurevitch et al.: *Culture, Society, and the Media*. Methuen, London 1982, 56–90.
- Hall, Stuart: *New Ethnicities. Black Film, British Cinema*. ICA, London 1988.
- Hardt, Michael & Negri, Antonio: *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*. The Penguin Press, New York 2004.
- Holland, Eugene: On Some Implications of Schizoanalysis. *Strategies: Journal of Theory, Culture, and Politics* May 2002, Vol. 15 Issue 1, 27–40.

- Jokinen, Kimmo: Käänteet sosiologian ja kulttuurintutkimuksen itseymmärryksessä. *Kulttuurintutkimus* 23 (2006): 1, 3–16.
- Kontturi, Katve-Kaisa: Prosessi, materia ja muutos. Uusmaterialistista estetiikkaa kentällä. *Kanssakäymisiä. Osallistuvan taiteentutkimuksen askelia*. Sarja: Taidehistoriallisia tutkimuksia 32. Suomen Taidehistoriallinen Seura, Helsinki 2005.
- Kontturi, Katve-Kaisa & Tiainen, Milla: Taiteentutkimus ja materiaalisuuden haaste – feministisiä suunnanavauksia. *Kulttuurintutkimus* 21(2004): 3, 17–27.
- Kontturi, Katve-Kaisa & Tiainen, Milla: Taide, teoria ja liikkuva vuorovaikutus: Osallistuvan taiteentutkimuksen ratkaisuja. *Tutkija taiteilijana, taiteilija tutkijana*. Toim. Risto Pitkänen. Nykykulttuurin tutkimuskeskus, Jyväskylä 2007.
- Latour, Bruno: *Politics of Nature*. How to Bring the Sciences Into Democracy. Transl. Catherine Porter. Harvard University Press, Cambridge, MA, 2004.
- Lehtonen, Mikko: Ruumiin ylösnousemus – ja sen haasteet kulttuurintutkimukselle. *Kulttuurintutkimus* 22 (2005): 2, 15–30.
- Massumi, Brian: *A User's Guide to Capitalism and Schizophrenia: deviations from Deleuze and Guattari*. The MIT Press, Cambridge, MA, 1992.
- Massumi, Brian: *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*. Duke University Press, Durham & London 2002.
- Parikka, Jussi: *Koneoppi. Ihmisen, teknologian ja median kytkennät*. Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen laitoksen julkaisuja 1. Turun yliopisto, Pori 2004.
- Parikka, Jussi: The Universal Viral Machine – Bits, Parasites and the Media Ecology of Network Culture. *CTheory – An International Journal of Theory, Technology and Culture*, 15.12.2005. Url: <<http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=500>>
- Parikka, Jussi: Tietoyhteiskunnan virukset: kapitalismi ja digitaalinen terveydenhuolto. Teoksessa Hannu Salmi et al.: *Välimuistiin kirjoitetut. Lukuja Suomen tietoteknistymisen kulttuurihistoriaan*. k&h, Turku 2006, 178–203.
- Parisi, Luciana: For A Schizogenesis of Sexual Difference. *Identities. Journal for Politics, Gender and Culture*, vol. 3, 1 / Summer 2004, 67–93. Ilmestynyt Jussi Parikan suomentamana teoksessa Jokisaari, Parikka, Väliaho (toim.): *In Medias Res. Mannermaista mediafilosofiaa*. Eetos, Turku 2008.
- Taira, Teemu: Deleuze ja kontekstualismi. *Kulttuurintutkimus* 20 (2003): 4, 21–33.
- Terranova, Tiziana: *Network Culture. Politics for the Information Age*. Pluto Press, London 2004.
- Tiainen, Milla: Ääni, ruumiillisuus, sukupuoli: Reittejä laulajien tekijyyteen taidemusiikkikulttuurissa. *Musiikin ja teatterin tekijöitä*. Toim. Taina Riikonen, Milla Tiainen & Marjaana Virtanen. Suomen Musiikkitieteellinen Seura, Helsinki 2005, 151–186.
- Tuhkanen, Mikko: Judith Butler, Gilles Deleuze ja tulemisen kysymys. *Naistutkimus—Kvinnoforskning* 18 (2005):2, 4–14.
- Wiley, Stephen B. Crofts: Spatial Materialism. Grossberg's Deleuzean cultural studies. *Cultural Studies*, vol. 19, no.1, January 2005, 63–99.
- Wolfe, Cary: *Critical Environments. Postmodern Theory and the Pragmatics of the Outside*. Minnesota University Press, Minneapolis & London 1998.

KIRJOITTAJAT

Bruce Johnson (PhD) is Docent and Visiting Professor in Cultural History, University of Turku; Adjunct Professor in Music, Media, Communications and Cultural Studies, Macquarie University, Australia, and Honorary Professor in Music, University of Glasgow. His current primary research field is sound as cultural history and cultural history as sound.

Kari Kallioniemi (FT, Populaarikulttuurin historian dosentti) työskentelee yliopistonlehtorina Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Hän valmistelee parhaillaan kirjoja popmusiikin ja englantilaisuuden välisestä suhteesta toisen maailmansodan Britanniassa ja eksentrisyydestä tähteyden historiassa.

Hanne Koivisto (FL) toimii kulttuurihistorian lehtorina (avoin yo) ja valmistelee väitöskirjaa suomalaisen vasemmistoälymystön intellektuelli-identiteetin prosesseista 1930–1950.

Kimi Kärki (FL) tekee väitöskirjatyötä angloamerikkalaisen lavasuunnittelun, stadionrocktähteyden ja teknologian suhteesta ja koordinoi niin Turku Institute for Advanced Studies -tukijakollegiumia kuin European Heritage, Digital Media and the Information Society -maisteriohjelman.

Liisa Lagerstam (FT) työskentelee Suomen akatemian tutkijatohtorina Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Hänen tutkimusprojektinsa käsittelee 1600-luvun kotimaista kartanoelämää materiaalsen kulttuurin näkökulmista.

Maarit Leskelä-Kärki (FT) toimii kulttuurihistorian tutkijatohtorina Turun yliopistossa. Hänen käynnissä oleva tutkimushankkeensa käsittelee suomalaisten naisten elämäkertatraditioita 1800–1900-luvuilla.

Rami Mähkä (FM) työskentelee tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Hän valmistee väitöskirjaa Monty Pythonin historiallisesta komediasta.

Asko Nivala (FM) toimii tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa ja kirjoittaa väitöskirjaa Friedrich Schlegelin historianfilosofiasta.

Paavo Oinonen (FT) toimii tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa ja on kiinnostunut sähköisen median ohjelmistojen historiasta.

Sakari Ollitervo (FL) on toiminut tuntiopettajana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa erikoisalanaan historianfilosofia.

Jussi Parikka (FT) työskentelee Southamptonin yliopistossa (Winchester School of Art) Englannissa. Lisäksi hän on Digitaalisen kulttuurin teorian dosentti Turun yliopistossa. Lisätietoja: <http://www.jussiparikka.net>.

Heli Rantala (FM) toimii tutkijana kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa. Hän viimeistelee väitöstudiumustaan J. V. Snellmanin kulttuurikäsitteestä ja historiallisesta ajattelusta.

Leena Rossi (FL, KK) toimii kulttuurihistorian tuntiopettajana ja tekee väitöskirjaa tavallisen ihmisen ympäristösuhteesta.

Marika Räsänen (FM) on projektitutkija Turku Centre for Medieval and Early Modern Studiessa. Hän viimeistelee väitöskirjaansa Tuomas Akvinolaisen reliikkikultista myöhäskeskiajan Italiassa.

Juhana Saarelainen (FM) toimii tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa ja kirjoittaa väitöskirjaa, jossa hän tutkii Elias Lönnrotin tiedollista runouskäsitystä osana nationalismin kulttuurihistoriaa.

Hannu Salmi (FT) toimii kulttuurihistorian professorina Turun yliopistossa. Hän on tutkinut ennen kaikkea 1800-luvun kulttuurihistoriaa ja mediakulttuurin historiaa.

Milla Tiainen (FL) toimii media- ja kommunikaatiotutkimuksen lehtorina Anglia Ruskin -yliopistossa Cambridgessa. Hänen tutkimusintressejään ovat kulttuurinen musiikintutkimus, ruumiillisuus ja liike, affekti, ääni nykymediassa ja uusmaterialistiset teoriat.